
THE LIBRARY OF CONGRESS

[redacted]

SELECTÆ
E PROFANIS
SCRIPTORIBUS
HISTORIÆ.

Quibus admiſta ſunt varia honeſtè vivendi præcepta ex iiſdem Scriptoribus deprompta. [illegible]

[redacted]

R. [redacted]

TOLOSÆ,

Apud JOSEPHUM ROBERT, Bibliopolam, propè Forum Regium.

M. DCCC. V.

1819 Anne

SELECTÆ E PROFANIS SCRIPTORIBUS HISTORIÆ.

PARS PRIMA.

LIBER PRIMUS.

DE DEO.

CAPUT I.

Consensus populorum omnium probat Deum esse.

1. ANIMAL nullum est, præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. At inter homines gens nulla est tam fera, quæ non sciat Deum esse habendum, etiamsi ignoret qualem habere deceat. Quoniam verò in re omni consensio firma gentium omnium, est vox naturæ, & argumentum veritatis; confitendum est numen aliquot divinum esse.

2. Consuetudo disputandi contra Deos est mala & impia, sive id fit seriò, sive simulatè. Itaque cùm Protagoras, sophista maximus temporibus suis, posuisset in principio libri cujusdam, se

dubitare an Dii essent; jussu Athieniensium exterminatus est ex urbe eorum atque agro, librique ejus combusti sunt in concione. Ferunt quoque talentum argenti fuisse propositum præmium ei qui illum occidisset. Sic etiam dubitatio de Diis non potuit pœnam effugere.

CAPUT II.

Agnoscimus Deum ex operibus suis.

1. QUIS est tàm vecors, qui cùm suspexerit in cœlum, non sentiat Deum esse?

Pulchritudo mundi, ordo rerum cœlestium, conversio solis, lunæ, siderumque omnium, indicant satis aspectu ipso ea omnia non esse fortuita; & cogunt nos confiteri, naturam esse aliquam præstantem æternamque, quæ sit admiranda humano generi.

2. Quemadmodum, si quis venerit in ædes aliquas, aut in gymnasium, videritque ibi distinctionem rerum omnium, ordinem, disciplinam; intelliget aliquem esse profectò, qui præsit, & cui pareatur: sic, si quis intueatur motus perpetuos & certos, vicissitudines, ordines rerum cœlestium tot tantarumque; necesse est, ut fateatur, hæc cuncta gubernari à mente aliquâ. Cum autem nec mens nec potestas humana possit hoc efficere; Deus unus potest esse architectus & rector tanti operis ac muneris.

CAPUT III.

Natura Dei est optima, & præstantissima.

1. SENTENTIÆ veterum philosophorum de naturâ Dei, fuerunt variæ atque inter se dissidentes; quas longum ac difficile esset dinumerare. Naturâ duce intelligebant Deum esse; sed non conveniebant inter illos, quid Deus esset. Ita-

que cum tyrannus Hiero quæsivisset è Simonide, non solum poëta suavi, verum etiam viro docto sapienteque, quid Deus esset, postulavit sibi diem unum ad deliberandum. Cùm idem quæreretur postridie ex eo, petivit biduum; & deinceps sæpius duplicavit numerum. Admirans Hiero requisivit cur ita faceret: *Quia*, inquit, *res videtur mihi tanto obscurior, quanto diutius eam considero.*

2. Si, cùm intramus templa, solemus esse compositi animo, habitu, incessuque: si, accessuri ad sacrificium, submittimus vultum, aptamus togam, & studemus omni modo significare modestiam: debemus quoque disputare verecundè de naturâ Deorum, ne affirmemus aliquid temerè.

Non possumus loqui rectè de numine divino, nisi simus illustrati lumine ejus. Nam numen divinum est fons luminis, sicut et bonitatis.

3. Deus non potest intelligi alio modo, nisi mens quædam libera, segregata à materia, omnia sentiens & movens.

Quid interest inter naturam Dei & nostram! Pars melior nostrî, est animus: in illo pars nulla extra animum, totus est ratio. Effugit oculos, visendus est cogitatione.

4. Quomodo possumus intelligere Deum, nisi sempiternum? Natura, quæ dedit nobis notionem Deorum, insculpsit quoque in mentibus, ut credamus eos æternos & beatos. Thales interrogatus, quid esset Deus? *Quod*, inquit, *caret initio & fine.*

5. Nihil est quod Deus non possit efficere, & quidem sine labore ullo. Etenim ut membra hominum moventur mente ipsâ ac voluntate, sine contentione ullâ: sic omnia possunt fieri, moveri, mutari, numine Deorum.

6. Quocumque flexeris te, habebis ibi Deum occurrentem tibi: nihil vacat ab illo, ipse implet opus suum.

7. Commoda quibus utimur, lux quâ fruimur, spiritus quem ducimus, dantur nobis & impertiuntur à Deo.

Dii fundunt munera ſine intermiſſione diebûs ac noctibus. Beneficia illorum nunc offeruntur ultro, nunc dantur orantibus. Qui eſt qui non ſenſerit munificentiam Deorum? Nemo eſt expers beneficiorum cœleſtium: nemo eſt ad quem non aliquid manaverit ex fonte illo benigniſſimo.

CAPUT IV.

Deus regit ac videt cuncta.

1. MUNDUS adminiſtratur providentiâ Deorum, iidemqueconsulunt rebus humanis, nec ſolùm univerſis, verùm etiam ſingulis.

Hoc ſit perſuaſum hominibus omnibus, Deos eſſe dominos ac moderatores rerum omnium, & ea, quæ gerantur, geri numine ac judicio eorum; eoſdem intueri, quali mente quiſque ſit, & habere rationem piorum atque impiorum. Si mentes fuerint imbutæ his opinionibus, metus ſupplicii divini revocabit multos à ſcelere.

2. Ne quis putet ſe lucrari quicquam, ſi non habebit aliquem conſcium delicti ſui. Nam ille, in cujus conſpectu vivimus, ſcit omnia. Patemus Deo, approbemus nos ei.

Vivendum eſt, tamquam vivamus in conſpectu omnium: cogitandum eſt, tanquam aliquis poſſit inſpicere in pectus intimum, & poteſt. Nam quid prodeſt aliquid eſſe abſconditum hominibus? Nihil clauſum eſt Deo: intereſt animis noſtris, & intervenit cogitationibus mediis; imo nunquam diſcedit.

Qui crediderit Deum inſpicere cuncta non peccabit neque clanculùm, neque apertè.

Cùm Thales interrogaretur an facta hominum fellerent Deos: *Illos ne cogitata quidem fallunt*, inquit. Admonuit nos hoc reſponſo, ut velimus habere non ſolùm manus puras, ſed etiam mentes, cùm numen cœleſte adſit cogitationibus noſ-

tris ſecretis. Sextus Pytagoricus dixit ſimili ſententiâ : *Agens injuſtè nequaquam latebis Deum, & ne cogitans quidem.*

CAPUT V.

Deus colitur & placatur pietate.

1. PRIMA officia debentur Diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis.

Tria ſunt colenda maximè juvenibus, Dii, parentes, leges.

Vir bonus eſt ſummæ pietatis erga Deos: itaque ſuſtinet animo æquo quidquid acciderit ei. Scit enim id accidiſſe lege divinâ, quâ univerſa reguntur.

Pietate adverſus Deos ſublatâ, fides etiam, & ſocietas humani generis, excellentiſſima virtus juſticia tollitur.

Debemus colere Deos. Cultus autem Deorum optimus eſt, ut veneremur ſemper eos mente purâ, integrâ, incorruptâ. Deus habet locum nullum in terra gratiorem animâ purâ. Non templa ſunt ſtruenda illi è ſaxis congeſtis in altitudinem: eſt conſecrandus cuique in ſuo pectore.

Pietas & ſanctitas efficiet Deos placatos.

2. Animadverto Deos non tam lætari precibus adorantium concinnatis arte et curâ, quàm illorum innocentiâ & ſanctitate: & eum eſſe gratiorem Diis, qui intulerit deſubris eorum mentem puram & caſtam, quàm illum, qui cum carmine meditato acceſſerit.

Deus colitur non corporibus opimis taurorum contrucidatis, non auro, non argento, non ſtipe infusâ in theſauros, sed voluntate piâ & rectâ. Itaque boni ſunt religioſi etiam oblato farre ac farinâ; mali contrà non effugiunt impietatem, quamvis cruentaverint aras multo ſanguine.

Facito sacra Diis castè & purè pro facultate; atque placa eos & quando ieris cubitum, & quando tempus matutinum venerit, ut sint animo benevolo in te.

CAPUT VI.

Deus est colendus magis piè, quàm magnificè.

1. HOMINES *adeant castè ad Deos, adhibeant pietatem, amoveant opes.* Significat hæc lex probitatem esse gratam Diis, & sumptum esse removendum ab eorum cultu. Cùm enim paupertas debeat esse probro nemini inter homines, non est arcenda ab aditu Deorum. Præsertim cùm nihil sit futurum minùs gratum ipsi Deo, quàm viam ad colendum se & placandum non patere omnibus.

Cùm Socrates faceret sacra tenuia de facultatibus exiguis, putabat se non præstare minùs, quàm eos, qui de magnis opibus cæderent hostias multas. Etenim aiebat non decere Deo, ut gauderent potiùs sacrificiis magnis, quàm exiguis: quia cùm scelesti sint plerumque ditiores viris bonis, eorum sacrificia futura essent acceptiora. Itaque existimabat sacra illa & munera esse maximè grata Diis, quæ offerrentur ab hominibus maximè piis.

2. Apud veteres Romanos Dii colebantur magis piè, quàm magnificè, placabantque eos eo efficaciùs, quo simpliciùs, ex libamentis victûs sui, farre & sale.

L. Papyrius imperator adversùs Samnites dimicaturus, fecit votum Jovi, si vicisset, pocillum vini. Imagines fictiles Deorum erant tum laudatissimæ: nullæ conficiebantur ex auro, nullæ ex argento. Nec deinde rempublicam pœnituit eorum qui coluerant Deos tales. Quippe Jupiter videbatur esse magis propitius, cùm statuæ ejus

fingerentur ex argillâ, non verò conflarentur ex auro. Simulacra Deorum lignea aut fictilia, sunt dicata Romæ in templis usque ad Asiam devictam, undè luxuria invasit urbem.

3. Alexander magnus dicitur coluisse magnificè Deos à pueritiâ. Cum aliquando faciens sacrum injecisset manibus ambabus thura in ignem; Leonidas pædagogus ejus: *Adolebis*, inquit, *sic, cùm subegeris regiones eas, ubi thura nascuntur. Interea utere parcè præsentibus.* Postea Alexander, Arabiâ, regione thuriferâ, redactâ in ditionem suam, memor reprehensionis olim factæ à Læonida, misit ei thura multa, odoresque alios, admonuitque ne vellet posthac esse parcus in honoribus Deorum.

CAPUT VII.

Impii non placant Deum donis.

1. IMPII audiant Platonem, qui vetat dubitare quâ mente Deus sit futurus in eos; cùm vir nemo probus velit donari se ab improbo.

Jucundum non esset viro probo accipere dona, quæ non ignoraret dari animo malo. Si pietas adsit, nihil non potest esse gratum Deo: contra autem, si desit.

Scelesti inducunt in animum suum, se posse placare Jovem donis & hostiis: at perdunt operam & sumptum.

Bias navigabat aliquando cum impiis; cùm verò, tempestate exortâ, navis quateretur fluctibus, illique invocarent Deos: *Silete*, inquit, *ne Dii audiant vos navigare in hac nave.* Idem respondit nihil homini impio percontanti quid esset pietas. Cùmque ille sciscitaretur causam silentii: *Taceo*, inquit, *quia quæris de rebus nihil pertinentibus ad te.*

2. Puras Deus, non plenas, aspicit manus.

Mentes Deorum poſſunt placari pietate, & religione, & precibus juſtis, non ſuperſtitione contaminatâ, neque hoſtiis cæſis ad perficiendum ſcelus.

Æſcinus dicit apud Terentium patri: Patér, tu comprecare Deos potiùs quam ego; nam certè ſcio eos obtemperaturos tibi magis, quod es vir melior multo, quàm ego ſum.

Cultus primus Deorum eſt, credere Deos. Deinde, ſcire eos eſſe qui præſident mundo, qui gerunt tutelam generis humani, curioſi ſingulorum. Vis propitiare Deos? Eſto bonus. Quiſquis imitatus eſt eos, ſatis coluit.

Ille honorat Deum optimè, qui facit mentem ſuam ſimilem Deo, quantùm poteſt fieri.

Dilige Deum plus quàm animam. Si non diligis Deum, non ibis ad Deum. Non amabis autem Deum, niſi habueris in te aliquid ſimile Dei.

Conandum eſt, ut efficiamur ſimiles Deo, quantùm licet homini. Homo autem efficitur ſimilis Deo prudentiâ, juſtitiâ, ſanctitate.

CAPUT VIII.

Mens bona, & inventio artium, veniunt à Deo.

I. VIRTUS non advenit à naturâ, neque à doctrinâ; ſed à numine divino. Natura non dat virtutem. Naſcimur quidem ad hoc, ſed ſine hoc.

Nemo vir bonus eſt ſine Deo. An poteſt aliquis exſurgere ſupra fortunam, niſi adjutus ab illo? Ille dat conſilia magnifica et erecta: ille habitat in unoquoque virorum bonorum. Si videris hominem interritum periculis, intactum cupiditatibus, felicem inter adverſa, placidum in tempeſtatibus, deſpicientem quaſi ex loco ſuperiore humana omnia; nonne admiraberis eum? Nonne dices: *Virtus illa eſt major & altior corpuſculo in quo eſt: vis divina deſcendit illuc?*

Si quis eſt animo excellenti, & moderato: ſi quis ridet quidquid cæteri mortales timent aut

optant, cœleſtis potentia agitat eum ac regit: res tanta non poteſt ſtare ſine adminiculo numinis.

Itur ad aſtra frugalitate, temperantiâ, fortitudine, aliiſque virtutibus. Dii non ſunt faſtidioſi, non invidi. Admittunt nos, & porrigunt manum aſcendentibus. Imò Deus venit ad homines, & in homines. Mens bona nulla eſt ſine Deo.

2. P. Scipio Africanus nihil cœpit priuſquam ſediſſet diutiſſimè in cella Jovis, quaſi acciperet inde mentem divinam, & conſilia ſalutaria Reipublicæ. Propterea ſolitus erat ventitare in Capitolium ante diluculum.

Cicero in oratione pro Sylla palàm prædicat, conſilium patriæ ſervandæ fuiſſe injectum ſibi à Diis, cùm Catilina conjuraſſet adverſùs eam. O Dii immortales! Vos profectò incendiſtis tum animum meum cupiditate conſervandæ patriæ. Vos avocaſtis me à cogitationibus omnibus cæteris, & convertiſtis ad ſalutem unam patriæ. Vos denique prætuliſtis menti meæ clariſſimum lumen in tenebris tantis erroris & inſcientiæ. Tribuam enim vobis quæ ſunt veſtra. Nec verò poſſum dare tantum ingenio meo, ut diſpexerim ſponte meâ in tempeſtate illa turbulentiſſima Reipublicæ, quid eſſet optimum factu.

Nihil inſolens & glorioſum exiit unquam ex ore Timoleontis: qui quidem cùm audiret laudes ſuas prædicari, nunquam dixit aliud, quàm ſe habere atque agere gratias maximas Diis, quòd cùm ſtatuiſſent liberare Siciliam à dominatu tyrannorum, voluiſſent ſe potiſſimùm eſſe ducem hujus operis. Putabat enim nihil rerum humanarum agi ſine numine Deorum.

3. Quidquid boni egeris, puta acceptum eſſe à Diis, inquiebat Bias.

M. Antonius in libro de vitâ ſuâ, agit gratias Diis verbis multis, quòd dederint ſibi ſæpius monita & adjumenta ad inſtituendam vitam ſapienter; quòd eripuerint ſe & juvenem & ſenem

ab occasionibus multis peccandi : quòd concesserint bonos parentes, præceptores, amicos.

Cùm divitiæ soleant afferre hominibus aut amorem voluptatis, aut animi superbiam ; opus est homini auxilio divino, ut modestiam colat.

Credendum est neminem virorum bonorum talem fuisse, nisi adjuvante Deo. Et nemo unquam fuit vir magnus sine afflatu aliquo divino.

Si mens, virtus, fides, concordia inest in genere humano ; unde hæc potuerunt defluere in terras, nisi à superis?

4. Cura priscorum in inveniendo, benignitas in tradendo, est donum Deorum. Si quis fortè credit illa potuisse excogitari ab homine, intelligit ingratè munera Deorum.

Ne dixeris illa, quæ invenimus, esse nostra. Semina artium omnium insita sunt nobis, & Deus magister ex occulto acuit & excitat ingenia.

al. Insero.

CAPUT IX.

Templa ad augendam pietatem extructa sunt.

CENSEO delubra esse excitanda Diis in urbibus. Nec sequor magos Persarum, quorum consilio Xerxes dicitur inflammasse templa Græciæ. Indignabantur quippe includi parietibus Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis esset templum & domus. Græci & Romani meliùs censere ac fecere qui, licet agnoscerent divinum numen esse ubique diffusum, tamen, ut augerent pietatem nostram in Deos, voluerunt illos incolere easdem urbes, quas nos. Affert enim hæc opinio religionem utilem civitatibus. Siquidem benè dictum est à Pythagora doctissimo viro, pietatem & religionem maximè versari in animis, cùm rebus divinis operam damus in templis, cernentes simulacra Deorum.

diffundo

Thales

Thales, qui fuit unus è sapientibus illis septem, dixit, oportere homines existimare Deos omnia cernere; Deorum omnia esse plena: ut ubique tam sanctè castèque agerent, quam si in fanis essent maximè religiosis.

Olim tanta reverentia præstabatur templis, ut in iis exscreare aut mungere nefas esset.

CAPUT X.

Tuta & honorata inter hostes pietas.

1. CUM Galli, captâ urbe Româ, Capitolium obsiderent, & intenti essent ad id, ne quis hostium posset evadere; juvenis Romanus convertit in se civium atque hostium admirationem. Sacrificium erat statum genti Fabiæ in colle Quirinali. Ad quod faciendum cum C. Fabius Dorso descendisset è Capitolio, ferens sacra manibus, per medios hostes transiit, & nihil motus voce cujusquam & minis, in Quirinalem collem pervenit. Ibi omnibus rebus peractis solemniter, regressus est viâ eâdem, quâ iverat, similiter constanti vultu graduque, sperans Deos, quorum cultum ne in mortis quidem periculo deseruisset, futuros esse sibi propitios. Et quidem pietas ejus tuta fuit ab hostibus: rediitque in Capitolium ad suos incolumis, Gallis aut attonitis miraculo juvenilis audaciæ, aut motis religione, cujus negligens non erat gens illa.

Cùm Camillus pergeret ad delendam urbem Veios, decimam partem prædæ voverat Apollini. Urbe captâ ac direptâ, ut liberaretur eo voto, Senatus misit nave tres legatos, qui ferrent Delphos pateram auream donum Apollini. Hi excepti à Liparensibus piratis haud procul freto Siculo, devecti sunt Liparas. Mos erat civitatis prædam dividere, velut partam publico latrocinio. Fortè eo anno erat in summo magistratu Ti-

masitheus quidam, vir similior Romanis, quàm suis; qui & legatos & Deum, cui mittebatur donum, reveritus ipse, multitudinem quoque justâ religione implevit: adduxit in publicum hospitium legatos, prosecutus est eos etiam cum præsidio navium Delphos, & inde reduxit Romam sospites. Senatus hospitium propterea cum illo institui voluit, donaque ei publicè sunt data.

CAPUT XI.

Publica religio privatis affectibus prælata.

CUM Galli ad Romam ferro & igne vastandam accelerare dicerentur, & nulla spes esset urbem posse defendi, multi Romanorum per agros dilapsi sunt, multi urbes petierunt finitimas, asportantes quæcumque habebant pretiosissima.

Interim virgines Vestales, omissâ rerum suarum curâ, cùm consultassent, quæ sacra secum ferenda essent, & quæ relinquenda, quia vires deerant ad ferenda omnia; defoderunt in loco sacro quædam condita in doliolis: alia ferentes, onere inter se parito, ingressæ sunt viam quæ ducebat ad Janiculum. Eas cùm conspexisset Albinus è plebe Romanâ homo, plaustro conjugem ac liberos vehens inter cæteram turbam quæ urbe excedebat; ratus est irreligiosum esse, sanctas Virgines pedibus ire, portantes manibus sacra populi Romani, se verò ac suos in vehiculo conspici. Itaque statim omisso, quod incœperat, itinere, descendere uxorem ac liberos jussit, Virgines sacraque in plaustrum imposuit, & pervexit Cære, quo iter erat Vestalibus. Adeo tunc in ultimo etiam casu religio publica antecellebat privatis affectibus, salvumque erat discrimen rerum divinarum.

CAPUT XII.

Impii ſeriùs ociùs dant pœnas.

1. DIONISIUS major, Siciliæ tyrannus, ut crudelitatem exercuit in ſuos, ſic fuit impius in Deos furtis & cavillationibus. Cùm in fanum Jovis veniſſet, detraxit ei aureum amiculum, quo fuerat à tyranno Gelone exornatus: atque in eum etiam cavillatus eſt, dicens: *Æſtate gravem eſſe aureum amiculum, hieme frigidum.* Eique laneum pallium injecit, quod dicebat aptum eſſe ad omne tempus. Idem Æſculapio barbam auream demi juſſit, *Neque enim*, inquiebat, *convenit barbatum eſſe filium, cùm in omnibus fanis pater ejus Apollo imberbis ſit.* Fano quodam expilato navigabat Syracuſas: & cùm ſecundiſſime curſum teneret: *Videtis ne*, inquit, *amici, quam bona navigatio detur ſacrilegiis à Diis immortalibus?* Non exolvit quidem ſtatim Dioniſius debita impietati ſupplicia: at poſtea inſidiis ſuorum oppreſſus, interfectus eſt. Divina enim ira plerumque lento gradu procedit ad vindictam ſui, tarditatemque ſupplicii gravitate compenſat.

2. Cùm è Sicilia rediens Pyrrus rex Epiri, claſſe prætervehéretur Locros, theſauros fani Proſerpinæ ſpoliavit, & pecuniâ in naves impoſitâ ipſe terrâ eſt profectus. Quid ergo evenit? Claſſis ejus poſtero die lacerata eſt fœdiſſimâ tempeſtate, omneſque naves, quæ ſacram pecuniam habebant, ejectæ sunt in littora Locrorum. Quâ tantâ clade edoctus tandem rex eſſe Deos, juſſit pecuniam omnem conquiſitam referri in theſauros Proſerpinæ. Nec tamen unquàm poſtea quicquam proſperi evenit ei: pulſuſque ex Italia, ignobili morte occubuit, cùm temerè noctu ingreſſus eſſet Argos. Lanceâ primùm leviter vulneratus fuerat à Juvene quodam Argivo. Ma-

trem habebat hic anum pauperculam, quæ inter alias mulieres ſpectans prælium è tecto domûs, cùm videret Pyrrhum ferri toto impetu in auctorem vulneris ſui, timens vitæ filii, protinus tegulam corripuit, & utrâque manu libratam dimiſit in caput Regis. Quo vulnere dejectus ex equo Pyrrhus, à Zopyro quodam eſt obtruncatus.

3. Longo poſt tempore Q. Pleminius præpoſitus præſidio Romanorum in urbe Locrorum, cùm à ſacrorum ſpoliatione non abſtinuiſſet, & eoſdem Proſerpinæ theſauros diripuiſſet, quos olim Pyrrhus; ex ſenatuſconſulto Prætor & legati Locros miſſi, præcipuam, ut mandatum erat, curam religionis habuere. Omnes enim ſacram pecuniam, quæ apud Pleminium & milites erat, in theſauris Deæ repoſuerunt, cum ea quam duplam Româ attulerant, ac piaculare ſacrum fecerunt. Ipſe Pleminius, antea à ſuis hoſtiliter laceratus, &, naſo auribuſque mutilatis, propè exanimis relictus, Romam miſſus eſt, cauſam dicturus. Sed ante cauſæ dictionem teterrimo genere morbi in carcere eſt conſumptus.

4. Xerxes ante navale prælium, quo victus eſt à Themiſtocle, miſerat quatuor millia armatorum Delphos, ad diripiendum templum Apollinis, quaſi gereret bellum non tantùm cum Græcis, ſed etiam cum Diis immortalibus. Quæ manus tota deleta eſt imbribus & fulminibus: ut intelligeret quàm nullæ eſſent hominum vires adverſus Deos.

5. Contra Ageſilaüs, Rex Lacedæmoniorum, magnam templis reverentiam habuit. Maxima laus fuit victoriæ quam de Athenienſibus & Bœotis apud Coroneam adeptus eſt, quòd antetulit iræ religionem. Cùm enim plerique ex fuga ſe in templum Minervæ conjeciſſent & quæreretur, ab eo, quid his vellet fieri; eos vetuit violari, etſi aliquot vulnera acceperat in prælio, & iratus videbatur omnibus qui adverſus ſe arma

tulerant. Neque solùm in Græcia sancta habuit templa Deorum : sed etiam apud barbaros summâ religione omnia simulacra atque aras conservavit. Sic Alexander magnus, cùm Thebas everteret, non est oblitus pietatis erga Deos : sed cavit summo studio ne Deorum ædes, & alia sacra loca violarentur. In expeditione quoque Asiaticâ cùm à Persis repeteret pœnas, abstinuit à locis omnibus quæ Diis dicata erant; quamvis Persæ hoc potissimùm injuriæ genere sæviissent in Græcia.

CAPUT XIII.

Quæ vota facienda sint Deo.

1. DEUM roga bonam mentem, bonam valetudinem animi, deinde corporis Quidni tu hæc vota sæpè facias? Scito te esse omnibus cupiditatibus liberum, cùm eò perveneris, ut Deum nihil roges, nisi quòd rogare possis palàm. Quanta nunc dementia est multorum hominum! Insusurrant Diis vota turpissima: si quis admoverit aurem, conticescent: & quod scire homines nolunt, Deo narrant. Tu sic vive cum hominibus, tanquam Deus videat, sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant.

Pædalii, gens Indica, nihil aliud petebant à Diis quàm justitiam.

Dicebat Apollonius has tantùm preces esse profundendas ab homine accedente ad Deorum templa : *O Dii! quæ mihi conveniunt, præstate.*

2. Socrates, qui fuit quasi quoddam terrestre oraculum humanæ sapientiæ, arbitrabatur nihil ultra petendum esse à Diis, quàm ut bona tribuerent; cùm ii soli scirent, quod unicuique esset utile : nos autem plerùmque ea expeteremus votis, quæ foret melius non impetrasse. Etenim involuta densissimis tenebris mens mortalium

effundit se se in cæcas precationes. Divitias appetit, quæ fuerunt multis exitio: honores concupiscit, qui complures perfuderunt: splendida conjugia sollicite quærit, quæ ut aliquando illustrant, ita nonnunquam funditus domos evertunt. Desinat tandem stulta inhiare iis rebus, quæ illi multorum malorum causa sæpè sunt, seque totam permittat arbitrio Deorum: quia qui tribuere bona solent, etiam eligere aptissima possunt.

Permittes ipsis expendere numinibus, quid
Conveniat nobis, rebusque sit utile nostris;
Nam pro jucundis aptissima quæque dabunt
Dî:
Carior est illis homo, quàm sibi, &c.

Laudabat Socrates has antiqui poëtæ preces: *O Jupiter! ea quæ bona sunt, nobis orantibus aut non orantibus tribue; quæ verò mala, etiam orantibus, ne concede.*

CAPUT XIV.

Homo præcipuum opus Dei.

1. ANIMAL hoc providum, sagax, memor, plenum consilii, quem vocamus hominem, generatum est à supremo Deo præclarâ quâdam conditione. Solum est enim ex tot animantium generibus particeps rationis & cogitationis, cum cætera sint omnia expertia. Quid est autem ratione præstantius? quæ cum adolevit, & perfecta est, nominatur, rite sapientia

Propter ingeneratam homini à Deo rationem, est aliqua ei cum Deo similitudo, cognatio, societas. Itaque ad commoditates hominum tantam rerum ubertatem, natura, hoc est Deus, largita est, ut ea, quæ gignuntur, merito videantur donata nobis esse consilio, non autem nata for-

tuito. Artes præterea innumerabiles repertæ sunt, docente naturâ; quam imitata ratio, consecuta est multa ad vitam necessaria, aut commoda.

2. Eadem natura hominem non solum mente ornavit, sed etiam dedit ei figuram corporis habilem & aptam ingenio humano. Nam cùm cæteris animalibus caput in terram pronum dedisset; solum hominem erexit, excitavitque ad cœli, quasi cognationis domiciliique sui, conspectum.

Pronaque cùm spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Omitto opportunitates habilitatesque alias corporis; moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ societatis.

3. In prima rerum constitutione cùm Dii universa disponerent, rationem hominis habuerunt. Non est homo tumultuarium & incogitatum opus. Cogitavit nos ante natura, quam fecit. Ita est: carissimos nos habuerunt Dii, habentque: & in orbe proximos ab ipsis collocaverunt, qui maximus honos tribui potuit.

Qui se ipse norit, intelliget se habere aliquid divinum, semperque & faciet & sentiet aliquid dignum tanto munere Deorum.

Decet eos qui student præstare cæteris animalibus, summâ operâ niti; ne vitam transeant veluti pecora quæ natura finxit prona, atque obedientia ventri. Constamus animo & corpore. Alterum nobis commune est cum Diis, alterum cum belluis. Animus debet imperare, corpus verò servire. Itaque admiranda & detestanda est pravitas eorum, qui dediti gaudiis corporis, in luxu atque ignaviâ ætatem agunt; ingenium autem incultu & socordiâ sinunt torpescere.

CAPUT XV.

Virtus proprium atque unicum hominis bonum.

UT ad cursum natus est equus, ad arandum bos, ad indagandum canis; sic homo ad duas res natus est, intelligendum & agendum convenienter naturæ, id est rationi, in quo positum est Honestum, & quod proprium atque unicum est in terris hominis bonum. Non enim refert ad felicitatem ejus quantum agrorum aret, à quàm multis salutetur, quàm pretioso lecto cubet; sed quàm bonus sit. Bonus autem est si sit in eo ratio ad naturæ voluntatem accommodata & perfecta, quæ virtus & Honestum vocatur.

In quatuor partes Honestum dividi solet, Prudentiam, Justitiam, Fortitudinem, & Temperantiam. Ex singulis autem illis virtutibus certa officiorum genera nascuntur, in quibus colendis sita est omnis vitæ honesta, & in negligendis turpitudo. Itaque de unaquaque seorsim agemus, & quatuor libris complectemur quæ pertinent ad quatuor illas virtutes.

LIBER SECUNDUS.

DE PRUDENTIA.

CAPUT I.

Inest mentibus, insatiabilis cupiditas veri videndi.

MUNUS Proprium Prudentiæ est indagatio atque inventio veri. Qui enim maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, is prudentissimus haberi solet.

Tributum eſt à naturâ generi omni animantium, ut ſe, vitam corpuſque tueatur: declinet ea quæ videantur nocitura; & inquirat ac paret omnia quæ ſint ad vivendum neceſſaria. At inquiſitio atque inveſtigatio veri, propria eſt hominis, qui unus eſt rationis particeps: & naturâ ineſt mentibus noſtris inſatiabilis quædam cupiditas veri videndi. Itaque cùm ſumus neceſſariis negotiis & curis vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiſcere, & putamus cognitionem rerum aut occultarum aut admirabilium eſſe ad beatè vivendum neceſſariam. In ſcientiâ excellere, pulchrum ducimus: errare autem, neſcire, decipi, malum & turpe.

CAPUT II.

Scientia pabulum animi.

1. In ipſis rebus, quæ diſcuntur & cognoſcuntur, inſunt profectò invitamenta quædam, quibus moveamur ad diſcendum cognoſcendumque. Etenim an non videmus eos, qui ingenuis ſtudiis, atque artibus delectantur, aliquando non habere rationem nec valetudinis, nec rei familiaris, & maximis laboribus conſequi eam, quam ex diſcendo capiunt, voluptatem? Quem ardorem ſtudii cenſetis fuiſſe in Archimede, qui dum in pulvere deſcriberet quædam attentiùs, ne ſenſerit quidem Syracuſas, patriam ſuam, eſſe captas? Quid de Pythagora & Platone loquar, qui judicaverunt veniendum ſibi eſſe eò, ubi aliquid eſſet quod diſci poſſet, tantas regiones barbarorum obierunt, tot maria tranſmiſerunt? Quid de Democrito, qui dicitur oculis ſe privaſſe, ut animus quàm minimè abduceretur à cogitationibus, qui patrimonium neglexit, agros incultos deſeruit?

2. Carneades laborioſus & diuturnus ſapientiæ

miles, nonaginta expletis annis, habuit eumdem finem vivendi ac philosophandi. Ita quidem se inquirendæ veritati addixerat, ut, cùm recubuisset cibi capiendi causâ, manum ad mensam porrigere oblivisceretur, alio abstractus cogitationibus.

Est animorum ingeniorumque nostrorum naturale quoddam quasi pabulum, consideratio contemplatioque naturæ: & indagatio ipsa rerum magnarum occultarumque habet oblectationem.

CAPUT III.

Pertinax labor & disciplina naturam vincunt.

1. IN Demosthene, Græcorum oratorum principe, tantum discendi studium tantusque labor fuisse dicitur, ut tandem superaret impedimenta naturæ diligentiâ atque industriâ. Cùm ita balbus esset, ut Rhetoricæ artis, cui studebat, primam litteram non posset dicere; perfecit exercitatione, ut nemo putaretur locutus planiùs eo. Deinde perduxit ad gratum auribus sonum vocem suam, quæ propter exilitatem acerba erat. Laterum firmitate destitutus, mutuatus est à labore eas vires, quas corporis habitus negaverat. Conjectis in os calculis, summâ voce versus multos pronuntiabat inambulans, & ardua loca celeri gradu scandens.

Declamitans in maris littore, in quod se fluctus illidebat, consuescebat concitatæ multitudinis fremitus non expavescere. Cellam quoque ædificasse subterraneam dicitur, in qua duos tresve menses continuos aliquando inclusus operam dabat gestui & voci, & quidem mediâ parte capitis abrasâ, ut in publicum sine verecundiâ prodire non posset. Sic diù præliatus adversùs naturam, victor abiit, & malignitatem ejus pertinacissimo animi robore superavit.

Nihil eſt quod non expugnet pertinax opera, & intenta ac deligens cura.

. . . Labor omnia vincit
Improbus.

2. Erat Cleanthi tardum obtuſumque ingenium: erat & ſumma rerum omnium inopia. At ubi ejus animum ſapientiæ amor occupavit, tarditatem ingenii acri ſtudio ac diligentiâ vicit, Zenoni interdiu aſſistens auditor: inopiam verò, aquam à puteo noctu hauriens, acceptâ ab hortulano mercede. Aiunt eum aliquando in judicium vocatum fuiſſe, quòd robuſto admodùm ac pingui corpore eſſet, cùm nullam artem, unde viveret, videretur profiteri. At ubi quæſtûs ſui ac victus teſtes adhibuit, hortulanum, cui aquam hariebat, & mulierem, apud quam pinſebat: non ſolum eſt dimiſſus, ſed etiam ab Areopagitis judicibus donatus decem minis, quas noluit accipere.

3. Accipimus Stilponem Megaricum Philoſophum, hominem ſanè acutum fuiſſe & temporibus ſuis probatum. Scribunt ipſius familiares hunc naturâ & ebrioſum & mulieroſum fuiſſe: neque hoc ſcribunt vituperantes eum, ſed potiùs ad laudem. Significant enim vitioſam naturam ab eo ſic edomitam & compreſſam fuiſſe doctrinâ, ut nemo unquam vinolentum illum viderit, nemo in eo veſtigium libidinis deprehenderit.

Zopyrus, qui profitebatur ſe pernoſcere hominum mores naturaſque ex corpore, oculis, vultu, fronte, magno in conventu dixit Socratem ſtupidum eſſe & bardum: addidit etiam mulieroſum: in quo Alcibiades, qui aderat, dicitur cachinnum ſuſtuliſſe. Ipſe verò Socrates, *Hæc vitia ſibi ingenita fuiſſe naturâ* non diſſimulavit; *ſed ratione à ſe rejecta*, dixit. Et ſanè vitia ex naturalibus cauſis naſci poſſunt: ſed extirpari & funditùs tolli non poſſunt, niſi voluntate, ſtudio, diſciplinâ.

Animus hominis, quidquid ſibi imperat, obtinet.

Cicero Quintum fratrem laudans, quòd eos, quibus præerat in Asiâ provinciâ, contineret in officio, ostendit his verbis quid doctrina posset efficere: *Tibi fuit hoc facillimum, cujus natura talis est, ut etiam sine doctrina videatur moderata esse potuisse: ea autem adhibita doctrina est, quæ vel vitiosissima naturam posset excolere.*

CAPUT IV.

Quæsita vitæ periculo scientia.

1. PLATONICUS Philosophus, nomine Taurus, discipulos ad Philosophiam summo studio capessendam excitabat multis exemplis, & eâ re quam dicebat Euclidem Socraticum factitasse. Caverant decreto Athenienses, ut, si quis civis Megarensis deprehensus esset pedem Athenas intulisse, id ei capitale foret. Tum Euclides Megarensis, qui ante id decretum consueverat Athenis commorari, ut audiret Socratem, tunicâ longâ muliebri indutus, pallio versicolori tectus, & caput atque os velatum habens, nocte ex urbe Megaris Athenas commeabat, ut saltem aliquo tempore consiliorum sermonumque Socratis fieret particeps; rursusque sub lucem, eâdem veste illâ tectus, domum redibat, millia passuum multa emensus Sic ille vitæ periculum adire non dubitabat, comparandæ sapientiæ causâ.

2. Antistenes discipulos hortabatur ad dandam operam sedulam sapientiæ: at pauci obtemperabant. Itaque tandem indignatus dimisit à se omnes, inter quos erat & Diogenes. Cùm verò hic, incensus magno audiendi Philosophi studio, ad eum tamen ventitaret, eique adhæreret pertinaciter: minatus est Antisthenes, se percussurum illi caput baculo, quem solebat manu gestare: & his minis non territum reipsâ percussit aliquando.

Non

Non recessit propterea Diogenes : sed animo obstinato ad imbuendum pectus Philosophiæ præceptis : *Percute*, inquit, *si ita placet; ego tibi caput præbebo. Neque verò tam duram invenies fustem, ut me à tua schola abigas.* Admisit tandem cupidum doctrinæ discipulum Antisthenes, & eum maximè amavit.

CAPUT V.

Doctus indocto multùm præstat.

1. ACCESSIT ad Aristippum Philosophum paterfamilias, rogavitque ut filium suum susciperet erudiendum. Cùm verò ille pro mercede petisset quingentas drachmas ; pater deterritus pretio, quod ignaro avaroque homini nimium videbatur, dixit se minoris empturum esse mancipium. Tum Philosophus : *Eme*, inquit, *& habebis duos.*

Alius paterfamilias quæsivit ab eodem Aristippo, quid commodi consecuturus esset filius suus, si eum litteris institui curaret? *Si nullum alium fructum percipiet*, respondit ille, *hunc certè quod in theatro* (cujus tum erant sedilia marmorea) *non sedebit lapis super lapidem.* Hoc gemino responso innuebat vir prudens, eos, quorum ingenium excultum non fuisset, similes videri posse aut mancipiorum aut lapidum. Tantumque doctrinæ tribuebat, ut interrogatus quodnam discrimen esset inter homines doctrinâ excultos, & indoctos? responderit : *Idem quod inter equos domitos & indomitos.*

Ut ager, quamvis fertilis, sine culturâ fructuosus esse non potest : sic sine doctrina animus. Cultura autem animi Philosophia est, quæ extrahit vitia radicitùs, præparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his & serit, quæ, cum adoleverint, fructus ferent uberrimos.

Salsè ridebat Diogenes Sinopensis inertiam & incuriam Megarentium, qui liberos nullis bonis artibus instruebant, curam verò pecorum diligentem habebant. Dicebat enim: *Malle se Megarensis alicujus arietem esse, quàm filium.* Non absimili sententiâ, sed aliam ob causam, dixit de Herode Judæorum rege Augustus: *Melius est Herodis porcum esse, quàm filium.* Abstinebat quippe Herodes à porcis: à filiorum cede non abstinebat.

CAPUT VI.

Vir doctus potiùs non vult ditescere quàm non potest.

1. Cum Thaleti Milesio paupertatem verterent vitio cives sui, & contenderent studium Philosophiæ esse inutile ad rem augendam etiam cupienti; voluit ille objurgatores suos convincere, obstendereque Philosophum facere posse pecuniam si ei ita visum fuerit, eâque arte est usus. Intellexerat, ut aiunt, ex astrologiâ olearum ubertatem hoc anno fore. Itaque hyeme nondum exactâ, paucorum nummorum copiâ instructus, conduxit parvo pretio omnia præla & trapeta quæ Mileti & in Chio insula erant, cùm nemo contrà licitaretur. Ubi verò conficienti olei tempus venit, multis undique & simul ad præla accedentibus, ille ea elocavit tanti quanti voluit, & magnâ inde pecuniâ coactâ, probavit, facile esse Philosophis ditescere si velint: sedeos in alia longè præstantiora studium conferre.

2. Ego, inquit Vitruvius de se ipso, parentum curâ & præceptorum doctrinâ paravi animo possessiones & divitias, quarum ea proprietas est, is fructus, ut nihil desideretur amplius. Nonnulli hæc levia judicantes, putant eos tantùm esse sapientes qui pecuniâ sunt copiosi. Itaque ad id unum contendentes, audaciâ adhibitâ os-

notitiam consequuntur. Ego autem non ad pecuniam parandam architecturæ aliisque artibus studium dedi: sed putavi sequendam potiùs tenuitatem cum bona fama, quàm abundantiam cum infamia. Neque est mirandum quòd ita ignotus sim pluribus. Cæteri architecti rogant & ambiunt, ut architectentur; mihi autem à præceptoribus est traditum, oportere eum, qui curam alicujus rei suscipit, rogari, non verò rogare.

CAPUT III.

Ea viatica paranda sunt, quæ cum naufrago enatent.

1. ARISTIPPUS Philosophus Socraticus, de quo suprà, interrogatus quid differret sapiens ab insipiente? *Mitte*, inquit, *utrumque ad ignotos, & disces.* Quæ responsio quàm vera esset ipsius exemplo probatum est. Cùm ejectus naufragio in littus Rhodiorum, animadvertisset geometricas figuras, exclamavit primùm. *Benè speremus, ô amici, hominum enim vestigia conspicio.* Deinde in oppidum Rhodum contendit, & rectà gymnasium devenit, ibique de philosophia disputans, magnis muneribus est donatus: ita ut vestitum, & quæ opus essent ad victum, præstaret iis qui unà naufragium fecerant. Cùm deinde comites ejus in patriam reverti cupientes, interrogassent eum quidnam vellet domum renunciari, mandavit dicere; *Ejusmodi possessiones & viatica liberis parari à parentibus oportere, quæ etiam è naufragio una possent enatare.*

Namque ea sunt vera præsidia vitæ, quibus, neque fortunæ iniquitas, neque publicarum rerum mutatio, neque belli vastatio potest nocere.

2. Theophrastus homines hortando, ut docti potiùs essent, quàm fortunæ confiderent, prædicabat: *Doctum solum ex omnibus, neque in alienis locis peregrinum esse, neque, amissis familia-*

ribus & necessariis, inopem amicorum; sed in omni civitate civem censeri; adversosque fortunæ casus posse despicere.

Sancitum erat legibus Græcorum, ut parentes omnes à liberis alerentur. Athenienses verò illos tantùm parentes ali à filiis jubebant, qui eos artibus erudiissent Etenim fortuna facillime adimit hominibus munera quæ dedit: disciplinæ verò cum animis conjunctæ, nullo tempore deficiunt, sed permanent stabiliter ad summum exitum vitæ. Itaque ego, inquit Vitruvius, maximas infinitasque parentibus ago atque abeo gratias, quòd Atheniensium legem probantes, me erudiendum curaverunt.

3. Multi ex iis Atheniensibus, qui acceptâ magnâ clade in Sicilia, domum reverti sospites potuere, adierunt Euripidem, se ei salutem suam debere confitentes; dixeruntque: alios fuisse emissos è vinculis, quòd edocuissent dominos suos quædam ipsius carmina, quæ memoriâ tenuerant: alios, qui post adversam pugnam errabant per agros omnium egeni, fuisse cibo & potu recreatos, propter decantatos ejus versus aliquos. Erant quippe Siculi præ cæteris Græcis studiosissimi atque appetentissimi tragœdiarum Euripidis; quarum si quid afferretur ab iis qui in insulam appellebant, illud avidè arripiebant, lætique secum invicem communicabant. Quin etiam memoriæ proditum est, cùm navis Caunia, quam lembi prædatorii premebant, ad Siculum littus confugisset; Siculos primò noluisse eam recipere; at ubi interrogati Caunii an noscent Euripidis carmina, se nosse responderunt; tum verò liberum eis receptum patuisse.

CAPUT VIII.

Litteræ ornamenta hominum sunt & solatia.

1. Si non tantus fructus perciperetur ex liberalium artium studiis, quantùm percipi cons-

tat, sed ex his delectatio sola peteretur, tamen hæc animi remissio judicanda esset libero homine dignissima. Nam cæteræ neque temporum omnium sunt, neque ætatum, neque locorum. Hæc studia adolescentiam alunt, senectatem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Si tempus in studia conferas, omne vitæ fastidium effugeris, nec noctem fieri optabis tædio lucis, nec tibi gravis eris, nec aliis supervacuus.

Videmus litteras & ingenuas artes non solùm beatæ vitæ oblectationem esse, sed etiam levamentum miserarum. Itaque multi cùm in potestate essent hostium, multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum litteris levaverunt. Demetrius Phalereus, cùm è patria pulsus esset injuriâ, contulit se Alexandriam ad Ptolemæum regem, multaque præclara in illo calamitoso otio scripsit. Dicitur tum monuisse regem, cujus hospitio utebatur, ut conscriptos de regno imperioque libros sibi compararet atque perlegeret: *Quia*, inquiebat, *quæ amici non audent monere reges, hæc in libris scripta sunt.*

2. Quamdiu respublica Romana per eos gerebatur quibus se ipsa commiserat, in eam curas cogitationesque ferè omnes suas conferebat Cicero, & plus operæ ponebat in agendo, quàm in scribendo. Cùm autem dominatu unius Julii Cæsaris omnia tenerentur; non se angoribus dedidit quibus fuisset confectus, nec indignis homine docto voluptatibus. Fugiens conspectum sceleratorum, quibus omnia redundabant, urbe relictâ rura peragrabat, abdebatque se, quantùm licebat, & solus erat. Cùm verò nihil agere animus ejus non posset, neque vellet languere eam solitudinem, quam ipsi afferebat necessitas, non voluntas; existimavit molestias honestissimè deponi

posse, si se ad Philosophiam retulisset, cui adolescens multum temporis tribuerat, discendi causâ; omne studium curamque convertit ad scribendum, atque ut qui antea occupatus profuerat civibus suis, aliquid quoque iis prodesse posset otiosus; elaboravit ut doctiores fierent & sapientiores: pluraque brevi tempore eversâ republicâ scripsit, quam multis annis eâ stante scripserat. Sic paruit virorum sapientum præcepto, qui docent non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis si quid insit boni.

3. Doctrinæ studia & optimè felicitatem extollunt, & facillimè minuunt calamitatem: eademque & ornamenta hominum maxima sunt, & solatia.

Ipse Dionisius junior, cum tyrannide excidisset, interrogatus quid Plato philosophiaque ipsi profuissent? *Ut*, inquit, *tantam fortunæ mutationem æquo animo feram.*

Et gaudium mihi, inquit Plinius, & solatium in litteris; nihilque tam lætum est, quod non per has lætius fiat, nihil tam triste, quod non per has sit minus triste. Itaque in infirmitate uxoris & amicorum periculo aut morte turbatus, ad studia, unicum doloris levamentum, confugio: quæ præstant ut adversa patientius feram.

CAPUT IX.

Quæ in scientiæ studio sint vitanda.

1. Duo vitia vitanda sunt in cognitionis & scientiæ studio, naturali sanè & honesto. Unum, ne pro cognitis habeamus incognita, hisque temere assentiamus. Quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit & tempus & diligentiam ad considerandas res. Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnam operam conferunt in res obscuras atque difficiles,

easdemque non necessarias Quibus vitiis declinatis, quod operæ curæque ponetur in rebus honestis & cognitione dignis, id jure laudabitur.

Si quis tamen ita teneatur discendi studio, ut eos deserat quos tutari debet, ab officio discedit, & à justicia, quæ in hominum tuendis commodis maximè cernitur, & contemplationi cognitionique rerum anteponenda est Quod optimus quisque judicat, & re ipsa ostendit. Qui est enim tàm cupidus perspicienæ rerum naturæ, ut si ei subito allatum sit periculum aliquod patriæ, propinquorum, amicorum, cui subvenire possit, non statim adjiciat res cognitione dignissimas?

2. Cupere omnia scire, cujuscumque modi sint, curiosorum est: duci verò cupiditate scientiæ ad magnarum rerum contemplationem, summorum virorum esse est putendum.

Ii operosæ agendo nihil agunt, qui in litterarum inutilium studiis detinentur.

Ecce Romanos quoque invasit studium supervacua discendi. Cujus errores ista minuent? cujus cupiditates prement? Quem fortiorem, quem justiorem, quem liberaliorem facient?

Cùm gloriaretur quidam quòd multa didicisset; dixit ei Aristippus: *Sicut qui plurima comedunt, non melius valent, quam qui sumunt necessaria: sic eruditi habendi sunt, non qui plurima legerunt ac didicerunt, sed qui utilia.*

3 Anniceris Cyrenæus magnifice de se sentiebat ob artem equitandi, & curruum regendorum peritiam. Volens igitur specimen artis Platoni exhibere, juncto curru moltos cursus circumegit in Academia, sic servans primam orbitam arenæ impressam à rotis currûs sui, ut ne tantillùm quidem ab ea declinaret. Obstupuere omnes rei miraculo, & aurigam ad cœlum laudibus extulere. Uni Platoni talis peritia reprehensione potius, quàm glorâ, digna visa est; dixitque; *Fieri non posse, ut, qui curam impenderet adeo*

diligentem rebus tam exilibus, & nullius utilitatis, ea non negligeret quæ eſſent multo potiora, & vere digna admiratione.

Quædam ſupervacua eſt artis imitatio, quæ vanum laborem habeat. Qualis illius fuit, qui continuè, & ſine fruſtratione in acum inſerebat grana multa ciceris ex ſpatio diſtante miſſa. Quem cùm ſpectaſſet Alexander, donaſſe eum dicitur ejuſdem leguminis modio. Quod quidem præmium fuit illo opere digniſſimum.

Turpe eſt difficiles habere nugas,
Et ſtultus labor eſt ineptiarum.

Hiſtrionum, gladiatorum, equorum, ſtudio occupatus & obſeſſus adoleſcentum animus, quantulum loci bonis artibus relinquit!

4. Etiamſi longa homini vita ſuppeteret, tempus parce diſpenſandum eſſet, ut ſufficeret neceſſariis. Nunc quæ dementia eſt, ſupervacua diſcere in tanta egeſtate temporis!

Non tam benignè & liberater tempus natura nobis dedit, ut liceat aliquid ex illo perdere. Vide tamen quantum etiam diligentiſſimus pereat. Aliud cuique valetudo ſua abſtulit, aliud privata negotia, aliud publica, occupaverunt; vitam nobiſcum dividit ſomnus. Ex hoc tempore tam anguſto, tam rapido, tam nos auferente, quid juvat majorem partem mittere in vanum?

CAPUT X.

Qui rectè vivit, is ſcientiam utilem & neceſſariam eſt adeptus.

Si quis animum virtuti conſecravit, & ſequitur quòcumque vocat illa: ſi intelligens ſe ſociale animal eſſe & in commune bonum genitum, mundum ut unam omnium domum ſpectat; ſi ſemper tanquam in publico vivit: ſi ſciat nec malum eſſe ullum, niſi quod turpe eſt, nec bonum niſi quod

honeſtum, & ad hanc legem ac regulam agat cuncta & exigat: ſi judiſſet miſerrimos omnium mortalium, quantiſcumque opibus refulgeant, homines ventri ac libidini deditos quorum animus inerti otio torpet. Hæc ſi quis & ſciat & præſtet, conſummavit ſcientiam utilem atque neceſſariam. Reliqua oblectamenta otii ſunt.

Plus prodeſt, ſi pauca præcepta ſapientiæ teneas, ſed illa tibi in promptu & in uſu ſint, quam ſi multa quidem didiceris, ſed illa non habeas ad manum.

CAPUT XI.

Naturâ tàm docere cupimus, quàm diſcere.

1. IMPELLIMUR naturâ, ut prodeſſe velimus quam plurimis, in primiſque docendo, & tradendis comparandæ prudentiæ rationibus. Itaque non facile eſt invenire, qui non tradat alteri quod ſciat ipſe. Ita non ſolum ad diſcendum propenſi ſumus, verum etiam ad docendum.

Cupio, diſcebat olim Seneca, ſcribens ad Lucilium, in te transfundere omnia quæ ad ſanandos animi morbos efficacia expertus ſum. Gaudeo aliquid diſcere ut doceam; nec me ulla res delectabit, licet eximia ſit & ſalutaris, quam mihi uni ſciturus ſum. Nullius boni jucunda poſſeſſio eſt ſine ſocio. Mittam itaque tibi ipſos libros, unde ſalutaria hauſi: & ne multum operæ impendas in totis libris perlegendis, imponam notas, ut tu, qui ſectaris profutura, protinus accedas ad ea quæ probo & miror. Plus tamen tibi & viva vox & convictus ſapientum proderunt quàm libri. Primum quia homines ampliùs oculis, quam auribus, credunt: deinde quia longum eſt iter per præcepta, breve & efficax per exempla. Cleantes non expreſſiſſet moribus Zenonem, ſi eum tantummondo audiſſet. Vitæ ejus interfuit, ſecreta perſpexit, obſervavit illum, an ex præ-

ceptis suis viveret. Plato & Aristoteles plus ex moribus, quàm ex verbis Socratis, traxere.

Ex commodato librorum usu, ac sermone de iis habito, fluxit illa studiorum animorumque conjunctio Polybii & Scipionis Æmiliani, cujus fama non Italiam modò ac Græciam pervasit, sed remotissimas etiam gentes.

2. Xenophontem in angiportu, obvium habuit Socrates. Cùmque videret adolescentem vultu specioso admodùm & verecundo, porrecto baculo, vetuit ne præteriret. Ut constitit, interrogavit eum Socrates, ubinam venderentur quæ essent necessaria variis usibus civium? Ad quæ eum expeditè respondisset Xenophon; percontatus est, ubinam homines fierent boni probique? Id verò nescire se, respondente adolescente: *Me igitur sequere*, inquit Socrates. Ex eo tempore Xenophon cœpit esse Socratis auditor.

3. Protagoram aiunt adolescentem, victûs quærendi gratiâ, vecturas onerum corpore suo factitasse. Quod genus hominum latinè bajulos appellamus. Is aliquando caudices ligni plurimos funiculo brevi colligatos portabat è rure Abdera in oppidum, cujus civis fuit. Tum fortè Democritus, ejusdem civitatis popularis, homoque ante alios virtutis & philosophiæ gratiâ venerandus, urbe egrediens, videt adolescentem cum illo genere oneris tam impedito facilè atque expeditè incedentem. Propè accedit, juncturam posituramque lignorum scite peritèque factam considerat, petitque ut paulum acquiescat. Quod ubi Protagoras, ut erat petitum, fecit: animadvertit Democritus caudices illos brevi vinculo comprehensos librari contpart rationem, ratione quâdam quasi geometricâ. Itaque interrogavit, quis illum acervum lignorum ita composuisset? Et cum ille à se compositum dixisset; desideravit uti solveret ac denuo in eumdem modum collocaret. Paruit bajulus, ac dissolutum fasciculum composuit si-

militer. Tum Democritus solertiam hominis non docti demiratus: *Mi adolescens*, inquit, *cùm ingenium solerter aliquid agendi habeas, sunt majora melioraque quæ facere mecum possis.* Abduxitque eum statim, secumque habuit, sumtum ministravit, philosophiam docuit, & esse eum fecit, quantus posteà fuit

4. Hoc docenti & discenti debet esse propositum, ut ille prodesse velit, hic proficere. Qui ad Philosophorum scholas venit, quotidie secum aliquid boni referat: aut sanior domum redeat, aut sanabilior. Aliquid peccatur vitio præcipientium, qui nos docent disputare, non vivere, aliquid etiam vitio discentium, qui ad præceptores suos afferunt propositum, non animum excolendi, sed ingenium Hæc nobis dicere Attalum memini, inquit ipse de se Seneca, cum scholam ejus obsideremus, & primi veniremus, & ultimi exiremus.

Perditæ luxuriæ adolescens Atheniensis Polemo, cùm è convivio, non post occasum solis, sed post ortum surrexisset, domumque repetens, Xenocratis Philosophi patentem januam vidisset: vino gravis, unguentis delibutus, sertis capite redimito, perlucidâ veste amictus, scholam ejus refertam turbâ doctorum hominum intravit, deinde consedit, ut clarissimum eloquium & prudentissima Philosophi præcepta irrideret. Ortâ, ut par erat, omnium, qui aderant, indignatione, Xenocrates vultum in eodem habitu continuit, omissisque iis de quibus tum differebat de modestia ac temperantia loqui cæpit. Cujus sermonis gravitate resipicere coactus Polemo, primùm coronam capite detractam projecit, paulo post brachium intra pallium reduxit, deinde oris hilaritatem deposuit, ad ultimum totam luxuriam exuit, uniusque orationis saluberrimâ medicinâ sanatus, ex infami ganeone maximus philosophus evasit.

CAPUT XII.

Stultum est ea docere cæteros quæ ipse expertus non es.

CUM Annibal, Carthagine expulsus, venisset Ephesum ad Anthiocum regem, invitatus est ab hospitib s suis, ut Phormionem Peripateticum audiret. Quod cùm se non nolle dixisset, locutus est homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, & de omni re militari. Cæteri, qui illum audierant, vehementer ejus oratione delectati, quæsiere ab Annibale quidnam ipse de illo philosopho judicaret? Hic pœnus liberè respondisse fertur: *Se multos deliros senes vidisse: sed qui magis quàm Phormio, deliraret, vidisse neminem.* Neque mehercule injuriâ. Quid enim aut arrogantius aut loquatius fieri potuit, quam Græcum hominem, qui nunquam hostem aut castra viderat, & ne minimam quidem partem ullius publici muneris attigerat, dare præcepta de re militari Annibali, qui tot annos de imperio certaverat cum populo Romano omnium gentium victore? Hoc mihi facere videntur omnes illi, qui, quod ipsi experti non sunt, id docent cæteros.

CAPUT XIII.

Etiam seni discere decorum est.

1. GLORIABATUR Solon, se, aliquid quotidie addiscentem, senem fieri. Quod & supremo vitæ die confirmavit. Nam cùm assidentes ei amici quâdam de re inter se sermonem conferrent; caput jam morte instante gravatum erexit, interrogatusque cur id fecisset? respondit: *Ut cùm istud quidquid est, de quo disputatis, percepero, æquiore animo moriar.*

Cato

Cato major Græcas litteras ſenex didicit, quas quidem avidè arripuit, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens.

Sophocles ad ſummam ſenectutem tragedias fecit. Propter quod ſtudium cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt, ut judices à rei familiaris adminiſtratione removerent eum quaſi deſipientem, quemadmodum apud Romanos bonis interdici ſolebat patribus malè rem gerentibus. Tum ſenex recitavit judicibus eam fabulam, quam proximè ſcripſerat, quæſivitque num illud carmen hominis deſipientis eſſe videretur? Quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus.

Diogenem admonebat quidam, ut jam ſenex quieſceret à laboribus. Cui ille: *Quid?* inquit, *ſi in ſtadio currerem oporteret-ne me jam vicinum metæ curſum remittere? an non potiùs intendere?*

2. Senecam ætate provectum non pudebat ire ad Philoſophos, ut ipſe refert his verbis. Quintum jam diem in ſcholam eo, & ab octava hora diſputantem Metronactum philoſophum audio. Quid ergo inquis, idem facies quod juvenes? Næ ergo mihi beatus videor, ſi hoc unum ſenectutem meam dedecet. In theatrum ſenex ibo, ad philoſophum ire erubeſcam? Quid ſtultius, quàm non diſcere, quia diu non didiceris? Tandiu diſcendum eſt, quamdiu neſcis: & tandiu diſcendum eſt quemadmodum vivas, quamdiu vivis.

Pudet autem me generis humani. Mihi Metronactis domum petenti tranſeundum eſt præter theatrum. Illud ſemper farctum eſt. Ibi ingenti ſtudio judicatur quis ſit bonus hiſtrio: at in illo loco, ubi diſcitur quomodo quis fieri poſſit vir bonus, pauci ſedent: & hi pleriſque videntur ac vocantur inepti & inertes. Mihi contingat iſte deriſus. Æquo animo audienda ſunt imperitorum convicia: & ad honeſta vadenti contemnendus eſt iſte contemptus.

Cur nescire, pudens pravè, quàm discere, malo?

Turpe est, quempiam multos annos continenter laborare atque exerceri, ut vel bonus Grammaticus, vel Rhetor, vel Geometra, vel Medicus fiat: ut autem vir bonus evadat, nunquam quidquam laboris in tanto temporis spatio insumere.

3. M. Aurelius imperator sapientiæ studiis incumbebat apud Sextum Philosophum, ad ejus ædes propterea ventitans. E regia aliquando egredientem rogavit Lucius Philosophus, qui modò Romam advenerat, quò pergeret, & ad quod negotium? Tum Marcus: *Seni etiam, inquit, discere, decorum est. Itaque ad Sextum Philosophum eo, ut sciam quæ nondum scio.* Lucius, manibus in cœlum sublatis, exclamavit. *O Jupiter! Romanorum imperator jam senescens, tab llis è zonâ suspensis ad ludi magistrum, pergit, puerorum instar!*

CAPUT XIV.

Honos doctis habitus.

1. DIONYSIUS tyrannus, qui sævitiæ & superbiæ natus videbatur, navem vittis ornatam misit obviam Platoni, gravissimo dicendi & vivendi magistro, venienti Syracusas. Ipse quadrigis albis excepit in littore egredientem è navi.

Consule ædes aliquas ingressuro, earum fores virgâ à victore percutiebantur, monendi causâ adesse Consulem: nisi ædes essent ejus hominis, cui habendus ab ipso magistratu honos videretur. Itaque Pompeius cùm ex Asia rediens Rhodum venisset, & Posidonii Philosophi domum esset intraturus, fores ejus de more percuti à lictore vetuit: & fasces lictorios januæ philosophi submisit is, cui se Oriens Occidensque submiserat.

Gaditanus quidam Titi Livii nomine famâque commotus, ad visendum eum ab ultimis terra-

rum finibus venit, statimque ut viderat, abiit.

2. Alexander magnus, captis Thebis, posteris Pindari Poetæ in ea urbe nati pepercit, ipsiusque domum stare incolumem voluit. Inter spolia Darii Regis Persarum capto unguentorum scrinio, quod erat auro, gemmisque ac margaritis pretiosum; varios ejus usus amicis demonstrantibus: *Imò Herculè*, inquit, *librorum Homeri custodiæ detur.* Cupiebat nempe ut pretiosissimum humani ingenii opus servaretur opere quam maximè diviti. Prædicabat hunc Poetam complexum esse omnia bellandi ac regnandi præcepta; eumque tanto amore atque honore prosecutus est, ut Homeri amator cognomineratur. Interrogante aliquando Philippo patre, cur tanto opere hoc uno Poëta delectaretur, cæteros verò negligeret? *Ideo*, inquit, *pater, quod non quævis poësis regem decere mihi videtur, sicut nec quodvis vestimentum. Unius Homeri ingenua est, & magnifica & verè regia.* Itaque Homeri libros secum inter bella ferre solitus erat, & cùm quiesceret, eos una cum pugione sub pulvino, cui incumbebat, reponere; *militiæ viaticum & bellicæ virtutis institutionem appellans.* Cùm quidam prosperè gestæ rei nuncius citato cursu accederet, vultu ingentem lætitiam præferens: *Quid mihi nuntiaturus es*, inquit, *tanto gaudio dignum; nisi forsan Homerus revixit.*

3. Alcibiades quoque Homerum magno in pretio habuit. Itaque cùm fortè in scholam puerorum venisset, Homerum sibi petiit exhiberi. Cùm verò ludi magister se nihil Homeri habere respondisset; colaphum ei durum inflixit, & abiit, *imperitum*, dicens, *& qui tales redderet pueros.*

Cùm Zoilus, qui Homeromastix, id est Homeri flagellum, est vocatus, Alexandriam venisset, & sua contra Iliadem & Odysseam scripta Ptolomœo Philadelpho recitasset: animadvertens rex Poëtarum principem vexari absentem & inauditum, ut pote mortuum, & eum, cujus ab

cunctis gentibus scripta suspiceretur, à Zoilo vituperari; indignatus, nullum ei responsum dedit. Ille diutiùs Alexandriæ commoratus, & inopiâ pressus, summisit ad regem, postulans ut aliquid sibi tribueretur, Rex verò dicitur respondisse: *Homerum, qui ante annos mille decesserat, quotidiè pascere multa millia hominum: debere pariter eum, qui se meliore ingenio profiteretur, posse alere non modò se unum, sed etiam plures.*

4. Sylla duxit aliquo præmio dignam sedulitatem etiam mali Poëtæ. Nam cùm ille epigramma ipsi obtulisset; jussit præmium ei statim tribui, sub ea tamen conditione, ne quid posteà scriberet. Julius Cæsar civitate donavit liberalium artium doctores, & medicinam Romæ professos, ut eo libentiùs & ipsi urbem incolerent, & cæteri appeterent Optimè ille quidem: solet quippe labor impendi eò, unde emolamentum atque honos speratur. At sublatis studiorum præmiis, etiam studia pereunt.

5. Mandatum est memoriæ, Platonem philosophum tenui admodum pecuniâ fuisse, atque eum tamen mercatum esse decem millibus drachmarum tres Philolai Pythagorici libros. Quidam dixerunt amicum ejus Dionem Syracusanum eam pecuniam illi dedisse. Traditum est quoque Aristotelem libros pauculos Speusippi philosophi emisse talentis Atticis tribus. Isocrates pro una oratione viginti talenta accepit. Dicitur Octavia, cùm Virgilium audivisset recitantem illos de filio suo versus, *Tu Marcellus eris*, &c., diliquium animi passa esse; deinde, recepto animo, Virgilio dari jussisse pro singulis versibus dena sesterria.

6. Græci magnos honores constituerunt Athletis, qui in Olympiis, Pythiis, Isthmiis, Nemeisque certaminibus vicerint. Nàm non modò in publico Græciæ conventu laudes ferunt cum palma & corona: sed etiam cùm revertuntur in suas civitates, triumphantes quadrigis invehuntur in

patriam, & constitutis è republica vectigalibus fruuntur per totam vitam. Quod cùm ego animadverto, inquit Vitruvius, admiror cur non iidem honores, atque etiam majores, tributi sint scriptoribus, qui infinitas utilitates perpetuo ævo omnibus præstant. Id enim eo magis dignum erat institui, quòd Athletæ sua tantùm corpora exercitationibus efficiunt fortiora; scriptores verò non solùm sua ingenia suosque sensus perficiunt, sed etiam omnium aliorum ea in libris suis præcepta dantes, quæ plurimùm juvent ad animos exacuendos & ad discendum. Quid enim Milo Crotoniates, quòd fuit corporis viribus invictus, prodest hominibus, aut cæteri qui eo genere fuerunt victores? Pithagoræ verò, Platonis, Aristotelis, cæterorumque sapientum præcepta, omnibus gentibus edunt novos quotidie fructus, quibus qui à tenera ætat satiantur, ipsi optimos habent sensus & humanos mores civitatibus infundunt, æqua jura ac leges describunt, sine quibus nulla potest esse civitas incolumis. Cùm ergo tanta munera privatim publicèque fuerint hominibus præparata ab scriptorum prudentia, non solum palmas & coronas his tribui arbitror oportere, sed etiam & triumphos, & divinos, si fas sit, honores decerni.

Animi remedia inventa sunt ab antiquis philosophis. Suspiciendi propterea sunt, & propè Deorum ritu colendi. Equidem quam venerationem præceptoribus meis debeo, eandem illis præceptoribus generis humani debere me existimo. Quid ergo? si Consulem videro aut Prætorem, omnia faciam quibus honor haberi solet, equo desiliam, caput adaperiam, semitâ cedam: Socratem cum Platone, & Zenonem, & Cleantem non venerabor? non tanta nomina colam?

CAPUT XV.

Modestia conjuncta cum doctrina.

DICEBAT doctissimus, idemque sapientissimus Socrates: *Se hoc unum scire, quod nihil sciret.*

Cùm venisset Plato ad ludos Olympicos, frequentissimum omnium in Græcia conventuum, Olympiæ contubernium iniit cum ignotis hominibus, ignotus iis & ipse. Ita verò eos cœpit ac sibi devinxit tum morum suavitate, tum sermonibus ab omni affectatione sapientiæ alienis, ut peregrini illi plurimùm gauderent fortuito talis viri contubernio, ac convictu. Neque verò Academiæ aut Socratis mentionem ullam fecit. Hoc solum illis declaravit, se Platonem appellari. Cùm peractis ludis Athenas venissent, perhumaniter eos excepit. Tum hospites: *Age*, inquiunt, *monstra nobis illum tibi cognominem Socratis discipulum, cujus magna ubique fama est. Duc nos in Academiam, & siste viro, ut aliquem ex ejus quoque colloquio fructum colligamus.* At ille leniter subridens, quemadmodum solebat: *Ego vero*, inquit, *ille ipse sum.* Obstupuere illi, quòd socium tandiu habuissent tantum virum, ignorantes, intellexeruntque posse eum sibi conciliare animos eorum quibuscum ageret, etiam sine consuetis illis de philosophia sermonibus.

Magna est admiratio copiosè sapienterque dicentis. Si verò in eâ est in oratione mixta modestiæ gravitas, nihil admirabilius fieri potest maximè, cùm ea sunt in adolescente.

CAPUT XVI.

Non refert quàm multos, sed quàm bonos, libros habeas ac legas.

1. EST lectio necessaria; alit enim ingenium, & cogitando inveniendoque fatigatum re-

ficit. Nec scribere tantùm, nec tantùm legere debemus; sed invicem hoc illo commutandum est, & alterum altero temperandum, ut quidquid lectione collectum est, prosit ad pabulum animi aut ad scribendum. Apes debemus imitari, quæ ducunt succum ex floribus ad mel faciendum idoneis, deinde disponunt per favos quidquid attulere.

Alimenta corporis tunc demum in sanguinem & vires transeunt, cùm sunt concocta. Idem præstemus in his quibus aluntur ingenia: concoquamus illa.

2. Lectio omnis generis voluminum habet aliquid vagum & instabile. Paucis libris immorari & innutriri oportet, si velis aliquid trahere quod in animo fideliter hæreat. Lectio certa prodest, varia delectat. Qui vult pervenire quò destinavit, unam sequatur viam, non per plures vagetur.

Librorum inopiam quæreris: non refert quàm multos habeas, sed quàm bonos. Distrahit animum librorum multitudo. Modò, inquis, hunc librum evolvere volo, modò illum. Fastidientis stomachi est multa degustare: quæ ubi varia & diversa sunt, nocent, non alunt. Probatos itaque libros semper lege: & , si quando ad alios divertere libuerit, ad priores redi. Aliquid quotidie auxilii adversùs varias animi pestes compara: & cùm multa percurreris, unum excerpe quod illo die concoquas. Hoc ipse facio.

Plinius major libros legens, adnotabat, excerpebatque. Nihil enim legit, quod non excerperet. Dicere etiam solebat nullum esse librum tam malum, ut non aliquâ parte posset prodesse.

3. Pueri legant & discant non modò quæ diserta sunt, sed magis quæ honesta. Itaque non tantùm auctores eligendi, sed etiam partes operis. Nam & Græci licenter quædam scripsere, & Horatium in quibusdam nolim interpretari.

Lacedæmonii libros poëtæ Archilochi jusserunt ex sua civitate exportari, quod eorum lectionem

arbitrabantur parum verecundam ac pudicam. Noluerunt enim eâ liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret, quàm ingeniis prodesset.

CAPUT XVII.

Bibliotheca ad publicum & privatum usum comparetur, non ad obstentationem.

1. ANTIQUISSIMA, cujus ad nos memoria venerit, Bibliotheca ea est quam extruxit apud Ægyptios rex Osymandias, & cujus in fronte inscripta erant hæc verba: *medica animæ officina.*

2. Pisistratus tyrannus, qui studia litterarum plurimùm fovit, dicitur primus comparasse Athenis libros disciplinarum liberalium publicè præbendos ad legendum: quorum numerum ipsi Athenienses deinde studiosiùs auxerunt. Sed Xerxes potitus Athenis, urbe ipsâ præter arcem incensâ, abstulit asportavitque ad Persas omnem illam librorum copiam. Multis autem post annis Seleucus rex, qui Nicanor appellatus est, eosdem libros referendos Athenas curavit.

Ingens posteà numerus librorum in Ægypto à Ptolomæis regibus conquisitus & comparatus est, ad millia fermè voluminum septingenta. Sed ea omnia (aut saltem quadringenta millia, teste Senecâ) in urbe Alexandriæ conflagrarunt bello inter Cæsarem & Pompeii liberos.

Bibliothecam Ægyptiacam instruxerat Ptolemæus Philadelphus, tum profanis libris, tum etiam sacris petitis è Judæa. Nam cum ejus aures fama Hebreæ sapientiæ tetigisset, misit Eleazaro Judæorum summo Pontifici dona multa, & epistolam, quâ orabat ut divinos libros ad se mittendos curaret cum idoneis hominibus, à quibus in linguam Græcam ex Hebræa verterentur. Ut regis votis ac precibus satisfaceret Eleazarus, misit selectos è singulis Tribubus senos viros senio-

res, utriusque linguæ peritissimos: à quibus facta est illa celeberrima sacrorum librorum interpretatio, quæ septuaginta interpretum vocatur. Præerat autem Ptolomæi Bibliothecæ vir factis & scriptis illustris Demetrius Phaleræus, quem Athenis pulsum rex benignè exceperat.

2. Primus librorum copiam Romam advexit Æmilius Paulus, devicto rege Macedonum Perseo, cujus thesauros ne aspicere quidem dignatus est: libros verò filiis suis, quia erant litterarum studiosissimi, asportandos permisit. Deinde Lucullus è Ponticâ prædâ plures congessit. Nam reges Attalici litterarum amore capti, egregiam Bibliothecam ad communem utilitatem & delectationem Pergami instituerant.

Laudanda est Luculli impensa & studium in libris Nam & multos & optimos conquisivit, eosque liberaliter dedit utendos. Patebat omnibus Bibliotheca & in porticus ei adjectas, velut ad Musarum ædem, veniebant maximè Græci, tempusque ibi jucundè inter se traducebant, ab aliis curis liberi. Sæpe cum iis versabatur Lucullus, & inter magnam doctorum virorum turbam ambulabat.

In Tusculano cùm essem, inquit Cicero, vellemque è Bibliotheca Luculli pueri quibusdam libris uti; veni in ejus villam, ut eos ipse, sicut solebam, inde promerem. Quò cùm venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in Bibliotheca sedentem, multis circonfusum Stoicorum libris. Erat enim in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat: quippe qui reprehensionem inanem vulgi non reformidans, in ipsa curia soleret legere sæpe, dum Senatus cogeretur. Itaque magis tum in otio maximâque voluminum copiâ, videbatur quasi helluo librorum: si hoc verbo in tam præclara re uti licet. Tum ego Catoni: *Certè, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit. Nam his libris*

eum malo, quàm reliquo ornatu villæ delectari. Ætatem quidem video: sed infici tamen jam debet iis artibus quas si, dum est tener, & combiberit, ad majora veniet paratior.

3. Quàm studiosus comparandæ ornandæque Bibliothecæ ipse Cicero fuerit, patet ex multis ejus epistolis ad Atticum.

Tu, velim, des operam, ut quàm primùm habeamus ea, quæ te nobis emisse & parasse scribis; & cogites quemadmodum Bibliothecam nobis conficere possis. In tua humanitate positam habemus spem omnem delectationis, quàm, cùm in otium venerimus, habere volumus. Ego quotidiè magis, si quid mihi è forensi labore temporis datur, in litteris conquiesco. Summum me librorum studium tenet, sicut odium jam cæterarum rerum. Bibliothecam tuam cave cuiquam despondeas, quamvis acrem amatorem inveneris. Nam ego omnes meas vindemiolas eò reservo, ut illud subsidium senectuti parem. Noli desperare fore ut libros tuos facere possim meos. Quod si assequor, supero Crassum divitiis, atque omnium agros, lucos, prata contemno.

4. Comparandorum librorum impensa liberalissima est. At in ea habendus modus. Qui prosunt innumerabiles libri, quorum dominus vix totâ vitâ suâ indices perlegit? Onerat discentem turba, multòque satius est tradere te paucis auctoribus, quàm errare per multos. Nunc plerisque litterarum ignaris libri non studiorum instrumenta sunt, sed ædium ornamenta. Paretur itaque quantum satis sit librorum, nihil in apparatum. Honestius, inquis, in libros impensas effundam, quam in vasa pretiosa pictasque tabulas. Vitiosum est ubique, quod nimium est. An ignoscas homini aptanti armaria cedro atque ebore, aut inter tot millia librorum oscitanti? Cui voluminum suorum frontes maximè placent titulique. Apud desidiosissimos videbis quidquid orationum

historiarumque est: & tecto tenus extructa loculamenta. Sicque sacrorum opera ingeniorum in speciem tantum & cultum parietum comparantur.

Indoctum gloriantem Bibliothecâ ridet Ausonius hoc epigrammate.

Emptis quòd libris tibi Bibliotheca referta est,
Doctum & Grammaticum te, Philomuse, putas?
Hoc genere & chordas, & plectra, & barbita conde:
Mercator hodie, cràs citharœdus eris.

CAPUT XVIII.

Memoria augetur curâ, negligentiâ intercidit.

1. Omnis disciplina memoriâ maximè constat, frustraque docemur, si quidquid audimur, præterfluit. Quidam eam naturæ modò munus esse existimaverunt: sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur. Imò nihil æquè vel augetur curâ, vel negligentiâ intercidit quàm memoria.

Maxima & una memoriæ augendæ ars, exercitatio est & labor. Quare pueri, quorum tenacissima memoria est, statim quam plurima ediscant: & quæcumque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud scripta & lecta sæpius revolvendi, & quasi eumdem cibum remanendi. Quod ipsum fieri potest lævius, si primùm pauca cœperimus ediscere; tum quotidie aliqua accessio fiat.

6. Quantùm naturâ studioque valeat memoria, testis est vel Themistocles, quem constat unum intrà annum optimè locutum esse Persicè, vel Mithridates, cui notæ fuerunt duæ & viginti linguæ earum, quibus imperabat, nationum: vel Crassus ille dives, qui, cùm Asiæ præesset, sic tenuit quinque Græci sermonis differentias, ut jus cuique redderet eâdem linguâ, quâ quisque

postulasset : vel Cyrus denique, quem omnium militum tenuisse nomina traditum est. Quin etiam dicitur Theodectes protinus reddidisse semel auditos quamlibet multos versus.

Memoriam in Themistocle fuisse ferunt singularem, ita ut quæcumque audierat aut viderat, hærerent animo Itaque cùm Simonides, sive quis alius, se ei traditurum polliceretur artem memoriæ aliquam, quæ recens inventa erat : *Oblivionis*, inquit, *malem : Nam memini etiam quæ nolo : oblivisci non possum quæ volo.*

Etiam oblivisci quod scis, interdum expedit.

3. Seneca rhetor hoc scriptum reliquit de suâ memoriâ. Cùm senectus mihi jam fecerit multa desideranda oculorum aciem retuderit, aurium sensum hebetaverit, nervorum firmitatem infregerit, in memoriam maximè incurrit. Hanc aliquando in me sic floruisse non nego, ut non tantum ad usum sufficeret, sed usque in miraculum procederet. Nam & reddebam duo millia nominum, quo ordine erant dicta : & plures quam ducentos versus, qui singuli à singulis condiscipulis dati erant, referebam, ab ultimo incipiens usque ad primùm. Nec tantum velox erat mihi memoria ad complectenda quæ vellem : sed etiam firma ad continenda quæ acceperat. Itaque sine cunctatione etiam nunc profert quasi modo audita, quæcumque apud illam aut puer aut juvenis deposui. Imminuta tamen est ætate, & longâ desidiâ, quæ juvenilem quoque animum dissolvit. Nam si qua ei commisi intra annos proximè elapsos, sic perdidit, ut, etiamsi ingerantur, toties tanquam nova audiam.

Hortensius in auctione persedit totum diem : & vespere recensuit omnes res, & pretia, & emptores ordine suo, ita ut in nullo falleretur.

Quidam recitatum à poeta carmen novum, suum esse dixit, & protinus memoria recitavit : cùm ille, cujus carmen erat hoc facere non posset.

LIBER

LIBER TERTIUS.

DE JUSTITIA.

CAPUT I.

Justitia omnium regina virtutum.

1. JUSTITIA est omnium domina & regina virtutum: ejus splendor maximus: ex ea boni viri vulgò justi appellantur. At unum Aristidem à Græcis cognominatum fuisse Justum accepimus.

Hic Athenis natus à pueritiâ firmo constantique animo fuit, numquam ab eo, quod justum videbatur, discendens, & nullam fraudem, nullumque mendacium admittens, ne joco quidem & in ludo.

Ubi ad rempublicam accessit, non potentium amicorum præsidio niti voluit, sed consiliis factisque utilibus & justis. Non animum inflabant secundæ res, non frangebant adversæ. Id se patriæ debere existimabat: ut ei prodesset sine ullo pecuniæ aut honorum præmio.

Cùm aliquando eo præsente pronuntiaretur in theatro versus è tragædia Œschyli de Amphiarao, qui dicebatur, *non velle videri justus, sed esse*: omnes converterunt in eum oculos, tanquam ad quem hæc laus pertineret, eumque cognominaverunt Justum. Quod cognomen ut novum erat & omnium amplissimum, ita Aristidi invidiam conflavit & Themistoclis æmuli, & concitatæ ab illo multitudinis. Est enim hoc commune vitium in magnis liberisque civitatibus, ut invidia gloriæ comes sit: & libenter detrahant de iis quos vident eminere altius.

Itaque mulctatus est decem annorum exil quod ostracismum vocabant.

Eo tempore, quo congregatus populus de ejiciendo Aristide ferebat suffragium testulis pro more inscriptum, dicitur illiteratus quidam & planè rudis tradidisse Aristidi ipsi, ut uni è populo, testulam, petiisseque ut inscriberet Aristidem. Admirante eo, & rogante num aliquid in illum peccasset Aristides? *Nihil*, inquit, *neque est ille mihi notus, sed hoc mihi non placet, quod cupidè elaboraverit ut præter cæteros Justus appellaretur.* Aristidem ferunt nihil respondisse, sed inscripsisse testulæ nomen suum hominique reddidisse.

Urbe excedens ut in exilium iret, supinas manus tetendit in cœlum, deosque oravit: *Ne ullum tempus populo Atheniensi incideret, quo Aristidis reminisci necesse esset.* Tertio post anno revocatus in patriam, immemor acceptæ injuriæ utilem operam præbuit civibus in bello & pace per annos multos. Illius abstinentiæ à pecunia nullum est certius indicium, quàm quod, cùm exercitibus & ærario præfuisset, in tanta paupertate decessit, ut vix reliquerit quo efferretur. Unde factum est ut filiæ ejus publicè alerentur, & è communi ærario dotibus datis collocarentur.

CAPUT II.

Hominem justum esse gratis oportet.

1. Te justum esse gratis oportet: & nullum justæ actionis præmium majus est, quam justum esse. Nihil refert, quàm multi æquitatem tuam noverint. Qui virtutem suam prædicari vult, non virtuti laborat, sed gloriæ. Non vis esse justus sine gloria? At me hercule sæpè justus esse debebis cum infamia: & tunc, si sapies, mala opinio justitiâ parta te delectabit. Nemo mihi videtur pluris æstimare virtutem, nemo magis illi esse devotus, quàm qui boni viri famam per-

didit, ne conſcientiam perderet.

M. Cato, genitus pro avo Marco Catone, principe familiæ Porciæ, numquàm rectè fecit, ut facere videretur, ſed quia aliter facere non poterat: eique id ſolum viſum eſt rationem habere, quod haberet juſtitiam. Eſſe, quâm videri, bonus malebat. Ita, quo minùs gloriam petebat, eo magis illam adſequebatur.

2 Inveniuntur qui honeſta in mercedem colant, & quibus non placeat virtus gratuita. At nihil habet illa in ſe magnificum, ſi quidquam venale habeat. Quid enim eſt turpius, quàm aliquem computare quâ mercede ſit vir bonus? Calcatis utilitatibus ad virtutem eumdum eſt, quòcumque vocavit, quòcumque miſit, ſine reſpectu rei familiaris. Interdum etiam ſine ulla ſanguinis ſui parcimoniâ vadendum: nec unquam imperium ejus detrectandum. Quid conſequar, inquis, ſi hoc gratis fecero? Quod feceris. Rerum honeſtarum pretium, in ipſis eſt. Si non ipſo honeſto movemur, ut boni viri ſimus, ſed utilitate aliquâ atque fructu, callidi ſumus, non boni.

Injuſtiſſimum eſt, juſtitiæ mercedem quærere. Reliquæ quoque virtutes per ſe colendæ ſunt, & in iis ſequi officium debemus, non fructum. Nam ut quiſque maximè refert ad ſuum commodum quæcumque agit, ita minimè eſt vir bonus. Verùm, ut olim querebatur Ovidius.

Non facile invenias multis è millibus unum,
Virtutem pretium qui putet eſſe ſui.
Ipſe decor recti, facti ſi præmia deſint,
Non movet, & gratis pœnitet eſſe probum.
Nil, niſi quod prodeſt, carum eſt.

CAPUT III.

Omni ratione colenda & retinenda juſtitia eſt.

1. QUAMQUAM omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipſa

inesse videatur: tamen justitia & liberalitas id maximè efficit.

Justis hominibus ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, fortunas, liberos rectissimè committi arbitramur. Mihi quidem videntur bene morati reges olim fuisse constituti ab hominibus, justitiæ fruendæ causâ Nam cùm inops multitudo premeretur ab iis qui majores opes habebant, confugiebant ad unum aliquem, de cujus justitiâ & prudentiâ magna erat opinio: qui cum prohiberet ab injuria tenuiores, summos & infimos æquo imperio regebat. Eadem fuit constituendarum legum causa, quæ regum. Inventæ enim leges sunt, quæ cum omnibus semper unâ atque eadem voce loquerentur.

2. Laudabat Agesilaus Lacedæmoniorum rex justitiam, ut virtutum omnium principem affirmabatque nullum esse fortitudini locum sine justitia. Cum ei diceret quidam à magno rege Persarum aliquid imperari: *An*, inquit, *ille major Agesilao est, si non sit justior*? Rectè quidem sentiens, magnitudinem esse metiendam justitiâ, quasi regiâ regulâ.

Dicente quodam coram rege Antigono, *regibus omnia honesta & justa est*. Subjecit rex: *Omnino barbarorum quidem regibus: nobis vero sola honesta pro honestis, sola justa pro justis habenda sunt.*

Cùm Trajanus Prefecto militum Prætorianorum gladium daret, quo is cingendus erat ad custodiam Imperatoris; educto eo è vagina, & in altum sublato: *Accipe*, inquit, *gladium hunc, ut eo, si justè imperem, pro me utaris: sin malè, contra me. Quoniam moderatorem omnium peccare minùs fas est, quàm cæteros.*

3. Æthiopes pietatem & justitiam maximè colebant. Ædibus eorum nullæ erant fores, cumque in viis publicis multa jacerent, nemo quidquam eorum surripiebat. Celtæ quoque fores ædium nunquam occlusas habebant.

Interrogatus Leon Rex Lacedæmoniorum in qua urbe quis maximè tutus esset? *Ubi*, inquit, *Justitia polleat & injustitia jaceat.*

4. Justitia est constans & perpetua voluntas jus suum unicuique tribuendi. Itaque cùm coram Agide Lacedæmoniorum rege laudarentur Elei, quòd in Olympicis certaminibus justi judices essent: *Quid mirum*, inquit, *faciunt, si quarto quoque anno per unum diem justitiâ utuntur?*

5. Nemo justus esse potest, qui quidquam æquitati anteponit.

Quo tempore Callicratidas Lacedæmoniorum classi præfectus, pecunia maximè indigebat ad annonam nautis comparandam; accessere ad eum quidam amici Lysandri, & oblatis talentis quinquaginta, postulaverunt unum quemdam ex inimicis sibi condonari necandum. Quos ille, quia æquitatem pecuniæ anteponebat, valere jussit. Aderat tum Cleander, qui cùm dixisset: *Ego vero oblatam pecuniam accepissem, si Callicratidas fuissem. Et ego*, respondit Callicratidas, *si Cleander.* Sic Alexander magnus Parmenioni suadenti, ut acciperet pecuniam à Dario oblatam ad redimendam pacem, respondit: *Et ego pecuniam quam gloriam mallem, si Parmenio essem.*

Vir bonus, quod honestè se facturum putaverit, faciet, etiamsi laboriosum erit; faciet, etiamsi damnosum erit; faciet, etiamsi periculosum erit. Rursus quod turpe erit, non faciet, etiamsi pecuniam afferet, etiamsi voluptatem, etiamsi potentiam. Ab honesto nulla re deterrebitur, ad turpia nullâ spe invitabitur.

CAPUT IV.

Communi utilitati consulere debemus.

1. Sumus ad Justitiam nati: neque opinione, sed naturâ, constitutum est jus. Justitia

verſatur in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque ſuum cuique, & rerum contractarum fide.

Juſtitiæ primum munus eſt, ne cui quis noceat: deinde ut communibus utatur, tanquam communibus; privatis, ut ſuis. Sunt privata nulla naturâ: ſed quia aliquid eorum, quæ, naturâ fuerant communia, obtigit cuique hominum variâ ratione, id quiſque teneat. Si ſibi plus eo appetet, violabit jus humanæ ſocietatis.

Quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ſed etiam patriæ, parentibus, amicis, cæteriſque hominibus, & quæ in terris gignuntur, ad uſum omnium hominum creantur: in hoc naturam debemus ſequi & communi utilitati conſulere mutatione officiorum, dando & accipiendo; devincereque tum operâ, tum facultatibus hominum inter homines ſocietatem.

2. Quantulum eſt ei non nocere, cui debeas etiam prodeſſe! Parva laus eſt, ſi homo manſuetus homini eſt, ſi naufrago manum porrigit, erranti viam monſtrat, cum eſuriente panem ſuum dividit. Membra ſumus corporis magni. Natura nos cognatos edidit. Hæc nobis amorem indidit mutuum, & ſociabiles fecit, illa æquum juſtumque compoſuit; ex illius conſtitutione miſerius eſt nocere, quàm lædi, & illius imperio paratæ ſunt omnium manus ad ſe invicem juvandos. Itaque ille Terentianus verſus in pectore & in ore ſit:

Homo ſum, humani nihil à me alienum puto.

3. Si hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, conſulat, ob eam cauſam quòd is homo ſit, certe violare alterum lege naturæ prohibemur.

Ut, ſi in corpore humano unumquodque membrum proximi membri vires atque valetudinem ad ſe traduceret, debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatque

quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ: societas hominum & communitas evertatur necesse est.

Concessum est, non repugnante naturâ, ut quisque sibi malit acquirere, quàm alteri, quod pertineat ad usum vitæ: at illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, opes, copias augeamus.

Chrysippus hoc scitè dixit, ut multa: qui stadium currit, eniti & contendere debet quam maximè possit, ut vincat: supplantare eum, qui cùm certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic in vita non iniquum est sibi quemque petere quod ad usum pertineat: alteri deripere, jus non est.

4. Forsitan quispiam dixerit: nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, auferet cibum homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim cuiquam vita sua potior esse debet, quàm animi talis affectio, neminem ut violet commodi sui causâ. Et suum cuique incommodum ferendum est potius quàm de alterius commodis detrahendum.

Non solum naturâ, sed etiam legibus populorum, constitutum est, ut non liceat sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem: &, si qui eam dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent.

CAPUT V.

Ipsa peccandi voluntas peccatum est.

1. Me quidem judice, non is solus malus est, qui injuriam fecit, sed & qui facere in animo habuit.

Potest aliquis nocens fieri, quamvis non nocuerit. Omnia scelera perfecta sunt, quantùm satis est culpæ, etiam ante effectum operis. Latro antequam manus inquinet, latro est: quia, ut ait P. Syrus.

Exeritur opere nequitia, non incipit.

Vir probus, aut improbus, non ex operibus tantum, sed etiam ex voluntate spectatur.

Bonus est, non qui non injuriam facit, sed qui ne vult quidem.

2. Fuit Lacedæmone civis nomine Glaucus, cujus justitia maximè celebrabatur. Itaque grandem pecuniæ summam ejus fidei credere non dubitavit civis quidam Milesius. Eam pecuniam repetentibus postea mortui Milesii liberis, retinere in animo habuit Glaucus; & oraculum Apollinis consuluit, an interposito jurejurando abnegare posset depositum apud se auri pondus Respondit Pythia, ipsum daturum pœnas graves, propter hanc retinendi depositi voluntatem. Ille pœnarum metu deterritus à scelere, non justitiæ studio inductus, depositam apud se pecuniam restituit. Verum in cogitati sceleris pœnam cum tota prole & domo interiit. Ipsam quippe peccandi voluntatem superi plectunt: quia quis scelus pectore deliberatum concepit, perinde nocens est ac si illud admisisset.

Has patitur pœnas peccandi sola voluntas:
Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum,
Facti crimen habet.

3. Aristides ille justus, interrogatus quid justum esset, *Aliena non concupiscere*, respondit.

Naturæ, quæ lex est divina & humana, parere qui volet, nunquam committet ut alienum appetat.

Inimicus est non solùm qui injuriam infert, sed etiam qui de inferenda cogitat.

Vestalis incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.

Potest-ne fieri, ut, qui Jovi amicus fuerit, rem aliquam iniquam concupiscat, aut turpe aliquid cogitet?

Vir bonus non modò facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non possit prædicare.

4. Bene præcipiunt qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum.

Turpissimum est non modò pluris putare quod utile videatur, quàm quod honestum: sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare.

Est totum sceleratum & impium genus eorum hominum qui deliberant, utrum id sequantur quod honestum esse videant, an se scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione & deliberatione facinus inest, etiamsi ad scelus non pervenerint. Ergo ea omnino deliberanda non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio.

5 Actio recta non erit, nisi recta fuerit voluntas: ab hac enim est actio. Rursus voluntas non erit recta, nisi habitus animi rectus fuerit: ab hoc enim est voluntas.

CAPUT VI.

Qui solo metu à peccato abstinet, non est innocens.

1. NON dicendus est justus, quisquis non infert injuriam: sed qui inferre impune cum possit, libenter abstinet.

Non metu, sed officii causâ, peccatis abstinendum.

Quidam parum curant, sponte-ne, an metu, legibus pareant. Verùm non minùs fur est, qui metu à furto abstinet, furtum ipsum non perosus nec damnans quàm ii qui furantur. Et illi homines non sunt belluis meliores: nam illæ quoque, si timeant homines aut canes gregem custodientes, à rapina abstinent.

Non dicam pudicam mulierem eam, quæ aut legem aut virum timuit, cùm à flagitio abstineret. Et non immeritò refertur in numerum peccantium, quæ retinuit pudicitiam metu pœnæ, non amore honesti.

Si qua metu dempto casta est, ea denique casta est.

Non possumus pudicos dicere eos, qui à flagitio arcentur infamiæ aut legum ac judiciorum metu. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem vel judicem?

Non est diuturnus magister officii timor.

2. Et si infamiæ ac suppliciorum metus hominem, qui à peccato abstinet, non præstat innocentem; sæpe tamen non nihil confert, ut ille tandem vir bonus fiat. Nam dum illum à scelere avocat, paulatim assuefacit parere divinis humanisque legibus, quibus docemur domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, occulos, manus abstinere. Itaque sapienter admodum antiqui legum conditores, ut efferatos agresti vitâ, aut militiâ, populorum animos mitigarent, & ad mansuetudinem ac justitiam traducerent. Deorum primum metum iis injiciendum esse rati sunt: deinde ad terrorem impietatis, audaciæ, flagitii, carceres, vincula, variaque supplicia instituerunt: ut quos amor honesti in officio non retineret, ii gravitate pœnæ à scelere deterrerentur.

CAPUT VII.

Oderunt peccare boni virtutis amore.

1. NOBIS persuasum esse debet, etiamsi omnes Deos hominesque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè esse faciendum.

Philosophum nomine Peregrinum, virum gravem, vidimus, inquit A. Gellius, cùm Athenis essemus, diversantem in tugurio extra urbem. Cumque ad eum frequenter iremus, multa herclè dicentem utilia & honesta audivimus; in quibus hoc præcipuum auditum meminimus: *Virum*

ſapientem non peccaturum eſſe, etiamſi peccaſſe eum Dii atque homines ignoraturi forent. Non enim pœnæ aut infamiæ metu non eſſe peccandum, ſed juſti honeſtique ſtudio & officio.

2. Cùm olim in Lydia, ut ferunt fabulæ, terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus; in illum hiatam deſcendit Candaulis regis paſtor Gyges, æneumque equum animadvertit, cujus in lateribus fores erant, quibus apertis, mortui hominis vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito, quem ut detraxit, ſuo ipſo digito inſeruit & in cœtum Paſtorum ſe recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat; idem rurſus videbatur, cùm in locum ſuum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate, annuli uſus, regem dominum interemit, ac ſuſtulit quos obſtare ſibi arbitrabatur: nec in his eum quiſquam facinoribus potuit videre. Sic repentè annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ.

Ficta quidem & commentitia hæc fabula eſt, prolata à Platone. Sed hunc ipſum annulum ſi habeat ſapiens, non magis ſibi licere putet peccare, quàm ſi non habeat. Honeſta enim bonis viris, non occulta, quæruntur: atque, ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, eos aliquid mali feciſſe, non faciant.

CAPUT VIII.

Ea ſola utilia ſunt, quæ juſta & honeſta.

1. HOMO juſtus, iſque quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam detrahet quod in ſe transferat; intelligitque nihil nec expedire nec utile eſſe, quod ſit injuſtum. Qui hoc non didicerit, nec perſuaſum habuerit, bonus vir eſſe non poterit; & ab eo nulla fraus aberit, nullum fa-

cinus. Sic enim cogitans: *Est istud quidem honestum, verùm hoc expedit:* is utile atque honestum, rex à natura copulatas, audebit divellere. Qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium.

2. C. Marium consulatûs ingens cupido exagitabat. A quo adipiscendo cùm longè abesse se cerneret, Q. Metellum, summum virum & civem, cujus legatus erat, criminari statuit, ut, ereptâ ei gloriâ confecti belli Jugurthini, ipse mitteretur in Numidiam cum imperio Consulari. Itaque nec facto ullo, nec dicto abstinuit, quo conciliare sibi militum animos posset. Multa criminosè de Metello est locutus, multa de se magnificè. Dixit: *Bellum ab imperatore trahi consultò, quod homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet: se paucis diebus habiturum Jugurtham in catenis, si dimidia pars exercitûs sibi permitteretur.* Deinde à Metello Romam missus, cùm ad populum eadem dixisset, quæ priùs in castris, & de se ingentia esset pollicitus, voti tandem compos fuit. Factus est ergo ille quidem Consul: sed à fide justitiâque discessit, qui imperatorem suum in invidiam falso crimine adduxerit.

3. Alter quoque Marius, cognomento Gratidianus, boni viri officio functus non est. Cùm Prætor esset, & Tribuni plebis collegium Prætorum adhibuissent, ut res nummaria communi sententiâ constitueretur, conscripserunt communiter edictum, constitueruntque, ut omnes simul Prætores ac Tribuni post meridiem ad populum accederent, renunciaturi edictum illud quod videbatur futurum gratissimum omnibus civibus. Cæteri quidem, alius alio, discessere: Marius à subselliis in Rostra rectè ivit, idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Ea res ei apud populum magno honori fuit: omnibus vicis statuæ erectæ, ad eas thus, & cerei incensi: quid multa? Nemo unquam multitudini fuit carior.

4.

4. Conturbantur nonunquam homines in deliberatione, cùm id, in quo violatur æquitas, videtur non ita magnum; illud autem commodum, quod ex eo paritur, permagnum videtur. Sic Gratidiano videbatur non ita turpe, præripere collegis & Tribunis plebis popularem gratiam; valde verò utile videbatur, Consulem hac ratione fieri: quod sibi tunc proposuerat. At honestate dirigenda est utilitas; & quod turpe est, nunquam utile debet videri. Quid igitur? Possumusne Gratidianum virum bonum judicare? Nihil perfecto minus cadit in virum bonum, quàm præripere aliis gloriam aut gratiam fallere. Nulla res tanti est, nec commodum ullum tam expetendum, ut propterea vir bonus ab officio discedat, & fidem ác justitiam violet. Numquam enim est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est ~~honestum~~ virum bonum esse, semper est utile.

Damnum appellandum est, cum malâ famâ lucrum.

5. Themistocles, victis navali prælio Persis, dixit Athenis in concione, se habere consilium reipublicæ salutare, sed illud vulgari non oportere; postulavitque ut populus daret aliquem quicum communicaret. Datus est Aristides. Hunc ille monuit, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta erat ad Gytheum portum, clam incendi posse: docuitque hac ratione frangi quoque posse opes Lacedæmoniorum, cum quibus de Græciæ principatu contendebant Athenienses. Quod Aristides cùm audivisset; ad concionem exspectatione suspensam rediit dixitque: *Perutile videri consilium quod Themistocles afferret; sed minimè honestum esse.* Athenienses, quod honestum non esset, id quoque non esse utile judicaverunt: & auctore Aristide repudiaverunt eam rem, quam ne audierant quidem. Ubi nunc in uno inveneris eum amorem honesti, qui tunc populi universi fuit?

CAPUT IX.

Qui adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis.

1. FACILLIME ad res injustas impellitur quisquis est animo principatûs & gloriæ nimis cupidus. Nihil verò honestum & gloriosum esse potest quod justitiâ vacat: & nemo gloriam injustitiâ & immanitate est consecutus.

An eos aliquid veræ laudis adeptos putas, qui exitio multarum gentium clari, non minores fuere pestes mortalium, quam innundatio & conflagratio? Agebat infelicem Alexandrum furor aliena devestandi. Non contentus paterno regno, arma toto orbe circumferebat, & nihil intactum relinquebat: immanium ferarum modo, quæ plus quàm exigit fames, mordent. Cùm ei civitas quædam offerret partem agrorum, & dimidium rerum omnium: *Eo*, inquit, *proposito veni in Asiam, non ut id acciperem quod dedissetis: sed ut id haberetis quod reliquissem.*

2. Ubi ad fines Scytharum vincendo pervenit, unus ex eorum legatis hæc ei inter alia multa dixit, quibus ejus injustitiam & ambitionem argueret: *Quid nobis tecum est? Nunquam terram tuam attigimus. An non licet nobis, qui in vastis sylvis vivimus, ignorare quis sis, & unde venias? Nec servire ulli possumus, nec imperare desideramus. Major fortiorque es fortasse, quam quisquam; tamen alienigenum dominum pati nemo vult. Gloriaris te ad persequendas latrones venire, ipse omnium gentium latro. Lydiam cepisti, Syriam occupasti, Persidem tenes, Bactrianos habes in potestate, Indos petisti: jam etiam ad pecora nostra avaras manus porrigis. Quid tibi divitiis opus est, quæ te esurire cogunt, ita ut quo plura habes, eo acriùs*

cupias quæ non habes? Denique si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non sua eripere: si autem homo es, id quod es, semper esse te cogita.

Eleganter & veraciter Alexandro illi magno quidam comprehensus pirata respondit. Nam cùm rex hominem interrogasset quo jure mare infestaret? Ille liberâ contumaciâ. *Eodem*, inquit, *quo tu orbem terrarum: sed quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor; tu quia magnâ classe, imperator.*

CAPUT X.

Quid tibi fieri non vis, alteri ne feceris.

1. ALEXANDER Severus in expeditionibus bellicis aperto tabernaculo prandebat & cœnabat, militarem cibum, cunctis videntibus atque gaudentibus, sumens. Circumibat propè cuncta tentoria, & neminem abesse à signis patiebatur. Si quis de via in agros cujusquam deflexisset, aut fustibus subjiciebatur in conspectu ejus, aut virgis, aut mulctæ pecuniariæ, aut saltem verbis castigato ipse dicebat: *Visne hoc in agro tuo fieri, quod facis in alieno?* Usurpabatque sæpius quod à quibusdam sive Judæis sive Christianis audierat, aut per præconem inclamari jubebat, cum aliquem puniret: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.* Quam sententiam usque adeo dilexit, ut & in Palatio & in publicis operibus præscribi juberet.

2. Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Syracusis pulsus à Dionysio tyranno Dion, petierat Megaram. Ubi cùm Theodorum principem hujus urbis domi convenire vellet, neque admitteretur, diu ante fores retentus, dixit comiti suo: *Patienter hoc ferendum est, forsitan enim & nos cùm in gradu dignitatis nostræ essemus, aliquid tale fecimus.* Quâ tranquillitate animi ipse

ſibi conditionem exilii placidiorem reddidit.

3. Vulpes ad cœnam dicitur Ciconiam
Prior invitaſſe, & illi in patina liquidam
Poſuiſſe ſorbitionem, quam nullo modo
Guſtare eſuriens potuerit Ciconia:
Quæ vulpem cùm revocaſſet, intrito cibo,
Plenam lagenam poſuit; huic roſtrum inſerens
Satiatur ipſa, & torquet convivam fame:
Quæ cum lagenæ fruſtra collum lamberet;
Peregrinam ſic locutam volucrem accepimus;
Sua quiſque exempla debet æquo animo pati.

CAPUT XI.

Injuriam pati ſatius eſt quàm facere.

AGIS Lacedæmoniorum rex ultimus, ex inſidiis captus, & indictâ cauſâ ab Ephoris damnatus, cùm ad laqueum abduceretur, conſpiceretque quemdam ex miniſtris flentem: *Deſine*, inquit, *ó homo, meam vicem flere. Nam ſic iniquè & contra leges morient, ſuperior feliciorque ſum iis qui mihi vitam eripi jubent.* Hæc locutus, ultro collum laqueo induit.

Athenienſes, quos multis beneficiis affecerat, ingratos expertus Phocion, in concionem prodiit, & ſapientiſſimè dixit: *Malo à vobis, Athenienſes, malum accipere, quàm ipſe vobis malum inferre.*

CAPUT XII.

Quod meum non eſt, redeat ad dominum.

PYTHAGORICUS quidam emerat à ſutore calceos, rem magnam non preſentibus nummis. Poſt aliquot dies venit ad tabernam pretium ſoluturus. Quam cum clauſam inveniſſet, & oſtium

diu pulsaret, fuit qui diceret: *Quid perdis operam tuam? Sutor ille, quem quæris elatus & combustus est. Quod nobis molestum esse potest, qui in æternum nostros amittimus: tibi minimè, qui scis futurum, ut ille renascatur.* Quibus verbis jocabatur in Pythagoricum, qui metempsychosim, hoc est migrationem animarum in alia corpora, fieri credebat. At philosophus noster tres aut quatuor denarios, quod pretium calceorum attulerat, non invitus domum retulit, sub inde manu concutiens. Deinde cùm intellexisset arrisisse sibi illud lucellum, reprehendens hanc suam non reddendi tacitam voluptatem, ait ipse sibi: *Sutor ille tibi vivit. Tu redde quod debes.* Redit ergo ad eamdem tabernam: & per claustrum, quâ parte rimam invenit, quatuor denarios inseruit ac misit, pœnas à se exigens improbæ cupiditatis, ne alieno assuesceret.

CAPUT XIII.

Verbis non minùs, quàm factis fit injuria.

1. MALEDICUS à malefico non distat, nisi occasione.

Famæ damna majora sunt, quàm quæ æstimari possint.

Nihil est tam volucre quàm maledictum: nihil facilius emittitur, nihil citiùs excipitur, nihil latius dissipatur.

Providendum est imprimis, ne sermo noster indicet vitium aliquot inesse in moribus nostris. Quod maximè solet evenire, cùm joco, aut serio, de absentibus, detrahendi causâ maledicè contumeliosèque dicitur.

. . . Absentem qui rodit amicum,
Qui non defendit alio culpante, solutos
Qui captat risus hominum, famamque dicacis,

Fingere qui non visa potest, commissa tacere
Qui nequit; hic niger est: hunc tu, Romane, caveto.

Lingua est maliloquax mentis indicium malæ.
Difficilem oportet aurem habere ad crimina.
In judicando criminosa est celeritas.
Cæca invidia est, nec quidquam aliud scit, quàm detrectare virtutes.

2. Cùm Mardonius Xerxem ad bellum Græcis inferendum excitaret, deprimendo eorum in armis virtutem, iisque detrahendo; Artabanus ei respondit longâ oratione, in quâ hæc dixit de alienæ famæ detractione seu calumniâ. Res est teterrima alienæ famæ detractio: in qua duo sunt qui injuriam faciunt: unus cui injuria fit Qui enim detrahit, injurius est, quod accusat non præsentem. Injurius quoque est qui credit detrahenti, antequam rem compertam habeat. Sic absenti fit duplex injuria: ab altero enim insimulatur ut malus, ab altero talis temerè putatur.

CAPUT XIV.

Ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est.

1. Cum duobus modis, vi aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ videtur, vis leonis: sed fraus odio digna majore. Injuria autem nulla capitalior est quàm eorum, qui cùm maximè falliunt, dant operam, ut viri boni videantur.

Bonitatis verba imitari, major malitia.

Malus bonum ubi se simulat, tunc est pessimus.

C. Canius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis litteratus, cum se contulisset Syracusas, otiandi causâ; dictitabat se emere velle hortulos aliquos, quò invitare amicos, & ubi oblectare se sine interpellatoribus, posset. Quod

cùm percrebuisset: Pythius quidam, qui argentariam faciebat Syracusis, dixit ei, hortos quidem suos non esse venales, sed licere illi uti iis, si vellet, ut suis. Et simul invitavit eum in hortos ad cœnam in posterum diem. Cùm ille promisisset: tum Pythius, qui, ut argentarius, erat apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se vocavit, & ab his petivit, ut ante hortulos suos postridiè piscarentur.

Ad cœnam tempore venit Canius. Opiparè paratum erat convivium: cymbarum ante oculos multitudo piscatorum quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces adjiciebantur. Tum Caninus: *Quæso*, inquit, *quid est hoc, Pythi? tantumne piscium, tantumne cymbarum;* Et ille: *Quid mirum*, inquit *quidquid est piscium Syracusis, in hoc loco est: hic aquatio: hâc villâ isti carere non possunt.* Incensus Caninus cupiditate, contendit à Pythio ut hortos venderet. Gravatè ille primò rem accipere est visus. Impetrat tandem Canius. Emit hortos homo cupidus & locuplex, tanti quanti voluit Pythius, & emit instructos: negotium conficit.

Invitat in hortos Canius prostridiè familiares suos: venit ipse maturè; cymbam nullam videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent quod nullos videret? *Nullæ, quod sciam*, inquit ille, *hodiè piscatorum feriæ sunt: sed hîc piscari nulli solent. Itaque heri mirabar quid accidisset.* Stomachari Canius. Sed quid faceret? Nondum enim erant latæ leges adversùs eos qui dolo malo agerent.

2. Omnes aliud agentes, aliud simulantes ut Pythius, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nam ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Et ratio postulat ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter fiat. Itaque vir bonus, nec ut emat meliùs, nec ut vendat, quidquam simulabit aut dissimulabit. Si verò vir bo-

nus eſt is qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini; certè virum bonum non facilè reperiemus.

Quædam video, propter depravationem conſuetudinis, neque more turpia haberi: neque jure civili ſanciri: at naturæ lege ſancita ſunt.

CAPUT XV.

Improbi hominis eſt mendacio fallere.

1. VERA dicere, juſtum eſt; mentiri verò, injuſtum.

In virum bonum non cadit mentiri emolumenti ſui causâ.

Qui mentitur, fallit quantum in ſe eſt. Vir bonus præſtare debet ne mentiatur.

Volumus viros fortes & magnanimos eoſdem eſſe bonos, & ſimplices, veritatis amicos, minimèque fallaces. Quæ virtutes ad juſtitiam pertinent. Itaque Ariſtides apud Athenienſes, & Epaminondas apud Thebanos, tam alieni à mendacio & tam veritatis diligentes fuiſſe traduntur, ut ne joco quidem unquam mentirentur. Et Atticus ille, qui cum Cicero vixit conjunctiſſimè, mendacium neque dicebat neque pati poterat. *Illum odi*, aiebat Achilles, *æquè ac portas Plutonis, qui aliud quidem recondit in mente, aliud verò dicit.*

2. Quid eſt in quo maximè elaborare debemus? Ut mens ſit juſta, oratio mendacii expers. Hoc viri boni proprium eſt, nihil à veritate alienum loqui, ut & nihil à juſtitia alienum exſequi.

Qui injuſtè agit, impiè agit. Cùm enim natura homines ediderit, ut ſibi invicem proſint, nec ullâ ratione obſint; qui hoc naturæ placitum violat, adversùs eam eſt impius. Eadem natura veritas quoque nuncupatur; eſtque prima omnium, quæ vera ſunt, cauſa. Itaque qui ſciens volenſque mentitur, impiè agit: quia fallendo injuſtè agit.

Quod verum, simplex, sincerumque est, id naturæ hominis est aptissimum.

Assuesce dicere verum & audire.

Assuefaciendi maximè sunt pueri, ut vera dicant; mentiri enim servile est, & omnium hominum odio dignum vitium. Eâdem sententiâ dixit Apollonius: *Illiberale est mentiri: ingenuum veritas decet.*

Illiberalis & sordidus vulgo putatur quæstus eorum, qui emunt à mercatoribus quod statim divendant: quia nihil solent proficere, nisi admodum mentiantur. Nec verò quidquam est turpius vanitate, id est mendacio.

Persæ liberos suos à quinto anno ad vigesimum tria edocebant, equitare, sagitas arcu mittere, vera loqui. Turpissimum apud eos habebatur mentiri. Secundùm mendacium, in proximo turpitudinis loco ponebant æs alienum: maximè quòd qui ære alieno obstringitur, mendacio obnoxius esse soleat, & plerùmque verba pro re dare.

Justitiam quoque liberi Persarum edocebantur à pueritia. Ac quemadmodum pueri in Græcia in scholas itabant, litterarum liberaliumve artium discendarum causâ: sic apud Persas pueri scholas frequentabant, ad accipiendam justitiæ disciplinam. Quam quidem ut citiùs, & certiùs discerent, non solùm eorum auribus præcepta justitiæ inculcabantur, sed etiam docebantur justas ferre sententias de iis, quæ inter ipsos exoriebantur, controversiis, & legitimas pro cujusque delicti modo pœnas irrogare. Itaque bonam diei partem impendebant publici justitiæ præceptores in audiendis dijudicandisque puerorum disceptationibus.

4. *Hæc consequuntur mendaces*, inquiebat Aristoteles, *ut cum vera dixerint, non illis credatur.* Similiter Cicero dixit: *mendaci homini, ne verum quidem dicenti, credere solemus.*

Iis, qui peccarunt, non facile delicti venia conceditur, si interrogati deprehendantur mendaces.

Quid interest inter perjurum & mendacem? Qui mentiri solet, non longè abest à perjurio. Quem ego, ut mentiatur, inducere possum, eum facile exorare potero, ut pejeret. Ut pœna à Diis immortalibus perjuro constituta est, sic & mendaci.

Veritatis sermo est simplex.

Veritas vel mendacio corrumpitur, vel silentio.

CAPUT XVI.

In vitio est qui non obsistit, si potest, injuriæ.

1. INJUSTITIÆ genera duo sunt: unum eorum qui inferunt injuriam: alterum eorum, qui non propulsant, si possunt, ab iis quibus infertur. Neque enim is tantùm in vitio est, qui injustè facit impetum in quempiam, aliqua animi perturbatione incitatus; sed etiam qui non obsistit, si potest, injuriæ.

2. Hominibus plures solent esse causæ prætermittendæ defensionis aliorum, deserendique officii. Nam inimicitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt non nulli quidam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ præpediuntur: alii suis quibusdam studiis occupationibusve sic impediuntur, ut deserto esse patiantur eos, quos tutari debeant. Hi omnes dum altero genere injustitiæ vacant, in alterum incidunt. Communi enim utilitati non serviunt, & in vitæ societatem nihil conferunt studii, nihil operæ, nihil facultatum.

3. Apud Ægyptios legibus cautum erat ut si quis iter faciens videret quempiam à latronibus circumveneri, aut aliquid injuriæ perpeti, nec ei auxilium ferret cùm posset, morte damnaretur. Si opem dare non posset, rem deferre ad judices & injuriæ auctorem accusatione persequi jube-

batur. Quod facere si neglexisset, plagis multabatur, & triduum carebat cibo.

Si is qui injuriam non propulsat ab aliis, cùm potest: injustè facit: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? quidam è Græcia Romam attulerunt falsum testamentum L. Minutii Basilii locupletis hominis. Quod ut faciliùs pro vero accipi posset, scripserant heredes secum M Crassium & Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos: qui cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius culpæ in conscribendo testamento conscii essent; alieni fascinoris munusculum non repudiaverunt Graviter deliquisse mihi quidem videntur, qui etiam veras hereditates honestas non puto, si sint blanditiis & simulatâ amicitiâ quæsitæ

CAPUT XVII.

Inhumanum verbum est ultio.

1 Non ulcisci decet, ut vulgus putat, neque malè facere cuiquam hominum, quodcumque ab aliis ipse passus fueris. Nullo enim modo injuria facienda est.

Sunt quædam officia adversus eos servanda à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscieudi & puniendi modus. Atque haud scio an non satis sit eum, qui te lacessierit, injuriæ suæ pœnitere, ut & ipse nequid tale post hac committat & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Ignoscere hominum est, ubi eum pudet, cui ignoscitur.

Veteres Romani, acceptâ injuriâ, malebant ignoscere, quàm persequi. Et plus penè auxerunt imperium parcendo victis quàm vincendo.

Omnibus noxis veniam dare se dicebat Cato major, præterquam suis.

Ignoscito sæpe alteri, nunquam tibi.

2. Beneficia beneficiis repensare honestum est, non autem injurias. Illic, vinci turpe est: hìc vincere. Ultio inhumanum verbum est, licet mala consuetudine pro justo receptum. Quàm pulchrum est, hominem, velut nulli penetrabilem telo nullis injuriis, nullis contumeliis perstringi! Ultio, doloris confessio est. Catoni minori in balneo quidam os percussit, ignorans: quis enim illi sciens fecisset injuriam? Homini deinde satisfacienti Cato, *non memini*, inquit, *me percussum*. Non excanduit, non vindicavit injuriam. Melius esse putavit non agnoscere, quàm vindicare. Nihilne, inquiens, mali ex impunita hominis petulantia ortum est, imò multum boni. Cœpit ille Catonem nosse & mirari. Magni animi est injurias despicere.

. . . . Quippe minuti
Semper & infirmi est animi exiguique voluptas Ultio.

Ille magnus & nobilis est, qui, more magnæ feræ, latratus minutorum canum securus exodit. Sæpe satius fuit dissimulare, quam ulcisci.

Comessatores quidam cùm in uxorem Pisistrati incidissent, multaque protervè & fecissent & dixissent; postero die facti veniam à Pisistrato postulaverunt. Quibus ille respondit: *Vos deinceps magis operam date modestiæ. Mea verò uxor heri nusquam prodiit.*

3. Cùm Cumani Pittaco victum tradidissent hominem à quo filius ejus fuerat interfectus, illum impunitum dimisit hæc præfatus: *Venia ultione melior est, illa namque mitis est ingenii, hæc ferini*. Simili sensu dixit Musonius Philosophus: *Feræ non hominis, est quærere quomodo morsum pro morsu, malum pro malo, reddat.*

Non oblitus erat Aristides, Themistoclem sibi diu clam aut apertè fuisse adversatum in administranda republica. Noverat quoque se ejus maxi-

mè

næ operâ pulsum fuisse in exilium. At ostendit quàm alieno ab ultione animo esset, cùm deliberaretur de ipso Themistocle è civitate ejiciendo testarum suffragiis. Opportuna certè oblata erat expetendæ vindictæ occasio. Nihil tamen ab eo aut dictum, aut factum est, quod nocere posset inimico. Et ut prius ei non inviderat florenti opibus & rerum gestarum gloria, sic tùm noluit premere periclitantem, & eo dejecto exultare.

T. Pomponius Atticus nullas inimicitias gessit. quod & lædebat ipse neminem; &, si quam injuriam acceperat, malebat oblivisci, quàm ulcisci.

Magnanimo injuriæ remedium oblivio est.

Adrianus multos in privata vita inimicos expertus erat, quorum injurias ubi imperator factus est, adeò neglexit, ut uni, quem capitalem habuerat, diceret: *Evasisti.*

Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: *Amicitias immortales, inimicitias mortales esse debere.*

4. Cùm Dion expugnasset Syracusas, quas ab importenti tyrannorum dominatu liberare cupiebat; Heraclides & Theodotes, infensi ejus hostes, se ultro dedidere, culpam fatentes, orantesque, ut benignior in ipsos esset, quàm ipsi in eum fuerant. Admonuerunt quoque decere Dionem, qui multis aliis virtutibus ornatus esset, iræ imperare, & ultionis cupidum non esse. Hæc illis precantibus & monentibus, hortabantur amici Dionem, ne improbis hominibus, funestarum turbarum auctoribus, parceret, sed eos militum furori permitteret. Tum Dion: *Cæteris*, inquit, *ducibus atque imperatoribus plerùmque sola belli & armorum exercitia cordi sunt. Mihi verò, qui plurimùm temporis in Academia consumpsi, cura fuit id discere, ut iram, ultionem, invidiam, pertinaciam, & alias ejusmodi pestes possim vincere: cujus victoriæ argumentum certum est, non in amicos & viros bonos benignitas, sed erga ini-*

quos & infensos inimicos placabilitas & lenitas. Heraclidem superare mihi animus est; non potentiâ & prudentiâ, at humanitate & justitiâ: in his enim virtutibus vera fortitudo, magnitudo, gloria posita est: cùm miles, aut saltem fortuna sibi vindicet partem gloriæ bello quæsitæ. Quod si Heraclides & invidus, & infidus, & malus est; ideone Dionem oportet virtuti suæ labem inurere iræ impotentia? Lege quidem humana definitum est eum minùs peccare adversùs justitiam qui acceptam injuriam ulciscitur, quam qui prior infert: at naturâ utrumque ab eadem animi infirmitate proficiscitur. Nullius porrò hominis tam aspera tamque effera est improbitas, quæ non possit frequentibus beneficiis mansuescere & expugnari. His usus rationibus Dion, Heraclidem & Theodotem missos fecit.

CAPUT XVIII.

Injuriæ beneficiis vincuntur speciosiùs, quàm mutuo odio pensantur.

1. USQUE ad ultimum vitæ finem non desinemus communi bono operam dare, adjuvare singulos, opem ferre etiam inimicis.

Optimus injuriam ulciscendi modus est, ne similis sis eam inferenti. Contemnit me quisquam, ipse viderit. Ego mihi cavebo, ne quid contemptu dignum vel egisse vel dixisse deprehendar. Odit me quisquam? Ipse viderit. At ego mitis esse & benevolus cuique pergam; & huic etiam ipsi, qui me odit, errorem ostendere paratus ero, non contumeliosè, neque ut patientiam meam ostentem: sed benignè, & ingenuè: interiùs enim me ita affectum esse oportet, ut ipsi Dii videant me eum esse qui nihil indignè ægreve feram.

Amico noli maledicere, ac ne inimico quidem, inquiebat Pittacus.

Laudante quodam Cleomenis dictum, qui interrogatus quodnam esse boni regis officium,

responderat : *Amicis bene, inimicis male facere. Quanto rectius erat*, inquit Socrates, *amicis benefacere, ex inimicis autem amicos facere!*

Sic invicem vivendum esse dicebat Pythagoras, ut non ex amicis inimicos, verum ex inimicis amicos faciamus.

2. M. Marcellus, cùm de eo Consulatum tunc gerente Siculi quæstum Romam venissent, ultro de illis in Senatum admittendis retulit, quærentesque de se patienter sustinuit. Improbatis à Patribus querelis eorum, clementer excepit orantes ut ab eo in clientelam reciperentur : nullas adversùs illos inimicitias exercuit, & per reliquam vitam illis benefacere non destitit.

Cùm è carcere atque ipsa urbe Atheniensium profugisset orator Demosthenes, respexit aliquos ex inimicis citato cursu vestigia sua subsequentes, & latebras pavidus quæsivit. At illi eum sæpius nomine compellatum tandem assecuti, oraverunt ut, positâ formidine, pecuniam acciperet, quam domo ei attulerant in viaticum & subsidium; adhortatique sunt ne casum ferret acerbius. Quibus Demosthenes: *Quomodo*, inquit, *possum non graviter ferre, me eâ urbe carere, ubi tales inimicos habeam, quales alibi amici inveniri vix queant.*

3. Magni animi est, injurias in summa potentia pati: nec quicquam est gloriosius Principe impunè læso.

Cicero hanc laudem eximiam Cæsari tribuit, quòd *nihil oblivisci soleret, nisi injurias.* Omnium victor regressus in urbem omnibus, qui contra se arma tulerant, ignovit. Simultates omnes, occasione oblatâ, libens deponebat. Ultro ac prior scripsit C. Calvo post famosa ejus adversùm se epigrammata Valerium Catullum, cujus versiculis famam suam laceratam non ignorabat, adhibuit cœnæ. C. Memmii suffragator in petitione Consulatus fuit, licet asperrimæ fuissent ejus contra se orationes.

Vespasiani, inter cætera bona, illud singulare fuit, inimicitias oblivisci: adeo ut Vitellii hostis sui filiam locupletissimè dotaverit, & viro splendidissimo in matrimonium dederit. Ferebat quoque patienter contumelias, iis, ut erat facetissimus, dictis jocularibus respondens.

CAPUT XIX.

Justitia victrix odii.

1. CN. Domitius, Tribunus plebis, M. Scaurum principem civitatis in judicium populi Romani, vocaverat: iratus quòd ab eo in Augurum collegium non fuisset cooptatus. Cùm opprimendi inimici summo studio flagraret, servus Scauri ad eum noctu pervenit, promittens se instructurum ejus accusationem multis & gravibus domini criminibus. At Domitius nefario indicio servi perfidi uti noluit. Continuò enim & suis auribus obduratis, & indiciis ore clauso, comprehendi hominem & ad Scaurum deduci jussit. Sicque in infesto accusatore justitia odium vicit. Hunc Domitium deinde populus, tum hanc ob causam, tum propter alias virtutes, libentiùs & Consulem & Censorem & Pontificem maximum fecit.

2. Non minus insignæ justitiæ specimen dedit L. Crassus in nobili illa accusatione, quam adversùs Carbonem instituit, annos natus unum & viginti. Nam cùm scrinium rei, plura continens quibus facilè opprimi posset, allatum ei fuisset ab illius servo; signatum, ut erat, remisit ad illum cum servo catenato, nolens causam obtinere alienâ fraude ac perfidiâ.

Quo pacto viguisse tunc inter amicos justitiam credimus, cùm inter accusatores quoque & reos eam tantum virium obtinuisse videamus!

CAPUT XX.

Utilitas ex inimicis capienda.

1. VULGUS hominum satis habet nullo malo ab inimicis affici: at viri prudentes, etiam utilitatem ex iis capiunt. Inimicus dicta factaque nostra observare infenso animo non cessat, captans nocendi occasionem; quam ne præbeamus, cavemus. Hæc autem cautio sensim affert studium & consuetudinem rectam & inculpatam vitam agendi.

Vis inimicum molestiâ afficere? Noli eum illiberalem, libidinosum, scelestum nominare: ipse esto humanus, castus, probus. Hinc Diogenes, cùm eum interrogasset quidam, quâ ratione ulcisceretur inimicum: *Si ipse*, inquit, *quàm optimus fiat.*

Cùm accepisse Philipus Macedoniæ rex, se ab oratoribus Atheniensibus proscindi conviciis in concione: *Magnam*, inquit, *ejusmodi hominibus gratiam habeo. Dabo enim operam deinceps & verbis & factis, ut illos mendacii coarguam.*

2. Verè dictum est ab Anthistene, eum, qui probitatem suam salvam esse velit, opus habere vel veris amicis, vel inimicis vehementissimis; quòd illi admonendo, hi criminando à vitiis avertant. Sed quoniam nostrâ ætate amicitia voce valde exili ad liberas reprehensiones est prædita, loquax in adulando muta in castigando, audienda est nobis ex inimicis veritas. Quemadmodum enim Thelephus, ut ferunt fabulæ, domestico medico destitutus, vulnus hostili hastæ sanandum præbuit: ita necesse est, ut ii, quos deficit benevolus castigator, sermonem audiant infensi inimici peccata eorum insectantis, non considerantes animum maledicentis, sed reprehensionis veritatem atque utilitatem.

3. Sicut qui volebat Jasonem Tessalum interficere, gladio vomicam ejus aperuit, eâque ruptâ salutem illi attulit: sic sæpe convicium ab irato homine aut inimico jactum in nos aperuit, & sanavit morbum animi latentem aut neglectum. At plerique maledictis impetiti, non dispiciunt, an verè aliquid ipsis objiciantur; sed quid vicissim possint arguere in maledicentibus.

Ab inimico tuo notatus aliquo crimine; illud, si verum sit, majore studio expurgare debes, quàm commostratam aliquam vestis tuæ maculam. Si falsum, quærenda tamen est causa quæ criminationi occasionem dedit, cavendumque ne deinceps committas aliquid aut affine aut simile ejus quod objectum fuit.

4. Multa sunt quæ inimicus magis deprehendit in nobis quàm amicus: quoniam, ut ait Plato, cæcus amor est. Hiero cùm ei quidam inimicus oris fœtorem exprobrasset, domum se ad uxorem recipiens: *Quid hoc*, inquit, *rei est? Cur tu mihi oris vitium non indicavisti?* Illa verò ut erat pudica & simplex: *Existimabam*, ait, *omnes viros sic olere.* Adeo non animi tantum, sed etiam corporis vitia, sæpe nobis nota fiunt ab inimicis prius, quam ab amicis.

CAPUT XXI.

A litibus est abhorrendum.

1. CONVENIT hominem in dando munificum esse, & in exigendo non acerbum; in omnique re contrahendâ, vendendo, emendo, conducendo, locando. Æquum & facilem se præbere, multa multis de jure suo cedentem, à litibus verò abhorrentem.

Est autem non modò liberale, sed interdum etiam fructuosum, paulum de jure suo decedere: &

Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum.

Habenda quidem est ratio rei familiaris, quam dilabi finere, flagitiosum est: sed ita ut illiberelitatis avaritiæque absit suspicio. Et ut res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo: sic conservari diligentiâ & parcimoniâ.

2. Isocrates vocatus in jus anno ætatis octogesimo secundo, orationem habuit in quâ his verbis ostendit quàm alieno à litibus animo semper fuisset: Sic vixi hactenus, ut nemo unquam me ullius injuriæ, aut contumeliæ accusaverit; neque judex, neque arbiter fuerit, qui de meis adversus quemquam factis aut dictis pronunciaverit. Etenim cavi ne quid ipse erga quemquam delinquerem. Mihi verò si qua facta fuit injuria: non judicio quæsivi vindictam de inimicis, sed eorum amicis controversiam dirimendam permisi.

3. Parum liberale & nimis litigiosum esse existimo, vocare aliquem in jus propter maledicta.

Negabat Musonius se vocaturum quemquam in jus. Se enim neque injuriâ, neque contumeliâ affectum putabat, si maledictis lacessi, conspui, verberari contigisset: *Qui ignorant*, inquiebat, *quid honestum aut turpe re verâ sit, injuriam se pati censent, si quis aut torvis oculis ipsos intueatur, aut irrideat, aut percutiat, aut conviciis lacessat. At vir sapiens his omnibus non perturbatur: non illa pati, sed facere turpe ducent. Itaque nemo mente præditus propterea ad accusationem & forum convertetur: ut pote qui sibi nullam accepisse injuriam videatur.*

CAPUT XXII.

Paci consulendum, nec bella accerbè gerenda.

1. Cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim; illud

proprium hominis eſt; hoc belluarum: nec confugiendum eſt ad poſterius, niſi ubi uti non licet ſuperiore, ſemperque paci eſt conſulendum. Quare ideò tantùm ſuſpicienda bella ſunt, ut ſine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conſervandi ſunt ii qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt. Sic Romani Sabinos, Æquos, Volſcos, etiam in civitatem acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus ſuſtulerunt.

2 Cùm de imperandi gloriâ decertatur & armis fama quæritur, cauſas tamen omninò ſub eſſe oportet juſtas bellandi: ejuſmodi bella minùs acerbè gerenda ſunt. Quod egregiè præſtiterunt Ptolomæus rex Ægypti & Demetrius Antigoni filius. Cum à Ptolemæo Demetrius victus eſſet; major ad Ptolemæum gloria venit ex moderatione, quàm ex ipſa victoria. Si quidem & dimiſit amicos Demetrii, non ſolùm cum ſuis rebus, verùm etiam additis inſuper muneribus; & ipſius Demetrii privatum omne inſtrumentum ac familiam reddidit, dicens: *Se non propter prædam bellum iniiſſe.* Non multo poſt Ptolemæus iterum congreſſus cum Demetrio navali prælio, ipſe, amiſsâ claſſe, hoſtique conceſsâ victoriâ in Ægyptum refugit. Tum Demetrius Ptolemæo benignitatis vices rependens, filium ejus, & fratrem & amicos in Ægyptum remiſit cum privato cujuſque inſtrumento: ut appareret, eos, non odio, ſed laudis ſtudio accenſos, donis muneribuſque inter ipſa bella contendere. Certè honeſtiùs tunc bella gerebantur, quàm nunc amicitiæ coluntur.

CAPUT XXIII.

Juſtitiâ hoſtes vincere glorioſius eſt, quàm armis.

1. FACTIS honeſtis atque juſtitiâ hoſtes vincere, non minor, imò etiam utilior, res eſt vic-

toriâ armis partà. Hic enim necessitate compulsi hostes cedunt, illic sponte. Hæc victoria magnis cum damnis, revocat ad officium malesanos: illa verò sine detrimento in viam rectam reducit aberrantes. Præterea ubi armis res geritur, pars potissima victoriæ opus est militis, ubi verò justitiâ, totum decus eorum est qui præsunt.

2. Romani Camillo duce obsidebant jamdudum Falerios, Faliscorum urbem. Mos erat tunc apud Faliscos, ut plures simul pueri unius magistri curæ demandarentur. Qui scientiâ videbatur præcellere, erudiebat principum liberos. Is cum in pace solitus esset pueros lusûs exercitationisque causâ, extra urbem producere, eo more per belli tempus non intermisso, die quodam eos trahens longius à porta, quam solebat, in castra Romana perduxit, & Camillo tradidit, præfatus, se tradere Falerios in manus Romanorum cùm daret eos pueros, quorum parentes in ea civitate principes essent. Quæ ubi Camillus audivit: *Non ad similem tui*, inquit, *populum & imperatorem venisti cum scelesto munere scelestus ipse. Nobis non est cum Faliscis societas, quæ pacto fit humano: sed ea utrique populo est, quam natura omnibus hominibus ingenerabit. Sunt belli sicut pacis, jura; justèque non minùs quàm fortìter, bella gerere didicimus. Arma habemus, non adversùs eam ætatem cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversùs armatos qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana oppugnarunt. Eos tu novo scelere vicisti, quantùm in te fuit: ego Romanis artibus, virtute opere, armis, vincam.*

Denudari deinde ludi magistrum jussit, eumque pueris tradidit reducendum Falerios, manibus post tergum illigatis: virgas quoque eis dedit, quibus proditorem agerent in urbem, verberantes. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde vocato à magistratibus senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut ii,

qui modò efferati odio irâque erant, statim pacem poscerent. Itaque Romanorum justitiam admirantes, ultro se iis dediderunt, rati se meliùs sub imperio eorum, quàm legibus suis, victuros. Camillo & ab hostibus & à Romanis gratiæ actæ sunt. Pace Faliscis datâ, exercitus Romam reductus.

3. Pyrrhi bello maximum exemplum justitiæ in hostem est à Romanis datum. Cùm Pyrrhus Epiri rex bellum populo Romano intulisset, & de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente, perfuga venit ab eo in castra Fabricii Consulis, & pollicitus est se Pyrrhum veneno necaturum, si sibi præmium proponeretur. Hunc Fabricius reducendum ad Pyrrhum curavit. Si specie utilitatis decipi se passus esset Fabricius, sustulisset unius perfugæ operâ magnum bellum & gravem populi Romani adversarium. Sed magnum dedecus fuisset & flagitium venenis certasse cum hoste, non armis; & eum non virtute, sed scelere, fuisse superatum, cum quo laudis certamen erat Romanis.

Hanc Fabricii magnitudinem animi admirans Pyrrhus, exclamasse fertur: *Hic est ille Fabricius qui difficiliùs ab honestate quàm sol à cursu suo averti potest.* Gracias & Fabricio & populo Romano egit; & ne ipso beneficio victus videretur, quoscumque tum habebat captivos Romanos dimisit sine pretio, & bene vestitos. Quin etiam ad pacem & amicitiam impetrandam misit Romam Cineam legatum cum muneribus pretiosis, tam fæminarum quàm virorum aptis usui. Quæ munera cum aspernati essent ii quibus primùm oblata fuerant, & ad alios ostiatim deferrentur, tantâ Romani omnes abstinentiâ fuere, ut nullus vir, nulla mulier, patere januam suam regiis donis recipiendis voluerit. Ft ne captivi, quos rex remiserat, gratis reciperentur, totidem pro his Tarentinorum Samnitumque remissi sunt ad Pyrrhum.

Iisdem ferme temporibus, ut refert Justinus, simile huic totius populi continentiæ exemplum fuit quorundam legatorum Romanorum. Nam missi à Senatu in Ægyptum legati, cùm ingentia sibi à Ptolomæo rege missa munera sprevissent; paucos post dies ad cœnam invitatis aureæ coronæ datæ sunt, quas illi receptas postero die statuis regis imposuerunt.

CAPUT XXIV.

Etiam hosti fides servanda.

1. Si temporibus adductus aliquid hosti cum jurejurando promiseris, est fides servanda. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa, & id tenendum est, quod affirmatè, quasi Deo teste, promiseris.

Primo Punico bello, M. Atilius Regulus, cùm Consul iterum in Africa captus esset à Pœnis; Romam ad Senatum missus est, juratus se Carthaginem rediturum, nisi impetrasset ut Pœnis redderentur captivi nobiles quidem In Senatum venit, mandata exposuit, & primum ne sententiam ferret recusavit, dicens, se, quoniam in hostium potestatem venerat, jam non esse Senatorum. Deinde jussus expromere quæ patriæ conducere arbitrabatur non modò non censuit captivos Pænos esse remittendos, verùm etiam dissuasit; negavitque utile esse eos reddi, quia adolescentes essent & boni duces, ipse verò jam confectus senectute. Cujus cùm valuisset auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, nec eum Romæ retinuit charitas patriæ & suorum.

Neque verò tum ignorabat Regulus, se ad crudelissimum hostem & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum cùm vigilando aliisque cruciatibus ne-

cabatur, erat in meliore causa, quàm si domi remansisset senex captivus, perjurus Consularis. Nisi Senatui auctor fuisset retinendorum Romæ captivorum Pœnorum, essent profectò redditi, & ita incolumis in patria restitisset: sed quia id patriæ non utile putavit, idcirco sibi honestum esse credidit & sentire illa & pati.

Ex tota hac laude Reguli, inquit Cicero, unum illud est admiratione dignum, quod captivos Pœnos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non poterat. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando arctius majores nostri esse voluerunt.

2. Octo Romanorum millia post Cannensem pugnam in Pœnorum manus venerant. Cùm Annibal illis redimendi se copiam fecisset; decem elegerunt, qui Romam ad Senatum irent. Nec Pœni pignus aliud fidei ab eis postularunt, quàm ut jurarent se in castra redituros, nisi à Senatu impetrassent captivos redemi. Cum egressi è castris essent, unus ex iis, minimè Romani ingenii homo, in castra paulo post reversus, quasi aliquid esset oblitus, ante noctem comites assecutus est. Hac a te se jurejurando solutum putabat. Et erat verbis, re non erat.

Legatis captivorum in Senatum introductis, eorum princeps M. Junius multa dixit cur captivi redimendi essent, & ad movendam Patrum misericordiam nihil omisit. Ubi finem dicendi fecit, extemplò clamor flebilis est sublatus ab eâ virorum & mulierum turbâ quæ ad fores Curiæ stabat, manusque ad curiam tendebant, orantes ut sibi patres, liberi, conjuges, fratres, cognati, rederentur. Consulti ex ordine Senatores decreverunt captivos non esse redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri posset, ut esset insitum militibus Romanis aut vincere aut mori. Cum triste responsum

responsum redditum esset; mixta cujusvis generis hominum turba cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuta est. Unus è legatis, qui propter fallacem reditum in castra se jurejurando exsolutum putabat, domum abiit. Quod ubi innotuit, relatum ad Senatum est. Omnes decreverunt, ut ille veterator & callidus comprehenderetur, & custodibus publicè datis, ad Annibalem reduceretur.

3. Existunt sæpe injuriæ calumniâ quâdam, & malitiosâ pactionum interpretatione. Quo in genere multa peccantur. Ut ille peccavit, qui, cum triginta dierum induciæ essent pactæ cum hoste, nocte populabatur ejus agros: quod, inquiebat, dierum induciæ pactæ essent non noctium.

Cum Q. Labeo pactus esset cum rege Anthiocho, quem bello superaverat, ut ab eo dimidiam classis partem acciperet; ferunt omnes ejus naves medias secuisse ut regem tota classe privaret.

Idem Labeo à Senatu Romano datus arbiter Nolanis & Neapolitanis de finibus agrorum terminandis, cum ad locum venisset, separatim cum utrisque est locutus monuitque ne cupidè agerent, sed ut regredi, quàm progredi, mallent. Id cùm utrique fecissent aliquantum agri in medio relictum est, quod Populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem, non dijudicare, est. Quocirca in omni refugienda est talis solertia.

CAPUT XXV.

Jusjurandum colito.

1. JUSJURANDUM optimè coles, si eo nec frequenter utaris, nec temere, sed in rebus tantum necessariis aut gravissimis adhibeas. Invenient autem juramenta tua fidem apud eos qui audient, si ita vixeris, ut iis persuasum sit, ni-

hil tibi sivo jurato, sive injurato videri veritate sanctius in rebus mortalium.

Jurandi consuetudine in perjurium facile prolabimur. Contrà cùm parcè juratur, sanctè juratur.

Jurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit.

Jusjurandum refuge, si possis prorsus: si minus, cùm licet. Cùm enim jusjurandum Deum citet testem eorum quæ dicuntur; parum pium & religiosum videtur esse, divinum numen advocare ob res humanas, quarum plurimæ parvæ vilesque sunt.

2. Jusjurandum si postulabitur, duabus de causis dabis: vel ut temetipsum turpi crimine liberes, vel ut amicos à periculis eripias. Pecuniæ verò causâ per nullum Deum jurabis, etiamsi id verè facere possis.

Pythagoras discipulis præcipiebat, ut ad jurandum raró & tardè accederent, se verò dignos præberent, quibus non jurantibus fides haberetur, propter vitæ integritatem. Itaque Clinias Pythagoricus, cùm trium talentorum mulctam jurejurando effugere posset, maluit tantæ pecuniæ damnum facere, quàm jurare, cùm tamen non esset falsò juraturus.

Quantum honoris ab Atheniensibus tributum est Xenocrati viro sapientiâ pariter ac sanctitate claro! Qui cum testimonium publicè dixisset, &, ut mos Græcorum erat ad aras accederet, jurandi causâ se omnia verè retulisse; unâ voce omnes judices, ne his juraret, reclamaverunt, & existimaverunt concedendum esse integritati illius viri, quod non erant sibi postmodùm concessuri in dicenda sententia; juramentum enim præstiterunt.

3. Olim, cum hominibus Deorum cura & reverentia esset jurejurando in singulis causis à litigantibus requisito; res citò simul & tuto dijudicabantur: nunc verò, quoniam pessimi homines,

quorum magna multitudo est, Deos res humanas curare non credunt, aut eos hostiis & blanditiis ita sibi conciliari posse putant, ut liceat impune vel grandem pecuniam aliis eripere, vel impositam sibi gravem mulctam effugere: commutandæ leges sunt Itaque prudens legum lator in judiciorum disceptatione prohibebit jusjurandum litigantium, ne, si jurandi licentia cuique detur, plures perjuri fiant.

Phryges ab omni abstinebant juramento: ita ut nec ipsi jurarent, nec alios ad jusjurandum adigerent.

Rarus fuit priscis Romanis usus jusjurandi, imò & testium & signorum, in privatis pactionibus: quia vix inveniebatur qui datam fidem falleret.

4. Apud Ægyptios perjuri capite mulctabantur, ut qui pietatem in Deos violarent, & fidem inter homines tollerent, maximum vinculum societatis humanæ.

Si quis perjeret, à Diis pœnam, ab hominibus dedecus expectet. Latere quidem homines potest: at Deos non potest.

Perjurii pœna divina, exitium: humana, dedecus.

Qui juramento hostem circumvenit, fatetur se hominem timere, Deum verò contemnere.

Si quis Deorum, ut fingunt Poëtæ, per Stygem jurando perjurasset, per annum totum nihil ambrosiæ & nectaris degustabat: jacebat lecto affixus, vocis & spiritus expers, gravi veterno oppressus; novem quoque annos agebat procul à cæteris Diis, non eorum consiliis intererat, non epulis.

CAPUT XXVI.

Servis imperare moderatè, laus est.

1. MEMINERIMUS & adversùs infimos justitiam esse servandam. Est autem infima condi-

tio & fortuna servorum quibus uti debemus, ut mercenariis, ita ut opera exigatur, justa solvantur.

Servis imperare moderatè laus est: & in mancipio tibi cogitandum est, non quantum illud impune pati possit, sed quantum tibi permittat æquitas: quæ jubet parcere etiam captivis, & pretio paratis. Cum omnia licere videantur in servum, quia eum emisti; est tamen aliquid quod commune jus hominum vetet licere in illum. Nam ejusdem naturæ est cujus tu.

2. Quis non oderat Vedium Pollionem, quòd murænas sanguine humano saginaret; & servos, si quid deliquerant, in vivarium adjici juberet? O hominem mille mortibus dignum! Cùm aliquando apud eum cœnaret Augustus, fregit unus ex servis vas crystallinum. Rapi illum protinus Vedius jussit, & ne vulgari morte periret, objici murænis quas ingens piscina continebat. Evasit è manibus puer & confugit ad Cæsaris pedes, ne esca piscium fieret. Motus est novitate crudelitatis Cæsar, imperavitque servum dimitti: crystallina autem vasa omnia coram se frangi, & compleri piscinam. Fuit Cæsari sic castigandus amicus: bene usus est potestate suâ.

3. Superbissima consuetudo circumdedit cœnanti domino stantium servorum turbam. Comedit ille plus quàm capit, & ingenti aviditate onerat distentum ventrem: at infelicibus servis non licet movere labra, ne ut loquantur quidem. Nocte tota jejuni mutique perstant. Sic fit ut illi de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet.

Proverbium jactatur: *Nobis totidem esse hostes, quot servos.* Ipsi eos hostes facimus, cum obliti homines esse, tanquam jumentis abutimur. Cogitemus illum, quem servum nostrum vocamus, eodem modo ortum esse ac nos, eodem frui cœlo, æquè spirare, æquè vivere, æquè mori.

4. Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velles vivere. Vive cum servo clementer. Comiter quoque & in sermonem & in consilium admitte. Amicum in foro aut in curia tantùm ne quæras: si diligenter attenderis, & domi invenies. Virtus nulli præclusa est, omnes admittit, ingenuos, servos, reges, exules. Non censum eligit, nudo homine contenta est. Potest servus justus esse, fortis, magnanimus. Dicitur Nicolaus Damascenus, scriptor celeberrimus, maximam in erudiendis famulis curam posuisse, & eos ad morum suorum similitudinem formasse quotidianâ cum illis vivendi consuetudine. Itaque eos expertus est non deteriores amicis suis.

5. Ego non ministeriis servos æstimabo; sed moribus. Quemadmodum stultus est, qui, equum empturus, non ipsum inspicit, sed stratum ejus ac frænos: sic stultissimus est, qui hominem æstimat aut ex veste, aut ex conditione. Servus est, sed fortasse liber animo. Servus est, vide, quis nostrum non sit? Alius libidini servit, alius avaritiæ, alius ambitioni, ferè omnes timori. Nulla servitus turpior est, quàm voluntaria.

Ne te fastidiosi isti superbique domini deterreant, quominus servis tuis hilarem te præbeas. Colant potius te, quàm timeant. Id non debet dominis parum esse, quod Deo satis est, qui colitur & amatur. Non potest amor cum timore misceri. Rectissimè ergo te facere judico, quòd timeri à servis tuis non vis, quòd verborum tantum castigatione uteris. Verberibus muta animalia admonenda sunt.

Lacedæmonio cuidam flagris sævienti in servum, *desine*, inquit Demonax, *te servo tuo similem ostendere.*

Apud Ægyptios si quis servum sponte occiderat, eum morte damnari æquè ac si liberum occidisset, jubebant leges, non respicientes hominis occisi fortunam, sed facinoris atrocitatem,

6. Cùm Adrianus Imperator ſtylo oculum ſervi cujuſdam ſui vulneraſſet, ac poſtea cum vidiſſet factum ex illo vulnere inoculum, vocavit ad ſe, fecitque ei poteſtatem petendi munus pro amiſſo oculo. Cùm autem ille miſer taceret; rurſus hortatus eſt Adrianus, ut quidquid vellet peteret. Tum ille negavit *ſe quidquam petere, deſiderare autem atque optare oculum quem amiſiſſet*. Enim verò quod tandem munus inveniri poſſit, quo oculus amiſſus rependatur?

7. Româ redeunti mihi, inquit Galenus, itineris comes factus eſt quidam patriâ Cretenſis, vir bonis moribus, in amicos benevolus, & liberalis, ſed ſic iracundus, ut suis ipſius manibus adversùs ſervos uteretur. Is furore percitus, quòd ſervi duo de ſupellectili ſua interrogati, nihil reſpondiſſent; eos in caput ita percuſſit, ut ſanguis multus efflueret. Cùm ipſum deinde facti pænituiſſet; me manu arreptum introducit in ædes quaſdam: deinde lorum porrigens, ubi ſe ipſum exuit, jubet verberare, pro iis quæ furore nefario, ut ipſe vocabat, correptus patraverat. Cùm autem ego, ut par erat, in riſum prorumperem; ille mihi ad genua procumbens, inſtabat, obſecrabatque, ut ejus precibus annuerem. Ego contrà eo majores riſus edebam, quo diutiùs illum perſeverantem videbam in propoſito ut cæderetur. Tandem promiſi me facturum quod petebat, hoc eſt ei verbera illaturum, ſi ipſe quoque valde exiguum quiddam, quod ego eram petiturus, mihi viciſſim præſtaret. Ubi illi conditio placuit: rogavi hominem, ut me quædam dicentem audire vellet. Quod ille ſe facturum æquo animo dixit. Tum ego longiori ſermone illum docui, quemadmodum ratione emendari & coerceri oporteat quidquid eſt in nobis iracundiæ ac furoris. Et multa attuli ut probarem non verberibus, ſed alio modo peccata corrigenda. Cùm ille interea ad ſeipſum rediiſſet, longè poſtea ſeipſo melior effectus eſt.

CAPUT XXVII.

Dominorum benignitas in servos.

1. ANTIQUISSIMUS Italiæ rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque aliquid privatæ rei habuerit, sed omnia communia indivisa fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Hæc ætas aurea vocata est. Ad servandam tam felicis temporis memoriam, instituta sunt apud Græcos & Romanos Saturnalia, in quibus dominorum ac servorum jus æquabatur. Imò per eos dies servi habitum herilem sumentes, sedebant ad mensam, dominis ministrantibus; aut unâ sedentibus honores in ædibus gerebant: jus dicebant. Causidici Romæ non veniebant in forum. Clausæ erant scholæ. Gestabantur pilei. Nefas erat pœnas à nocentibus exigere, & bellum suscipere.

2. Nonnulli Romanorum servos, quorum fideli operâ usi erant, donabant libertatem, numerabant inter amicos, heredes scribebant. Patet ex Plinii epistolis, quæ fuerit ejus benignitas in manumittendis servis & in concedenda testamenti conficiendi licentia: qui dolor de eorum infirmitatibus aut mortibus: quæ cura & sollicitudo, ut ægris nihil deesset ad convalescendum ex morbo.

3. Extant quoque plurimæ Ciceronis epistolæ quæ declarant ejus sollicitudinem de valetudine Tironis servi, quem Patris in Achaïa ægrum reliquerat; simulque quam parum propterea sumptui pepercerit, & quàm studiosè eum amicis suis commendaverit. Hæc autem est summa illarum epistolarum.

Paulò faciliùs posse me ferre desiderium tui putavi: sed planè non fero. Et quamquam magni

intereſt ad honorem meum quamprimum ad urbem me venire; tamen peccaſſe mihi videor, qui à te diſceſſerim. Tu hoc tibi perſuade, nihil me malle quàm te eſſe mecum: at ſi intelliges opus eſſe te patris, convaleſcendi causâ, paulum commorari, exiſtima nihil me malle, quàm te valere. Quod maximè conducit valetudini tuæ ſi feceris, maximè obtemperabis voluntati meæ. Hoc pro tuo ingenio conſidera. Innumerabilia ſunt tua in me officia, domeſtica forentia, urbana, provincialia. Omnia viceris, ſi ut ſpero, te validum videro. Illud, mi Tiro, te rogo, ſumptui ne parcas ulla in re, quâ ad valetudinem opus ſit. Scripſi ad Curium dare medico quod dixiſſes, ut ſit ſtudioſior. Ego omnem ſpem tui diligenter curandi in Curio habeo, nihil poteſt fieri illo humanius, nihil noſtri amantius. Ei te totum trade. A quoque Varroni, quem tum amantiſſimum mei cognovi, tum etiam valde tui ſtudioſum diligentiſſimè te commendavi: quem omnia facturum confido: recepit enim. Feſtinare te nolo. Nihil laboro, niſi ut ſalvus ſis. Tuam prudentiam, tuum erga me animum novi. Scio te omnia facturum, ut nobiſcum quamprimum ſis. Sed tamen ita velim, ut nihil properes. Quamquam te videre toto animo cupio, tamen te penitus rogo, ne te niſi bene firmum committas per hyemen tam longe navigationi & viæ. Cura igitur te, & confirma: & cum commode, & per valetudinem, & per anni tempus navigari poteris, ad nos amantiſſimos tui veni. Nemo nos amat, qui te non diligat; carus omnibus expectatuſque venies. Vale, mi Tiro, vale, vale, & ſalve.

Hunc Tironem, quem poſtea manu miſit, verè amabat Cicero, ut ipſe his verbis ſcribit ad Atticum: De Tirone video tibi curæ eſſe. Qui etſi mirabiles utilitates mihi præbet, cùm valet, in omni genere negotiorum vel ſtudiorum meorum: eum ego tamen propter humanitatem & modeſ-

tiam malo salvum, quàm propter usum meum.

4. Quàm jucunda res est servi, bonos dominos nanc sci; & dominis, servos benevolos!

Cùm stipendia faceret Cato major, in agmine ferebat ipse arma sua. Servus eum unus sequebatur, qui cibaria portabat, cui quidem prandium aut cœnam quamlibet apponenti numquam succensuisse dicitur, turpissimum esse existimans cum servis ventris causâ rixari: imò eum ipse, expletis militaribus muneribus, sæpius adjuvit ad coquendos & parandos cibos. In pace reversus ad villam, iisdem, quibus servi, operibus vacabat, eidem cum illis mensæ accumbebat, eodem vescebatur pane, atque idem bibebat vinum. In multis aliis rebus tam benignum in servos herum agebat, ut illi ubique prædicarent magnam ejus moderationem, assiduos labores, facetè aut graviter dicta.

Unum tamen fuit in quo Catonis desiderabatur humanitas. Nempe servos, ubi consenuissent, venundandos putabat, neque alendos inutiles. Quod quidem quid aliud erat, quam servis, sicut jumentis, abuti? Atque existimare nullam homini cum homine intercedere societatem, nisi quæstus causâ. Ego vero, inquit Plutarchus, ne bovem quidem operarium velim domo abigere ob senium, & pecuniolâ aliquâ venundare, nedum hominem. Exercendâ enim mansuetudine erga bruta animantia assuefacere nos debemus benignitati in homines, quæ latiùs certè patet quàm constituta legibus justitia.

CAPUT XXVIII.

Servorum in dominos fides.

1. SERVI qui domino clementi & benigno usi fuerant, pro domino parati erant porri-

gere cervicem, & periculum ei imminens in se ipsos avertere. Illi quorum os non consuebatur, sed quibus sermo erat non solùm coram dominis, verum etiam cum ipsis, in tormentis tacebant

C. Plotius Plancus à Triumviris Antonio, Lepido, & Octavio proscriptus, latebat. Ab iis, qui latentem quærebant, comprehensi servi ejus, multum ac diu torti negabant se scire ubi dominus esset. Non sustinuit Plancus tam fideles tamque boni exempli servos ulteriùs cruciari, sed processit in medium, jugulumque gladiis militum objecit. Hoc mutuæ benevolentiæ inter servos & dominum certamen facit, ut dignus videatur fuisse dominus, qui tam constantem servorum fidem experiretur; & digni servi, qui tam justi domini misericordiâ à quæstionis sævitiâ liberarentur.

2. M. Antonius, orator clarissimus, turpis flagitii accusabatur ab inimicis, qui postulabant ad quæstionem ejus servum quem testem & conscium flagitii fuisse contendebant. Dominum vehementer propterea sollicitum ultro hortatus est servus, ut se judicibus torquendum traderet: affirmans nullum ore suo verbum exiturum, quo causa ejus læderetur. At promissi fidem mirâ patientiâ præstitit. Plurimis enim laceratus verberibus, equuleoque impositus, candentibus etiam laminis ustus, à domino periculum silentio suo avertit.

3 Quam admirabilis fidei servus Panopionis fuit! Qui cùm cognovisset advolare milites ad occidendum dominum suum, qui fuerat proscriptus; commutatâ cum eo veste, illum post eo clam emisit, se autem in cubiculum ac lectum domini recepit, & ut Panopionem occidi passus est.

Servus barbarus dominum suum ab Asdrubale occisum fuisse graviter ferens; eum subito aggressus, interemit. Cùm comprehensus omni modo cruciaretur, lætitiam tamen, quam ex vindicta ceperat, in ore constantissimè retinuit.

CAPUT XXIX.

Omnes omnium charitates patria complectitur.

1. JUSTITIA, ut ante dictum est, versatur in communi societate tuenda, tribuendoque suum cuique. Quoniam verò varii sunt necessitudinum gradus in ea, quæ latissimè patet, omnium hominum inter se societate, suntque officia quæ aliis magis, quàm aliis, debeantur: si quæratur, quibus plurimum tribuendum sit officii; principes sint Patria, & parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus: proximi, liberi, totaque domus quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps, propinqui, amici.

Omnium societatum nulla carior, quam ea quæ cum republica est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium charitates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere si ei sit profuturus?

2. Vitæ brevis est cursus, gloriæ sempiternus. Cùm sit omnibus definita mors optandum est, ut vita potius patriæ donata, quàm reservata naturæ, videatur.

Ego ne immortalitatem quidem accipiendam putarem contra patriam: & eos qui pro republicâ vitam reddiderunt, nunquam mortem potius, quàm immortalitatem, assecutos putavi.

Quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo & definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur.

3. Sic nos patria nostra delectat, ut sapientissimus vir Ulysses immortalitati anteponeret Itha-

eam illam, in asperrimis saxulis tanquam nidulum affixam.

Nescio quâ natale solum dulcedine cunctos
Ducit, & immemores non sinit esse sui.

CAPUT XXX.

Dulce & decorum est pro patria mori.

1. CUM Attica regio ferro ignique vastaretur à Doriensium exercitu, rex Atheniensium Codrus, suis sociorumque viribus diffidens, ad Apollonis Delphici oraculum confugit, perque legatos sciscitatus est, quonam modo tam grave bellum averti posset. Respondisse Deus fertur, ita finem ei fore, si rex ipse hostili manu caderet. Quod cùm percrebuisset, edicere Dorienses, ne quis Codri corpus vulneraret. At ille, depositis imperii insignibus, gregarii militis cultum induit, tum pabulantium hostium globo sese objiciens, unum ex his, quem falce percusserat, in cædem suam compulit. Cognito regis corpore, Dorienses sine prælio discessere. Atque ita Athenienses virtute ducis, pro salute patriæ se morti offerentis, bello liberati sunt. Quis Codrum non miretur, qui iisdem artibus mortem quæsierit, quibus vita ab ignavis quæri solet?

2. Apud Romanos sanguinem liberorum ac suum patriæ impendit L. Junius Brutus, cujus historia videtur altiùs repetenda. Hic cùm fratrem suum & Primores urbis à Tarquinio superbo avunculo suo interfectos audisset, statuit nihil in fortuna sua concupiscendum. Itaque stultitiam simulans, & bona sua prædæ esse regi sinens, haud abnuit cognomen Bruti. Ab duobus Tarquinii filiis proficiscentibus Delphos ascitus, ut ludibrium potiùs esset, quàm comes, fertur tulisse donum Deo Apollini baculum aureum

ligneo cavato inclusum, quæ erat effigies ingenii sui. Cùm regii juvenes peregissent mandata Tarquinii, consulto oraculo de prodigio quod in regia nuper acciderat; cupido incessit eos sciscitandi Apollinem, ad quem regnum Romanum esset venturum postea. Hanc ex imo specu redditam esse vocem ferunt: *Qui primus vestrûm, ô juvenes, tulerit osculum matri: is imperium summum Romæ habebit.* Duo Tarquinii permisere sorti, uter eorum prior matri osculum daret, cùm Romam rediissent Brutus ratus oraculis responsum alio spectare, terram osculo contigit, quod ea communis mater omnium mortalium esset.

Tarquinio Superbo cum omni familia postea ejecto ex urbe maximè operâ L. Junii Bruti, primi Romæ Consules creati sunt ipse L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. Ceterum ut Romanis auctor libertatis fuerat Brutus, ita custos fuit. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum libido solutior fuerat regnante Tarquinio, æquales & sodales adolescentium Tarquiniorum: assueti & ipse regio more vivere. Hi pristinam vitæ licentiam quærentes, nefarium iniere consilium de accipiendis clàm nocte in urbam Tarquiniis: & assumpsere in societatem sceleris ipsos Bruti liberos Titum Tiberiumque.

Cùm conjurati de inito consilio inter se agerent, remotis, ut putabant, arbitris, sermonem eorum unus ex servis excepit, & præterea litteræ, quas ad Tarquinios scripserant, deprehensæ, rem coarguurunt. Proditores extemplò in vincula conjecti sunt, deinde damnati. Consules in sedem processere suam: missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos juvenes virgis cæciderunt, securique percusserunt; cùm interea omnium oculi conjecti essent in vultum Bruti patris, qui ejus supplicii exactor erat, cujus spectatorem esse eum ingentia liberorum caritas

minimè pati videbatur. At ille patris personam exuit, ut Consulis retineret: maluit orbus vivere, quam publicæ vindictæ deesse: &

Vicit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Ubi Tarquinius viam dolo obseptam vidit ad regnum repetendum bello apperto rem aggressus est. Obviam hosti Consules eunt, Valerius Consul peditem ducit. Brutus cum equitatu antecedit. Præerat hostium equitibus filius regis Aruns Tarquinius; qui ut Brutum agnovit, inflammatus irâ: *ille est vir*, inquit, *qui nos expulit patria. Ipse in illa nostris decoratus insignibus magnificè incedit. Dii regnum ultores adesse!* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum Consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus: & avidè se certamini obtulit Adeo infestis animis concurrerunt, ut uterque lanceâ transfixus ex equo lapsus sit. Valerius Bruto collegæ funus, quanto potuit apparatu, fecit. Sed majus morti Bruti decus fuit publica mœstitia, maximè matronarum, quæ eum, ut parentem, per annum integrum luxerunt, quod tam acer ultor fuisset violatæ in Lucretia pudicitiæ.

CAPUT XXXI.

Deciorum pro patria devotiones.

CONSULIBUS Decio & Manlio Româ profectis, ad bellum adversùs Latinos gerendum, dicitur visa esse utrique per noctem species humana, major augustiorque viri, dicentis: *Ex una acie imperatorem Diis inferis deberi, ex altera exercitum: & victoriam fore ejus exercitûs & populi, cujus imperator devovisset legiones hostium, & se super eas.* Ubi Consules contulerunt inter se hos visus nocturnos, placuit primum victimas cædi, avertendæ Deorum iræ causâ: deinde statuerunt, ut ille Consul se pro populo Romano de-

voveret, ab cujus cornu cedere Romanus exercitus cœpisset. Manlius dextro, Decius lævo, cornu præerat. Primò utrimque æquis viribus, & eodem ardore animorum res gerebatur. Deinde ab lævo cornu Romani non ferentes impressionem Latinorum, pedem referre cœperunt. In hac trepidatione, Decius Consul solemnia devotionis verba pronunciavit, præeunte M. Valerio Pontifice, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit, patriæ salutem, sibi vero mortem, petens. Quacumque equo invectus est, eò secum pavorem ac terrorem tulit. Postquàm verò corruit obrutus telis, tum Latini latè fugam fecere. Sic ille voluntariâ morte magnam Romanis victoriam peperit. Manlius lacrimis & laudibus debitis prosecutus est tam memorabilem collegæ interitum. Decii corpus postero die inventum est inter maximam hostium stragem, coopertum telis: funusque ei par morti est factum.

Tam egregium exemplum æmulatus est bello adversus Gallos Decii filius. Nam in quarto consulatu, paternis vestigiis insistens, erexit ac restituit labentes ac propè perditas urbis Romanæ vires simili devotione & pari exitu.

Denique bello contra Pyrrhum regem, tertius P. Decius se tertiam victimam reipublicæ præbuit, à patrio avitoque in patriam amore non degener.

CAPUT XXXII.

Divitiæ in patriam impensæ.

DONI quidem magnitudo facit ut gratum sit; gratius tamen est, licet parvum, si opportunè detur. Hinc oportunitas liberalitatis Q. Fabii Maximi fecit eum ad hoc usque tempus laudabilem, ob parvam pecuniæ summam tot ante sæcula erogatam patriæ causâ. Captivos Romanos ab Annibale Carthaginensium duce rece-

perat, interpositâ pactione nummorum. Qui cum à Senatu non solverentur, misso in urbem filio, fundum, quem unicum possidebat, vendidit: ejusque pretium Annibali protinus numeravit, parvum quidem, ut pote è septem agelli jugeribus redactum, sed omni pecuniâ majus, si æstimetur animo erogantis. Se enim carere patrimonio, quam patriam fide, maluit.

Ejusdem temporis fœmina Appuliæ ditissima, Busa nomine, Romanos, qui è Cannensi clade supererant, benignissimè alimentis sustentavit. Salvo tamen statu fortunarum suarum, munificam se populo Romano præstitit: Fabius in honorem patriæ ex paupere inops factus est.

CAPUT XXXIII.

Inimicitiæ publicæ utilitatis causâ depositæ.

1. M. ÆMILIUS Lepidus bis Consul, Pontifex maximus, gravitateque vitæ par splendori honorum, gessit diutinas ac vehementes inimicitias cum Fulvio Flacco ejusdem amplitudinis viro: quas, statim atque Censores simul renunciati sunt, deposuit: existimans non oportere eos, qui publicæ juncti essent potestati, privatis odiis dissidere. Id judicium Lepidi & præsens ætas comprobavit, & veteres annalium scriptores nobis laudandum tradiderunt.

2. Noluerunt quoque ignotum esse posteritati Livii Salinatoris illustre consilium finiendarum, patriæ causâ, simultatum. Is namque, etsi Neronis odio ardebat, cujus præcipuè operâ in exilium ierat, tamen ubi ei collega in Consulatu est datus, sibi imperavit oblivisci & ingenii sui, quod erat acerrimum, & injuriæ, quàm gravissimam acceperat: ne, pertinacem se exhibendo inimicum, malum Consulem ageret. Hæc mentis inclinatio ad tranquilliorem habitum, plurimùm

profuit ad salutem urbis atque Italiæ in difficili temporum articulo: quia pari virtutis impetu connisi duo Consules terribiles Pænorum vires contuderunt.

3. Cùm P. Scipioni Africano duo Q. Petillii diem dixissent; Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat: cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. Tristem omnes ab eo sententiam expectabant. At ille dixit: *Se non passurum P. Scipionem absentem accusari: & cùm rediisset, auxilio ei futurum, ne causam diceret.* Multa deinde addidit de insignibus inimici sui meritis in patriam. Movit oratio Gracchi, non ceteros modò Tribunos, sed ipsos etiam accusatores: & Senatu habito, gratiæ ingentes ab universo ordine Tib. Graccho actæ sunt, quòd rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: Petillii verò vexati sunt probris, quòd splendere alienâ invidiâ voluissent. Silentium deinde de Africano fuit.

CAPUT XXXIV.

Patriæ irasci nefas est.

Ut parentum, sic patriæ sævitia, patiendo ac ferendo lenienda est.

Suorum injurias civium patienter ferebat Epaminondas, quod se patriæ irasci nefas esse duceret. Cùm aliquando eum propter invidiam Thebani noluissent præficere exercitui, delectus erat dux alius imperitus belli, cujus errore res eò deducta fuerat, ut omnes de salute exercitûs pertimescerent, quod locorum augustiis clausus, ab hostibus obsidebatur. Tum desiderari cœpta est Epaminondæ diligentia, qui tunc miles sine ullo imperio erat. Cùm ab illo opem petiissent sui, nullam retinuit memoriam acceptæ contumeliæ, & exercitum obsidione liberatum domum reduxit.

incolumen. Neque verò hoc semel fecit, sed sæpius.

Aristides Athenis, Camillus Româ, ejecti in exilium, longè alio animo patriæ injuriam tulere. Ille enim urbe egrediens, Deos oravit ne unquam Athenienses opera sua indigerent. Hic contra dicitur ab Diis precatus esse, ut, si sibi innoxio injuria fieret, desiderium sui facerent ingratæ patriæ quamprimùm. Idem tamen non multo antè tempore digniora bono c ve vota fecerat. Nam captis Veiis, urbe opulentissimâ, manus ad cœlum tollens, precatus erat, ut, si cui Deorum nimia sua populique Romani fortuna videretur, liceret eam invidiam lenire suo privato incommodo potiùs, quàm publico populi Romani. Et cùm deinde, Roma à Gallis obsessâ, missus ad Camillum exulem Cædicius, eum dictorem creatum esse nunciasset, cohortarique cœpisset, ne injuriæ à patria illatæ reminisceretur; ille, interrupto sermone Cædicii; *Numquam*, inquit, *à Diis precatus essem, ut mei desiderium Romanis facerent, si ejusmodi illorum desiderium futurum esse existimassem. At nunc æquiora à Diis postulo: mea ut opera tantam patriæ utilitatem afferant, quanta est ea, quâ nunc premitur, calamitas.*

Vide infrà Coriolani iram in patriam, cap. 37; & Q. Fabii Maximi patientiam, l. 4.

CAPUT XXXV.

Fundamentum est omnium virtutum pietas in parentes.

1. PRIMA & optima pietatis in parentes magistra est natura. Hæc nullo vocis ministerio, nullo usu litterarum indigens, propriis viribus caritatem parentum pectoribus liberorum tacitè infundit.

Parentes carissimos habere debemus, quòd ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est.

Beneficiorum maxima sunt ea quæ à parentibus accipimus, dum aut nescimus aut nolumus. Parentes cogunt teneros infantes ad salubrium rerum patientiam. Flentium ac repugnantium corpora diligenti curâ fovent, &, ne membra in pravum detorqueantur, constringunt. Mox liberalia studia inculquant, adhibito timore nolentibus. Juventam frugalitati, pudori, moribus bonis applicant coactam, si non obsequantur libenter. Adolescentibus quoque vis adhibetur & servitus, si remedia per intemperantiam rejiciunt.

2. Quisquis in vita sua parentes colit, hic & vivus & defunctus Diis carus est. Contra contemptus parentum, ejus generis peccatum est, quod & ab hominibus odio habetur, & in viventibus ac mortuis à Diis damnatur ac punitur.

Ea caritas quæ est inter natos & parentes, dirimi, nisi detestabili scelere, non potest.

Facilè intelligo liberos non modò reticere parentum injurias, sed etiam æquo animo ferre, oportere.

Adolescentulus quidam Zenonis scholam diu frequentaverat. Reversum in paternas ædes interrogavit pater, quid tandem sapientiæ didicisset? Ille rebus ipsis se ostensurum respondit. Indignante autem patre, & verbera ipsi ingerente; ille quietus permanens, & patienter ferens: *Hoc*, inquit, *didici iram patris æquo animo ferre.*

3. Quæri solitum est in Philosophorum scholis, an semper atque in omnibus patri parendum sit. Certè in plurimis parendum est, in quibusdam non obsequendum. Omnia enim quæ in rebus humanis fiunt, sicut docti senserunt, aut honesta sunt, aut turpia. Quæ suâ vi recta honestaque sunt, ut fidem colere, ut patriam defendere, ea fieri oportet, sive imperet pater, sive non imperet. Sed quæ his contraria, quæque turpia, & omnino iniqua sunt; ea, ne si imperet quidem, facienda sunt. Illa tamen ipsa in

quibus obsequi patri imperanti non oportet, leniter & verecundè declinanda, sensimque relinquenda sunt, potiùs quàm respuenda.

Agesilaus, patre jubente ut in quodam judicio sententiam legibus adversam ferret: *A te*, inquit, *mi pater, jam inde à pueritia edoctus sum legibus parere. Itaque etiam nunc tibi obtemperabo, nihil in leges peccando.*

4. Talem erga parentes te præsta, quales optares se tibi tuos liberos exhibere.

Si liberi parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna, eorum, cùm poterunt, augeant opes, eisque honori sint. Fructus enim ingenii, fortunæ, omnisque præstantiæ maximè tum capitur, cùm in proximum quemque confertur.

Omnes homines palàm prædicant primùm Diis, deinde parentibus, honorem deberi natura & legibus: neque liberos quicquam gratius Diis facere posse, quàm si benigne & alacriter cum fænore gratias referant iis à quibus geniti educatique sunt. Contrà verò nullum esse majus impietatis argumentum, quam contemptum & neglectionem parentum. Itaque interdictum est nobis, ne quid mali aliis faciamus: injustum autem & impium habetur non semper patri ac matri ea dicere & facere quibus lætentur.

CAPUT XXXVI.

Patres à liberis periculo liberati.

1. Cum captum atque incensum est Ilium; Græci Trojanorum fortunas miserati, hoc maximè dignum gentis suæ humanitate pronunciari per præconem jusserunt: *Ut singuli è liberis civibus secum auferrent in humeros sublatum id unum quod putarent inter res suas præcipuè servan-*

dum. Statim Æneas Deos patrios humeris impofuit, cætera negligens. Hac pietate capti Græci, permifere ipfi etiam alteram rem afportare. Tum ille Diis alterum onus addidit patrem fuum Anchifem fenio confectum. Quo facto mirum in modum obftupefacti Græci, Æneæ fua omnia reftitui voluerunt : ita declarantes, illos etiam qui hoftes funt, & jure belli in victos uti poffunt, manfuefcere & mifericordiâ moveri in eos qui Deos & parentes reverenter colunt.

2. Crœfo Lydiorum regi opulentiffimo filius fuit, formâ quidem & ingenio præftans, fed naturâ mutus diu exiftimatus, quoniam cùm jam multùm adolevifset, nihil tamen fari poterat. Ad emendandum hoc linguæ vitium cuncta expertus eft pater, dum fecundæ ejus res erant : at nihil omnino medicorum artes profuere. Cùm vero Sardes, urbem regiam, expugnaffet Perfarum exercitus, & in Crœfum diftricto gladio irruens quidam miles, eum fibi ignotum jamjam occifurus videretur : vitæ patris timens pius adolefcens, & oblitus quid fibi nafcenti natura denegaffet, os diduxit, & clamare nitens, folvit linguæ vincula, atque in has voces erupit : *Ne occidas Crœfum, miles.* Sic à patris capite depulfa mors fuit beneficio filii, qui & ipfe fuo in patrem amore confecutus eft, ut per reliquum vitæ tempus vocalis effe poffet, ac planè articulatèque loqui.

3. Cum, feditione inter Macedonas milites & Græcos mercenarios ortâ, rex Philippus gravi vulnere percuffus effet, & ex equo dejectus, profiluit ante omnes Alexander, annum tunc feptimum decimum agens, jacentem clypeo fuo protexit, ruentefque in eum multos fua manu occidit. Cùm graviter poftea ferret Philippus, quòd propter vulnus, quo tum femur transfoffum fuerat, claudicare cogeretur; verè & fcitè dixit ei Alexander : *Non debere eum irafci vulneri, quo*

virtutis bellicæ memoria revocaretur, quoties pedem moveret.

4. Eadem pietas virili robore armavit P. Scipionem, qui deinde Africanus est dictus, ad opem patri in acie ferendam, cùm vix puerilitatis annos egressus esset. Nam eum Consulem pugnantem cum Annibale apud Ticinum fluvium, & graviter saucium, servavit intercursu suo. Neque illum aut ætatis infirmitas aut militiæ tirocinium interpellavit, quominus laudem consequeretur rapti ex ipsa morte patris & imperatoris.

5. L. Manlium plebi Romanæ invisum multa fecerant: acerbitas in habendo militum delectu ad bellum, ingenium atrox, cognomen imperiosi ab ipso ascitum ad ostentationem sævitiæ. Itaque ubi primùm Dictaturâ abiit, diem ei dixit ad populum M. Pomponius, Tribunus plebis. Crimini inter cetera dabat, quod ab hominibus relegasset, & ruri inter servos ac pecudes habitare cogeret Titum filium, (cui postea Torquati cognomen fuit) adolescentem nullius probri compertum, sed tantùm linguâ impromptum.

Œgrè passus Titus se causam esse hujus adversus parentem criminationis, capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, sed pietate in patrem laudabile. Nescientibus cunctis, gladio succinctus noctu Romam accurit, & prima luce Pomponii domum venit: janitori, opus sibi esse domino ejus extemplò convento, ait, eique nunciari jubet Titum Manlium Lucii filium adesse. Tribunus, cui spes erat juvenem irâ percitum in patrem aliquid novi criminis afferre, eum statim, remotis arbitriis, admittit. At ille, ut est ingressus, gladium distringit, & super lectum jacentis Pomponii stans ferro intento, se eum transfixurum minatur, nisi jurejurando confirmet, se ab instituta adversùs L. Manlium accusatione recessurum. Tribunus gladium ante oculos micantem cernens, seque solum atque

inermem cum juvene prævalido & feroce, juravit iis verbis, id quæ adactus est à Tito: rem ad populum detulit, docuit, cur sibi ab incœpto desistere necesse esset, Manlium patrem missum fecit. Tantùm temporibus illis jusjurandum valebat.

Maluisset quidem Romana plebs sibi potestatem fieri ferendi suffragii de tam crudeli & superbo reo, quem oderat: verum tamen non ægrè tulit filium id pro patre ausum esse: & ejus factum visum est eo laudabilius, quod adolescentis animum acerbitas patria nihil à pietate avertisset. Itaque ut suus virtuti honos suum præmium, esset; eo anno secundum inter sex Tribunos militares locum consecutus est T. Manlius, licet nullis præclarè factis cognitus, ut qui rure, & procul à cœtu hominum juventam egisset.

CAPUT XXXVII.

Pietas liberorum in matris.

1. C. Martius, cui capta urbs Corioli fecit cognomen Cariolani, patre orbatus adhuc puer, sub matris tutelâ adolevit. Sortitus erat à natura nobiles ad laudem impetus: sed quia doctrina non accessit iræ impotens, obstinatæque pervicaciæ, fuit: & exemplo suo confirmavit, generosam indolem, si liberali institutione careat, edere multa simul cum virtutibus vitia, sicut fœcundum naturâ agrum, qui excultus non sit. Quoniam invictum voluptate? pecuniâ, labore animum gerebat, ejus continentia, justitia, fortitudo prædicabantur: at præfervida ira, asperi mores, & parum civilis congressus, graviter ferebantur. Hunc autem mortales maximum fructum ferunt è Musarum disciplinâ, ut moliatur mansuescatque eorum ingenium, & si quid ferum natura indidit, exuat.

Scilicet ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit esse feros.
Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
Si modò culturæ patientem commodet aurem.

Cùm prima stipendia facere cœpisset adolescens; è multis præliis, quibus interfuit, nunquam rediit, nisi donatus coronâ aliove militari præmio. Commilitonibus ejus bellicæ virtutis finis erat gloria; illi verò finis gloriæ gaudium matris. Nam ubi illa audivisset ipsum laudari, & donari vidisset coronâ, & præ lætitiâ lacrymans esset complexa: id sibi summo honori felicitatique ducebat esse. Sic Epaminondas dicebat nihil sibi unquam jucundius feliciusque contigisse, quàm quòd patrem & matrem habuisset testes ac participes partæ Leuctricâ pugnâ gloriæ. Coriolanus, ut uni matri rependeret gratiam quam utrique parenti debebat, eâ oblectandâ & colendâ satiari non poterat. Illâ cupiente atque orante, uxorem duxit: illius in ædibus, natis jam liberis, cum uxore habitavit.

Post multa in patriam merita judicio populi damnatus Coriolanus, in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere, & usus est hospitio Attii Tulli, qui princeps Volscorum erat, Romanisque fuerat semper infectus. Itaque cùm alterum vetus odium alterum recens ira stimularet; brevi effecerunt, ut legerentur Imperatores ad bellum adversùs Romanos gerendum.

Coriolanus expugnatis non paucis Romanorum oppidis, castra posuit quinque millia passuum ab urbe, agrumque Romanum est populatus. Missi Româ ad eum Oratores de pace, atrox responsum retulerunt. Iterum deinde missi, ne in castra quidem admissi sunt. Sacerdotes quoque suis infulis velatos, isse ad eum supplices traditur, & nihil magis flexisse animum, quàm legati

legati flexerant. Tum Matronæ coeuntes pervicerunt, ut Veturia Coriolani mater, exactâ ætate mulier, & Volumnia uxor, duos parvos ex Marcio filios ferens fecum, in castra hostium irent cum frequenti mulierum comitatu, & eam urbem precibus lacrymisque defenderent, quam viri armis non poterant. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen; qui motus non fuerat nec publica majestate in legatis, nec religione in sacerdotibus, multo obstinatior erat adversùs muliebres lacrymas. At ut matrem afspexit: *Expugnasti*, inquit, *& vicisti iram meam, ô Patria admotis matris meæ precibus cui tuam in me injuriam condono!* Continuòque Romanum agrum hostilibus armis liberavit.

2. Prætor tradidit Triumviro necandam in carcere mulierem sanguinis ingenui, capitali crimine damnatam. Is qui custodiæ præerat, misericordia motus, non eam protinus strangulavit. Dedit quoque aditum ad eam filiæ, sed diligenter excussæ, ne quid cibi inferret. Existimabat enim futurum, ut inediâ consumeretur. Cùm autem jam dies plures effluxissent, miratus quòd tandiù viveret, curiosiùs observatâ filiâ, animadvertit illam exerto ubere lenire famem matris lactis sui subsidio. Quæ res tam admirabilis ad Judices perlata, impetravit matri remissionem pœnæ. Nec tantum matris salus donata est filiæ pietati, sed ambæ perpetuis alimentis sustentatæ sunt, publico sumptu, & carcer ille consecratus est, extructo ibi pietatis templo. Quò non penetrat, aut quid non cogitat pietas? Quæ novam rationem invenit genitricis servandæ in carcere. Quid tam inusitatum atque inauditum, quàm matrem natæ uberibus alitam fuisse? Putaret aliquis hoc contra naturam factum esse, nisi prima naturæ lex esset diligere parentes.

Filia alia, cui nomen Pero, admovit velut in-

ſantem pectori ſuo, atque aluit patrem ſuum, grandi ætate ſenem, qui in cuſtodiam traditus fuerat.

CAPUT XXXVIII.

Parricidium ſcelerum omnium maximum eſt.

1. PARRICIDIUM, nefarium facinus eſt, atque ejuſmodi ut eo uno maleficio ſcelera omnia comprehenſa eſſe videatur. Enim ſi (id quod præclarè à ſapientibus dicitur) vultu ſæpè læditur pietas; quod ſupplicium ſatis acre reperietur in eum, qui mortem attulerit parenti, pro quo mori ipſum jura divina atque humana cogebant, ſi res poſtularet?

Portentum atque monſtrum eſt, eſſe aliquem humana ſpecie & figura, qui tantùm vicerit beſtias immanitate, ut eos indigniſſimè luce privaret, per quos hanc ſuaviſſimam lucem aſpexerat: cùm partus atque educatio etiam feras inter ſeſe conciliet.

2. Aiunt Clœlium quemdam Terracinenſem, cùm cœnatus iſſet cubitum in idem conclave cum duobus adoleſcentibus filiis, inventum eſſe manè jugulatum. Quoniam nec ſervus quiſquam, nec liber reperiebatur, in quem facinoris ſuſpicio caderet; ea autem ætate filii propè patrem cubantes ne ſenſiſſe quidem ſe dicebant: nomina filiorum de parricidio delata ſunt. Parum enim veriſimile videbatur, quemquam auſum eſſe committere ſe in id conclave, eo potiſſimum tempore cùm ibidem eſſent duo adoleſcentes filii, qui facilè poſſent & ſentire & defendere. Tamen cùm Judicibus planum eſſet factum, aperto oſtio repertos eſſe eos dormientes; judicio abſoluti ſunt, & omni ſuſpicione liberati. Nemo enim putabat, quemquam eſſe, qui ſomnum ſtatim capere poſſet poſt perpetratum parricidium; propterea

quòd qui tantum facinus commiſerunt, non modò non poſſunt quieſcere ſine curâ, ſed ne ſpirare quidem ſine metu.

3. Civitas Athenienſium prudentiſſima fuiſſe traditur. Ejus porrò civitatis ſapientiſſimum Solonem ferunt fuiſſe, qui leges illis ſcripſit. Is cùm interrogaretur, cur nullum ſupplicium conſtituiſſet in eum qui parentem necaſſet; reſpondit: *Se id neminem facturum putaſſe.* Sapienter feciſſe dicitur, cùm nihil ſanxerit de illo ſcelere, quod antea commiſſum non erat; ne non tam prohibere videretur, quàm oſtendere committi poſſe. Quanto ſapientiùs majores noſtri fecere? Qui cum intelligerent nihil eſſe tam ſanctum, quod non aliquando violaret audacia; ſupplicium in parricidas ſingulare excogitaverunt, ut ii, quos natura ipſa non potuiſſet in officio retinere, magnitudine pœnæ ſubmoverentur à maleficio. Inſui voluerunt in culeum vivos, atque ita in flumen dejici. O ſingularem ſapientiam! Nonne videntur hunc hominem ex rerum naturâ abſtuliſſe & eripuiſſe cui repente cœlum, ſolem, aquam terramque ademerunt, ut, qui eum necaſſet, unde ipſe natus eſſet, careret iis omnibus rebus, ex quibus omnia nata eſſe dicuntur.

Perſæ, ſi quis patrem necaſſet, eum non genuinum filium exiſtimabant, ſed ſubditum. Quia alienum à naturâ videbatur, & parum credibile, ut certus parens à juſtis liberis interimeretur.

CAPUT XXXIX.

Nihil dulcius hominum generi, quàm liberi.

1. PERSPICUUM eſt à natura ipſa impellinos, ut eos, quos genuerimus, amemus.

Nonne beſtiæ pro ſuo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant, & nullos hominum impetus, nullos ictus reformident? Si feræ partus

suos diligunt, quâ nos in liberos nostros indulgentia esse debemus!

Quid dulcius hominum generi à naturâ datum est, quàm sui cuique liberi? Incertum est quam longa cujusque nostrûm vita futura sit. Consulere itaque & prospicere vivi debemus, ut illorum solitudo & pueritia quam firmissimo præsidio munita sit.

2. Pater nullum clarius potest relinquere monumentum sui, quàm si filium relinquat effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis ingenii.

Ad filium hereditas paternæ gloriæ & factorum imitatio pertinet.

Optima hereditas omnique patrimonio præstantior à patribus traditur liberis gloria virtutis rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & impium judicandum est.

3. Nemo liberorum gratiâ pecuniis cumulandis incumbat, ut ditissimos eos relinquat. Id enim nec ipsis nec patriæ conducit. Census juvenum optimus is est qui eos non reddit obnoxios adulatoribus, & sufficit rebus necessariis. Liberis ergo non multum auri, sed pudoris, oportet relinquere.

Parentes liberis plerùmque bono animo malè precantur. Si vis esse felix, Deos ora ne quid tibi eveniat ex his quæ optantur tibi. Ea non sunt bona, quæ isti in te volunt congeri, divitiæ, honores, imperia. Unum bonum est, quod beatæ vitæ causa & firmamentum est, virtus. Fac ipse te felicem. Facies autem, si virtutem colueris.

CAPUT XL.

Liberi patriæ causâ bene instituendi.

1. VERREM graviter objurgat Cicero, quòd Prætor in Sicilia filium flagitiis suis inte-

esse passus erat. Tunc, cùm te ac tuam vitam nosses in Siciliam tecum grandem filium ducebas? Ut etiam si natura puerum à paternis vitiis abduceret, consuetudo tamen & disciplina dissimilem tui esse non fineret. Fac enim fuisse in isto C. Lælii & M. Catonis indolem: quid ex eo boni sperari atque effici potest, qui nullum unquam patris pudicum neque sobrium convivium videret? Qui adultâ ætate per triennium inter impudicas mulieres & intemperantes viros in epulis quotidianis versatus sit: nihil unquàm à patre audierit, quo pudentior aut melior esset. Quibus in rebus non solùm filio, sed etiam reipublicæ, fecisti injuriam. Susceperas enim filios non solùm tibi, sed etiam patriæ: qui non modò tibi voluptati, sed etiam qui aliquando usui reipublicæ, esse possent. Eos instituere atque erudire debuisti ad majorum instituta & ad civitatis nostræ disciplinam, non ad tua flagitia atque ad tuas turpitudines. Esset ex inerti atque impuro & improbo parente natus & pudens & probus filius. Nunc pro te Verrem alterum substituisti civitati.

2. Pelopidas, qui filium habebat infamem, Epaminondam reprehendebat, quòd uxorem non duxicet: illumque malè reipublicæ consulere dicebat, qui liberos non relinqueret. *Vide*, inquit Epaminondas, *ne tu patriæ pejus consulas, qui talem ex te natum relicturus sis. Mihi verò stirps deesse non potest: namque ex me natam relinquo pugnam Leuctricam quæ non modò mihi superstet, sed etiam immortalis, futura est.*

Gratum est, quod patriæ civem populoque dedisti,
Si facis ut patriæ sit idoneus, utilis agris,
Utilis & bellorum & pacis rebus agendis.
Plurimùm enim intererit quibus artibus & quibus hunc tu
Moribus instituas.

CAPUT XLI.

Maxima debetur puero reverentia.

PLURIMA ſunt. . . . . famâ digna ſiniſtrâ,
Quæ monſtrant ipſi pueris traduntque parentes.
Sic natura jubet: velociùs & citiùs nos
Corrumpunt vitiorum exempla domeſtica.
Nil dictu fœdum viſuque hæc limina tangat.
Intra quæ puer eſt.
Maxima debetur puero reverentia. Si quid
Turpe paras, ne tu pueri comtempſeris annos:
Sed pecaturo obſiſtat tibi filius infans.

Utinam liberorum noſtrorum mores non ipſi perderemus. Infantiam ſtatim deliciis ſolvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes & mentis & corporis frangit. Quid non concupiſcet cùm adoleverit, qui in cunis purpureis vagierit? In lecticis creſcunt: ſi terram pedibus attigerint è manibus utrinque ſuſtinentium pendent. Gaudemus, ſi quid licentiùs dixerint, riſu & oſculo excipimus verba ingenuis indigna. Nec mirum videri debet: nos docuimus, ex nobis audierunt. Omne convivium obſcenis canticis ſtrepit: pudenda ſpectantur. Fit ex his conſuetudo, deinde natura. Diſcunt hæc miſeri, antequam ſciant vitia eſſe.

Adoleſcentium indolem non tam juvant quæ benedicta ſunt, quàm inficiunt quæ peſſimè: multoque magis, ſi plura ſint quæ deteriora ſunt.

CAPUT XLII.

Salubriter inſtitui plurimùm prodeſt in reliquam vitam.

1. PHILIPPUS, cujus virtute atque induſtriâ Macedones locupletiſſimo imperio aucti

ſunt, nunquam inter negotia bellica alienus fuit à Muſis & litteris. Erat ei plena acuminis & ſolertiæ oratio quâ non minores res quàm præliis, confecit: ipſeque pluris æſtimabat victorias verbis partas, quàm armis. Extant libri epiſtolarum ejus plenarum & venuſtatis & prudentiæ: è quibus una brevis è Græco in Latinum convertenda viſa eſt, inquit A. Gellius, quæ poſſit eſſe parentibus hortamentum curæ diligentiæque in liberorum inſtitutione. *Philippus Ariſtoteli ſalutem. Filium mihi genitum ſcito. Nec Diis gratiam perinde habeo, quia natus eſt, quàm quod illum naſci temporibus vitæ tuæ contigit. Spero enim fore, ut educatus eruditusque à te, dignus nobis exiſtat, & non ſit impar tanto imperio.*

Non fefellit Philipum ſua de Ariſtotele opinio. Quippe Alexander eo doctore diu uſus, accepit ab illo tam utilia agendi & loquendi præcepta, ut non dubitaverit prædicare: *Non minus Ariſtoteli debere ſe, quàm Philippo: hujus enim munus eſſe quòd viveret; illius, quòd honeſtè viveret.* Voluit verò Philippus prima litterarum elementa filio ſuo tradi ab Ariſtotele ſummo ætatis Philoſopho, & ille ſuſcepit hoc officium, quia magni momenti eſt ad ſtudia, eorum initia à perfectiſſimo præceptore tradi.

2. Plurimum in reliquam vitam proderit, pueros ſtatim ſalubriter inſtitui. Facile eſt enim animos adhuc teneros componere: difficulter reciduntur vitia, quæ nobiſcum creverunt. Altiùs deſcendunt præcepta, quæ primis imprimuntur ætatibus: & naturâ tenaciſſimi ſumus eorum, quæ pueri percipimus: ut ſapor, quo nova vaſa imbuuntur, durat.

Quo ſemel eſt imbuta recens, ſervabit odorem
Teſta diu.

Nulla ætas videtur tam infirma, quæ non protinus diſcat quid rectum pravumque ſit: eſt enim maximè tum formanda cùm facilimè cedit præ-

cipientibus. Monendus ergo puer, ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat. Habendumque est in animo semper illud Virgilianum:

Adeo in teneris consuescere multum est.

3. In pueris modò frenis utamur, modò stimulis; est enim in illis aliquid quod coercendum sit, est quod excitandum. Hinc Isocrates, doctor singularis, dicebat se calcaribus in Ephoro, contrà autem in Theopompo frenis uti solere: alter enim reprimendus erat, alter incitandus. Et Themistocles, qui in adolescentia fuerat feroci admodum ingenio, respondebat mirantibus mutatos ipsius mores: *Asperos & ferociores pullos fieri equos optimos si domitoribus peritis tradantur.*

4. Dabimus aliquod laxamentum: desides verò esse non sinemus, & procul à contactu deliciarum retinebimus. Nihil enim magis voluptarios & iracundos facit, quàm educatio mollis & blanda. Ideo quo plus indulgetur filiis unicis, & quo plus licet pupillis, eo corruptior illis animus est. Offensas patienter ille non feret, cui nihil unquam negatum est, cui lacrymas sollicita semper mater abstersit, cui satisfactum est de pædagogo.

5. Longè quoque ab assentatione pueritia removenda est. Audiat verum, exprobrentur illi perperam facta, timeat aliquando parentes & magistros, vereatur semper. Nihil per iracundiam & lacrymas exoret: quod irato & flenti negatum fuerit, offeratur quieto.

6. Omnibus hominibus prodest animum subinde relaxare. Excitatur enim otio vigor; & omnis tristitia, quæ continuatione pertinacis studii adducitur, feriarum hilaritate discutitur.

Lusus pueris proderunt: quia pueri post lusus plus virium & acriorem animum afferunt ad discendum. Modus tamen sit remissionibus: ne aut negatæ odium studiorum faciant, aut nimiæ otii consuetudinem afferant.

7. Omnes ferè legum latores, neglecta puerorum & adolescentum educatione, parentum arbitrio liberorum institutionem reliquerunt: idque unum videntur studuisse, ut iis, qui adversus legum præcepta peccassent, pœnæ constituerentur & irrogarentur. At Persæ & Lacedæmonii aliâ ratione caverunt, ne admitterentur quæ leges vetabant: & civium peccatis obviam ierunt, formandis publicâ severâque institutione puerorum & adolescentum moribus. Sic enim fiebat, ut à teneris annis virtutem colere, vitia verò aversari assuefierent. Quæ verò fuerit illa pauperum & divitum consimilis sub publicis magistris educatio, non inutile erit legere apud Plutarchum & Xenophontem.

CAPUT XLIII.

Veterum Romanorum in educandis pueris disciplina.

1. NON assuescat infans ei sermoni qui dediscendus deinde sit. Magni interest quos quisque audiat quotidie domi, quibuscum loquatur à pueritia, quemadmodum patres, pædagogi, matres etiam loquantur. Legimus epistolas Corneliæ matris Gracchorum: apparet ejus filios, qui eloquentiâ floruerunt, non solum in gremio matris educatos fuisse, sed etiam ab ea sermonis elegantiam hausisse. Maximum autem Matronis ornamentum esse liberos bene institutos meritò putabat sapientissima illa mulier. Cùm Campana Matrona apud illam hospita, ornamenta sua, quæ erant illo sæculo pretiosissima, ostentaret ei muliebriter: traxit eam sermone, quousque à schola redirent liberi. Quos reversos hospitæ exhibens; *Et hæc*, inquit, *ornamenta mea sunt.*

2. Operæ pretium est cognoscere veterum Romanorum severitatem ac disciplinam circa edu-

candos formandosque liberos. Jam primùm filius ex casta parente natus, non in cella emptæ nutricis educabatur, sed in gremio ac sinu matris, cujus præcipua laus erat, tueri domum, & inservire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cui propter probatos mores soboles omnis cujuspiam familiæ committeretur: coram quâ neque dicere fas erat quod turpe dictu videretur, neque facere quod inhonestum factu. Hæc, non studia modò, sed remissiones etiam lususque puerorum, quâdam verecundiâ temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Julii Cæsaris, sic Attiam Augusti matrem, præfuisse educationibus liberorum accepimus.

Hæc disciplina ac severitas id præstabat, ut pueri toto pectore arriperent artes honestas. At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter servus nulli serio ministerio accomodatus. Horum fabulis & erroribus teneri & rudes animi statim imbuuntur: nec quisquam in tota domo curat, quid coram infante domino aut dicat, aut faciat: quoniam etiam ipsi parentes nec probati nec modestiæ parvulos assuefaciunt, sed lasciviæ & audaciæ. Per quæ paulatim irrepit impudentia, & sui alienique conptemptus.

3. Nuntiatum quondam est Phavorino Philosopho, nobis præsentibus, uxorem auditoris sectatorisque sui paululum antè peperisse, eumque esse auctum filio. *Eamus*, inquit tum Phavorinus, *& visum puerperam, & gratulatum patri.* Is enim erat loci senatorii, ex familia nobiliore. Ivimus unà qui tunc aderamus, & cum eo simul domum introgressi sumus. Phavorinus complexus hominem, congratulatusque ei, assedit: atque ubi percontatus est, quàm diutinum puerperium fuisset; & cognovit puellam defessam labore & vigiliâ somnum capere; fabulari instituit prolixiùs: &, *nihil*, inquit, *dubito: quin*

lium lacte suo nutritura sit. Sed cùm mater puellæ parcendum ei esse diceret, adhibendasque puero nutrices, ne ad dolores, quos in pariendo tulisset, munus quoque nutricationis grave ac difficile accederet: *Oro te*, inquit, *mulier, sine eam totam ac integram esse matrem filii sui. Hoc enim est contra naturam imperfectum & dimidiatum matris genus, parere & statim abs se abjicere partum: alere in utero sanguine suo nescio quid quod non videat; non alere suo lacte quod videat, jam hominem, jam viventem, jam matris officia implorantem.*

Cùm Catoni majori natus esset ex uxore filius nullis negotiis, nisi publicis, impediebatur, quominus adesset matris infantem abluenti & fasciis involventi. Illa proprio lacte filium alebat, sæpeque etiam liberos servorum suis uberibus admovebat, ut nutrimenti consortium eos puero domino magis benevolos redderet. Ubi aliquid intelligere potuit, puer, eum pater ipse in litteris instituit, licet idoneum & eruditum domi servum haberet Chilonem, à quo pueri multi erudiebantur. Sed nolebat ut ipse scriptum reliquit, servum filio suo vel maledicere, vel orem vellicare, si tardior in discendo esset: neque etiam filium tanti muneris hoc est doctrinæ, debitorem esse servo. Ipse itaque ejus ludi magister, ipse legum doctor, ipse lanista fuit. neque modò docuit jaculari, armis depugnare, equitare: sed etiam pugilatu decertare, calorem & frigus tolerare, fluminum vortices nando superare. Conscripsit illi manu sua, grandibus litteris, historias, ut etiam in paterna domo nota haberet veterum instituta atque exempla. Quidquam turpe loqui cavit non minùs filio præsente, quàm sacris virginibus Vestalibus: & nunquam se ei in balneo videndum dedit.

5. L. Æmilio Paulo multi anni fuere vacui à rerum publicarum curâ inter primum & alterum Consulatum. Eos totos impendit rebus sacris, &

maximè liberorum institutioni, quos erudiri voluit non tantum Romanâ veteri disciplinâ, sed etiam Græcis litteris. Illis cùm Grammaticæ, Rhetoricæ, Dialecticæque artis magistros dedit, tum pingendi quoque, equitandi, venandi. Et, ut erat liberorum amantissimus inter Romanos, eorum exercitiis omnibus intererat, nisi respublica aliò vocaret.

6. Augustus etiam puer animum optimis artibus excolebat, corpus laborisios militaribusque exercitationibus durabat. Eum sollicitè observabant mater Attia & Philippus vitricus; quotidie à magistris & custodibus, quos puero apposuerant, inquirentes studiosè quid rei egisset, quò esset profectus, quâ ratione diem transegisset, quibuscum denique esset versatus. Hac Attiæ matris sollicitudine factum est ut Augustus evaserit è multis ipsius pudori oblatis periculis.

Augustus summum imperium Romæ adeptus, nebotes suos litteras aliaque rudimenta per se plerùmque docuit.

CAPUT XLIV.

Publicæ utilitati plurimùm prosunt qui juventutem erudiunt.

1. Quia utile est juventuti regi, imposuimus illi quasi domesticos magistratus sub quorum custodia contineretur.

Non is solus reipublicæ prodest qui tuetur reos, & de pace belloque censet: sed qui juventutem exhortatur, qui, in tanta bonorum præceptorum inopia, virtute instruit animos qui ad pecuniam luxuriamque ruentes prensat ac retrahit, & si nihil aliud potest, certè moratur. An ille plus præstat, qui inter cives jus dicit, quàm qui docet juventutem quid sit justitia, quid pietas, quid patientia, quid fortitudo, quàm pretiosum bonum sit bona conscientia!

2. Quærenti mihi quânam re poſſem prodeſſe quàm plurimis, nulla major viſa eſt, quàm ſi traderem civibus meis vias optimarum artium. Quod enim munus reipublicæ majus meliuſve afferre poſſumus, quàm ſi docemus atque erudimus juventutem? His præſertim temporibus quibus ita prolapſa eſt, ut omnium operâ refrenanda atque coercenda ſit.

Si ſenibus ſatis virium ſit, ut adoleſcentulos doceant, inſtituant, ad omne officium inſtruant; hoc opere quid poteſt eſſe præclarius?

CAPUT XLV.

Et præceptores & ſtudia amet adoleſcens.

1. DISCIPULI, ſi modò ſunt bene inſtituti, Præceptorem amant & verentur.

Id præcipuè monendi ſunt adoleſcentes, ut ament præceptores ſuos non minùs quàm ipſa ſtudia; & exiſtiment eos parentes eſſe, non quidem corporum, ſed mentium. Multum hæc pietas conferet ad felicem exitum ſtudiorum. Ita enim & libenter audient, & dictis credent, & eſſe magiſtrorum ſimiles concupiſcent, in ipſos denique cœtus ſcholarum læti & alacres convenient; emendati non iraſcentur, laudari gaudebunt, ut ſint cariſſimi, mereri conabuntur. Nam ut præceptorum officium eſt docere, ſic diſcipulorum præbere ſe dociles: alioqui neutrum ſine altero ſufficiet.

2. Ea maximè cura habenda eſt, ut præceptor omnino fiat nobis familiariter amicus; nec ſequatur officium tantum in docendo, ſed etiam affectum.

Epaminondas Philoſophiæ præceptorem habuit Lyſim Tarentinum, Pythagorum; cui quidem ſic fuit deditus, adoleſcens triſtem & ſeve-

rum ſenem antepoſuerit in familiaritate omnibus ſuis æqualibus. Neque eum à ſe dimiſit, priuſquam ita doctrinâ anteceſſit condiſcipulos, ut facilè intelligi poſſet pari modo ſuperaturum omnes in ceteris artibus.

Ciceronis filius declaravit ipſe hac epiſtola ad Tironem, quo amore Cratippum præceptorem dilexerit. Scito me Cratippo eſſe conjunctiſſimum, non ut diſcipulum, ſed ut filium. Nam cùm audio illum libenter publicè, tum etiam privatim ejus ſuavitatem vehementer amo. Sum totos dies cum eo, noctiſque ſæpe-numero partem: exoro enim ut mecum quam ſæpiſſime cœnet. Hac introducta conſuetudine, ſæpe inſcientibus nobis & cœnantibus obrepit, ſublatâque ſeveritate Philoſophiæ, humaniſſimè nobiſcum jocatur. Quare da operam, ut hunc talem, tam jucundum, tam excellentem virum videas quamprimùm.

3. Patet autem ex Trebonii epiſtola ad Ciceronem patrem, quâ curâ, quâque modeſtiæ famâ filius ejus litteris operam dederit. Athenas veni, atque ibi, quod maximè optabam, vidi filium tuum deditum optimis ſtudiis, cum ſummâ modeſtiæ famâ. Quâ ex re quantam voluptatem ceperim, ſcire potes etiam me tacente. Non enim neſcis quanti te faciam; & quam omnibus tuis bonis gaudeam, pro noſtro veterrimo veriſſimoque amore. Noli putare, mi Cicero, me hoc auribus tuis dare: nihil adoleſcente tuo, aut potiùs noſtro, amabilius eſt, ex omnibus iis qui Athenis ſunt, aut ſtudioſius earum artium, quas tu maximè amas, hoc eſt optimarum. Itaque tibi, quod verè facere poſſum, libenter gratulor. Eum, licet ingreſſum pleno gradu in ea ſtudia, ad quæ cohortatione incitatur, cohortari non intermittemus, ut diſcendo exercendoque ſe, in dies longiùs procedat.

CAPUT XLVI.

Sit gratus erga Magiſtrum diſcipulus.

1. PRÆCEPTORES ſuos adoleſcens veneretur ac ſuſpiciat, quorum beneficio ſe vitiis exuit, & ſub quorum tutelâ poſitus exercet artes bonas. Quis eſt noſtrum liberaliter educatus, cui non educator, cui non magiſter suus atque doctor, cui non locus ille mutus, ubi ipſe altus aut doctus eſt, cum grata recordatione in mente verſetur?

Veſpaſianus natus eſt, in vico modico Sabinorum, & educatus ſub paterna avia in prædiis. Quare Princeps quoque locum incunabulorum aſſiduè frequentavit, manente villâ qualis fuerat olim, ne quid ſcilicet mutaretur ex iis quibus oculi aſſueverant. Aviæ quoque memoriam tantopere dilexit: ut ſolemnibus ac feſtis diebus pocillo ejus argenteo bibere perſeveravit.

2. Cùm Cicero natus, vivente avo, in parva villa, dixiſſet Attico, ſe eo loco maximè delectari; his verbis reſpondit ei Atticus: Ego vero tibi iſtam juſtam cauſam puto, cur huc lubentiùs venias, atque hunc locum diligas. Quin ipſe, verè dicam, ſum ipſi villæ amicior factus, atque huic omni ſolo in quo tu ortus procreatuſque es. Movemur enim neſcio quo pacto locis ipſis in quibus eorum, quos diligimus aut admiramur, adſunt veſtigia. Me quidem ipſæ illæ noſtræ Athenæ non tam delectant operibus magnificis, quàm recordatione ſummorum virorum, ubi quiſque habitare, ubi ſedere, ubi diſputare ſit ſolitus: ſtudioſèque eorum etiam ſepulcra contemplor. Quare iſtum, ubi tu es natus, plus amabo poſthac locum.

3. Præceptorem & medicorum magna caritas, magna reverentia ſit. Ne dicas nihil quidquam

his debere te, nisi mercedulam. Nam primò quædam pluris sunt, quam emuntur. Emis à medico rem inæstimabilem, vitam ac valetudinem bonam, à bonarum artium præceptore, studia liberalia & animi cultum. Itaque his non rei prætium solvitur, sed laboris, quod à rebus suis avocati nobis vacant. Deinde & medicus & præceptor sæpe in amicum transeunt, & nos non tam arte, quam vendunt, obligant; quam benignâ & familiari voluntate. Hoc cùm factum est, tam medico quàm præceptori prætium operæ solvitur, animi semper debetur.

In optimis artibus quæ vitam conservant aut excolunt, qui nihil se plus existimat debere, quàm pepigit, ingratus est.

Cùm Pythagoras accepisset Pherecydem qui ejus præceptor fuerat, in insula Delo gravissimè ægrotare; confestim ex Italia in insulam navigavit, ubi cùm aliquandiu seni fomenta adhibuisset studiosè, nihilque omisisset, quod ad pristinam valetudinem eum revocaret; tandem senectute & morbi vi superatum sedulò sepeliit: & postquam ei, tanquam patri filius, justa persolvit, rursus in Italiam reversus est.

6. Alexander magnus eloquentiæ magistro usus erat Anaximene Lampsaceno Quæ res postmodùm Lampsaco saluti fuit. Eam urbem diruere statuerat Alexander quòd à partibus Darii adversum se stetisset. Itaque conspicatus Anaximenem è muris prodeuntem obviam sibi, nec dubitans, quin veniret deprecatum pro patria, per Deos juravit se non facturum quod ille petisset. Quo audito, callidus orator Regem rogavit, ut Lampsacum dirueret. Jurisjurandi religione tactus Alexander, & captus piâ præceptoris quendam sui solertiâ ad servandam patriam, Lampsacenis delicti gratiam fecit.

Stagiram quoque urbem, Philippo patre dirutam, restituisse dicitur, exoratus precibus

Ariſtotelis ejus urbis civis, quem fere ſemper ſecum habuit, donec poſt mortem patris rerum potitus in Aſiam trajiceret. Poſtea quoque inter belli curas non omiſit magiſtrum venerari, crebroque per litteras compellavit, ut ab eo & diſciplinarum ſublimium arcana & morum præcepta acciperet.

Cùm Tyri obſidio non pro ſpe Alexandri procederet: ne ſegniter adſidere uni urbi videretur, operi Perdiccam Craterumque præfecit: ipſe cum expedita manu Arabiam petiit. Ibi magnum in periculum venit propter pedagogum ſuum Lyſimachum, qui comitari eum voluerat, jactans ſe neque animo inferiorem eſſe, neque ætate graviorem Phœnice, olim Achillis primùm educatore, deinde ad bella comite. Nam ubi ad montana ventum eſt, &, relictis equis, iter pedibus faciendum fuit; Alexander, nocte ingruente & hoſtibus circà vagantibus, fatiſcentem ac defeſſum ſenem deſerere haud ſubſtinuit: ſed & verbis excitavit, & adminiculo corporis ſui adjuvit, ita ut ab exercitu ſuo, qui longius proceſſerat, diſtractus, noctem egerit in tenebris, & acri gelu, lociſque aſperis.

6. Anaxagoras Clazomenius non modò generis nobilitate & opibus, verùm etiam animi magtudine, clarus fuit. Is ut rerum naturalium, maximè verò cœleſtium, contemplationi totum ſe traderet, univerſum patrimonium ſuis ſponte conceſſit, & tam publicæ quàm privatæ rei negligens, Athenas omnium doctrinarum inventrices ac cultrices petiit. Quidam autem querenti quod nulla eſſet ei cura patriæ, quàm relinquebat; *Mihi verò*, inquit, digitum in cœlum intendens, *patriæ cura, & quidem ſumma eſt.* Imbutus ab eo Athenienſium dux Pericles rerum cœleſtium ſcientia, magno animo elatoque fuit, ſublimi uſus eſt dicendi genere, & divitiis pauperes multos juvit. Contigit tamen ut multis diſ-

strictus negotiis Anaxagoram negligere videretur: unde senex jacebat in lecto capite obvoluto, vitamque inediâ finire statuerat. Eâ re ac se delatâ perculsus Pericles, advolavit confestim; & jacentem enixè oravit cum lacrymis, ut vivere vellet, & sibi conservare fidelem sapientemque in republica gerenda consiliarium. Ibi Anaxagoram rejecto ab ore velamento ferunt respondisse: *O Pericle, lucernæ infundunt oleum ii quibus lucerna est opus.* Anaxagoram deinde semper coluit magnâ curâ Pericles; & cùm impietatis accusatus esset, atque in judicium vocatus, quod unum tantum Deum videretur agnoscere; Periclis operâ judicibus ereqtus & incolumis ex urbe est dimissus.

Cùm M. Aurelius qui postea imperavit, mortuum educatorem suum fleret, eumque, aulici ministri revocarent ab illa pietatis declaratione: *Permitte illi*, inquit imperator Antonius Pius, *ut homo sit: neque enim vel Philosophia vel imperium tollit affectus.*

Diis acceptum refero, inquiebat M. Aurelius imperator, *quòd bonos præceptores habuerim; quòd illos maturè evexerim ad honores, quos expetere videbantur; quod mihi quoque copia fuerit magistrorum qui ad educandos liberos meos essent idonei.* Imo tantum honoris magistris suis detulit, ut imagines eorum aureas domi inter Lares Deos haberet, ac sepulchra eorum hostiis & floribus semper honoraret.

CAPUT XLVII.

Præceptor nec habeat vitia, nec ferat.

1. OPTIMUM erit pueris dari præceptores Pædagogosque vitiorum expertes; eorum enim, sicut & nutricum, mores, pueri plerum-

que referunt. Apud Platonem educatus puer, cum ad parentes reverſus vociferantem videret patrem; *nunquam*, inquit, *hoc apud Platonem audivi*. Leonidas Alexandri pædagogus imbuit alumnum quibuſdam vitiis, quæ illum ab inſtitutione puerili proſecuta ſunt uſque in regale ſolium.

Cùm puer publicis magiſtris erit tradendus, eorum imprimis inſpici mores oportebit. Hoc enim in omnibus tùm domeſticis tùm publicis doctoribus examinandum quàm diligentiſſimè puto. Itaque parentes, ſi non cæca & ſopita eorum ſocordia eſt, magiſtrum eligent ſanctiſſimum quemque (ſanctitatis enim præcipuo prudentibus viris cura eſt) & diſciplinam quæ optima fuerit.

Corelliam Hiſpullam admonet Plinius, qualem filio Rhetorem querere debeat. Cùm dubitem utrum patrem tuum, virum ſanctiſſimum, ſuſpexerim magis, an amaverim, & te unicè diligam; cupiam neceſſe eſt, atque etiam enitar, ut filius tuus & avo & majoribus ſimilis exiſtat. Iis autem ita demum ſimilis adoleſcet, ſi imbutus bonis artibus fuerit, quas plurimum refert à quo potiſſimum accipiat. Adhuc illum pueritiæ intra contubernium tuum tenuit, & domi præceptores habuit. Jam ſtudia ejus extra limen proferenda ſunt: jam circumſpiciendus Rhetor Latinus, cujus ſcholæ ſeveritas, pudor in primis, & caſtitas, conſtet. Videor ego demonſtrare tibi poſſe Julium Genitorem. Vir eſt emendatus & gravis: paulo etiam horridior & durior in hac licentia temporum. Nihil ex hoc viro filius tuus audiet, niſi profuturum: nihil diſcet, quod neſciſſe rectius fuerit. Nec minùs ſæpè ab illo quam à te meque admonebitur, quàm majorum gloriam ac famam ſuſtinendam habeat. Proinde, faventibus Diis, trade eum præceptori, à quo mores primùm, mox eloquentiam

discat, quæ malè fine moribus difcitur.

2. Sumat præceptor parentis erga difcipulos fuos animum: atque exiftimet fuccedere fe in locum eorum, à quibus fibi liberi traduntur. Ipfe nec habeat vitia, nec ferat. Non aufteritas ejus triftis fit, non diffoluta comitas; ne inde odium, hinc comptemptus oriatur. Plurimus ei de honefto & bono fit fermo; nam quò fæpiùs monuerit, hoc rariùs caftigabit. Minimè iracundus fit, nec tamen eorum, quæ emendanda erunt, diffimulator.

Orbilius Pupillus Beneventanus litteras diù profeffus in patria, quinquagefimo demum anno Romam, Confule Cicerone, tranfiit; docuitque majore famâ, quàm emolumento: nam fenex & pauper habitabat fub tegulis. Fuit naturæ acerbæ in difcipulos, unde Horatius, qui puer eo magiftro ufus erat, illum plagofum appellat.

3. Peffimus pater videbitur, qui affiduis plagis liberos etiam ex leviffimis caufis compefcet. Uter autem præceptor liberalibus artibus, quas docet, dignior eft, qui excarnificat difcipulos, fi memoria illis non conftiterit, aut fi parum agilis in legendo oculus hæreat: an qui monitionibus & verecundia mavult emendare. Numquid equum eft, graviùs & duriùs homini imperari, quàm imperatur animalibus mutis? Atqui domandi peritus artifex non equum crebris verberibus exterret; fiet enim formidolofus & contumax, nifi eum tactu blandiente permulferit.

Nullum animal morofius eft, nullum majore arte tractandum, quam homo: nulli magis parcendum. Quid enim ftultius, quàm adversùs jumenta & canes erubefcere, iram exercere, hominem autem peffima conditione effe fub homine? Morbis corporis medemur, nec irafcimur: fui animo morbi funt, qui defiderant medentem minimè infeftum ægro. Ille cui aliorum credita falus & cura eft, cum eorum vitiis luctetur, &

resistat. Quibusdam morbum suum exprobret quosdam mollius curet, ad graviora remedia, ubi tantum necesse fuerit, confugiat.

Pudore & liberalitate liberos retinere satius esse credo, quàm metu, dicit pater quidam apud Terentium.

4. Docendi peritus, tradito sibi puero, ingenium ejus naturamque perspiciat, ut quomodo tractandus sit discentis animus intelligat. Sunt enim quidam, nisi institeris, remissi; quidam imperia indignantur; quosdam continet metus, quosdam debilitat: ab aliis continuus labor aliquid extundit; in aliis plus animi impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat: hunc mordebit objurgatio, in hoc desidiam nuunquam verebor.

Diligentissimè videndum est iis qui instituunt aliquos atque erudiunt, quò sua quemque natura maximè ferre videatur. Est enim ad cujusque naturam accommodanda quantùm licet, doctoris instituo.

CAPUT XLVIII.

Parentum adversus filios severitas.

1. Titus Manlius Torquatus, qui perindulgens in patrem fuerat, idem acerbè severus in filium fuit.

Cum Romanis adversus Latinos Tusculanosque pugnandum esset, placuit Consulibus T. Manlio Torquato, & P. Decio, ut bellum severo administraretur imperio, & disciplina militaris ad priscos ridigeretur mores: edixeruntque ne quis extra ordinem in hostes pugnaret. Fortè inter ceteros turmarum Præfectos, qui in diversas partes missi erant exploratum, T. Manlius Consulis filius cum suis turmalibus accessit propè

stationem Tusculanorum equitum, quibus præerat Geminius Metius, vir tum genere tum factis clarus. Is ubi Romanos equites cognovit, insignemque inter eos præcedentem Consulis filium paululum ab suis equo provectus: *Vis ne*, inquit, *dum illa dies venit, quâ Consulares exercitus cum Latinis decertabunt, interea ut ipse congredi mecum, ut utriusque nostrum eventu cernatur, quantùm eques Latinus Romano præstet?* Movit ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patris, Consulumque edicti, ruit in id certamen, in quo haud multum intererat vinceret ne, an vinceretur.

Equitibus ceteris, velut ad spectaculum, utrimque summotis, Metius & Manlius adversos concitarunt equos, & cùm infestis cuspidibus concurrissent, Romanus Tusculanum ex equo excussum transfixit, spoliisque lectis ad turmam suam revectus, in castra ad patrem venit. Tum: *Ut me*, inquit, *omnes tuo sanguine verè ortum prædicarent, provocatus ab hoste, hæc arma ex eo cæso capta attuli.* Quod ubi audivit Consul, extemplò filium aversatus, & patrio amori præferens rempublicam, cujus intererat exercitum in gravissimo bello animadversionis metu contineri, milites classico advocari jussit. Qui postquam frequentes convenere: *Quandoquidem*, inquit, *tu, Tite Manli, neque imperium consulare neque majestatem patriam veritus, in hostem pugnasti, & solvisti, quantum in te fuit, disciplinam militarem, quâ Romanâ res stetit ad hanc diem. Nos potiùs pro nostro delicto plecti oportet quàm rempublicam luere peccata nostra magno suo damno. I, lictor, deliga ad palum.*

Exanimati omnes tam atroci imperio, & quasi districtam in se cernentes securim, metu magis, quàm modestiâ, quievere. Postquam cervice cæsâ fusus est cruor, cum libero conquestu coor-

tæ voces sunt : ita ut neque lamentis neque execrationibus parceretur. Deinde spoliis contectum juvenis corpus, à militibus crematum est, structo extra vallum rogo.

Fecit atrocitas pœnæ de Manlio sumptæ obedientiorem duci militem, & ea severitas ad felicem belli exitum profuit. Cùm T. Manlius Consul Romam victor rediit, ei venienti seniores tantùm obviam exierunt : juventus & tunc & omni deinde vitâ aversata eum execrataque est.

Viguit quoque plurimùm apud Lacedæmonios disciplina militaris. Itaque cùm in acie quidam Lacon strictum ensem jam esset in hostem infixurus, audito signo quod canebat recepturi, non infixit. Interrogatus deinde, cur hostem, quem in potestate habebat, non occidisset : *Quoniam*, inquit, *melius est parere imperatori, quàm hostem occidere.*

2. Cum Macedonum legati Romam venissent conquestum de Silano Manlii Torquati filio, quòd Prætor provinciam expilasset; pater, avitæ severitatis heres, petiit à Patribus Conscriptis, ne quid de ea re statuerent, antequam ipse inspexisset Macedonum & filii sui causam. Id à Senatu libenter concessum est viro summæ dignitatis, utpote Consulari, & juris civilis peritissimo. Itaque institutâ domi cognitione causæ, solus per totum biduum vacavit utrique parti audiendæ, ac tertio die pronunciavit : *Filium suum videri non talem fuisse in Provincia, quales ejus majores fuissent.* Et in conspectum suum deinceps venire vetuit Tam tristi patris judicio perculsus Silanus, lucem ulteriùs intueri non sustinuit, & proxima nocte vitam suspendio finivit. Peregerat Torquatus severi & religiosi judicis partes, satisfactum erat reipublicæ, habebat ultionem Macedonia : at nondum erat inflexus patris rigor Igitur neque filii exequiis interfuit, ut patribus mos erat apud Romanos ; & eo ipso die,

quo funus ejus ducebatur, aures, ut solebat, volentibus consulere se de jure accommodavit.

3. Ut Torquatus fuerat severus in coercenda filii avaritia, sic fuit Scaurus in punienda filii sui ignaviâ Nam cùm apud Athesim fluvium à Cimbris Romani equites pulsi, Romam pavidi repeterent, deserto Proconsule, Q. Catulo; misit Scaurus qui filio illius consternationis participi dicerent: *Se libentiùs occursurum ejus in acie interfecti ossibus, quàm visurum reducem reum tam deformis fugæ: itaque conspectum irati patris degeneri filio vitandum esse si quid verecundiæ superesset.* Quo nuncio accepto, juvenis adversùs semetipsum convertit gladium, quo in hostes usus non fuerat, & sibi mortem conscivit.

4. Non intra verborum castigationem hæsit A. Fulvius vir Senatorii ordinis. Nam cum filius ejus pravo consilio in castra Catilinæ rueret; illum è medio itinere retractum supplicio mortis affecit, præfatus: *Non se genuisse eum Catilinæ, adversùs patriam, sed patriæ adversùs Catilinam.*

5. Rhacoces quidam, genere Mardus, septem habebat filios, quorum minimus nomine Cartomes, adolescens supra ætatem audax, multa suis fratribus mala quotidie inferebat. Cùm eum pater non destitisset clementer admonere & verbis castigare, neque ille auscultaret utilia suadenti: venere fortè in eam regionem judices illi, qui jussu regis Persarum singulas provincias peragrare soliti erant, ad jus dicendum, & propterea aliquando Oculi Regis vocabantur. Tum verò Rhacoces filium comprehendit, & manibus post tergum ligatis ad judices traxit: quibus cùm enumerasset quæ fuerant ab illo audacter & improbè perpetrata, postulavit ut contumaciæ & improbitatis pœnas morte lueret. Tam inusitatâ parentis adversùs filium postulatione obstupefacti judices, à sententia ferenda obstinuere, & utrumque ad regem Persarum Artaxerxem deduxerunt.

Ut ſtetit in conſpectu Artaxerxis Rhacoces, & eadem, quæ priùs, adversùs filium conqueſtus eſt, ac poſtulavit: *Ergone*, inquit Rex, *tu oculis tuis videre morientem filium ſuſtinebis pater?* *Maximè*, reſpondit ille: *quoniam in horto quoque cùm lactucarum amaros ſurculos defringo & amputo, nihil omnino mali ex eo mater ipſorum, ipſa lactuca ſentit, ſed effloreſcit magis majorque & dulcior evadit. Pariter & ego, ô Rex, cum videro prohiberi ab injuria facienda & perire eum, qui & domui meæ res meliùs ſe habebunt, & cùm reliquis filiis unà proſperè agentibus vivam.* Quibus auditis, Artaxerxes collaudatum quidem Rhacocem inter regios judices ſedere juſſit, ita allocutus eos qui præſentes aderant: *Qui tam juſtè de ſuis ipſius liberis ſententiam pronunciat, omnino etiam adversùs alios diligens erit & incorruptus judex.* Adoleſcentem verò præſenti pœna liberavit, graviſſimum mortis genus interminatus ei ſi deinceps deprehenſus eſſet patrare ſimilia præteritis.

6. Pauſanias Lacedæmoniorum dux, elatus victoriâ partâ de Mardonio apud Plateas, nefaria adversùs patriam conſilia inierat. Eum propterea comprehendi cùm juſſiſſent Ephori, in ædem Minervæ confugit: unde ne exire poſſet, ſtatim Ephori valvas ejus ædis obſtruxerunt, tectumque ſunt demoliti, ut faciliùs ſub dio interiret. Dicitur eo tempore matrem Pauſaniæ viviſſe, eamque, poſtquam cognovit ſcelus filii, lapidem ad introitum ædis attuliſſe, ad claudendum filium. Cùm deinde Pauſanias ſemianimis è templo elatus eſſet, confeſtim animam efflavit. Sic magnam belli gloriam turpi morte maculavit.

CAPUT XLIX.

Parentum amor in liberos.

1. ERAT Murgentii quod eſt oppidum Siciliæ, vir opibus & gloriâ princeps civitatis ſuæ,

cui cognomen Cambalus. Hic venatum egressus, cùm in latronum manus penè incidisset: pedibus in oppidum cœpit contendere. Ei tum fortè Gorgus pater equo vectus occurens, statim equo desiliit, filiumque hortatus est, ut equo incenso protinus se in urbem reciperet. At filius salutem suam patris incolumitati præferri non est passus: neque pater vicissim voluit periculum effugere, projecto ad certam mortem filio. Itaque cùm alter alterum flens oraret, & ambo inter se certarent, paterno amore in filium contendente cum filii pietate in patrem, interim latrones utrumque assecuti confoderunt.

2. Zaleucus apud Locrenses legem tulerat, ut adultero oculi effoderentur. Cujus flagitii cùm paulo post convictus fuisset ipsius filius, pœnam ex paterna lege daturus erat. Tota civitas necessitatem pœnæ remitti adolescenti volebat in gratiam & honorem patris, à quo saluberrimis legibus fuerat munita, postulabatque à Zaleuco, ut filio suo indulgeri pateretur. Ille tandem precibus populi victus se inter misericordem patrem & justum legislatorem est partitus: &, ne quod semel sancitum fuerat, irritum fieret per impunitatem admissi flagitii, unum sibi, alterum filio, oculum eruit.

3. Diagoras Rhodius tres filios adolescentes habuit, unum pugilem, alterum pancratiastem, tertium luctatorem: eosque omnes vidit vincere coronarique Olympiæ eodem die. Et cùm ibi eum tres adolescentes amplexi, coronis suis in caput patris impositis, suaviarentur, popuque gratulabundus jaceret undique in eum flores; ibidem in stadio, inspectante populo, in osculis atque in manibus filiorum animam efflavit.

4. Ubi accepta ad Trasimenum lacum clades Romæ audita est, varias in curas dispertiti eorum animi fuere, quorum propinqui pugnæ interfuerant; quia ignorabant quæ cujusque suo-

rum fortuna eſſet, & quid ſperare aut timere deberent. Poſtero die, ac deinceps aliquot ſequentibus, ad portas major mulierum, quàm virorum, multitudo ſtetit, operiens aut ſuorum aliquem, aut nuncium de his, circumfundebanturque obviis multa ſciſcitantes, neque avelli ab illis poterant, priuſquàm ordine omnia inquiſiviſſent. Inde varios vultus cerneres, ut cuique aut læta aut triſtia nunciabantur. Feminarum præcipuè gaudia inſignia erant, & luctus. Ferunt unam, ſoſpite filio repentè in ipſa urbis porta oblato præter ſpem, in conſpectu ejus expiraſſe: alteram, cui mors filii falsò nunciata fuerat, mœſtam ſedentem domi, nimio gaudio exanimatam fuiſſe ad primum conſpectum redeuntis filii. Sic quas dolor non extinxerat, lætitia conſumpſit.

CAPUT L.

Sua ſunt conjugibus munia aſſignata à natura.

GRADUS plures ſunt ſocietatis humanæ. Prima ſocietas eſt in conjugio.

Maritale conjugium à natura comparatum eſt, ut non ſolum jucundiſſima, ſed etiam utiliſſima, vitæ ſocietas iniretur. Ex ea plurima mortalibus adjutoria & propugnacula præparata ſunt. Cùm victus & cultus humanus accurandus eſſet, non in ſylveſtribus locis & in propatulo, ſicut feris, ſed domi ſub tecto; neceſſarium fuit, alterum è conjugibus eſſe foris & ſub dio, qui labore & induſtriâ compararet quæ neceſſaria eſſent: alterum intus, qui comparata cuſtodiret, & cetera conficeret opera quæ domi deberent adminiſtrari. Natura diſtribuit viro calores & frigora perpetienda, itinera & navigationes, labores pacis ac belli, id eſt ruſticationis & militarium exercitationum: mulieri verò, quam omnibus his rebus fecerat inhabilem, domeſtica negotia

curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum assignaverat custodiæ rei familiaris, idcirco timidiorem reddidit, quàm virilem: nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quòd autem necesse erat quærenti victum foris & in aperto nonnumquam injuriam propulsare, ideo virum audaciorem fecit, quàm mulierem. Memoriam non minorem feminæ, quàm viro, tribuit; qua utrique æquè opus fuit.

CAPUT LI.

Maritorum amor in uxores.

1. TIBERIUS Gracchus, Romæ Censor, & bis Consul, geminos reportavit triumphos: majorem tamen ex virtute & sapientia gloriam invenit. Itaque dignus est habitus qui in matrimonium acciperet Corneliam, filiam P. Scipionis, à quo devictus fuerat Annibal. Hic, quemadmodum C. Gracchus filius ejus scriptum reliquit, duobus anguibus diversi sexûs in thalamo comprehensis, rem prodigii loco habuit, quia augur erat, & convocatos haruspices consuluit. Qui cùm respondissent: *Non esse occidendos ambos angues, non esse etiam dimittendos: sed occiso uno alterum dimittendum: si marem emisisset uxori celerem mortem instare: si feminam, ipsi.* Æquius esse censuit se jam æt te provectum maturam mortem oppetere, quam Corneliam, quæ juvenis esset, & adhuc patriæ dare cives posset ex alio marito. Itaque & uxori parcens, & reipublicæ consulens, feminam serpentem emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. Marito superstes conjux, sic rei familiaris curam gessit, sic liberos instituit, tantam vitæ sanctitatem & animi magnitudinem ostendit, ut non malè visus sit consuluisse Tiberius, qui pro tali muliere voluisset emori.

Ab hoc mariti in uxorem amore longe abfuit Admetus Pheræorum rex, si poëtis fides habeatur. Nam cùm à diis monitus esset, fore ut præsentem mortem effugeret, si quis reperiretur qui ejus vice mori vellet; passus est conjugem suam Alcestim, adhuc integra ætate florentem, voluntario obitu pro se defungi.

2. C. Plautius morte uxoris auditâ, doloris impotens, cùm pectus suum gladio percussisset, incæptum perficere est prohibitus interventu suorum, qui & vulnus obligarunt. Et ubi primùm occasio data est, scissis fasciis & vulnere divulso, ex imis visceribus animum dolore opressum extraxit.

Ejusdem ut nominis, ita amoris quoque (seu potiùs furoris) M. Plautius, cum Tarentum classe apulisset, atque ibi uxor ejus, quæ maritum illuc profecuta fuerat, morbo decessisset; funeratâ eâ atque in rogum impositâ, stricto ferro incubuit.

3. Dicebat Cato major, majorem laudem esse boni mariti, quàm magni Senatoris: & Socratem illum veterem sibi propterea maximâ admirationi esse, quod perpetuò placidè comiterque vixisset cum uxore morosa.

CAPUT LII.

Uxorum constans amor in maritos.

1. PORCIA M. Catonis Uticensis filia, cùm apud Philippos victum & interemtum maritum cognosceret; quia ferrum, quod poscebat ad mortem sibi inferendam, non dabatur, ardentes ore carbones haurire non dubitavit, virilem patris exitum mulier imitata novo mortis genere.

Conjugis audisset fatum cùm Portia Bruti,
Et subtracta sibi quæreret arma dolor.

Nodum scitis, ait, *mortem non posse negari!*
Credideram satis hoc vos docuisse patrem.
Dixit; & ardentes avido bibit ore favillas.
I nunc, & ferrum, turba molesta, nega.

Ad mortem fortiter ferendam sese antea erudierat Porcia. Pridie quam Cæsar à Bruto cæterisque consciis est occisus, cultellum tonsorium, quasi unguium resecandorum causâ, poposcit, eoque velut forte è manibus elapso se ipse vulneravit. Clamore ancillarum in cubiculum uxoris vocatus Brutus, objurgare eam cæpit, quòd tonsoris officium præripere voluisset. At Porcia ei secreto dixit: *Non casu, sed de industria, hoc mihi vulnus feci: certissimum amoris erga te mei indicium. Experiri enim volui, an satis mihi animi futurum esset ad mortem ferro quærendam; si tibi generosum propositum ex sententia parum cessisset.* Dicitur Brutus, his auditis, manus & oculos ad cœlum sustulisse, Deosque orasse, ut dignus conjuge Porciâ maritus posset videri.

2. Ægrotabat Cæcinna Pœtus maritus Arriæ, ægrotabat & filius uterque mortiferè, ut videbatur. Filius decessit, eximiâ pulchritudine, pari verecundiâ & parentibus non minus ob alia carus, quàm quòd filius erat. Huic illa ita funus paravit, ita duxit exequias, ut ignoraret maritus. Quin imo quoties cubiculum ejus intraret, vivere filium atque etiam melius habere se simulabat. Ac persæpe interroganti quid ageret puer, respondebat: *bene quievit, libenter cibum sumpsit.* Deindè cùm diu prohibitæ lacrimæ vincerent prorumperentque, egrediebatur Tunc se dolori dabat. Satiata flendo, siccis oculis, composito vultu, redibat, quasi oblita orbitatis.

Scribonianus in Illyrico bellum moverat contra Claudium: fuerat Pœtus in partibus ejus, & occiso Scriboniano, ipse Romam trahebatur. Cùm esset navem ascensurus, oravit Arria milites, ut simul imponeretur. *Nempe*, inquiebat,

daturi estis Consulari viro servulos aliquos, quorùm è manu cibum capiat, à quibus vestiatur, à quibus calceatur; omnia vel sola præstabo. Non impetravit. Conduxit piscatoriam naviculam, ingensque navigium minimo secuta est. Postquam Romam venit, & , desperatâ mariti salute, ipsa mori statuisse visa est; attentiùs custodiebatur à suis. Sensit, & , *nihil agitis*, inquit, *potestis enim efficere ut malè moriar; ne moriar non potestis.* Simulque è cathedra exiliens, adverso parieti caput ingenti impetu impegit, & corruit. Refocillata, *dixeram*, inquit, *vobis inventuram me duram ad mortem viam, si vos facilem negassetis.* Poterat sanè marito peremto vivere, atque etiam in aliquo honore esse, quia Messalinæ Claudii uxori erat conjunctissima: at ei mortis comes esse voluit; quin etiam ut illum excitaret ad mortem virili animo oppetendam, ipsa prior pectus suum perfodit, & extractum è vulnere pugionem marito porrigens, immortalem hanc vocem edidit: *Pæte non dolet.*

Casta suo gladium cùm traderet Arria Pœto,
Quem de visceribus traxerat ipsa suis:
Si qua fides vulnus quod feci non dolet, inquit,
Sed quod tu facies, hoc mihi, Pæte, dolet.

3. Gentis Cariæ regina Artemisia virum suum Mausolum maximè dilexit vivum, quantoperè verò desideraverit mortuum, judicare facile est ex habitis ejus funeri honoribus, & ex structo illi sepulcro tam magnifico, ut inter septam mundi miracula numeraretur. Præmiis quoque excitavit præstantissima ætatis suæ ingenia ad laudes mortui celebrandas. Sed his magni amoris indiciis non contenta, ipsa Mausoli vivum ac spirans sepulcrum fieri concupivit, & cùm ejus cinerem atque ossa mixta odoribus contusaque indidisset aquæ, ebibit. Aut saltem, ut Ciceroni placet, quamdiù vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit.

4. Marcia Catonis Uticensis filia cùm diutiùs lugeret maritum, interrogata quem diem luctûs ultimum esset habitura? Respondit, sibi futurum eumdem luctûs finem, & vitæ. Et Valeria, Messalarum soror, rogata, cur, amisso Servio viro, nulli vellet nubere? *Quoniam*, inquit, *mihi semper vivit maritus Servius.*

Phocionis uxor mulieri cuidam aureas & gemmis distinctas vestes ostentanti, dixit: *At mihi satis splendidum ornamentum est Phocion meus, pauper quidem, sed vicesimo jam anno Atheniensium dux.*

CAPUT LIII.

Conjugis delectus ex moribus fiat.

1. LYCURGUM quodam percontante cur virgines indotatas nubere lege præcepisset: *Ut*, inquit, *neque propter egestatem aliquæ relinquantur innuptæ, neque aliæ propter divitias expetantur: sed juvenum quisque mores puellæ spectans, ex virtute eligat.*

Virgo, dummodo morata rectè veniat, dotata est satis.

Dos est magna parentium virtus.

Dicebat Cleobulus, filias nuptum dari oportere ætate virgines, at prudentiâ mulieres.

Unicæ filiæ pater Themistoclem consulebat, utrum eam pauperi, sed bono viro, collocaret, an locupleti parum probato. Cui is, *malo*, inquit, *virum qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro.* Quo dicto stultum patrem monuit, ut generum potius, quàm divitias generi, legeret.

2. Adolescens Pittacum rogavit, ut doceret, utra sibi è duabus puellis ducenda esset uxor: duas enim offerri dixit, alteram genere atque opibus parem sibi, alteram utrâque re sibi præstantem. Ille sublato baculo quo propter ætatem

adminiculo utebatur, trivium ostendit, quò ludendi causâ pueri solerent convenire, eoque jussit illum pergere, ut audiret, à pueris, quid ipsi facere optimum esset. Paruit adolescens, & pueros in trivio audivit invicem dicentes: *tu tibi sume parem*.

3. Thales à ducenda uxore alieno animo erat. Urgenti aliquando matri ut se matrimonii vinculis astringeret. *Nondum tempestivum esse*, respondit. Multos post annos cùm eadem acrius instaret, *non amplius tempestivum esse*, dixit.

Cùm Solon Miletum venisset ad Thaletem; mirum sibi videri dixit, quod nuptiarum & sobolis omnino negligens esset. Nihil tum Thales respondit: Sed paulo post peregrinum quemdam subornavit, qui se nuper Athenis advenisse simularet. Quærente Solone, num quid in ea urbe novi? Homo quæ diceret edoctus à Thalete, nihil aliud contigisse respondit, nisi quod adolescentem quemdam efferri vidisset, cujus funus tota civitas prosequeretur. *Erat quippe*, inquit, *ut ferebant, filius viri inter cives virtute præcellentis & jamdudùm ab urbe absentis. O infortunatum parentem!* exclamat Solon. *Ceterùm dic*, inquit, *quodnam ejus nomen ferebant? Audivi equidem*, respondit ille, *sed excidit mihi. Hoc tantum memini multum habitum esse sermonem de illius viri sapientiâ ac justitiâ.* Solon, cujus metus ad singulas peregrini responsiones magis ac magis crescebat, turbatus animo atque anxius, quæsivit, *numquid ille fato functus adolescens, Solonis esse filius diceretur?* Quod ita esse respondente illo, cœpit Solon caput cædere, aliaque & facere & dicere quæ solent magno mœrore oppressi. Tum ridens Thales, qui aderat: *Hæc me*, inquit, *ô Solon! à ducenda uxore & tollendis liberis absterruerunt, quæ te etiam fortissimi animi virum nunc frangunt. Te verò nihil hic nuncius moveat: hæc enim omnia ficta sunt.*

CAPUT LIV.

Magna sit inter fratres concordia & benevolentia.

1. AMICITIÆ eorum hominum quos familiaritas conjunxit, nihil aliud sunt, quàm umbræ & imagines illius primæ, quam natura fratribus erga fratres indidit, caritatis. Hanc qui non colit studiosè ac veneratur, an fidem facere cuiquam potest, se aliis esse benevolum?

Sanguinis conjunctio devincit caritate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia.

Quis amicior est, quàm frater fratri? Aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris.

Silurus, Scytharum rex, morti proximus, afferri fasciculum hastilium jussit, eumque, ut erat colligatus, dedit confringendum filiis octoginta. Cùm id quisque se posse facere negasset; ipse, soluto fasciculo, singula hastilia facilè confregit: ita docens illos, si concordes essent, insuperabiles fore: si dessiderent, infirmos futuros.

2. Ego nostra ætate non minus raram fratrum amicitiam video esse, quàm fuere quondam fratrum inimicitiæ: quæ quia naturæ legi adversabantur, in tragœdiis & theatris publicè sunt exagitatæ.

L. Paulus Æmilius filiarum alteram Catonis filio in matrimonium dedit, alteram Ælio Tuberoni, viro optimo, & qui fortissimè paupertatem tulit. Sexdecim erant Ælii, qui omnes cum numerosa sobole & uxoribus in ædibus peranguſtis concordi animo habitabant. At hujus nostræ ætatis fratres & cognati, inquit Plutarchus, nisi multum inter se spatii interjecerint, nisi muris, fluminibus, regionibus distinxerint patrimonia & rem familiarem, non cessant à mutuis contentionibus.

3. Cùm mortuus eſt pater, rectum eſt fratres magis etiam quàm priùs ſtudioſos eſſe retinendæ mutuæ benevolentiæ, neque ad paternam hereditatem accedere, quaſi ad ſpolia ex hoſte diripienda, imitantes peſſimum exemplum Chariclis & Antiochi, qui relictum è patre poculum argenteum ac veſtimentum in duas partes diſciſum abſtulerunt. Diligent ergò obſervent illum hercifcendæ hereditatis diem, qui, aut diſcordiæ inimicitiæque implacabilis, aut concordiæ amicitiæque principium eſſe ſolet.

Mortuo L. Paulo Æmilio, P. Scipio Æmilianus cum fratre Fabio, heres relictus, animum verè fraternum in eum oſtendit. Nam cùm illum videret re familiari minus, quam ſe inſtructum eſſe, univerſam hereditatem, quæ ſexaginta talentis & pluris æſtimabatur, ei conceſſit. Sic enim demum Fabius opibus æqualis ipſi erat futurus. Quod factum cùm ab omnibus celebraretur, aliud quoque clarius animi ſui ſpecimen dedit. Nam cùm Fabius in funere patris gladiatores dare conſtituiſſet, neque cum ſumptum facilè poſſet ſuſtinere; Scipio dimidiam impenſæ partem de ſuo eſt largitus. Hujuſmodi vero impenſa non minor triginta talentis tum ſolebat eſſe, ſi quis magnificè munus gladiatorum edere vellet. Cùm Scipionis quoque mater Papiria paulo poſt de vitâ deceſſiſſet, univerſam hereditatem conceſſit ſororibus, tametſi nulla pars bonorum legibus ad eas rediret.

Æternam ſibi apud poſteros famam paravit Proculeius paterno in fratres animo. Eques Romanus fuit, Auguſti amicus. Patre mortuo, patrimonium cum fratribus Murena & Scipione æquis partibus diviſerat: at illi bello civili bonis omnibus ſpoliati ſunt. Quam calamitatem ut leniret Proculeius, facultates omnes ſuas cum fratribus iterum eſt partitus. Unde Horatius dixit:

Vivet extento Proculeius ævo,
Notus in fratres animi paterni.

4. Operæ prætium est disceptationem audire fratrum barbarorum, non de agelli particula, non de mancipiis, non de pecore, sed de ipso Persidis regno. Cùm Darius Persarum rex obiisset, certamen de regno ejus ortum est inter Artamenem maximum natu filiorum ejus, & Xerxem: quod quidem concordi animo detulerunt ad patruum suum Artaphernem, velut ad domesticum judicem. Ille, domi cognitâ causâ, Xerxem præposuit. Porrò adeo fraterna contentio fuit, ut ne victor insultaverit, nec victus doluerit, ipsoque litis tempore invicem dona miserint. Jucunda quoque inter se & fida convivia habuerunt: & judicium sine ullo convicio fuit. Adeo tum fratres moderatiùs inter se maxima imperia dividebant, quàm nunc exigua patrimonia partiuntur.

5. Antiochus, cognomento Accipiter, adversus Seleucum fratrem de regno bellum gerebat. Cùm tamen Seleucus à Galatis victus, nusquam appareret & interfectus putaretur; Antiochus purpuram deposuit, pallâque veste sumptâ, & clausâ regiâ, fratrem luxit. Paulo post cùm audivisset illum vivere, & alium exercitum colligere, in publicum progressus, Diis sacra propter salutem fratris fecit, & subditas sibi gentes in signum lætitiæ coronas gestare jussit.

6. Darius Histaspis filius Persarum rex, custodiam tradi jusserat Intaphernem unum è purpuratis, cùm liberis atque omni familia necandum. Exanimata Intaphernis uxor ad regias fores statim advolavit: & cùm nec lacrymis, nec precibus modum faceret; hoc illi rex concedere se dixit, ut si quem ex omnibus morti additis salvum præ ceteris cuperet, is ei condonaretur. Quos quia omnes ex æquo amabat mulier, diu inops consilii permansit. Tandem fratrem sibi postulavit,

tulavit condonari. Quod miratus rex, quæsivit cur maritum uxor, filios mater negligens, fratrem elegisset, qui videbatur minus jucundus ac carus futurus esse. Tum illa: *Rex*, inquit, *maritus mihi alius, atque alii liberi possunt contingere, his amicis, si Dii voluerint: aliùs vero frater minimè, utpote extinctis jam parentibus meis.* Hoc responso delectatus rex, fratrem, quem optaverat, dimisit, & filium natu maximum: ceteros jussit ad mortem rapi.

7. Bello Anthiochi magno & gravi, cùm Lucio Scipioni obvenisset Asiæ provincia; quia parùm in eo putabatur esse animi, parùm roboris, Senatus belli gerendi curam mandari volebat collegæ ejus Caïo Lælio, Lælii sapientis patri. Surrexit tunc P. Africanus, frater major L. Scipionis, & illam ignominiam familiæ deprecatus est: dixit, in fratre suo summam virtutem esse, summumque consilium: Seque ea ætate, iis rebus gestis, ei legatum futurum promisit. Quòd cùm ab eo esset dictum, nihil est de L. Scipionis provincia commutatum. Itaque frater natu major, minori legatus in Asiam profectus, tandiu eum concilio operaque adjuvit, donec ei triumphum & cognomen Asiatici peperisset.

8. Cùm admodum puer esset Cato Uticensis, querentibus ex eo quibusdam, quem omnium maximè diligeret, respondit, fratrem. Iisdem rursus quærentibus, quem secundum maximè diligeret, fratrem quoque respondit. Interrogatus de tertio, idem responsum dedit: donec illi à percontatione desisterent. Crevit cum ætate illa in fratrem benevolentia & reverentia: ad ejus latere non discedebat, ei se in cunctis obedientem præbebat, & annos natus viginti sine fratre Cæpione numquam cœnaverat, non in forum progressus, non peregrè profectus fuerat. Utriusque probi erant mores: at Catonis vita severior. Itaque Cæpio, cùm ipsius frugalitas & tempe-

rantia laudebatur, fatebatur se virum frugi videri posse, si cùm multis Romanorum compararetur: *At ubi*, inquiebat, *cùm Catonis vitâ comparo meam, nihil mihi videor à Sippio differre.* Erat autem ille Sippius vir nequam & luxu perditus.

Bello adversùs Spartacum voluntaria stipendia fecit Cato fratris causâ, qui tùm Tribunus militum erat. Cùm deindè accepissent eum Asiam petentem incidisse in morbum Æni in Thracia; licet tùm gravis tempestas sæviret, neque ad manum esset magna navis, solvit è portu Thessalonicæ exiguâ navi onerariâ cum duobus tantùm amicis & tribus servis: & penè haustus fluctibus, tandem præter spem incolumis evasit. At fratrem modò defunctum reperiit. Tum verò & questibus, & lacrymis, & iis omnibus quæ dolor suadet, totum se tradidit, tam pius & lenis in suos, quàm asper & invictus adversùs voluptates, minas & iniquas postulationes. Mortui corpus quàm magnificentissimo potuit funere extulit, & conspicuum è pretioso marmore tumulum ei in Æni foro extrui curavit suis impensis. Vela posteà facturus, cùm suaderent amici ut Cæpionis reliquias in alio navigio poneret, animam se priusquàm illas relicturum respondit, atque ita solvit.

9. Appolonis mater Eumenis regis, ac trium præterea filiorum, nempe Attali, Philetæri, & Athenæi, sæpissimè se beatam prædicabat, & Diis gratias agebat, non propter divitias atque imperium, sed quòd tres è filiis suis videret esse fratris natu-maximi quasi satellites, ita ut ille sine ullo metu versaretur in medio ipsorum gladios & hastas ferentium. Contra Xerxes, Ochum filium insidias fratribus struxisse cùm comperisset, mœrore est extinctus.

10. Si qua fortè inter fratres controversia exorta est, ea statim aut ab ipsis aut arbitrorum judicio dirimatur: imitandique sunt Pythagorei, qui

non cognatione, sed doctrinæ duntaxat societate, conjuncti, si quando per iram ad maledicta prorupissent, ante solis occasum dextris mutuò datis, & factâ invicem salutatione, in gratiam redibant.

Frustra & nullius rei causâ nobis natura largita est mansuetudinem, & patientiam moderationis animi filiam; aut his utendum est maximè erga cognatos & affines.

Est hominis suos, ut jubet natura, ex animo amantis, petere gratiam delicti sui ubi adversùm eos peccavit; & ubi ipse ab iis læsus est, veniam illis ultro dare, antequam petant. Verùm nescio an nemo ad dandam veniam difficilior sit, quam qui illam postulare sæpius meruit.

Celebris est in Scholis fama Euclidis Socratici, quod auditâ iniquâ & belluinâ voce fratris, qui dixerat: *Peream, nisi te ulciscar*; respondit: *ego verò peream, nisi tibi persuasero, ut positâ irâ, nos ames, ut olim.*

CAPUT LV.

Nisi in bonis amicitia esse non potest.

1. EST amicitia nihil aliud nisi summa consensio rerum divinarum atque humanarum inter aliquos cum benevolentia & caritate. Qua quidem haud scio an quidquam, exceptâ sapientiâ, meliùs homini sit à Diis immortalibus datum.

Omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Hoc enim sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Ipsa virtus amicitiam gignit & continet, nec sine virtute esse amicitia ullo pacto potest. Virtus, virtus, inquam, conciliat amicitias & conservat. Homines malos aliquando videmus eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere: sed quæ inter

bonos amicitia dicitur, hæc inter malos factio eſt.

CAPUT LVI.

Amicitiâ ſublatâ, omnis eſt è vitâ ſublata jucunditas.

1. Ego vos hortor, ut amicitiam omnibus humanis rebus anteponatis. Nihil quippe eſt tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas vel adverſas. Nam ut ſecundas res facit amicitia ſplendidiores jucundioreſque, ſic adverſas facit leviores. Quis eſſet tantus fructus in proſperis, niſi haberes, qui illis æque ac tu ipſe gauderet? Adverſas vero ferre difficile eſſet, ſine eo qui gravius etiam illas, quàm tu, ferret.

Quid dulcius, quàm habere aliquem quîcum omnia audeas ſic loqui, ut tecum?

Quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiâque ſublatâ, omnis eſt è vitâ ſublata jucunditas.

2. Una eſt amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt. Divitias deſpiciunt ii, quos tenuis victus cultuſque delectat, honores, quorum cupiditate multi inflammantur: quidam ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius eſſe exiſtiment: itemque cetera, quæ aliis admirabilia videnter, alii ſunt qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum ſentiunt, *ſine amicitia vitam eſſe nullam.* Quin etiam ſi quis eſt eâ aſperitate & immanitate naturæ, ut congreſſus hominum fugiat atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio accepimus; tamen is pati non poſſit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ.

3. Timon, de quo hic Cicero, licet *Misantropus*, id est humani generis osor, appellaretur, amico utebatur uno, cui nomen Apemantus, quem ob morum similitudinem admittebat. Is tamen cùm fortè apud Timonem cœnasset, exclamassetque: *Quam dulce est, ô Timon, hoc convivium! Ita sanè*, inquit ille, *si tu non adesses.* Eidem Apemanto interroganti cur Alicibiadem juvenem ferocem atque audacem diligere videretur, respondit Timon, ideo sibi carum esse adolescentem, quòd illum prævideret fore populo Atheniensi magnorum malorum causam.

Prodiit aliquando Athenis in concionem. Quod cùm præter consuetudinem faceret; magna omnium expectatio fuit, quidnam afferret. Tùm ille è suggestu, in quem ascenderat: *Athenienses*, inquit, *est mihi area quædam in qua crevit ficus, unde multi voluntario suspendio vitam finiere. Quoniam autem in area illa ædes extruere mihi in animo est, antequàm ficum excindam, vos monitos volo, ut, si qui de suspendio cogitant, maturent quàm maximè.*

CAPUT LVII.

In eligendis amicis cautio est adhibenda.

1. In amicis eligendis negligentes ne simus. Augustus amicitias non facile admisit, & constantissimè retinuit.

Ne nimis citò deligere incipiamus: neve non dignos. Digni autem amicitiâ sunt ii, in quibus ob virtutem inest causa cur diligantur. Rarum eorum genus; & quidem omnia præclara, rara, nec quicquam est difficilius, quàm reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique in rebus humanis nihil bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum eligunt, ex quibus spe-

rant se maximum fructum esse capturos. Ita carent pulcherrimâ illâ & maximè naturali amicitiâ per se & propter se expetendâ.

2. Nihil æque oblectare potest animum, quàm amicitia fidelis ac dulcis. Quantùm bonum est, ubi nactus es ejusmodi amicos, in quorum pectora tutò secretum omne descendat, quorum sermo sollicitudinem tuam leniat, hilaritas tristitiam dissipet, prudentia bona consilia afferat, conspectus ipse delectet.

Amicos, quantum fieri poterit, vacuos à cupiditatibus eligemus. Serpunt enim vitia, & in proximum quemque transiliunt, & contactu nocent. Itaque ut in pestilentia curandum est, ne assideamus corporibus jam corruptis & morbo flagrantibus, quia in afflatu ipso periculum est: ita in legendis amicis dabimus operam, ut, quàm minimè vitiis inquinatos assumamus. Neque hoc præcipio tibi, ut neminem nisi omnino sapientem velis admittere. Ubi enim istum invenies, quem tot sæculis quærimus? Pro optimo est minimè malus. In tanta bonorum egestate, ne minimè studiosa fiat electio.

CAPUT LVIII.

Amicus amicum non minùs diligat, quàm seipsum.

Si quis sapiens amicitiam tueri velit, eodem modo, erit affectus erga amicum, quo in seipsum; & eosdem labores ejus causâ suscipiet, quos propter se susceperit. Lætabitur amici lætitiâ æquè ac suâ, & pariter dolebit ejus angoribus. Est enim, ut dicunt, fœdus quoddam sapientum, ut non minùs amicos quàm seipsos diligant. Quod & fieri posse intelligimus, & aliquando videmus: perspicuumque est nihil ad jucundè vivendum reperiri posse tali conjunctione aptius.

Damon & Pythias Pythagorei tam fidelem in-

ter ſe amicitiam junxerant, ut mori parati eſſent alter pro altero. Cùm eorum alter à Dionifio tyranno nece damnatus, impetraſſet tempus, quo profectus domum, res ſuas ordinaret, alter vadem ſe dare tyranno pro reditu ejus non dubitavit, ita ut, ſi ille non revertiſſet ad diem, moriendum eſſet ſibi ipſi. Igitur omnes, & in primis Dionyſius, cupidè expectabant navæ atque ancipitis rei exitum. Appropinquante deinde definita die, nec illo redeunte, unuſquiſque ſtultitiæ damnabat tam temerarium ſponſorem. At is nihil ſe de amici fide metuere prædicabat. Et verò ille ad diem dictam ſupervenit. Admiratus eorum fidem tyrannus, petivit ut ſe in amicitiam tertium reciperent, & ſupplicio liberavit eum qui morte erat plectendus.

CAPUT LIX.

Amicitia unus fit ex pluribus.

1. QUISQUE eorum, in quibus eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates, æque altero delectatur ac ſe ipſo: efficiturque id quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus.

Homo ſe ipſe naturâ diligit & alterum anquirit cujus animum ita cum ſuo miſceat, ut efficiat penè unum ex duobus. Eſtque verus amicus tanquam alter idem.

Alexander, victo apud Iſſum Dario, ad captivas matrem conjugemque ejus præmiſit quoſdam è ſuis, qui nunciarent ipſum venire ad eas inviſendas: moxque, inhibitâ commitantium turbâ, earum tabernaculum intravit cum Hephæſtione. Is longè omnium amicorum cariſſimus erat regi, cum ipſo pariter educatus ſecretorum omnium arbiter: libereque admonendi eum, jus non alius habebat, quod tamen admo-

dum prudenter usurpabat. Ætate erat par regi: sed corporis habitu præstabat. Ergo reginæ illum regem esse ratæ, Persarum more veneratæ sunt. Inde erroris admonita Sysigambis Darii mater, advoluta est pedibus Alexandri, ignorationem numquam antea nisi regis excusans, Quam ille manu allevans: *Non Errasti*, inquit, *mater: nam & hic Alexander est*. Utri prius gratulemur? Alexandro, qui hoc dicere voluit, an Hephæstioni, cui audire contigit?

3. Erat Alexandro præter Hephæstionem amicus alter Craterus. Diversum utrique ingenium, diversi mores. Hephæstion ad Alexandri voluntatem sese accommodans, plaudebat ei peregrina instituta æmulanti & amplectenti. Craterus morum patriorum retinens, consulebat Alexandri gloriæ, & quæ essent maximè utilia suadebat. Alexander Hephæstionem diligebat magis: at Craterum pluris faciebat. Per illum Barbaris responsa dabat: per hunc Macedonibus & Græcis.

CAPUT LX.

Amico omnia credenda.

Diu cogita an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit. Cùm placuit recipi, toto illum pectore admitte: tam audacter cum illo loquere, quàm tecum. Tu quidem ita vive ut nihil dicas aut facias nisi quòd committere etiam inimico possis: sed quia quædam sunt quæ arcana dici solent, hæc cum amico communica: Fidelem si putaveris; facies.

Quidam narrant obviis quæ tantùm amicis committenda sunt, & in quaslibet aures exonerant quidquid illos urit. Quidam contrà etiam carissimis diffidunt, & interius premunt omne secretnm. Neutrum faciendum est: utrumque enim vitium est, & omnibus credere, & nulli. Sed alterum honestius dico vitium, alterum tutius.

CAPUT LXI.

Res turpes amicum non rogemus, nec faciamus rogati.

QUÆ videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cetera generis ejusdem, hæc numquam amicitiæ anteponenda sunt. At vir bonus neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum ac fidem quidquam faciet, amici causâ. Nam si omnia facienda sint quæ amici velint, ejusmodi amicitiæ conjurationes putandæ sunt.

Nulla est excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam æquè nefas est malum aliquod & facere rogatum, & rogare.

Hæc prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati; sed ab amicis honesta petamus, amicorum causâ faciamus: nec expectemus quidem dum rogemur. Studium semper adsit, cunctatio absit.

2. Pericles ille Atheniensis, egregius vir ingenio, bonisque omnibus disciplinis ornatus, professus est quatenus amici causa progredi fas esse existimaret. Nam cum amicus eum rogaret, ut pro re causâque ejus falsum dejuraret; his ad eum verbis est usus: *Me amicis opitulari oportet, sed usque ad Deos.*

3. Simonides poëta, fretus eâ, quæ ipsi cùm Themistocle erat, familiaritate, petiit ab eo aliquid injusti: quod negans Themistocles, dixit ei: *Neque tu, ò Simonide, bonus poëta fueris si carmina contra poeticæ artis leges condideris: neque ego bonus Magistratus, si quid contra patriæ leges causâ tuâ fecerim.*

4. Cùm Pub. Rutulius Rufus amici cujusdam injustæ rogationi resisteret, atque is per summam indignationem dixisset: *Quid ergo mihi*

opus est amicitiâ tuâ, quod rogo non facis? *Imò*, respondit Rutilius, *quid mihi tuâ, si propter te aliquid inhonestè facere me oporteat?* Sciebat quippe vir sanctus tam contra officium esse tribuere amico quod non sit æquum, quam non tribuere id quod rectè possimus: atque, si forte amici à nobis postulent quæ honesta non sunt, religionem & fidem esse amicitiæ anteponendam.

CAPUT LXII.

Veritas & fides in amicitia retineantur.

1. VETUS est illa lex justæ veræque amicitiæ ut idem amici semper velint: neque est ullum certius amicitiæ vinculum, quam consensus & societas consiliorum & voluntatum. Nam idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Itaque inter amicos, quorum emendati mores fuerint, sit omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione, communitas.

2. Monendi tamen amici sæpè sunt & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Adhibenda autem diligentia est, ut monitio asperitate, objurgatio contumeliâ, careat. Verum quidem est Terentianum illud: *Obsequium amicos, veritas odium parit.* At in obsequio comitas tantum adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul removeatur, quæ non modo amico, sed ne libero quidem, digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico, vivitur. Hujus autem salus desperanda est, cujus aures veritati clausæ sunt, ita ut ab amico verum audire nequeat. Ut igitur proprium est veræ amicitiæ & monere & moneri; & qui monet, debet liberè facere, non asperè; qui monetur, debet patienter ferre, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem,

quàm adulationem, blanditiam, assentationem. Scitum est illud Catonis, ut multa: *Acerbos inimicos meliùs de quibusdam mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur, illos verum sæpè dicere, hos nunquam.* Nulla porro amicitia est, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est.

Secretò amicos admone, lauda palam.

3. Quemcunque potuero, peccare prohibebo, multo magis amicum. Aliquando utar verbis durioribus, si hac ratione emendari illum speravero posse. An patiemur amicos sanabiles, & qui fieri boni possunt, si quid illos momorderit perire, sublatâ admonitione, quâ & pater filium aliquando correxit, & uxor maritum aberrantem ad se reduxit?

Qui non vetat peccare, cùm possit, jubet.
Amici vitia si feras, facis tua.
Bis peccas, cùm peccanti obsequium accommodas.
Bonus animus nunquam erranti obsequium accommodat.

Consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia valeat amicorum benè suadentium auctoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit, & adhibitæ pareatur.

Cùm Mœcenas Augusto Cæsari per quàm familiaris esset & magnâ apud eum gratiâ valeret; eo animo fuit, ut prodesset, quibus posset, noceret verò nemini. Amicorum suorum nonnullos ad magistratus & imperia curavit promoveri, in Equestri ordine ipse permanens. Mira quoque ejus & ars & libertas fuit in Augusti animo flectendo ad mitiora, cum irâ incitatus esset. Exemplum hoc unum erit instar omnium. Jus aliquando dicebat Augustus, & multos morte damnaturus videbatur. Aderat tum Mœcenas, qui per circumstantium turbam perrumpere, & ad tribu-

nal propius accedere conatus eſt. Quod cùm fruſtra tentaſſet; hæc verba in tabella ſcripſit: *Surge tandem carnifex.* Eamque tabellam ad Auguſtum projecit. Quâ lectâ, eis ſtatim ſurrexit, & nemo eſt morte multatus.

4 In Socrate iræ ſignum erat vocem ſubmittere, loqui partiùs. Deprehendebatur itaque à familiaribus, & coarguebatur. Nec erat illi exprobratio latitantis iræ ingrata. Sic iram ejus multi intelligebat, nemo ſentiebat. Senſiſſent autem, niſi amicis objurgandi ſe jus idem dediſſet quòd ipſe ſibi in amicos ſumpſerat. Quanto magis hoc nobis faciendum eſt? Rogemus ergo amiciſſimum quemque, ut adversùs nos libertate utatur tunc maximè; cùm minimè illam pati videbimur poſſe; nec aſſentiatur iræ noſtræ aut cupiditati. Optimum eſt proſpicere impedimenta notis vitiis.

5. Admoneri bonus gaudet: peſſimus quiſque correptorem aſperrimè patitur. Xenocratem Chalcedonium Plato Magiſter & amicus, ruſticitatis arguebat, eique ſæpius dicebat: *Xenocrates, Gratiis ſacra facito.* Quam reprehenſionem admonitionemque ille ſemper æquo & grato animo accepit: & aliquando cuidam ipſum incitanti ad repellendam Platonis objurgationem, ſapienter prorſus reſpondit: *At illud mihi utile eſt.*

CAPUT LXIII.

Omnia poſſidentibus ſæpè amicus deeſt.

1. NEMINEM tam altè ſupra cæteros fortuna extulit, ut non illi aliquid deſit. Si cætera adſint, abeſt plerùmque res omnium præſtantiſſima, amicus qui verum dicat, & ab errore vindicet hominem deceptum conſuetudine audiendi blanda pro rectis. Regibus ac potentibus viris vix quiſquam ex animi ſui ſententiâ ſuadet diſſua-

detque: sed adulandi certamen est, & una contentio, quis blandissimè fallat. Ignorant itaque vires suas, & se tam magnos rati, quam audiunt iræ obsequuntur, quàm nemo revocat, bella temerè suscipiunt, & in summum rerum omnium suarum discrimen veniunt.

2. Cum bellum Græcis indiceret Xerxes, nemo non impulit animum ejus tumentem, oblitumque quam caduca essent ea quibus confideret. Alius aiebat Græcos non laturos nuncium belli, & ad primam adventatis exercitûs famam terga versuros. Alius, nihil dubii esse, quin Græcia non vinci solum, sed etiam obrui, posset, illâ, quam secum trahebat, innumerabili militum multitudine. Cùm in hunc modum multa jactarentur, quæ concitarent Regem nimiâ æstimatione sui furentem; Demaratus Lacedemonius solus dixit: *Ipsam illam, quâ placeret sibi, militum turbam indigestam & gravem non facilè regi posse: & periculum esse, ne pauci Lacones obsistentes corporibus suis commissas sibi Græciæ angustias atque aditus, morarentur tot illa gentium millia.* Acciderunt quæ Demaratus prædixerat. Victus Xerxes, & regnum suum trepidâ fugâ repetere coactus, Demarato gratias egit, *quòd solus sibi verum dixisset.*

3. Antiochus cum in venatione feram persequendi studio ab amicis & servis aberrasset, in casam pauperum hominum intravit, ignotus. Cùm iis cœnans, sermonem de Rege injecit, ut sciret quæ esset hospitum de se opinio, audivitque, *Regem in cæteris quidem bonum & laude dignum esse; sed amicis utentem malis plurima negligere: & sæpè quæ necessaria essent nihil curare, quòd venationi plus æquo indulgeret.* Tacuit tum quidem Antiochus: Sed postquam orto sole ad casam illam venere regii satellites, & purpuream vestem cum diademate attulere; converso sermone ad regia illa insignia: *Certè*, inquit, *ex*

quo die vos sumpsi, heri primùm veros de me sermones audivi.

4. Perfectus haud dubiè princeps enituisset Valentinianus, si ei contigisset, aut carere infidis hominibus, quibus se se quasi fidissimis prudentissimisque dederat, aut uti probatis eruditisque monitoribus.

CAPUT LXIV.

Veros amicos reparare difficile est.

1. Cum Augustus audivisset tandem Juliæ filiæ suæ flagitia, quæ tam diu nescierat; parum potens iræ, patefecerat, eam relegando. Deinde, ubi interposito tempore, in locum iræ subiit verecundia; gemens quòd non illa silentio pressisset (quia quarumdam rerum turpitudo, aliquando etiam ad eum redit qui eas vindicat) sæpè exclamavit: *Horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa aut Mæcenas vixisset.* Intelligebat scilicet quàm utile sit Regi aut principi viro fidum amicum habere, quàm damnosum carere. Imrante Augusto cæsæ sunt legiones Romanæ, aliæ protinus scriptæ. Fracta classis, & intrà paucos dies natavit nova. Sævitum est in opera publica ignibus; surrexerunt meliora consumptis. Totâ reliquâ Augusti vitâ Agrippæ, & Mœcenatis vacavit locus. Adeo Imperatori, tot millia hominum habenti, duos reparare difficile fuit.

Amicum perdere, est damnorum maximum.

2. Cùm Darius Xerxis pater malum granatum aperuisset, & quidam ab eo sciscitaretur, quarum rerum tantum numerum habere optaret, quantus illic inesset granorum numerus? Respondit: *Zopyrorum.* Fuerat enim Zopyrus Dario amicissimus, sicque illi deditus, ut ultro se verberibus toto corpore lacerari, nasum, aures & labia sibi præcidi voluerit, ad revocandam in ejus potestatem Babiloniam.

CAPUT LXV.

Amici thesauri Regum sunt.

1. NON exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt: verùm amici quos neque armis cogere, neque auro parare queas; officio & fide pariuntur. Interrogatus Alexander ubi thesauros haberet? *Apud amicos*, respondit. Idem cùm ad Achillis tumulum venisset; *felicem eum sibi videri*, dixit, *quòd dum viveret, fidum amicum* (Patroclum) *natus esset, & post fata magnum præconem* (Homerum.)

Cùm plurimis amicitiis fortuna Principum indigeat; præcipuum est Principis opus, amicos parare.

Nullum majus boni imperii instrumentum est, quàm boni amici.

2. Cùm à Pisistrato, qui principatum Athenis invaserat, amici quidam descivissent, atque in arcem Phylam secessissent; accessit ad eos, vestem stragulam colligatam ferens secum, ac mirantibus illis, quærentibusque quid vellet? *Aut*, inquit, *persuadere ut mecum redeatis*; *aut, si minus id persuasero, manere vobiscum: ideoque instructus veni.*

3 Trajanum Imperatorem laudat Plinius quòd & amicos diligat, & ipse diligatur. In animis hominum exoleverat, priscum mortalium bonum, amicitia: cujus in locum migraverant assentationes, blanditiæ, &, pejor odio, amoris simulatio. In principum domo nomen tantùm amicitiæ inane manebat. Nam quæ poterat esse inter eos amicitia, quorum alii sibi domini, alii servi, videbantur? Tu hanc pulsam & errantem reduxisti. Habes amicos, quia amicus ipse es. Neque enim amor, ut alia, subjectis imperatur; neque est ullus affectus tam erectus & liber, & dominationis impatiens, nec qui magis vices

exigat. Diligis ergo, & diligeris: atque in eo tota gloria tua est qui superior factus, descendis in omnia familiaritatis officia, & in amicum ex Imperatore submitteris: imò tunc maximè Imperatores, cùm amicum ex imperatore agis. Jucundissimum est in rebus humanis amari: sed non minùs amare, quorum utroque ita frueris, ut, cùm ipse ardentissimè diligas, ardentiùs tamen diligaris.

CAPUT LXVI.

Amicus certus in re incerta cernitur.

1. IPSE amicos res opimæ pariunt, adversæ probant.

Poscunt fidem secunda, at adversa exigunt.

Cùm Catoni Uticensi obvenisset morte patruelis sui Catonis hereditas centum talentorem; omnia in pecuniam redegit, quam amicis, ubi cuiquam opus erat, commodabat. Quin etiam & prædia sua & servitia eorum causâ aliquando oppignerabat.

Sinceræ fidei amici, præcipuè in rebus adversis cognoscuntur: quidquid enim tunc præstatur, totum à constanti benevolentiâ proficiscitur. At qui fortunatum amicum colit, ille magis causâ suâ adulari, quàm vere diligere, potest videri. Libentiùs igitur & diutiùs servavit posteritas nomina eorum, qui amicos in adversis casibus non deseruerunt, quàm illorum, qui amicos opibus florentes coluerunt. Nemo de Sardanapali familiaribus loquitur: Orestes pœnè notior est propter Pyladem amicum, quàm propter Agamemnonem patrem. Illorum amicitia, si qua tamen fuit, in deliciis & luxuria turpiter extincta est: horum verò enituit communi calamitate, & immortalem apud posteros famam est adepta. Quid enim celebratum magis, quàm illa Pyladis atque

Orestis coram rege Thoante plena amoris contentio, ut ille moreretur ? Dum alter nititur ab altero depellere crimen & criminis pœnam, atque in se transferre ; dum, ignorante rege uter eorum sit Orestes, Pylades Orestem se esse dicit, ut pro illo necetur : Orestes autem, ita ut est, Orestem se esse asseverat. Qui clamores Romæ totâ caveâ excitati sunt in M. Pacuvii de Oreste & Pylade fabulâ ; Spectantes plaudebant in re fictâ : quid arbitramur in verâ fuisse facturos ? Facilè indicabat ipsa natura vim suam, cum homines, id quod facere ipsi non possent, rectè fieri in altero judicarent.

2. Mutinâ fugiens D. Brutus, ut cognovit missos ab Antonio equites ad se interficiendum advenisse, in loco quodam cum paucis suorum delituit, morti se subtracturus. Eò factâ ab equitibus irruptione, Servius Terentius fideli mendacio Brutum se esse simulavit, obscuritate ipsâ loci suffragante, & corpus suum objecit trucidandum. Verùm cognitus à Furio, cui Brutiana cædes mandata fuerat, non potuit nece suâ amici supplicium avertere : sic invitus fortuna cogente, vixit. Incœpto egregio, non autem irrito eventu, æstimari debet Servii Terentii fides in amicum. Quamquam enim ei, sicut cupierat, pro amico suo perire non contigit ; ipse extinctus est, quantum in illo fuit, & D. Brutus periculum mortis evasit.

3. Laudatur alterius Romani in amicum extinctum constans caritas. T. Volumnius Equestri loco natus, M. Lucullum familiariter coluerat. Eum à M. Antonio interemptum cùm vidisset, & liceret fugâ vitæ consulere ; exanimi amico adhæsit, sic in lacrymas & gemitus profusus, ut nimiâ pietate causam sibi mortis accerseret. Namque propter præcipuam, & perseverantem lamentationem ad Antonium pertractus est. Cujus postquam in conspectu stetit : *Jube me,*

inquit, *protinus ad Luculli corpus perduci & occidi. Neque enim absumpto illo superesse debeo, cum ei infelicis adversùm te militiæ auctor fuerim.* Facilè impetravit ab Antonio: ductusque quò voluerat, Luculli dextram avidè osculatus est, caputque ejus, quod abscissum jacebat, pectori suo applicuit: deinde cervicem suum interfectoris gladio præbuit.

CAPUT LXVII.

Vulgare amici nomen, sed rara est fides.

Cum parvas ædes sibi fundasset Socrates,
E populo sic nescio quis, ut fieri solet:
Quæso, tam angustam talis vir ponis domum?
Utinam, inquit, *veris hanc amicis impleam!*

Amicus, res rara, quæ non alibi magis deest, quàm ubi creditur abundare. Non sunt isti amici, qui agmine magno pulsant januam regum, aut Reges simulantium. Atria hominibus plena sunt, amicis vacua.

Illud amicitiæ sanctum ac venerabile nomen,
Re jam pro vili sub pedibusque jacet.
Turpe quidem dictu, sed si modò vera fatemur,
Vulgus amicitias utilitate probat.
Cura quid expediat prior est, quam quid sit honestum:
Et cum fortuna statque caditque fides.
Cùm fortuna manet, vultum servatis amici;
Cùm cecidit, turpi vertitis ora fuga.
Donec eris felix, multos numerabis amicos:
Tempora si fuerint nubila, solus eris.

Hirundines æstivo tempore præstò sunt, frigore pulsæ recedunt. Ita falsi amici sereno vitæ tempore præstò sunt: simulatque adversam fortunam viderint, omnes avolant.

CAPUT LXVIII.

Nihil est naturæ hominis accommodatius beneficentiâ.

1. JUSTICIÆ pars eſt beneficentia, quam eamdem vel benignitatem vel liberalitatem appellare licet. Eâ nihil eſt naturæ hominis accommodatius: & in hominum genere nulla melior eſt natura, quàm eorum, qui ſe natos ad homines juvandos, tutandos, conſervandos arbitrantur. Gratiſſima eſt liberalitas: eamque eo ſtudioſius plerique laudant, quod potentium ac divitum hominum bonitas commune perfugium eſt omnium. Itaque nihil eſt tam populare, quàm bonitas.

2. Cimon Athenienſis & pietate in patrem, & in cives benevolentiâ inſignis fuit. Cùm nihil haberet quod dare præter ſeipſum, poſſet, ad redimendum ſepulturæ jus parenti ſuo Miltiadi, qui in carcerem conjectus ibique mortuus fuerat; ejus vincula in ſe tranſtulit. Aliquot poſt annos è cuſtodiâ emiſſus; magnâ juris civilis & rei militaris prudentiâ celeriter ad Principatum pervenit. In quo tantâ fuit liberalitate, ut, cum pluribus locis hortos prædiaque haberet, nunquam in eis cuſtodem impoſuerit fructus ſervandi gratiâ: ne quis impediretur quominus rebus ejus frueretur. Semper eum pediſſequi cum nummis ſunt ſecuti, ut, ſi quis opis ejus indigeret, haberet quod ſtatim daret, ne differendo videretur negare. Sæpè cùm aliquem videret minùs bene veſtitum, ſuum amiculum dedit. Nulla opera ejus, nulli res familiaris defuit. Multos locupletavit. Complures pauperes mortuos, qui non reliquerant unde efferentur, ſuo ſumptu extulit. Minimè itaque mirandum eſt, vitam ejus, qui ſe ſic geſſit, ab inſidiis tutam fuiſſe, & mortem civibus acerbam.

3. Pisistratus summâ æquitate gessit Athenis Principatum, quem iniquè invaserat: &, præter dominandi studium, nullus eo melior civis fuit. Si quos otiosos cerneret in foro obambulantes, ad se vocatos interrogabat cur sic otiosi essent? Si verò illi se aut frumenta aut jumenta non habere respondissent; jubebat, his à se acceptis, abire & laborare. Quando in publicum prodibat, comitabatur eum pueri duo tresve, qui minutos nummos ferrent erogandos egenis, maximè in mortuorum sepulturam. Præterea liberum in hortos ac prædia introitum omnibus permittebat, & ea capiendi, quibus opus esset, facultatem.

4. Gillias Agrigentinus, vir opibus excellens, sed animo, quàm divitiis locupletior, semper in erogandâ potius, quàm in contrahendâ pecuniâ fuit occupatus: adeo ut domus ejus quasi quædam munificentiæ officina crederetur. Illinc enim apta publicis usibus ædificia extruebantur, illinc grata populi oculis spectacula edebantur, illinc deficienti annonæ subsidia oriebantur: privatim verò alimenta inopiâ laborantibus, dotes virginibus paupertate pressis erogabantur: hospites quoque tum urbanis tum rusticis tectis benignissimè excepti variis muneribus ornatis dimittebantur. Quodam verò tempore compulsos vi tempestatis in prædia sua quingentos equites Galentium aluit ac vestivit. Quid multa? Eum propemodùm ipsius liberalitatis præcordia habuisse constat. Ergo quod Gillias possidebat, omnium quasi communè patrimonium erat. Colloca ex contraria parte arcas clausas seris, ad nullas preces & miserias aperiendis; nonne longe præstantiorem existimabis nobilem illam Gilliæ impensam, quàm tristem & duram hanc custodiam?

5. Multitudinis benevolentia beneficiis capitur maximè: secundo autem loco benefica voluntate, etiamsi res fortè non suppetit. Ipsa quippe

fama & opinio liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, nos eis amicos facit, in quibus illas inesse putemus. Hinc Titus, quia natura erat benevolentissimus, *amor ac deliciæ generis humani* appellatus est. Hoc illi propositum & solemne fuit, ne quem accedentium ad se sine spe dimitteret. Admonentibus verò amicis, quasi plura polliceretur quàm præstare posset: *Non oportere*, ait, *quemquam à sermone Principis tristem discedere.* Atque etiam recordatus quondam super cœnam, quod nihil cuiquam toto die præstitisset, memorabilem illam meritòque laudatam vocem edidit: *Amici, diem perdidi.* Quædam sub eo fortuita ac tristitia acciderunt, ut incendium Romæ per triduum, & pestilentia quanta raró aliàs. In his ac talibus adversis non modò Principis sollicitudinem, sed & parentis affectum singularem præstitit, nunc consolando, nunc opitulando quatenus suppeteret facultas. Extincto tam benigno Imperatore, majore civium damno, quàm suo, omnes tanquam in propria orbitate doluerunt, & Senatus tantas mortuo gratias egit, laudesque congessit, quantas ne vivo quidem unquam & præsenti.

Alexander Severus memoriâ complectebatur & descriptum habebat, quid cuique præstitisset. Et si quos sciret vel nihil petisse, vel non multum, vocabat eos, & dicebat singulis: *Quid est cur nihil petis? An me tibi vis fieri debitorem?*

His & horum similibus exemplis beneficentia generis humani nutritur atque augetur; Hæ sunt ejus faces, hi stimuli

6. Versabatur in regia Ptolomæi Regis adolescens nomine Galetes, facie quidem pulcherrimus, at morum suavitate & animi in omnes benignitate magis insignis: ita ut rex cui erat carissimus sæpe exclamaret: *O benignum caput! nulli tu unquam ullius mali causa fuisti; sed contra multis multa bona præstitisti.* Cùm aliquando hic

adolescens, regi comes in equo sedens, vidisset procul aliquos ad supplicium trahi; oblatam benè faciendi occasionem non prætermisit: sed statim: *O rex*, inquit, *quandoquidem prosperâ quâdam horumce hominum qui morte damnati sunt, fortunâ, equis nunc vehimur, age, si tibi videtur cursum intendamus, ut illis in tali temporis articulo quasi servatores Dii appareamus.* Plurimum voluptatis ex Galetis consilio, cepit rex, & animum ejus ad misericordiam propensum deamans, cùm morti addictos servavit, tum amori in illum suo multum addidit.

CAPUT LXIX.

Multas cautiones habeat beneficentia.

1. In exercenda beneficentia multæ sunt cautiones adhibendæ. Videndum est primùm ne obsit benignitas & iis ipsis quibus prodesse volumus, & cæteris. Deinde ne major sit, quam facultates. Denique ut cuique pro dignitate tribuatur. Nam ad justitiam referenda sunt omnia, & nihil est liberale, nisi quod idem sit justum. Utamur igitur eâ liberalitate quæ prosit amicis, noceat nemini: quæ fontem ipsum benignitatis non exhauriat: quæ delectum faciat eorum, in quos beneficium conferetur. Verum multi beneficia conferunt sine judicio, vel modo, in omnes, impetu animi, repentino quasi vento incitati. Quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea quæ judicio consideratèque delata sunt

2. Si vir bonus divitias habeat sine cujusquam injuriâ partas; nec sordidè custodiet, nec prodigè sparget: partim ipse utetur, partim donabit. Donabit autem aut bonis, aut iis quos facere poterit bonos. Donabit cum summo consilio dignissimos eligens: nam inter turpes jacturas inconsultum munus ponitur. Errat, si quis existi-

mat facilem rem eſſe, donare. Plurimum habet hæc res difficultatis, ſi modò conſilio tribuitur, non caſu ſpargitur. Aliis ſuccurram, dignis quos non premat paupertas. Aliis non dabo, quamvis deſit: quia, etiamſi dedero, eſt defuturum. Quibuſdam offeram, quibuſdam etiam inculcabo. Quid refert, ſervi liberi ne ſint qui indigeant? Ubicumque homo eſt, ibi beneficio locus eſt. Pauperi viro bono donabo. Non lucrum ex beneficio captabo, non voluptatem, non gloriam. Ideo dabo, ut quod oportet faciam. Licet fortuna ei, qui à me beneficium accepit, nihil tribuat quo referre mihi gratiam poſſit, ex ſententiâ meâ res geſta eſt.

In deligendis idoneis in quos beneficia conferamus, judicium & diligentiam adhibere debemus. Nam præclarè Ennius: *Benefacta male locata, malè facta arbitror.*

Beneficium dignis ubi des, omnes obliges.

3 Laudas mihi & præſens & per epiſtolas Nonium tuum, quòd ſis ſit liberalis in quoſdam. Et ipſe laudo, ſi tamen non in nos ſolos. Volo enim eum qui ſit verè liberalis, tribuere patriæ, propinquis, affinibus, amicis; ſed amicis dico pauperibus. Quod non iſti faciunt, qui iis potiſſimùm donant, qui donare maximè poſſunt. Hos ego non ſua donare puto, ſed viſcatis hamatiſque muneribus aliena corripere. Alii ſunt qui, quod huic donant, auferunt illi, famamque liberalitatis avaritiâ petunt. Primum autem hominis officium eſt, ſuo eſſe contentum, deinde quos præcipuè ſciat indigere, ſuſtentare ac fovere.

CAPUT LXX.

Beneficia alia alios decent.

1. URBEM cuidam Alexander donabat. Cùm ille, cui donabatur, ſe ipſe menſus, tan-

tum munus recufaret, diceretque non convenire fortunæ fuæ: *Non quæro*, inquit, *quid te accipere deceat, sed quid me dare.*

2. Ab Antigono Cynicus quidam petiit talentum. Refpondit, *plus effe quàm quod Cynicus petere deberet.* Repulfus, petiit denarium. Refpondit rex, *minus effe quàm quod regem deceret, dare.* Turpiffima eft ejufmodi cavillatio. Invenit Antigonus quomodo neutrum daret.

3. Alexandro Orientis victori Corinthii per legatos gratulati funt, & civitate illum fuâ donaverunt. Cùm rififfet Alexander hoc munus; unus ex legatis, *Nulli*, inquit, *civitatem unquam dedimus alii, quàm Herculi.* Tum verò Alexander lubens accepit honorem non vulgarem: neque tam eos refpexit, qui fibi civitatem donarent, quàm illum, cui uni, antequam fibi, dediffent.

CAPUT LXXI.

Beneficia quædam palam danda, quædam clàm.

1. PRÆCIPIUNT omnes fapientiæ magiftri quædam beneficia palàm danda effe, quædam fecretò palam, quæ confequi gloriofum eft, ut militaria dona, honores & quidquid notitiâ pulchrius fit: contrà, quæ fuccurrunt infirmitati, egeftati, ignominiæ, tacitè danda funt, ut nota fint folis quibus profunt. Interdum & ipfe qui juvatur, fallendus eft; ut habeat, nec à quo acceperit, fciat.

Arcefilaüs, ut aiunt, Ctefibio amico ægro, pauperi, & paupertatem fuam diffimulanti, cùm clàm fuccurrendum effe judicaffet; pulvino ejus ignorantis facculum nummis plenum fubjecit, ut homo inutiliter verecundus id quo carebat inveniret potius quàm acciperet. Invento facculo Ctefibius: *Hic*, inquit, *Arcefilaï ludus eft.*

2.

2. Nihil æquè beneficio dando vitandum est, quàm superbia, quæ quidquid dat corrumpit. Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium superbe datum. Jucunda sunt quæ humanâ, leni, placidâque fronte tribuuntur: quæ cùm daret mihi superior, detraxit muneri suo pompam, & observavit idoneum tempus succurrendi, se uno teste contentus. Alioquin non benefacere delectat, sed videri benefecisse.

Idem Arcesilaus, de quo suprà, cùm viro probo pauperi opitulari vellet, ei vasa aurea ad amicos convivio excipiendos commodavit de industria: quæ cùm ille redderet, redipere noluit.

3. Aliquando viro bono non petenti dandum est, quod improbo postulanti negaveris. Archelaüs Macedonum rex, in cœna aureum poculum poscente quodam, cui nihil pulchrum videbatur, nisi accipere: puerum id Euripidi dare jussit: & in alterum illum intuens: *Tu quidem*, inquit, *dignus eras, qui peteres, nec acciperes: at hic dignus erat qui acciperet vel non petens.*

Attende cur negare cupidis debeas:
Modestis etiam offerre quod non petierint.
Super juvencum stabat dejectum leo.
Prædator intervenit, partem postulans:
Darem, inquit, *nisi soleres per te sumere.*
Et improbum rejecit. Fortè innoxius
Viator est deductus in eundem locum,
Feroque viso retulit retro pedem.
Cui placidus ille: *non est quod timeas*, ait.
Et quæ debetur pars tuæ modestiæ,
Audacter tolle. Tunc diviso tergore,
Sylvas petivit, homini ut accessum daret.
Exemplum egregium prorsus, & laudabile.
Verùm est aviditas dives, & pauper pudor.

CAPUT LXXII.

Tardè benefacere, nolle est.

Omnis benignitas properat, & proprium est libenter facientis, citò facere. Qui tardè profecit, non ex animo fecit. Tardè velle, nolentis est.

Bis est gratum, quod opus est, ultrò si offeras.
Sex sestertia si statim dedisses,
Cùm dixti mihi; sume, tolle, dono:
Deberem tibi, Pæte, pro ducenti.
At nunc cùm dederis diu moratus,
Post septem puto vel novem Kalendas:
Vis dicam tibi veriora veris?
Sex sestertia, Pæte, perdidisti.
Inopi beneficium bis dat, qui dat celeriter.

CAPUT LXXIII.

Quas dederis, solas semper habebis opes.

1. Cum M. Antonius fortunam suam aliò translatam videret, & sibi nihil relictum; egregiè mihi videtur exclamasse: *Hoc habeo quodcumque dedi.* Hæ enim sunt divitiæ certæ, in quacumque sortis humanæ levitate permansuræ, & quæ quo majores fuerint, hòc minorem habebunt invidiam. Quid tanquam tuo parcis? Procurator es. Omnia ista quæ te tam tumidum faciunt, quæ ferreis claustris custodis, propter quæ omnia affinitatis & amicitiæ fœdera rumpis, non sunt tua. Depositi loco sunt, jamjamque ad alium dominum spectantia. Quæris quomodo illa tua facias? dando. Hac ratione certam tibi & inexpugnabilem eorum possessionem parabis.

2. Callidus effractâ nummos fur auferet arcâ:
Prosternet patrios impia flamma Lares.
Debitor usuram pariter sortemque negabit:
Non reddet sterilis semina jacta seges.
Depascentur oves diri contagia morbi:
Mercibus extructas obruet unda rates.
Extra fortunam est quidquid donatur amicis.
Quas dederis, solas semper habebis, opes.

CAPUT LXXIV.

Non quid detur refert, sed quâ mente.

1. BENEFICIUM non in eo, quod fit aut datur, consistit, sed in ipso facientis aut dantis animo. Animus est enim qui beneficiis dat pretium. Itaque nonnunquam magis nos obligat qui dedit parva magnificè, & exiguum tribuit, sed libenter. Socrati cùm multa multi, pro suis quisque facultatibus, offerrent: Æschines pauper auditor: *Nihil*, inquit, *dignum te, quod dare tibi possim, invenio: & hoc tantum me pauperem esse sentio. Itaque dono tibi quod unum habeo me ipsum. Hoc munus, rogo, qualecumque est, non dedigneris; cogitesque alios, cùm multum tibi darent, plus sibi reliquisse.* Cui Socrates: *Istud quidem*, inquit, *magnum mihi munus videtur: nisi fortè parvi te æstimas. Habebo itaque curæ, ut te meliorem tibi reddam, quàm accipio.* Vicit Æschines hoc munere omnem juvenum opulentorum munificentiam.

2. Regi Persarum intra regni sui fines iter facienti munera ab omnibus Persis offerri mos & lex erat. Qui in terra colenda operam ponebant, alii boves aut oves, alii frumentum aut vinum dabant: qui verò pauperiores, lac, caseum, palmas, aliosque arborum fructus, qui in cujusque agro nascerentur. Quæ omnia, non tributi,

ſed doni, nomine, à ſingulis afferebantur regi prætereunti ac prætereequitanti. Cùm Perſa quidam, cui nomen Sinætas, procul à tugurio ſuo in Artaxerxem, qui Mnemon cognominabatur, incidiſſet, ac nihil præ manibus haberet, quod regi poſſet offerre; noluit tamen eum à ſe idonatum videri. Itaque ad proximè præterfluentem fluvium curſu contendit, & aquam utraque manu hauſtam regi obtulit, munus exornans, quantùm potuit, fauſtis boniſque verbis. Et dono & dantis animo atque oratione mirè delectatus Artaxerxes, neque minùs regium eſſe exiſtimans parva grato animo accipere, quàm magna tribuere, dixit: *Se aquam illam libenter accipere, & pretioſiſſimi muneris loco habere.* Deinde homini miſit non parvam pecuniæ ſummam cum veſte Perſica, & phialâ aureâ, quâ juſſit eum deinceps hauſtam è fluvio aquam bibere.

3. Eidem Artaxerxi per Perſidem equitanti ingens malum punicum à quodam Omaſo oblatum ferunt. Quod ille benignè comiterque accipiens, purpuratis comitibus dixit: *Qui cura & labore agellum ſuum talium pomorum feracem effecit, ne ille parvam civitatem ſibi creditam poterit ex parva magnam reddere.* Et hominem ingenti præmio eſt renumeratus.

Fuit hic Artaxerxes regni ſui initio aditu facilis, in largiendis honoribus & beneficiis effuſus. Omnem ſupplicii's detrahebat contumeliam, læto hilarique animo beneficia & accipiebat & dabat. Nullum donum erat adeo exiguum quod non libentiſſimè acciperet: & majorem in dando beneficio voluptatem percipere videbatur, quàm alii in accipiendo ſolent.

CAPUT LXXV.

Sint gratuita Deorum exemplo beneficia.

1. BENEFICIUM per se expetendum est, & una in eo spectanda accipientis utilitas, sepositis commodis nostris. Si enim ipse tacitus dicas: *Hoc dabo, hoc recipiam*, sordida negotiatio est. Qui beneficium, ut reciperet, dedit, non dedit. Humile est, prodesse, quia expedit.

Si utilitas & turpis computatio me liberalem faciat: si nulli prosim, nisi ut invicem ille mihi prosit: non dabo beneficium proficiscenti in diversas longinquasque regiones; non dabo absfuturo semper; non dabo sic ægrotanti, ut spes ei nulla sit convalescendi. Atqui ut scias rem esse per se expetendam benefacere, advenæ in nostrum modo delato portum, & statim abituro, succurrimus. Discedit ille, vix satis noto salutis auctore, & nunquam amplius in conspectum nostrum reversurus, debitores nobis delegat Deos precaturque ut illi pro se gratiam referant. Interim nos juvat sterilis beneficii conscientia.

2. Magna fuit apud veteres Græcos ac Romanos cura & reverentia hospitalitatis, eique Jovem, Deorum atque hominum parentem, quasi præsidem præfecerant, Jovem hospitalem eum appellantes & invocantes. Peregrinos & pauperes hospitio non excipere, nefas esse existimabant; cùm sub tutela Jovis essent, & ab eo mitterentur. Imò Dii ipsi putabantur aliquando sub peregrinorum habitu terras lustrare, & ad mortalium tecta accedere, explorandæ eorum humanitatis causâ. Hinc omnibus hospitio indigentibus ultro offerebantur privatim aut publicè quæ opus essent. Lucanorum hæc lex fuit: si occidente jam sole venerit peregrinus, volueritque

ſub tectum alicujus civis divertere, is verò hominem non receperit: qui hoſpitium præbere recuſaverit, pœnas luat inhoſpitalitatis & injuriæ tum peregrino, tum Jovi hoſpitali, factæ. Nulla gens, Tacito teſte, magis indulgebat hoſpitiis, quàm Germanica. Notum ignotumque, quantùm ad jus hoſpitii nemo diſcernebat, & quemcumque mortalium arcere tecto nefas habebatur. Pro fortuna quiſque advenam apparatis epulis excipiebat. Cùm illæ defecerant, advena & ejus hoſpes proximam domum non invitati adibant, ubi uterque pari humanitate excipiebatur.

3. Propoſitum nobis eſſe debet Deorum exemplum ſequi. Vide quanta illi quotidie noſtri causâ faciant, quanta diſtribuant, quantis imbribus repentè dejectis ſolum molliant, quantis terras fructibus impleant. Omnia hæc ſine mercede, ſine ullo ad ipſos perveniente commodo faciunt. Niſi fortè exiſtimes illos fructum operum ſuorum percipere ex fumo extorum & odore thuris. Hæc quoque homo, ſi ab exemplari ſuo aberrare nolit, ſervet; nec ad res honeſtas privato commodo ductus veniat. Pudeat ullum eſſe venale beneficium: cùm gratuitos habeamus Deos.

4. Pythagorici, ſi quis ſodalium facultatibus exciderat, bona ſua cum eo, veluti cum fratre, dividebant. Neque verò id erga eos ſolum præſtabant, quorum in convictu quotidie verſabatur, ſed erga omnes qui eamdem diſciplinam ſectabantur. Itaque Clinias quidam Tarentinus Pythagoricus, cùm accepiſſet Prorum Cyrenæum facultatibus ſuis ſpoliatum in ſumma rerum omnium penuria eſſe; ex Italia Cyrenas profectus eſt cum grandi pecunia, & patrimonii jacturam reſarcivit ei homini quem tamen nunquam antea viderat. Plures quoque alii idem feciſſe memorantur.

CAPUT LXXVI.

Nullum officium referendâ gratiâ magis necessarium est.

1. SI Hesiodus jubet ea reddere majore mensurâ, si possis, quæ acceperis utenda, quidnam beneficio provocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt! Etenim si non dubitamus beneficia conferre in eos à quibus nihil expectamus aut quos tantum speramus nobis aliquando profuturos; quales in eos esse debemus qui jam profuerunt!

Cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine cujusquam injuriâ.

In referendâ gratiâ hoc maximè officii est, ei potissimum opitulari, qui maximè opis indigeat.

Cùm referri gratia tanta non potest, quanta debetur; habenda tanta est, quantam maximam animi nostri capere possunt.

2. Cùm omnibus virtutibus me affectum esse cupiam; tamen nihil est quod malim, quàm me & gratum esse & videri. Hæc est enim virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est liberorum pietas, nisi voluntas grata in parentes? Qui sunt boni cives, qui de patria bene merentes, nisi qui patriæ beneficia meminerunt? Qui sancti, qui religionem colentes, nisi qui meritam Diis immortalibus gratiam justis honoribus & memori mente persolvunt? Quæ potest esse jucunditas vitæ, sublatis amicitiis? Quæ porro amicitia potest esse inter ingratos?

3. Quo tempore Thebis obses fuerat Philip-

pus, cum Philo Thebanus hospitio exceperat, & multis beneficiis affecerat. Is cùm postea à Philippo rerum potito nihil vicissim muneris vellet accipere: *Oro*, inquit Philippus, *ne me hâc gloriâ privari, velis, quàm maximè quæro, ut à nemine beneficiis & gratiâ victus sim.* Idem Hipparchi Eubœensis mortem graviter tulit: at cuidam ad consolandum ejus dolorem dicenti, Hipparchum maturâ morte decessisse: *Sibi quidem*, inquit, *fortasse, sed mihi præmatura. Nam antè mori properavit, quàm dignam nostrâ amicitiâ gratiam à me reciperet.*

Bocchus Maurorum rex pacem cum Romanis facturus operâ L. Syllæ, sic eum est allocutus. Nunquam ego ratus sum fore, ut Rex maximus in hac terra, & omnium, quos novi opulentissimus, privato homini gratiam deberem. Et Hercule, Sylla, antequam mihi cognitus esses, multis orantibus, aliis ultro, egomet opem tuli, nullius indigui. Id mutatum esse, ego lætor, & eguisse me amicitiâ tuâ, quâ mihi nunc nihil carius est: id te experiri licet. Arma, viros, pecuniam postremò quidquid animo lubet, sume, utere: &, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam puta; semper apud me integra erit. Denique nihil à me frustra voles. *Nam, ut ego existimo, Regem armis quàm munificentiâ, vinci, minus flagitiosum est.*

4. Hoc maximè optabat Cæsar Augustus, ut gratus in omnes videretur. Eum aliquando adiit veteranus miles, qui, vocatus in jus, periclitabatur; rogavitque ut sibi adesset. Statim Cæsar ei è comitatu suo unum elegit advocatum, cui commendavit litigatorem. Exclamavit ingenti voce veteranus: *At non ego, Cæsar, periclitante te Actiaco bello vicarium quæsivi; sed pro te ipse pugnavi.* Simulque detexit cicatrices. Erubuit Cæsar, atque ipse venit in advocationem.

5. Tiberii jussu Prætoriani milites Agrippam

Judæum vinctum trahebant in custodiam: &, quia æstus erat vehementior, eum urebat sitis. Conspicatus tunc quemdam è Caii Caligulæ servis nomine Thaumastum, aquam in hydria ferentem, potum poposcit, quem ille dedit humaniter. Regnum postea adeptus Agrippa amplo munere leve acceptæ aquæ beneficium remuneratus est. Nam Thaumastum libertate donavit, suorumque bonorum dispensatorem constituit: quin & moriens providit, ut apud liberos suos eodem ministerio fungeretur: inter quos consenuit, in prætio usque ad extremum diem habitus.

6. Erant Ægyptii præter alias gentes grati erga bene meritos de ipsis, existimabantque magnum esse omnibus hominibus subsidium ad vitam, gratam acceptorum beneficiorum memoriam. Et meritò quidem: Nam movetur quisque ad beneficia eis impendenda, apud quos senserit ea optimo collocari.

CAPUT LXXVII.

Officia etiam feræ sentiunt.

OFFICIA ipsæ feræ sentiunt: nec ullum tam immansuetum animal est quod non curâ mitiges, & in amorem tui vertas. Leonum ora à magistris impunè tractantur; elephantorum feritas cibo mitescit usque ad præstandum homini servile obsequium. Adeo etiam quæ intelligere beneficia non possunt, pertinaci merito evincuntur.

Apion, litteris homo multis præditus, hoc libro quinto refert, quod neque audisse, neque legisse, sed ipsum sese in urbe Romanâ oculis suis vidisse, confirmat. In circo maximo amplissimum spectaculum bestiarum cum hominibus decertantium populo dabatur. Multæ ibi feræ,

quarum inusitata forma erat & ferocia: Sed leonum immanitas præcipuè admirationi fuit, & præter cæteros unius, qui vastâ corporis mole, terrifico rugitu, jubis fluctuantibus, animos oculosque omnium in se convertebat. Introductus erat inter complures alios ad pugnandum cum belluis servus, cui nomen Androclus fuit. Hunc ille leo ubi vidit procul, repentè quasi admirans stetit: ac deinde sensim atque placidè tanquam noscitans ad hominem accedit: tum caudam more adulantium canum blandè movet, cruraque & manus propè jam exanimati metu leniter linguâ demulcet. Inter illa tam atrocis feræ blandimenta animum colligit Androclus, & oculos, quos præ timore averterat, paulatim ad contuendum leonem refert. Tum verò quasi mutua recognitione factâ gratulabundos videres hominem & leonem. Re tam admirabili maximi clamores populi excitantur, arcessitur à Cæsare Androclus, & interrogatus cur ipsi uni ille atrocissimus leonum pepercisset, rem mirificam narrat, his verbis.

Cùm provinciam Africam dominus meus proconsulari imperio obtineret; ego iniquis ejus & quotidianis verberibus ad fugam sum coactus; &, ut mihi à domino tutiores latebræ forent, in arenarum solitudines concessi. Consilium autem erat mortem aliquo pacto quærere, si defuisset cibus. Sole medio specum quamdam nactus remotam latebrosamque, in eam penetro, ac me recondo. Neque multo post ad eamdem speluncam venit hic leo, debili & cruento uno pede, gemitus edens dolorem cruciatumque vulneris significantes. Primo advenientis feræ conspectu territus & pavefactus hæsi: sed postquam introgressus leo in habitaculum illud, ut reipsa patuit, suum, vidit me procul delitescentem; mitis & mansuetus accessit, ac sublatum pedem ostendere ac porigere, quasi opis petendæ gratiâ, visus

eſt. Ibi ego ſpinam ingentem veſtigio pedis ejus hærentem revulſi, conceptamque ſaniem vulnere intimo expreſſi. Ille meâ operâ ac medelâ levatus, pede in manibus meis poſito recubuit ac quievit. Ex eo die triennium totum ego & leo in illa ſpecu eodem victu viximus. Nam mihi ſuggerebat earum, quas venando ceperat, ferarum membra opimiora: quæ ego, quia ignis copia non erat, ſole meridiano torrens, edebam. Sed ubi me vitæ illius ferinæ pertæſum eſt, leone venatum profecto, reliqui ſpecum: & viam fermè tridui permenſus, à militibus viſus apprehenſuſque ſum, & ad dominum ex Africa Romam deductus. Is me ſtatim curavit rei capitalis damnandum, dandumque ad beſtias. Intelligo autem hunc quoque leonem, poſtquam ab eo diſceſſi, captum, & huc adductum, gratiam nunc mihi beneficii & medecinæ referre.

Hæc ubi dixit Androclus, cunctis petentibus, pœna ſolutus ac dimiſſus eſt: Leo quoque ei ſuffragiis populi eſt donatus. Poſtea Androclus, & leo tenui loro revinctus, urbe totâ circum tabernas ibant. Donabatur ære Androclus: floribus ſpargebatur leo: omnes ferè obvii dicebant: *Hic eſt leo hoſpes hominis, hic eſt homo medicus leonis.*

2. Cæſare Auguſto imperante, cùm pauperis cujuſdam filius puer Delphinum ſæpius fragmentis panis allexiſſet; eum Delphinus miro amore dilexit. Quocumque diei tempore inclamatus à puero, quamvis occultus atque abditus, ex imo adnatabat, paſtuſque è manu, præbebat dorſum aſcenſuro, pinnæ aculeos cohibens, ne delectum corpus laceraret: receptumque ferebat per ſtadia ducenta è Baiano littore Puteolos ad ludum litterarium, & ſimili modo revehebat. Quod officium, per annos plures præſtitit: donec puero mortuo ex morbo, Delphinus ſubinde ad locum conſuetum ventitans, triſti & mœrenti ſimilis, deſiderio pueri extinctus eſt, & in ejus ſepulcro

humatus. Quæ omnia se ipsum multosque alios vidisse refert Apion.

3. Puer nomine Thoas parvulum draconem magnâ curâ aluit, loquens cum eo quasi cum intelligente, ludensque unâ & dormiens: donec draconis, qui admiram magnitudinem excreverat, conspectu territi urbis cives, cum in solitudinem emitti, invito & flente puero, voluerunt. Postea cùm puer ille, jam adolescens factus, è spectaculo quodam rediens, aut, ut alii tradunt, ad venationem egressus, in latrones incidisset, opemque inclamasset; ad notam ejus vocem draco statim adfuit, &, latronibus aut occisis aut fugatis, adolescentem, educatorem quondam suum, periculo ereptum servavit.

CAPUT LXXVIII.

Ingratus animus omnium odio damnatus.

1. Ego ingrati animi crimen horreo in quo vitio nihil mali non inest.

Omne dixeris maledictum, cùm ingratum hominem dixeris.

Omnes immemorem beneficii oderunt, & eum communem omnium, maximè vero tenuiorum, hostem putant, quia ipsam liberalitatem deterret.

Ingratus unus miseris omnibus nocet.

Malignos fieri maximè ingrati docent.

Quæritur, utrùm hoc tam invisum vitium, impunitum esse debeat, an contrà lex in civitatibus ponenda sit, quâ ingratis pœna constituatur? Nostri majores maximi scilicet viri, beneficia magno animo dabant, magno perdebant. Non est in ulla gente data adversùs in gratum actio. Hoc frequentissimum crimen nusquam punitur, ubique improbatur. Neque illud absolvimus: sed cum difficile esset incertæ rei judicium, tantum odio

odio damnavimus, & inter ea reliquimus quæ ad judices Deos mittimus.

2. Apud Persas tamen, ut refert Xenophon, judicium instituebatur de eo crimine, unde gravissima inter homines odia solent existere, cum nemo propterea in jus vocari soleat; nimirum de ingrato animo. Itaque si quem intellexerant gratiam non retulisse, cum posset, in eum graviter animadvertebant. Ingratos enim nullâ, Deorum reverentiâ, nullâ parentum, patriæ, amicorum curâ tangi putabant.

CAPUT LXXIX.

Quos experimur ingratos, ipsi facimus.

1. NON referre beneficiis gratiam, & est turpe, & apud omnes habetur: nullum tamen inter plurima maximaque ominum vitia frequentius quàm ingrati animi. Id evenire ex pluribus causis video. Primò, quod in collocandis beneficiis non eligimus dignos quibus tribuamus. Secundò, si quos experimur ingratos, ipsi facimus; quia aliàs diù & enixè rogati beneficia conferimus, aliàs collatorum graves exprobratores exactoresque sumus. Quis enim nostrûm contentus fuit aut leviter rogari, aut semel? Nemo autem libenter debet quod non tam accepit, quàm expressit. Gratus esse qui potest erga eum, qui beneficium aut iratus, aut precibus fatigatus, dedit? Cùm in omni officio magni æstimetur voluntas.

Eodem animo beneficium debetur, quo datur.

2. Generosi & magnifici animi est, juvare & prodesse. Qui dat beneficia, Deos imitatur; qui reperit, fœneratores.

Cùm Sylla in Africam atque in castra Marii venisset; aliis rogantibus, aliis ultro beneficia dabat, invitus accipiebat, & properantiùs quàm

æs mutuum reddebat, ipse à nullo repetebat; magis id laborabat, ut illi quam plurimi deberent.

Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium, quæ meminisse debet is in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit.

Extat, in hanc sententiam elegantissimum Martialis Epigramma.

Quæ mihi præstiteris memini, semperque tenebo.
Cur igitur taceo, Postume? Tu loqueris.
Incipio quoties alicui tua dona referre.
Protinus exclamat, dixerat ipse mihi.
Non bellè quædam faciunt duo: sufficit unus
Huic operi: si vis ut loquar, ipse tace.
Crede mihi, quamvis ingentia, Postume, dona.
Auctoris pereunt garrulitate sui.
Beneficium qui dedisse se dicit, petit.

CAPUT LXXX.

Ingrati ingratos æquo animo feramus.

1. GRAVE est ingrati animi vitium, intolerabile, & concordiam, quâ humana imbecillitas fulcitur, scindit ac dissipat. Sed usque eò vulgare est, ut illud, nec qui queritur quidem, effugerit. Cogita tecum, an quibuscumque debuisti, gratiam retuleris, an omnium te beneficiorum memoria comitetur. Videbis quæ tibi puero data sunt, ante adolescentiam ex animo elapsa esse: quæ in juventuten collata sunt, non perdurasse in senectutem. Si te diligenter excusseris; vitium, de quo quereris, in sinu invenies. Iniquè publico irasceris crimini: ut absolvaris, ignosce.

2. Ferendi ingrati placido animo, mansueto, magno. Nunquam te beneficii immemor tam offendat ut non tamen ei dedisse delectet. Nunquam

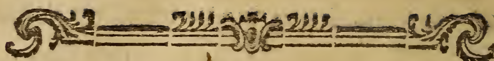
te in has voces ejus injuria impellat : Vellem non dedisse.

Ingratum meliorem facies ferendo, pejorem exprobrando. Quid opus est querilis? Quid infectatione? Ut corporum, ita animorum, vitia molliter tractanda sunt. Vincit malos pertinax bonitas, nec quisquam tam duri animi est, ut tandem bonos non amet.

Si nobis non est relata gratia, quid faciemus? Demus : etiamsi multa in irritum data sint. Demus nihilominus aliis, demus ipsis apud quos jactura facta est. In hoc homine videor beneficium perdidisse : huic ipsi beneficium dabo iterum, &, tanquam bonus agricola, curâ cultuque sterilitatem soli vincam. Beneficium sæpe dare, docere est reddere.

3. Non est quod turba ingratorum nos faciat ad bene merendum tardiores : cùm ne Deos quidem immortales sacrilegi negligentesque eorum ab effusa benignitate deterreant. Hos sequamur duces, quantum humana imbecillitas patitur. In dandis beneficiis permaneamus, etiamsi spes præcidatur gratos reperiendi. Ne cessaveris : opus tuum perage, & partes boni viri exsequere. Alium re, alium fide, alium gratiâ, alium consilio, alium præceptis salubribus adjuva.

Finis primæ partis.

INDEX

Selectarum è profanis Scriptoribus Historiarum.

PARS PRIMA.

LIBER PRIMUS.

DE DEO.

LIBER SECUNDUS.

DE

PRUDENTIA.

LIBER TERTIUS.

DE

JUSTICIA.

Finis primæ Partis.

SELECTÆ
E PROFANIS
SCRIPTORIBUS
HISTORIÆ.

PARS ALTERA.

LIBER QUARTUS.
DE FORTITUDINE.
CAPUT I.
Animi fortitudo duplex.

DUPLEX eſt animi fortitudo. Una in rerum externarum deſpicientiâ ponitur : cùm perſuaſum nobis eſt, hominem nihil, niſi quod honeſtum decorumque ſit, aut admirari aut expetere oportere; nullique neque perturbationi animi, neque fortunæ, ſuccumbere. Altera animi fortitudo eſt, ut res geras magnas illas quidem & maximè utiles ſed vehementer arduas, plenaſque laborum ac periculorum.

Ea animi elatio, quæ cernitur in adeundis periculis, & laboribus ſuſtinendis, ſi juſtitiâ vacat, pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Itaque probè definitur à Stoïcis fortitudo, cùm eam virtutem eſſe dicunt pugnantem pro æquitate.

Dicitur Auguſtus adeo ſtrultates, turbas, bella exeeratus eſſe, ut niſi juſtis de cauſis nunquam genti cuiquam bellum intulerit.

CAPUT II.

Bellicæ fortitudinis exempla.

1. NUNQUAM periculi fugâ committendum eſt, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. In tranquillo tempeſtatem adverſam optare, dementis eſt: ſubvenire autem tempeſtati quâvis ratione, ſapientis.

Temerè in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quoddam & belluarum ſimile eſt. Sed cùm tempus neceſſitaſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſervituti turpitudinique anteponenda.

2. Tarquinii Româ pulſi perfugerunt ad Porſennam Etruſcorum regem: qui eorum precibus motus, bellum Romanis intulit, ut ejectos in urbem reduceret. Cùm Etruſcorum exercitus adeſſet, duce Porſennâ; Romani ex agris in urbem demigrant, eamque ſepiunt præſidiis. Aliæ urbis partes muris, aliæ Tiberi amne objecto, videbantur tutæ. Sed pons ſublicius iter hoſti dediſſet, niſi illo die Roma virum unum Horatium Coclitem, munimentum habuiſſet. Hic ubi hoſtem è capto Janiculo decurrere in urbem vidit, ſocios autem ſuos, deſerto pontis præſi-
vidit, ſocios autem ſuos, deſerto pontis præſi-

ferro ignique interrumperent, dum ipse impetum Etruscorum exciperet. Vadit inde primum aditum pontis, armis in hostem obversis ad prælium ineundum.

Cùm Horatio Romanos duos pudor tenuit, Lartium & Tolumnium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi & pugnæ procellam parumper sustinuit. Deinde eos cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocabat, nunc increpabat omnes, *servos regum superborum* vocans, *qui suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venirent.* Cunctati aliquandiu illi sunt: deinde pudor commovit eorum aciem, & clamore sublato undique in unum Horatium tela conjecere. Quæ cùm in objecto scuto hæsissent, neque ille minùs obstinatus pontis aditum obstrueret; virum impetu facto parabant detrudere, cùm simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum sublatus, eorum impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te, sancte, precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Inde armatus in Tiberim desiluit, multisque superincidentibus telis incolumis ad suos transnavit, rem ausus famæ habituram ad posteros quàm fidei.

Grata erga tantam virtutem civitas fuit, statua in comitio posita: tantum agri quantum uno die arare potuit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam in magnâ annonæ inopiá quisque pro domesticis copiis aliquid ei contulit, fraudans se ipse victu suo.

3. Bello primo Punico cùm Imperator Pœnorum colles quosdam opportunos in Sicilia prior occupasset; exercitus verò Romanus se temerè demisisset in subjectos, collibus illis saltus; accessit ad Consulem Tribunus militum, de cujus nomine non convenit inter antiquos Scriptores: nam alii Q. Cædicium, alii Laberium, plures

Calpurnium Flammam vocant. Is, ubi ostendit quantum periculi ex loci iniquitate instaret: *Censeo*, inquit, *si rem Romanam servare vis, id faciendum, ut milites quadringentos ire jubeas ad hanc quam cernis petram, inter medios hostes asperam atque editam, eamque ut capiant imperes horterisque. Futurum enim profectò est, ut hostium fortissimus quisque & promptissimus properet ad occursandum illis, & pugnandum; atque ita circa eam petram atrox pugna fiat: in qua omnes illi, quos dico, quadringenti milites nostri obtruncabuntur. At tu interea, alligatis illo uno negotio hostibus, & in ea cæde occupatis, tempus habebis exercitûs, ex loco infesto educendi. Alia nisi hæc, salutis via nulla est. Fidum quidem & providum hoc consilium videtur*, respondit Consul: *Sed quisnam erit qui ducat quadringentos illos milites ad eum locum inter cuneos hostium? Si alium*, inquit Tribunus, *neminem reperis, me licet ad hoc periculum utare. Ego hanc tibi & Reipublicæ animam do.* Consul Tribuno gratias egit, & meritas laudes tribuit.

Ille traditos, sibi quadringentos milites admonens quem in locum deduceret, & quo consilio: *Ire*, inquit, *commilitones illò necesse est: unde redire non est necesse. Moriamur, & morte nostrâ eripiamus ex obsidione circumventas legiones.* Tum omnes nulla spe evadendi, sed amore laudis & servandi exercitûs cupiditate accensi, proficiscuntur. Hostes eam hominum manum venire ad se demirati, in incerto primùm sunt quò ire pergant. Seb ubi apparuit eos ad illam petram occupandam iter intendere: mittit adversùm illos Carthaginensium imperator strenuissimum quemque ex peditatu & equitatu suo militem. Romani circumveniuntur, circumventi repugnant. Fit prælium diu anceps Tandem superat multitudo. Quadringenti omnes perfossi gladiis, aut missilibus operti, cadunt. Consul interim dum

dum ea pugna fit, se in loca edita & tuta subducit. Dii immortales Tribuno militum fortunam ex virtute ejus dedêre. Nam ita evenit, ut, cùm multifariam saucius factus esset, nullum in capite vulnus acciperet. Inter mortuos multis confossus vulneribus, sed adhuc spirans, inventus, convaluit, sæpeque postea operam reipublicæ strenuam perhibuit.

4. Leonidas quoque Lacedæmonius cum trecentis civibus apud Thermopylas objectus Xerxi in Græciam irrumpenti, cum innumerabili militum copiâ, maluit occumbere dimicando, quàm assignatam sibi à patria stationem deserrere. Ideoque tam alacri animo cohortatus est suos ad id prælium, quo perituri erant, ut diceret: *Sic prandete, commilitones, tanquam apud inferos cænaturi.* Mors erat denunciata trecentis illis Lacedæmoniis: nec victoriam sperabant, nec reditum: ille locus iis sepulcrum futurus erat. Perinde tamen ac si victoria esset promissa, ductori intrepidè paruerunt.

Lacedæmonii Leonidam & socios ejus pro patria cæsos decoravere sepulcris, statuis, elogiis. Tribuno militum Romano egregii facinoris merces data est corona graminea, quâ nulla nobilior corona fuit in præmium virtutis bellicæ apud populum terrarum principem, & quæ ab universo exercitu servato decerni solebat.

Populi Romani honores quondam fuerunt rari & tenues, ob eamque causam gloriosi: postea verò effusi fuere & ideo viles. Sic olim apud Athenienses fuisse reperimus. Thrasybulo enim, pro magnis in patriam meritis, honoris ergo corona à populo data est, facta è duabus virgulis oleaginis, quæ magnæ ei gloriæ fuit, quâque ille contentus, nihil amplius requisivit.

5. Epaminondas non Thebanorum modò, sed omnium ætatis suæ Græcorum, controversia princeps extitit. Antequam eo duce uterentur

Thebani, nullum memorabile bellum gesserunt, & eo extincto, suis tantùm cladibus insignes fuere: ut manifestum sit, patriæ gloriam & natam & extinctam cum eo fuisse. Quàm fortiter verò & libenter vitam pro patria profuderit, hæc declarant quæ de ejus morte narrantur. Cùm Thebanorum imperator adversùs Lacedæmonios acie instructâ constitisset prope urbem Mantineam; Lacedæmonii, qui in ejus unius pernicie sitam putabant salutem suam, universi impetum fecerunt in eum, neque priùs abscesserunt, quàm hastili eminus percussum, dum fortissimè pugnaret, concidere conspexerunt Epaminondam expiranti similem cùm in castra detulissent sui: paulatim redeunte animo circumstantes amicos agnovit, & animadvertit mortiferum se vulnus accepisse, simulque animam statim amissurum, si extraheretur ferrum quod in corpore remanserat. Tunc quæsivit, *salvusne esset clypeus*? Cùm salvum esse flentes sui respondissent, & allatum osculatus esset, velut laborum gloriæque socium, rogavit, *essentne fugi hostes*? Cùmque id quoque, ut cupiebat, audivisset: *Bene se res habet*, inquit, & satis vixi. Tum evelli jussit eam, quâ transfixus erat, hastam, & multo sanguine profuso, in lætitia & in victoria est mortuus.

Quòd verò de clypeo suo sollicitus fuerit Epaminondas, mirum non debet videri. Nihil enim apud Græcos, atque imprimis Lacedæmonios, magis dedecori erat militi, quàm è pugna reverti amisso clypeo: quemadmodum summæ laudi ducebatur militem vulneribus adverso corpore acceptis, occisum & clypeo impositum, in patriam reportari. Unde mulier Lacæna filio ad bellum, proficiscenti scutum tradens dixisse fertur: *Aut hoc, aut in hoc*. Id est, aut scutum domum refer è pugna, aut ipse in hoc scuto jacens domum reporteris.

6. Magnis veterum scriptorum laudibus celebrata est Cynegyri militis Atheniensis gloria: qui cùm in campis Marathoniis duce Miltiade, magnam Persarum cædem fecisset, hostesque fugientes in naves egisset: onustam navem dextrâ manu tenuit, nec priùs dimisit, quàm manum amitteret. Amputatâ dextrâ, navem sinistrâ comprehendit. Quam & ipsam cùm amisisset, ad postremum morsu navem detenuit. Mirum est tantam in Cynegiro virtutem fuisse, ut non cæde hostium fatigatus, non duabus manibus amissis victus, ad postremum, veluti fera, dentibus dimicaverit.

CAPUT III.

Fortitudo domestica non est inferior militari.

1. SUNT domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: nec plus Scipio Æmilianus, singularis & vir & imperator, in exscindendâ Numantiâ reipublicæ Romanæ profuit, quàm eodem tempore P. Scipio Nasica, cùm Tiberium Gracchum interemit.

Cùm Tiberius, Gracchus Tribunus plebis, occupato profusis largitionibus favore populi, rempublicam oppressam teneret, palàmque dictitaret omnia per plebem agi debere, Senatu interemto; in ædem Fidei convocati Patres Conscripti à consule Mucio Scævola, deliberabant quidnam faciendum esset in tali tempestate: cunctisque censentibus, ut Consul armis rempublicam tueretur, Scævola negavit se quidquam vi acturum. Tum Scipio Nasica, qui consobrinus Tiberii Gracchi erat, patriam cognationi præferens: *Quoniam*, inquit, *Consul, dum consuetum juris-ordinem servat, res nostras in hoc periculum adducit, ut cum omnibus legibus imperium Romanum corruat, egomet privatus voluntati ves-*

træ, Patres Conscripti, me ducem offero. At deinde sublatâ dexterâ, quasi signum extolleret, proclamavit: *Qui rempublicam salvam esse volunt, me sequantur.* Hisque verbis cunctatione bonorum omnium discussâ, Gracchum cum scelerata factione, quas merebatur, pœnas persolvere coegit, eumque manu suâ interfecit. Quod factum cum plebs graviter ferret, Tribunique singulos Senatores, in concionem productos interrogarent, quis auctor cædis fuisset: cæteri quidem omnes veriti concitatæ multitudinis furorem, à se id factum negabant, variisque & obliquis responsionibus utebantur. Solus Scipio Nasica suâ manu cædem esse factam professus est. Tum verò constantia & autoritate viri mota plebs conticuit.

2. Q. Metelli cognomento Numidici, præclarum imperium in re militari fuit, egregia Censura, omnis vita plena gravitis. Cùm ab inimicis accusatus causam de pecuniis repetundis diceret, & ipsius tabulæ circumferrentur judicibus inspiciendæ; nemo ex illis fuit, quin removeret oculos, & se totum averteret, ne quisquam dubitasse videretur verum an falsum esset quod ille retulerat in tabulas. Hujus viri laudem magnitudo animi & calamitas propagavit ad memoriam sempiternam. De civitate decedere, quàm de sententia, maluit; eique salus patriæ dulcior, quàm conspectus, fuit.

Legem tulerat Saturninus Tribunus plebis, ut Senatus in concione juraret, se quidquid populus jussisset comprobaturum, neque ullo modo impugnaturum. Hanc legem quia Metellus censebat & Senatûs majestati adversam, & Reipublicæ perniciosam, palàm dixit se nunquam in eam juraturum: & tanti viri auctoritate motus Senatus, è foro domum discessit. Post paucos dies cùm Saturninus vocatos ad Rostra Patres minando compelleret ad præstandum jusjurandum; Marius sextùm Consul juravit primus;

eumque populus plausu & lætis acclamationibus excepit. Senatores deinde omnes, suo quisque ordine, metu jurarunt, donec ad Metellum ventum est: qui, orantibus licet & obsecrantibus amicis ut juraret, ne gravissimas pœnas subiret, quæ erant à Saturnino propositæ, nihil ex animi fortitudine remisit: sed moribus suis serviens, & acerbissima quæque potiùs perpeti paratus, quàm quidquam turpe facere, discessit è concione: tumque deducentibus eum domum amicis dixit: *Aliquid sceleris admittere, improbum esse: bene agere, ubi nullum periculum esset, vulgare; propriùm verò viri boni, etiam cum periculo sequi quod rectum esset.*

Metello aquâ & igni interdictum est, & lata rogatio Saturnino, ne quis eum tecto reciperet: videbatur quoque plebecula etiam ad cædem ejus parata. Quidquid virorum bonorum Romæ fuit, ad illius ædes confluxit, ejus vicem dolens, & operam pollicens. At ille eos suâ causâ seditionem in urbe movere vetuit, cùm contentione & armis superior posset esse, & urbe discessit, hæc secum reputans: *Si rerum melior status fiat, & populo sana mens redeat, magnâ cum laude in patriam revocabor. Si contrà nulla rebus & animis mutatio accedet; optimum erit abesse.* Honestum Rhodi secessum invenit, ibique litteris ac philosophiæ operam dedit, donec Senatûs auctoritate populique jussu revocatus est in patriam, tanto quidem omnium gaudio, ut dies totus non sufficeret gratulationibus illum ad portam urbis excipientium. Sic Q. Metellus nec triumphis, nec honoribus clarior fuit, quàm aut causâ, exilii, aut exilio, aut reditu.

Opprimi in bonâ causâ melius est, quàm malè cedere.

3. Cùm Tribuni plebis auctore Cæsare consule legem Agrariam tulissent, addidissentque ut Senatus in eam juraret, mulctâ gravi sancitâ in

eum qui non juraſſet; juraverunt Senatores omnes, non Metelli fortitudinem imitati, ſed exilium metuentes. Catonem nec muliebres lacrymæ, nec propinquorum atque amicorum verba infringere potuerant. Tandem ejus conſtantiam expugnavit Cicero, inter cætera admonens; *ſi Cato Româ opus non haberet, at Romam Catone opus habere.* Acceſſit ergo ad jurandum noviſſimus, ſi unum amicum ejus Favonium excipias.

Hâc victoriâ elatus Cæſar aliam legem ferendam curavit. Cui cùm nemo præter Catonem obſtitiſſet; hunc à roſtris in vincula rapi juſſit, nihil delibertate linguæ remittentem, ſed in ipsâ ad carcerem viâ de lege diſſerentem, atque commonentem cives, ut talia molientibus adverſarentur. Sequebatur Catonem mœſtus Senatus, & optimus quiſque è populo, tacitè indignantes. Id nonlatebat Cæſarem; ſed expectabat dum aut ad humiles preces Cato ſeſe dimitteret, aut ad populum provocaret. Quod ubi fruſtra à ſe ſperari animadvertit, pudore victus è Tribunis unum ſummiſit qui Catonem dimitteret.

4. C. Piſo mirificè & conſtater Conſulem egit, turbulento reipublicæ ſtatu: ut narratione inſequenti patebit. M. Palicani ſeditioſiſſimi hominis peſtiferis blanditiis captus populus Romanus, ſummum dedecus admittere parabat, mandato ampliſſimo imperio homini ei cujus factis ſupplicium potiùs, quam honos debebatur: & Tribuni ſatis per ſe concitatæ multitudinis temeritatem ſuis concionibus inflammabant. In hoc miſerando pariter & erubeſcendo ſtatu civitatis, cum Roſtra conſcendiſſet Piſo, & interrogaretur an Palicanum renunciaturus eſſet Conſulem, ſi populi ſuffragia in eo creando conſenſiſſent, primo reſpondit: *Non exiſtimare ſe tantis tenebris offuſam eſſe rempublicam, ut eò indignitatis veniretur.* Deinde cùm perſeveranter inſtarent, ac dicerent: *Age, ſi ventum fuerit quid facies? Non*

renunciabo, inquit. Quo quidem tam brevi & forti reſponſo Piſo Conſulatum Palicano, priuſquam illum adiſpiſceretur, eripuit.

5. Cùm Eurybiades baculum ſuſtuliſſet in Themiſtoclem ſententiæ suæ adversantem: *Percute*, inquit Themiſtocles, *ſed audi.* Eam animi moderationem ſimul et magnitudinem miratus Eurybiades, Themiſtoclem loqui, quantùm vellet, juſſit, ab eo ad meliora conſilia revocatus est.

CAPUT IV.

Imperare ſibi, maximum imperium eſt.

1. VERA & ſapiens animi magnitudo in duobus cernitur, ſi et id ſolum, quod honeſtum ſit, bonum judices & omni perturbatione liber ſis. Nam fortis animi magnique eſt, & ea, quæ pleriſque eximia et præclara videntur, parva ducere ac contemnere; & ea, quæ videntur acerba, ita ferre, ut nihil diſcedat à dignitate ſapientis. Non eſt autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui invictum se à labore præſtiterit, vinci à voluptate.

O quàm magnis homines erroribus tenentur, qui jus dominandi trans maria cupiunt extendere, feliciſſimoſque se judicant, si multas armis provincias obtinent, et novas veteribus adjungunt, ignari, imperare ſibi, maximum imperium eſſe, ſicut ſervire cupiditatibus, gravisſima ſervitus est.

Quid præcipium in rebus humanis eſt? Vitia domuiſſe. Hâc nulla eſt major victoria. Multi sunt, qui urbes, qui populos habuere in poteſtate: pauciſſimi, qui ſe.

Stultum eſt imperare cæteris, qui neſcit ſibi.

2. Gentes barbaras et alieni imperii impatientes regere facilius est, quàm animum suum continere. Satis inſtructi contra hostes, sæpè contra fortunam et cupiditates inermes ſunt. Alexander

quidem Persas, Hircanos, Indos, & cæteras usque ad Oceanum gentes vastavit fugavitque: at tot regum & populorum victor, iræ, tristitiæ, voluptati succubuit: id enim studuerat, ut omnia potiùs haberet potestate, quàm affectus. Quem arma Persarum non fregerant, vitia vicerunt. Victo, ad Arbela Dario, palàm cupidates suas solvit, & pristinam moderationem ac continentiam in superbiam ac lasciviam vertit. Purpureum diadema, quale Darius habuerat, capiti circumdedit, vestemque Persicam sumpsit. Et ille quidem se Persarum spolia gestare dicebat; sed cum illis quoque eorum mores induerat, et superbiam habitûs animi insolentia sequebatur.

3. Hanc Cæsari laudem eximiam tribuit Cicero, quòd iram suam non minùs fortiter vicisset, quàm hostes vicerat. Domuisti, Cæsar, gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes. Sed tamen ea vicisti, quæ et naturam et conditionem, ut vinci possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, tantaque copia, quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit. Verùm animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, si quis sciat; non ego eum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico.

Bis vincit, qui se vincit in victoria.

Iracundiam qui vincit, hostem superat maximum.

Cùm Scipio, post partam de Syphace rege victoriam, vidisset Masinissam intempestivo Sophonisbæ captivæ amore captum; ei abducto in secretum dixit: *Non est, mihi crede, tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. Qui eas sua temperantiâ frænavit ac domuit, ne ille multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quàm nos Syphace victo habemus.*

CAPUT V.

Vitiorum irritamenta sunt fugienda.

1. CAPUA, Campaniæ urbs, prona semper in luxuriam fuit non modò ingeniorum vitio, sed etiam affluenti copiâ voluptatum, quas longa indulgentia fortunæ & loci amænitas subministrabant. Cùm illuc iter flexisset Annibal, victis ad Cannas Romanis, ibi majorem partem hiemis sub tectis habuit exercitùm, duratum priùs adversùs mala, et nondum expertum bona. Itaque quos nulla vis mali vicerat, perdidere nimia bona & voluptates immodicæ. Somnus enim, vinum, & epulæ, & otium consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut vires ad deinceps vincendum ademerint; & Marcellus verè dixisse videatur, *Capuam Annibali Cannas fuisse.*

2. Non tantùm corpori, sed etiam moribus, salubrem locum eligere debemus. Inter popinas habitare nolim, videre ebrios per littora errantes, & symphoniarum cantibus perstrepentes lacus. Id agere debemus, ut irritamenta vitiorum quàm longissimè profugiamus. Indurandus est animus, & à blandimentis voluptatum procul abstrahendus. Una Annibalem hiberna solverunt: & Campania enervavit virum illum nivibus atque Alpibus indomitum. Armis vicit, vitiis est. Persequenda sunt vitia sine modo, sine fine. Debellendæ sunt imprimis voluptates, quæ sæva etiam ingenia ad se rapuerunt. Nihil delicatè, nihil molliter est faciendum: non emolliendus animus. Itaque loca seria sanctaque ad habitandum eligere oportet. Effeminat animos amænitas nimia: nec dubiè ad corrumpendum vigorem aliquid potest regio. Severior loci disciplina firmat ingenium, aptumque magnis conatibus reddit.

3. Diutius Babylone, quàm usquam, constitit Alexander: nec ullus locus disciplinæ militari magis nocuit. Nihil urbis ejus moribus corruptius, nihil ad irritandas illiciendasque voluptates aptius fuit. Babylonii quippè maximè in vinum, & quæ ebrietatem sequuntur, effusi erant. Inter has delicias & flagitia exercitus ille domitor Asiæ per triginta quatuor dies saginatus, haud dubiè debilior fuisse ad ea quæ sequebantur bella, si cum forti hoste decertasset.

CAPUT IV.

Angusti animi est amare divitias, magni contemnere.

1. PECUNIÆ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quàm amare divitias.

Nihil honestius magnificentiusque, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre.

Homines maximè admirantur eum qui pecuniâ non movetur, & illum quasi igni probatum arbitrantur.

2. Cùm est concupita pecunia, nec adhibita continuò Ratio, quasi quædam medicina, quæ sanaret eam cupiditatem: permanat in venas, & inhæret in visceribus illud malum, existitque ægrotatio, cui nomen est Avaritia: quæ evelli inveterata non potest. Itaque:

Principiis obsta. Serò medicina paratur,
Cùm mala per longas convaluere moras.

Avaritia pecuniæ studium habet, quàm nemo sapiens concupivit. Ea semper infinita, & insatiabilis est, neque copiâ neque inopiâ minuitur. Etenim:

Avarum irritat, non satiat, pecunia.
Avarus animus nullo satiatur lucro.

Tam deest avaro quod habet, quàm quod non habet.

Is minimo eget mortalis, qui minimum cupit.

3. Provideas oportet, ut juventus probitati & industriæ, non sumptibus neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ quæ maxima omnium pernicies est, decus demiseris.

Ex quo pecunia in honore esse cœpit, non quæritur quale sit aliquid, sed quanti pretii. Hæc ipsa, quæ magistratus & judices facit, tot magistratus, tot judices detinet, pecunia.

Curia pauperibus clausa est: dat census honores.

Admirationem nobis parentes auri argentique fecerunt, & teneris animis infusa cupiditas, altiùs incedit, crevitque nobiscum. Deinde totus populus in cæteris discors, in hoc convenit. Hoc suspiciunt, hoc suis optant, hoc Diis consecrant velut rerum humanarum maximum, cum grati videri volunt. Denique cò mores sunt redacti, ut paupertas probro sit, contempta divitibus, invisa pauperibus, & loca cuncta his vocibus personare videantur:

O cives, cives, quærenda pecunia primùm est,
Virtus post nummos.

Aurea nunc verè sunt sæcula: plurimus auro.
Venit honos.

Tempore crevit amor, qui nunc est summus, habendi;
Vix ultrà, quò jam progrediatur, habet.
Creverunt & opes, & opum furiosa cupido:
Et cùm possideant plura volunt.
Sic quibus intumit suffusâ venter abundâ,
Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.
In pretio pretium nunc est. Dat census honores,
Census amicitias: pauper ubique jacet.

Tam rarum est liberalitatis exemplar, ea invasit homines habendi cupido, ut possideri magis à divitiis, quàm eas possidere, videantur.

CAPUT VII.

Quod ſatis eſt cui contingit, nihil amplius optet.

1. NON poſſidentem multa vocaveris
Rectè beatum. Rectius occupat
Nomen beati, qui Deorum
Muneribus ſapienter uti,
Duramque callet pauperiem pati,
Pejuſque letho flagitium timet:
Non ille pro caris amicis,
Aut patriâ timidus perire.

Contemplatus Cato major Manii Curii villam, quæ non longè aberat à ſuâ, admirari ſatis non poterat, vel hominis ipſius continentiam, vel temporum diſciplinam. Huic Curio ad focum ſedenti in agreſti ſcamno, et ligneo catillo cœnanti, cùm magnum auri pondus Samnites attuliſſent, repudiati ab eo ſunt, dixitque: *Non, aurum habere, ſibi præclarum videri, ſed iis, qui haberent aurum, imperare.* Quo reſponſo Curius Samnitibus oſtendit, ſe, ut non acie vinci, ſic non pecuniâ corrumpi poſſe.

Idem cùm ex Italia Pyrrhum expuliſſet; nihil omnino ex præda regia, quæ exercitum urbemque ditaverat, attigit, præter guttum ligneum, quo deinde ad ſacrificia uſus eſt. Cùmque Senatus civibus ſeptena jugera agri ex hoſtibus capti aſſignaſſet, ipſi autem quinquaginta, plus accipere, quàm ſingulis è plebe datum fuerat, noluit: parum idoneum, imò etiam pernicioſum, reipublicæ civem eum exiſtimans, cui ſeptem jugera non eſſent ſatis.

2. Non ditior Curio Attilius Regulus fuit. Cùm in Africa Carthaginis opes crebis præliis contunderet, ac prorogatum ſibi ob res bene geſtas imperium cognoviſſet; ſripſit Conſulibus, vilicum agelli, quem ſeptem jugerum habebat, mortuum eſſe;

esse ; & servum, quem ille conduxerat, occasionem nactum, aufugisse, ablato rustico instrumento : ideoque petere se, ut sibi successor in Africam mitteretur, ne deserto agro, non esset unde uxor & liberi alerentur. Quæ postquam Senatus à Consulibus accepit : res, quas Regulus amiserat, publicâ impensâ redimi jussit, agellum dari colendum, et alimenta conjugi ac liberis præberi.

3. Legati à Samnitibus ad C. Fabricum imperatorem Romanorum venerunt : & commemoratis quæ ille benevolè in Samnites, post redditam illis pacem, fecerat, dono ei obtulerunt, tùm servos multos, tum grandem pecuniam, atque orarunt ut acciperet uterurque. Id verò se facere, dixerunt, *quòd viderent multa ei ad splendorem domûs & victus deesse ; neque pro magnitudine ejus ac dignitate lautum illi apparatum esse.* Cænabat quippe ad focum illas ipsas radices & herbas, quas in agro repurgândo triumphalis senex vulserat : totaque ejus supellex argentea salino constabat, & patella ad usum sacrorum, quæ tamen ipsa corneo pediculo sustinebatur. Tum Fabricium ferunt respondisse. *Quandiu cupiditatibus obsistere atque imperare posset, numquam sibi quidquam defuturum : propterea se pecuniam, quâ nihil sibi opus esset, non acciperet ab iis, quibus sciret eam usui esse.* Erat certè Fabricius continentiæ suæ beneficio sine pecunia prædives : quia locupletem illum faciebat non multarum rerum possessio, sed paucarum desiderium. Ergo domus ejus, quemadmodum argento & mancipiis Samnitum vacua fuit, ita gloria ex his contemptis parta referta fuisse dici potest.

Vivitur parvo, bene cui paternum
Splendet in mensa tenui salinum ;
Nec leves somnos timor aut cupido
Sordidus aufert.

Qui domum intraverit, nos potiùs miretur,

quàm supellectilem nostram. Magnus ille est, qui fictilibus sic utitur, quemadmodum argento: nec ille minor est, qui sic argento utitur, quemadmodum fictilibus. Infirmi enim animi est pati non posse divitias.

4. Cùm Caïus Cæsar, cui cogomen Caligula, Demetrio Philosopho ducenta sestertia donaret; ridens hic rejecit, ne dignam quidem summam judicans, quâ non accepta gloriari posset: miratusque Caii dementiam, quòd se putasset hac pecuniâ posse mutari: *Si tentare*, inquit, *me constituerat, toto illi fui experiendus imperio.*

Sunt quidem exempla hæc præclara: sed mores nostri corrupti depravatique sunt amore divitiarum: quarum magnitudo illum fortasse adjuvat, qui habet; quemquam ne id quidem semper: se fac juvare: an propterea honestior est.

Delectant multos magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantiâ & copiâ quibus rebus effectum est, ut infinita pæcuniæ cupiditas esset.

CAPUT VIII.

Optimus quisque Græcorum pauperrimus.

1. VIRI inter Græcos præstantissimi, per vitam omnem in summa paupertate versati sunt, nec eorum virtus pecuniâ potuit expugnari.

Ephialtes Sophonidæ filius pauperrimus fuit. Cùm verò amici ducenta talenta ei dono darent; ipse non accepit, dixitque: *Hæc non accipio propter quæ, si gratus videri velim, cogar fortasse aliquid præter jus concedere; si vero nihil gratificer, habear ingratus.* Adeo autem eum inopiæ non puduit, ut, homine nescio quo, eam illi exprobrante, responderit: *Cur non etiam alterum exprobras, quod justitiam colam?*

2. Epaminondas, dux clariſſimus Thebanorum, unam ſolum habebat veſtem. Itaque quoties eam mittebat ad fullonem, ipſe interea cogebatur ſe continere domi, quòd veſtis altera deeſſet. In hoc ſtatu rerum, cùm ei Perſarum rex magnam auri copiam miſiſſet, noluit accipere. Si rectè judico, celſiore animo fuit is qui aurum recuſavit, quàm qui obtulit.

Diomedon Cyzicenus rogatu Artaxexis Epaminondam pecuniâ corrumpendum ſuſceperat. Venit ergo Thebas cum magno auri pondere, & per Micythum adoleſcentulum Epaminondæ cariſſimum, quem quinque talentis corruperat, cauſam adventus ſui oſtendit. At ille Diomedonti: *Nihil*, inquit, *opus pecuniâ eſt. Nam ſi ea rex vult, quæ Thebanis ſint utilia, gratis facere ſum paratus; ſin autem contraria non habet auri neque argenti ſatis. Namque orbis terrarum divitias accipere nolim pro abjicienda patriæ caritate. Te, qui me incognitum tentaſti, tuique ſimilem exiſtimaſti, non miror: tibique ignoſco. Sed egredere properè, ne alios corrumpas, cùm me non potueris. Tu, Micythe, argentum huic redde. Quod niſi confeſtim facias, ego te tradam magiſtratui.*

Pauperatem verò adeo facile perperſus eſt Epaminondas, ut de republicâ nihil præter gloriam ceperit; & amicorum facultatibus, non ad ſuam, ſed aliorum paupertatem ſublevandam, uſus ſit. Nam cùm aut civium ſuorum aliquis ab hoſtibus eſſet captus, aut viri probi virgo nubilis propter pauperatem collocari non poſſet; amicorum conſilium habebat, ab iiſque poſtulabat atque impetrabat, ut pro ſuis quiſque facultatibus conferret ad conficiendam pecuniæ ſummam quâ opus eſſet.

3. Et ſi ſæpè exercitibus præfuit, ſummoſque magiſtratus geſſit, Phocion Athenienſis, fuit tamen perpetuò pauper, nec ditior fieri voluit, cùm facilè poſſet. Attulerant ei legati Philippi

Macedonum regis magnam pecuniæ vim. Quam quia magno animo repudiebat, eum admonuerunt, ut si ipse pecuniâ facilè careret, liberis tamen suis prospiceret, quibus difficile futurum esset in summa paupertate paternam gloriam tueri. His ille : *Si mei similes*, inquit, *erunt filii, idem hic agellus eos alet, qui me ad hanc dignitatem perduxit: Sin dissimiles sunt futuri, nolo meis impensis illorum ali augerique luxuriam.*

Eidem Phocioni Alexander Philippi filius centum talenta dono misit. Oblati muneris magnitudine nihil motus Phocion, eos qui pecuniam attulerant percontatus est, *cur sibi uni inter tot Athenienses dona mitteret Alexander?* Quibus respondentibus, *eum unum Alexandro videri virum honestum & bonum. Ergo sinat*, inquit ille, *me talem & haberi & esse.* Institerunt tamen legati, ut allatum auri pondus acciperet, maximè ubi domum ejus ingressi, vilem ubique supellectilem, & uxorem ejus pinsentem viderunt; ipseque, hausta in eorum conspectu aquâ è puteo, pedes lavavit. At ille non mutatâ sententiâ : *Si eam*, inquit, *quam offertis obtruditisque mihi pecuniam accepero, neque eâ utar, frustra tantus thesaurus in manus meas venerit; si verò utar, & mihi & Alexandro malam apud Athenienses famam comparabo.* Sic in Asiam ad Alexandrum reportata fuit illa pecunia, & ditior est visus qui eâ æquo animo carere potuit, quàm qui obtulit.

Munera sua fuisse à Phocione repudiata molestè ferens Alexander, scripsit ad eum : *Non habere se pro amicis eos, qui nihil à se vellent accipere.* Eamdem pecuniam denuo offerri jussit & quatuor Asiæ urbes nominari, quarum unam pro arbitrio eligeret, cujus reditibus frueretur. Phocion ne sic quidem quicquam accepit. Ne tamen planè Alexandrum contemnere videretur, hoc regiæ majestati dedit, ut liberos dimitti rogaret viros quatuor, qui in arce Sardium vincti tenebantur,

quod extemplo præstitit Alexander.

Antipater dicebat duos se Athenis habere amicos, Phocionem & Demadem : quorum alteri persuadere non posse, ut quicquam acciperet ; alterum, multa dando, explere nequiret.

CAPUT IX.

Parvo contentus sapiens, paupertatem non timet.

1. QUAM parvo contentus est sapiens ! quàm parum paupertatem timet ! Etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, gula, ambitio, libido, cùm procul ab iis omnibus rebus absit ; cur pecuniam magnopere desideret, vel potiùs curet omnino ? Ducebat certè pro nihilo pecuniam Anacharsis Scythes, cujus extat epistola, his verbis : *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictus est, ut Scythis, feræ pellis : calceamentum, pedum callum : cubile, terra : obsonium, fames : lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista tua, vel civibus tuis vel Diis immortalibus dona.*

Socrates, qui eum Diis proximum dicebat, cui quam paucissima satis essent, cùm aliquando in pompa magnam vim auri atque argenti ferri videret : *Quam multa non desidero*, inquit.

2. Xenocrates, cùm legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima ; abduxit legatos ad cœnam in Academiam, iisque apposuit tantum quod satis esset, nullo apparatu. Cùm postridie rogarent eum, cui numerari pecuniam juberet ? *Quid ! vos hesternâ*, inquit *cœnula non intellexistis me pecuniâ non egere ?* Quo responso factos illos tristiores ut vidit, triginta minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur.

3. Diogenes Alexandro roganti ut diceret, si quid sibi opus esset, liberè, ut cynicus respondit: *Nunc quidem paulum à sole absis.* Offecerat videlicet apricanti. His auditis Alexandrum dixisse ferunt: *Nisi Alexander essem, libenter essem Diogenes.* Multo potentior multoque locupletior tunc erat Diogenes omnia possidente Alexandro. Etenim aliquid majus erat, illum nolle accipere quod offerretur, quàm hunc posse dare. Et qui gloriari solebat à nullo se beneficiis victum, eo die victus est, quo vidit aliquem, cui nec dare quicquam posset nec eripere.

Diogenes quidem prædicare solebat quanto ipsum Regem Persarum felicitate superaret: *Sibi nihil deesse, illi nihil satis unquam fore: se ejus voluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset; suas enim consequi nullo modo posse.* Hæc verè Diogenes. Nam Xerxes refertur omnibus præmiis bonisque fortunæ, non peditatu, non equestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium proposuit ei qui invenisset novam voluptatem. Quâ inventâ ipso non fuit contentus. Neque enim unquam finem invenit libido.

CAPUT X.

Divitiæ atque otium pestes virtutis.

1. Ut Lacedæmoniis nihil superesset quod magnopere quærerent, præter laudem virtutis: auri argentique usum, velut omnium scelerum materiam sustulit Lycurgus. Hocque adeo severe ab illo interdictum scribunt, ut inquireretur de auri possessione, tanquam de gravi scelere: & qui hac in re contra leges peccasse deprehensus esset, morte pœnas daret. Solo ferreo nummo uti permisit, qui ita gravis pondere, & mole amplius erat, ut ad transferendum no

ita magnum ejusmodi nummorum numerum, plaustro opus esset. Emi autem pleraque non pecuniâ, sed mutatione mercium jussit. Fundos æqualiter inter omnes divisit, ut æquata patrimonia neminem altero potentiorem redderent.

Cùm Lacedæmoniis solitum esset non solum in acie adversùs hostem, sed etiam domi adversùs divitias, invictum animum gerere; Lacedæmonius adolescens, qui vilissimo pretio fundum emerat, in judicium vocatus est apud magistratus, & damnatus. Mali quippe exempli visum est, juvenem lucri studio teneri.

Alter Lacedæmonius nomine Timandridas, peregre abiens, domus suæ ac rei familiaris curam filio reliquit. Reversus postea, ab eo rem suam multo ampliorem factam cùm comperisset, dixit: *Magnam ab illo Diis, propinquis, amicis, hospitibus ac pauperibus factam esse injuriam: quæ enim in facultatibus, præter necessaria ad vitam, abundarent, ea in illos esse eroganda.*

2. Tamdiù gloriâ & potentiâ floruit Lacedæmoniorum respublica, quandiu apud eam paupertatis amor viguit. Invictam per quingentos annos præstiterat severa Lycurgi disciplina intra annos haud multos divitiæ pessum dedere. Primus Lysander iis, quibus carebat ipse, vitiis patriam infecit; & pecuniæ abstinens, ejus cupiditatem injecit civibus. Quidquid auri & argenti ex præda hostili redegerat, non sibi vindicavit, sed Lacedæmonem deferendum curavit, quæ antea ferreis tantùm nummis utebatur. Tum verò exortum est inter privatos studium habendi, & sic interiit pristina eorum virtus: suoque ipsi damno intellexere, quàm verum esset quod olim Lycurgo interroganti Pythia responderat: *Auro & argento inaccessam esse Spartam oportere.*

3. Quomodo priscorum quoque Romanorum virtus labefacta fuerit, narrant his verbis Sallustius & Paterculus, » Ubi labore atque justitiâ

reſpublica crevit, reges magni bello domiti, populi ingentes vi ſubacti, & Carthago æmula imperii Romani interiit; tum iis, qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facilè toleraverant, otium & divitiæ oneri miſeriæque fuere. Non lento gradu, ſed præcipiti curſu à virtute deſcitum eſt, & ad vitia tranſcurſum: vetus diſciplina deſerta, nova inducta: à vigiliis ad ſomnum, ab armis ad voluptates, à negotiis in otium converſa civitas. Primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit. » Ea quaſi materies omnium malorum fuere. Poſtquam divitiæ honori eſſe cœperunt, & eas magiſtratus atque imperia ſequebantur, hebeſcere virtus, paupertas probro haberi cœpit: juventutem luxuria atque avaritia cum ſuperbiâ invaſere.

Vidit P. Scipio poſterior quantum periculi patriæ immineret ab nimiis opibus. Nam cùm Cenſor luſtrum conderet, & in ſolito fieri ſacrificio ſcriba ſolemne precationis carmen ei præiret, quo Dii rogabantur, ut populi romani res meliores amplioreſque facerent: *Satis*, inquit, *bonæ ac magnæ ſunt: Itaque precor ut eas perpetuò incolumes ſervent.* Ac protinùs ad hunc modum carmen emendari juſſit. Quâ votorum verecundiâ deinceps Cenſores in condendis luſtris uſi ſunt.

CAPUT XI.

Vera bona virtus & doctrina.

1. URBEM Megara ceperat Demetrius, cui cognomen Poliorcetes fuit. Ab hoc Stilpon Philoſophus interrogatus, numquid perdidiſſet? *Nihil*, inquit, *omnia namque mea mecum ſunt.* Atqui & patrimonium ejus in prædam ceſſerat, & filias rapuerat hoſtis, & patriam expugnaverat. Ille tamen nihil ſe damni paſſum fuiſſe teſ-

tatus eſt. Habebat enim ſecum vera bona, doctrinam ſcilicet & virtutem, in quæ hoſtis manum injicere non poterat: & ea, quæ à militibus diripiebantur, non judicabat ſua. Omnium ſcilicet bonorum, quæ extrinſecus adveniunt, incerta poſſeſſio eſt. Ita inter micantes ubique gladios & ruentium tectorum fragorem uni homini pax fuit.

2. Numquam vir ſapiens exiſtimavit in bonis rebus ponenda eſſe atque expetenda imperia, tecta magnifica, pecunias, & eas quibus plerique hominum maximè adſtricti ſunt, voluptates: quoniam ea qui habent, non ſolùm augendi libidine cruciantur, ſed etiam amittendi metu: & illa omnia eſſe talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obtint probis. Plus apud ſapientem vera ratio valet, quàm vulgi opinio: neque unquam illum bona perdidiſſe dicet, qui pecus aut ſuppellectilem amiſerit. Hæc erat ſententia Biantis, qui inter ſeptem illos Græciæ ſapientes numeratur. Cùm patriam ejus Prienem cepiſſet hoſtis, cæterique cives multa è ſuis rebus ſecum aſportarent; admonitus à quodam ut idem ipſe faceret: *Ego verò*, inquit, *facio, nam omnia mea porto mecum.* Ille hæc munera, vel potius ludibria fortunæ, non putavit ſua. Ea verò tantum eſſe ſua exiſtimavit, quæ pectore geſtabat, virtutem ſcilicet & doctrinam.

3. Quidquid auri ſupra & infra terram eſt, nullius prætii eſt, ſi cum virtute comparetur, inquit Plato. Et viris probis illud Solonis in mente ſemper habendum, & verbis uſurpandum; *Alii ſibi divitias habeant, nos virtutem.*

CAPUT XII.

Cavenda est gloriæ cupiditas, neque imperia expetenda.

1. CAVENDA est gloriæ cupiditas : eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda ; ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam.

Timoleon Corinthius magnus omnium judicio vir extitit. Namque huic contigit quod nescio an ulli, ut, & patriam oppressam à tyranno liberaret, & depulsâ à Syracusis, quibus auxilio erat missus, inveterata servitute, totam Siciliam in pristinum statum restitueret. Cùm frater ejus Timophanes tyrannidem Corinthi occupasset, ipseque particeps regni cum illo posset esse : tantum abfuit societate, ut antetulerit civium suorum libertatem saluti fratris, & patriæ legibus obtemperare satius duxerit, quam imperare. Itaque fratrem tyrannum, sæpius frustra oratum ut civibus libertatem restitueret, interficiendum curavit Quæ cædes aliis præclarissimum facinus visa est, alii læsam à Timoleonte pietatem fraternam putavere

Missus à Corinthiis ad ferendam opem Syracusanis, Dionysium tyrannum totâ Siciliâ depulit : civitatibus leges libertatemque reddidit : & ex maximo bello tantum otium toti insulæ conciliavit, ut urbium conditor videretur. Cùm jam tantis esset opibus, ut Siculis etiam invitis imperare posset ; tantum autem haberet amorem omnium, ut, nullo recusante, summam potentiam obtineret : cùm primum potuit, imperium deposuit, & privatus Syracusis, quod reliquum vitæ fuit, vixit. Nullus tamen ei honos ,

qui haberi virtuti solet, defuit, neque postea res ulla gesta est publica, de qua priùs sit decretum, quam Timoleontis sententia cognita fuisset. Acceptius præstantiusque nihil est tyrannorum depulsoribus, maximè si modesti ipsi abstinentesque sint.

2. Cùm Romæ fama exorta esset Etruscos Samnitesque conscribere ingentes exercitus, & illustres viri Consulatum peterent; omnium animi atque oculi conversi sunt in Q. Fabium Maximum, primò non petentem, deinde etiam recusantem. Acuebat hac moderatione tam justa civium studia: quæ verecundiâ legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, quâ intra decem annos eumdem Consulem refici non liceret: tot verò anni non effluxerant ab ultimo ejus consulatu. Vix præ strepitu audita lex est: Tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se enim laturos ad populum, ut legibus solveretur. Ille in recusando perstabat, rogitans: *Quid ergo attineret leges ferri quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret?* Et quærens, *jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat, & singulæ centuriæ Consulem haud dubiè Fabium jubebant. Tum demum consensu civitatis victus Consulatum accepit, eique is collega est datus, quem petierat.

Idem Fabius, cùm à se quinquies, à patre, avo, pro-avo majoribusque suis cousulatum gestum animadverteret; in comitiis, quibus filius ejus summo consensu Consul creabatur, flagitavit à populo, sed frustra, ut vacàtionem hujus honoris Fabiæ genti daret. Non quod filii virtutibus diffideret: sed ne maximum imperium in una familia continuaretur. Quid hac moderatione valentius & mirabilius inveniri potest, quæ etiam patrios affectus, qui potentissimi habentur, superavit?

3. Comitia Consulibus creandis habente Ful-

vio, centuria juniorum, quæ prima sententiam rogata fuerat, declaravit Consules. T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Cùm dubius non esset consensus totius populi, Manlius qui præsens erat, ad Tribunal Fulvii venit, magna circumfusus turbâ quæ gratulandi causâ venerat, petiitque ab eo, ut pauca sua verba audiret. Erectis omnibus expectatione quidnam postulaturus esset; oculorum valetudinem excusavit. Dixit: *Impudentem & gubernatorem & imperatorem futurum esse, qui cùm alienis oculis ei omnia agenda essent, aut postularet, aut pateretur sibi aliorum capita & fortunas committi.* Oravitque ut centuria juniorum in suffragium rediret, & in Consulibus creandis meminisset belli, quod in Italia esset, gravissimi: Succlamavit centuria frequens nihil se mutare sententiæ, seque eosdem Consules dicturam esse. Tum Torquatus: *Neque ego vestros* inquit, *mores Consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & ducem Annibalem, esse.* Tandem centuria autoritate viri mota, post petitum atque habitum cum Senioribus colloquium, ex eorum consilio alios Consules dixit jam præclarè gestis cognitos: Ejusque sententiam omnes centuriæ secutæ sunt.

4. Maxima superiores Africani merita in patriam paribus ornamentis decorare conati sunt Romani. Voluerunt illi statuas in comitio, in rostris, in curia, in ipsa denique Jovis Æde ponere. Voluerunt imaginem ejus triumphali ornatu indutam inter Deorum simulacra collocare. Voluerunt ei continuum per omnes vitæ annos Consulatum perpetuamque dictaturam tribuere. Quorum sibi nullum neque plebiscito dari, neque senatusconsulto decerni patiens, penè tantum in recusandis honoribus se gessit, quantum gesserat in emerendis.

5. Diocletianus sponte depositis imperialibus fascibus,

fascibus, in propriis agris consenuit. Cùm aliquando ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium excitaretur; illud tanquam pestem detestans, hoc quoque respondit: *Utinam Salonæ possetis visere olera nostris manibus consita & dimensa! Profecto numquam istud tentandum judicaretis.*

6. Fuit incertum vir melior, an dux, esset Epaminondas. Nam & imperium non sibi, sed patriæ, semper quæsivit: & pecuniæ adeò negligens fuit, ut sumptus funeri defuerit. Gloriæ quoque non cupidior, quàm pecuniæ: quippe recusanti omnia imperia ingesta sunt: honoresque ita gessit, ut ornamentum non accipere, sed dare ipsi dignitati, videretur.

CAPUT XIII.

Hoc est regnare, nolle regnare cùm possis.

1. CUM P. Cornelius Scipio prælio victor, se erga Hispanos gessisset perhumaniter; circumfusa multitudo regem eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, dixit: *Nomen Imperatoris, quo se milites sui appellassent, sibi maximum esse: Regium nomen, alibi magnum, Romæ intolerabile esse: Si id amplissimum ducerent quod regale esset; regalem animum in se esse tacitè judicare eos posse, ut autem à regis appellatione abstinerent, se orare.* Senserē etiam barbari magnitudinem animi id nomen aspernantis, cujus admiratione alii mortales stuperent.

2. Inter Romanorum legatos, qui ad Pyrrhum de captivis redimendis aut commutandis venerant, C. Fabricius fuit. Cujus postquàm audivit Pyrrhus magnum esse apud Romanos nomen, ut viri boni & bello insignis, sed admo-

dum pauperis, eum præ cæteris benignè habuit, contenditque ut munera atque aurum abs se acciperet, in hospitii tantùm & amicitiæ pignus. Cuncta oblata respuit Fabricius. Postero die cùm illum exterrere cuperet Pyrrhus, subito conspectu elephantis, cujus speciem nunquam viderat, imperavit suis, ut bellua, quæ cæteras magnitudine præstaret, Fabricio secum colloquenti admoveretur à tergo post aulæum. Quod ubi factum est, signo dato, remotoque aulæo, repentè bellua stridorem horrendum emisit & proboscidem super Fabricii caput suspendit minaciter. At ille placidè ad belluam conversus, subrisit, dixitque Pyrrho: *Non me hodie magis commovet tua bellua, quàm heri aurum tuum movit.* Admiratus Pyrrhus Fabricii fortitudinem animi & gravitatem, illum privatim invitavit, ut post factam cum Romanis pacem, secum vellet vivere, primumque ei inter amicos locum atque etiam imperii partem obtulit. Cui summissâ voce fertur Fabricius respondisse: *Hoc tibi, ô Rex, non expedit. Nam illi ipsi, qui te nunc tantopore colunt ac mirantur, si me cognoverint ac probaverint, magis à me regi, quàm à te, volent.*

3. Cùm Strato Sidonis rex, urbis deditionem Alexandro fecisset, magis civium voluntate quàm suâ sponte, ei visus est indignus regno, Hephæstionique est permissum, ut regem è Sidoniis constitueret eum, quem illo fastigio dignissimum arbitraretur. Erant Hephæstioni hospites, juvenes inter suos clari: qui factâ ipsis ab Hephæstiono potestate regnandi, negaverunt quemquam patrio more ad hanc dignitatem evehi posse, nisi regia stirpe ortum. Admiratus Hephæstion magnitudinem animi spernentis quod alii per ignes ferrumque peterent: *O fortes! ô felices*, inquit, *juvenes, qui primi intellexistis quanto majus esset regnum fastidire, quàm accipere. Cæterum date aliquem regiæ stirpis, qui meminerit à vobis accep-*

tum habere se regnum. At illi cùm viderent multos avidâ regnandi cupiditate teneri; judicarunt neminem esse tanto honore digniorem, quàm Abdalonimum quemdam, stirpi quidem regiæ annexum, sed qui ob inopiam suburbanum hortum exiguâ mercede coleret. Causa ei paupertatis, sicut plerisque, probitas erat: intentusque operi diurno, strepitum armorum, qui totam Asiam concusserat, non exaudiebat.

Juvenes de quibus antè dictum est, cum regia veste hortum intrant, quem tum fortè, steriles herbas eligens, Abdalonimus repurgabat: & rege eo salutato, alter ex his: *Vestis hæc,* inquit, *quam cernis in meis manibus, cum squalidis istis pannis permutanda tibi est. Cape regis animum, & in eam fortunam, quâ dignus es, istam continentiam profer. Atque cùm in regali solio residebis, vitæ nescisque omnium civium dominus, cave obliviscaris hujus status in quo accipis regnum, imò hercule propter quem.*

Somnio similis res Abdalonimo videbatur, & à juvenibus quærebat, an sanæ mentis essent, qui tam proterve sibi illuderent. Sed ut ei cunctanti squalor ablutus est, & injecta vestis purpura auroque distincta, & jurantibus seriam rem esse credidit; iisdem comitantibus in regiam pervenit. Admitti eum Alexander protinus jussit, diuque contemplatus: *Corporis,* inquit, *tui habitus famæ generis non repugnat. Sed velim scire, inopiam quâ patientiâ tuleris.* Tum ille, *utinam,* inquit, *eodem animo regnum pati possim. Hæ manus suffecere desiderio meo. Nihil habenti, nihil defuit.* Hoc responsum magnæ indolis specimen Alexandro est visum. Itaque non Stratonis modo regiam supellectilem tribui Abdalonimo jussit, sed pleraque etiam ex Persicâ prædâ. Regionem quoque Sidoni vicinam, ditioni ejus adjecit. Nec sanè quidquam ingenium Alexandri solidius & constantius habuit, quàm admirationem veræ laudis & gloriæ.

CAPUT XIV.

Gloriæ & famæ jactura facienda est publicæ utilitatis causâ.

1. INVENTI sunt multi, qui non modo pecuniam, sed etiam vitam, pro patria profundere parati essent; iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent etiam republicâ postulante. Ut Callicratidas, qui cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè; vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classe cum Atheniensibus ne dimicaret suadebant. Quibus ille respondit: *Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse.* Quanto melius fecit Q. Fabius Maximus! de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Etenim adversùs Annibalem callidum imperatorem, toties victorem, dux à Romanis electus Q. Fabius, novam vincendi artem commentatus est; non pugnare, & hostem mora frangere. Unde cunctator est dictus.

Non ignorabat suam cunctationem Romæ infamem esse, seque timidum pro cauto, imbellem pro perito belli haberi. At maluit ut se hostis metueret, quàm stulti cives laudarent. Obstinatus in id quod videbat patriæ saluti futurum esse, eodem consiliorum tenore semper bellum gessit. Q. Minucium magistrum Equitum jure imperii æquari Fabio Dictatori jussit populus, veræ virtutis malus æstimator. Quam legem omnes qui Romæ aut in castris erant, æqui atque iniqui, præter ipsum Dictatorem, in contumeliam ejus

latam esse judicaverunt. Ipse quâ gravitate criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem & populi in se sævientis injuriam tulit. Invictum tam à civibus quàm ab hoste animum retinuit, & patriæ consulere etiam famæ suæ dispendio non destitit.

Ea Caritas patriæ esse debet, ut tam ignominiâ eam, quàm morte nostra, si opus sit, servemus.

2. Et honores & contumeliæ vulgi in promiscuo habendi sunt: nec his dolendum; nec illis gaudendum Alioquin multa timore aut tædio contumeliarum necessaria omittemus: & publicis privatisque officiis deerimus, dum muliebris non cura anget aliquid contra animum audiendi.

Vera & sapiens animi magnitudo, honestum in factis positum esse, non in gloria, judicat. Qui ex imperitæ multitudinis judicio pendet, his in magnis viris non est habendus.

Gloriam qui spreverit veram habebit.

3. Sunt qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere. Quod genus peccandi vitandum est in rebus urbanis: & T. Quintius Capitolinus vitavit. Cùm Romæ Patrum ac plebis certamina civitatem distraherent; Æqui Volscique sustulere animos, & ad ipsa urbis mœnia populabundi accessere. Unde postquam prædas multi egere, Tribunis delectum militum impedientibus, T. Quintius Capitolinus quartùm Consul populum ad concionem vocavit; eumque graviter objurgatum cùm liberè monuisset quæ agenda essent, hæc subjunxit: *His ego gratiora alia dictu esse scio, sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis.*

CAPUT XV.

Mortem ac dolorem contemnere fortis animi est.

FORTITUDINIS munus duplex maximum, mortis dolorisque contemptio. Fugendum est utroque, si virtutis compotes; vel potius si viri esse volumus.

Hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus. Moriendum enim certè est; & id incertum, an eo ipso die. Qui autem id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest.

Stultum est timere quod vitare non potes.

A morte semper homines tantumdem absumus.

Homo vitæ commodatus, non donatus est.

Non terret sapientem mors, quæ propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ nunquam longè potest abesse. Dedit nobis natura usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nullâ præstitutâ die. Quid est igitur quòd quærere, si repetit cùm vult? eâ enim conditione acceperas. Quæ verò ætas longa est? aut quid omnino homini longum? Apud Hypanim fluvium qui in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum diem vivunt. Ex his igitur quæ horâ diei octavâ mortua est, provectâ ætate mortua est; quæ verò occidente sole, decrepita. Confer nostram longissimam ætatem cùm æternitate, in majore brevitate, quàm illæ bestiolæ, reperiemur.

2. Contemnamus omnes ineptias, beatamque vitam in animi robore ac magnitudine, & in omnium rerum humanarum despicientia, ac mortis contemptione ponamus. Nunc quidem cogitationibus mollissimis sic effeminamur, ut, si mors celerius opinione nostrâ adveniet, spoliari mag-

nis quibusdam bonis nobis videamur, Quòd cur dum vivimus, expectando: desiderando, metuendo, pendemus animis, cruciamur, angimur: proh Dii immortales! quàm iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit.

Quàm me delectat Theramenes! quàm elato est animo! Etsi enim flemus, cùm ejus exitum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui cùm, conjectus in carcerem jussu triginta tyrannorum Atheniensium, venenum, ut sitiens, bibisset; reliquum sic è poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, ridens, *propino*, inquit, *hoc pulchro Critiæ*: qui in eum fuerat è tyrannis teterrimus. Græci enim in conviviis solebant nominare cui poculum tradituri essent. Tum servo publico qui venenum præbuerat, poculum dedit perferendum Critiæ. Lusit vir egregius extremo spiritu, cùm jam præcordiis conceptam mortem contineret, verèque Critiæ mortem est eam auguratus, quæ brevi consecuta est.

CAPUT XVI.

Non quàm diù, sed quàm benè, vixeris, refert.

1. NEMO tam imperitus est, ut nesciat sibi aliquando moriendum Tamen cùm ad mortem propè accesserit, tergiversatur, timet, plorat Nonne tibi videretur stultissimus omnium qui fleret quòd ante annos mille non vixisset? Æque stultus est, qui flet quod post annos mille non vivet. Utrumque tempus alienum nobis est. Non eris, nec fuisti. Quid fles? Eò ibis, quò omnia eunt.

Omnia debentur morti; paulumque morati,

Seriùs aut citiùs sedem properamus ad unam.
Tendimus hùc omnes: hæc est domus ultima.
Fata manent omnes, omnes expectat avarus
Portitor, & turbæ vix satis una ratis.
Tendimus hùc omnes: metam properamus ad unam:
Omnia sub leges mors vocat atra sua.

Lex universa est, quæ jubet nasci & mori. Ad hanc legem natus es: hoc patri tuo accidit, hoc matri, hoc majoribus, hoc omnibus ante te: hoc omnibus post te accidet. Quantus te populus moriturorum sequetur! quantus comitabitur! multa millia hominum & animalium hoc ipso momento, quo tu mori dubitas, animam vario mortis genere emittunt. Quomodò fabula, sic vita: non quàm diu, sed quam bene, acta sit, refert.

Quod cuique tempus ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Breve tempus ætatis, satis est longum ad bene honestèque vivendum.

Stat sua cuique dies: breve & irreparabile tempus.
Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis.
Hoc virtutis opus

2. Major pars mortalium de natura conquæritur quod homini tam breve ad vivendum tempus detur. Verùm non inopes vitæ sed prodigi sumus: eam nulli bonæ rei impendimus, & per luxum & negligentiam defluere sinimus. Sicut amplæ opes, ubi ad malum dominum pervenerunt, momento dissipantur: at quamvis modicæ, si bono custodi traditæ sunt, sufficiunt, atque etiam usu crescunt. Ita vita, si scias uti, longa est. Ii verò soli uti sciunt, qui sapientiæ vacant Vivere, bonum est, sed bene vivere. Itaque non ut diù vivamus curandum est, sed ut bene. Longa est vita, si plena est. Quid hominem juvant octoginta anni per inertiam

exacti? Sapienter ac fortiter factis metiamur cujusque vitam, non tempore. Laudemus & in numero félicium reponamus eum, cui, quantulumcumque temporis contigit, bene collocatum est.

Eo tempore quod ad vivendum datur, si bene uti velis, etiam parvum amplissimum efficies, numerum annorum multitudine operum superando.

Excutienda tibi vitæ cupido est, discendumque, quàm bene vivas referre, non quàm diù.

CAPUT XVII.

Mortem æquo animo oppetit qui bene vixit.

1. PROFECTO mors tum æquissimo animo oppetitur, cùm suis se rectæ factis vita occidens consolari potest. Nemo parum diù vixit, qui virtutis functus est munere. Quare si ipsa ratio minùs perficiet ut mortem negligamus; at vita acta perficiat, ut satis superque nobis vixisse videamur.

Cùm sapientissimus esset Socrates, sanctissimèque vixisset; ita in judicio capitis pro se dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus judicum, esse videretur. Quin etiam cùm et scriptam orationem attulisset disertissimus orator Lysias, demissam & supplicem, et præsenti procellæ accommodatam, quam ediscerent, si ei videretur, & quâ pro se apud judices uteretur; non invitus legit, & bene scriptam esse dixit. *Sed*, inquit, *quemadmodum si mihi calceos Sycionios* (qui tum erant omnium elegantissimi) *attulisses, non uterer, quamvis essent habiles & apti ad pedem, quia non essent viriles: Sic illa oratio tua, diserta mihi & oratoria videtur, fortis & virilis non videtur.* Causam ipse suam sic egit, ut, judicibus, quid pœnæ se commeruisse existimaret interro-

gantibus, responderit : *Id se meruisse, ut sibi victus quotidianus in Prytanæo publicè præberetur* ; Qui honos apud Græcos maximus habebatur. Quo responso sic judices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Nuncianti quod eum judices morte damnassent : *Et illos*, inquit, *Natura*. Uxorique cum lacrymis exclamanti : *ergone injustè morieris* ? *An tu*, respondit, *justè malles* ?

Non patronum ergo quæsivit ad judicium capitis Socrates, nec judicibus supplex fuit : adhibuitque liberam contumaciam, à magnitudine animi ductam, non à superbia. Cum facilè posset educi è custodia, & essent qui promitterent fugam, noluit ; remansitque dies triginta in carcere & in expectatione mortis, ut duarum rerum gravissimarum hominibus metum demeret, mortis & carceris. Supremo vitæ die, cùm penè in manu jam mortiferum teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in cœlum videretur ascendere. Sic enim censebat, dicebatque : *Duas esse vias animorum è corpore excedentium. Nam eos qui se vitiis contaminavissent devium quoddam iter ingredi, seclusum à concilio Deorum : contra vero facilem ad Deos aditum patere illis, qui se integros castosque servavissent, essentque in corporibus humanis vitam imitati Deorum.*

Interrogatus Aristippus quomodo Socrates diem obiisset ? *Ut ego*, inquit, *optarem*.

Numquam magnis viris cara in corpore mora est : exire atque erumpere gestiunt, ægrè has angustias ferunt.

2. Cùm Athenienses in concione & Phocionem & nonnullos alios morte damnassent ; hi quidem inter amicorum & propinquorum complexus lamentantes ejulantesque trahebantur in carcerem, ille vero eodem animo vultuque ibat, quo quondam publice, accepto exercitûs imperio, domum

deducebatur : ita ut gravitatem viri & constantiam mirari nemo satis posset. Emphyletus, quo familiariter fuerat usus ; cum ei obvius dixisset lacrymans : *O quàm indigna perpeteris Phocion* ! Huic ille : *At non inopinata*, inquit : *hunc enim exitum plerique clari viri habuerunt Athenienses.* Inimici prætercurrentes incessabant eum conviciis. Unus etiam inspuit in faciem ejus. Ibi fama est Phocionem conversum ad Archontas, id unum dixisse : *An nemo hujus hominis compescet petulantiam* ? Rogante quodam ex amicis numquid filio suo Phoco mandari vellet ? *Maximè*, inquit, *jubeo enim eum populi Atheniensis injuriarum in me oblivisci.* Quod mandatum qui non admiratur, is nihil egregium sapere videtur, inquit Ælianus.

Postquam in carcerem ventum est, & cicuta teri cœpta, Phocionem Nicocle amico fidissimo rogante, sibi ut permitteret priori venenum haurire : *Ista quidem*, inquit, *ô Nicocle, molesta mihi valde & gravis est postulatio tua : verum, quia nihil tibi unquam denegavi, hoc quoque largitur.* Ubi cæteri venenum biberunt, defecit ; negavitque carnifex se aliam cicutam triturum, nisi duodecim drachmæ sibi essent numeratæ. Tum Phocion, accersito quodam amico, petiit ut carnifici illud pecuniæ daret : *quoniam ne gratis quidem mori Athenis licebat.*

3. Cùm Canius Julius, vir imprimis magnus, cum Caïo Cæsare Caligulâ fuisset altercatus : abeunti crudelis ille Imperator dixit : *ne fortè ineptâ spe tibi blandiaris, ad mortem te duci jussi.* Tum Canius magno animo : *Gratias*, inquit, *ago, optime princeps.* Decem medios usque ad supplicium dies sine ulla sollicitudine exegit. Vix credi potest, quæ interea dixerit, quæ fecerit, quàm in tranquillo fuerit. Ludebat latrunculis, cùm Centurio trahens ad supplicium agmen hominum morte damnatorum, illum quo-

que accersi jussit. Vocatus, numeravit calculos; & ei quicum ludebat: *Vide*, inquit, *ne post mortem meam mentiaris te vicisse.* Tum Centurionem compellans, *Testis*, inquit, *eris*, *me uno calculo antecedere.* O miram in media tempestate tranquillitatem!

4. Eorum, qui mortem fortiter oppetierunt, exemplis incitati, mortem tandem vel optare incipiamus, vel certe timere desistamus. Nam cùm supremus ille dies, non animi extinctionem, sed commutationem tantùm afferat loci; quid optabilius? Itaque si quid tale acciderit ut à Deo nobis denunciatum videatur exire è vita; læti & agentes gratias, pareamus, emittique nos è custodia & levari vinculis arbitremur: ut in æternam & planè in nostram domum remigramus. Mortem portum nobis & perfugium putemus.

Vir sapiens mortem, morbos, & alia quæ in vitam humanam incurrunt, feret, non solum patienter, sed etiam libenter, ut pareat legi naturæ: quemadmodum bonus miles fert vulnera, & transverberatus telis, moriens amat eum, pro quo cadit, imperatorem. Habebit in animo illud vetus præceptum: *Deum sequere.*

CAPUT XVIII.

Humatio contemnenda in nobis, non negligenda in nostris.

1. Cum Socrates jamjam moriturus esset rogatus à Critone quemadmodum sepeliri vellet, sic respondit, ut se ostenderet hac de re nihil laborare. Diogenes durior, ut Cynicus, projici se jussit inhumatum. Tum amici: *Volucribusne & feris? Minimè verò*, inquit, *sed bacillum prope me, quo abigam, ponitote. Qui poteris?* illi, *non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit nihil sentienti?*

2. Minabatur Theodoro Philosopho tyrannus mortem, & quidem sine sepultura. Cui Theodorus: *O te ineptum, si putas interesse, supra terram an infra putrescam!* Magnus animus egressurus corpore, nihil ad se judicat pertinere quò illud conferatur, an ignis exurat, an feræ distrahant, an terra contegat.

Præclarè Anaxagoras, qui cum Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, vellet-ne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, referri? *Nihil necesse est*, inquit: *undique enim ad inferos tantumdem viæ est.* Rogantibus quoque civitatis principibus, num quid fieri post mortam mandaret? Jussisse ferunt, ut Pueri quotannis, eo, quo è vivis abiisset, die ludendi copiam haberent. Quod deinde Lampsaci observatum.

3. De humatione unum tenendum est; contemnendam in nobis, non negligendam in nostris: ita tamen ut mortuorum corpora nihil sentire intelligamus. Quantum autem consuetudini famæque dandum sit, id curent vivi.

CAPUT XIX.

Tollatur fortunæ discrimen in morte.

1. MAXIMÈ è natura est tolli fortunæ discrimen in morte: & ut cæterorum sumptuum, sic etiam sepulcrorum, modus rectè requiritur. Credo minimam olim hujus rei fuisse cupiditatem; alioquin multa extarent exempla majorum. Nec hoc à sapientissimis legum scriptoribus neglectum. Athenis ille mos, jam à Cecrope ductus, diu permansit, corpora humandi terrâ, quam proximi injiciebant. Sequebantur epulæ, quas inibant coronati: & apud quas de mortui laude, cum quid veri erat, prædicari solitum. Nam mentiri nefas habebatur. Cùm

i eadem sumptuosa fieri funera & lamentabilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt.

2. Cyrus morti proximus filiis mandavit, ut, postquam obiisset, corpus suum neque auro, neque argento, neque ullâ aliâ re pretiosâ conderent! sed terræ quamprimùm redderent.

Alexander Asiæ fines ultimos victor peragrans, Cyri regis sepulchrum jussit aperiri, in quo erat conditum ejus corpus, cui dare volebat inferias. Auro argentoque repletum esse crediderat: quippe Persæ ita vulgaverant. Sed præter clipeum ejus putrem, & arcus duos Scythicos, & acinacem, nihil reperit. Cœterum amiculo suo loculum, in quo jacebat corpus, velavit, coronamque auream imposuit: miratus tanti nominis regem, tantis præditum opibus, haud pretiosius sepultum esse, quàm si fuisset è plebe.

3. Babiloniorum regina Nitocris, supra portam urbis celeberrimam, loco edito & conspicuo, sepulchrum sibi extrui jussit, atque his verbis inscribi: *Si cui regum, qui post me, apud Babilonios imperium obtinebunt, pecuniæ inopia fuerit, aperto sepulcro, sumito, quantum libuerit. Ne tamen aperito, nisi indigerit, non enim proderit aperuisse.* Hoc sepulcrum intactum permansit, donec regnum parvenit ad Darium Histaspis filium: qui, referato monumento, non quidem pecunias, quas speraverat, invenit, sed cadaver, & hæc verba exarata: *Nisi turpis lucri studiosus esses, & te inexplebilis pecuniæ cupiditas teneret, mortuorum sepulcra non violasses.*

4. Refert Diodorus Siculus hunc apud veteres Ægyptios morem fuisse, ut mortui Regis corpus non antè sepulcro conderetur, quàm cuncta ejus facta expensa essent. Volenti cuique facultas dabatur defunctum accusandi. Instituebatur judicium: & si plura malè fecisse rex coargueretur, [illegible]ebat sepulcro. Cujus dedecoris timore factum [illegible] multi piè justeque imperaverint.

ca
est ut

CAPUT XX.

Viro forti fortiter ferendus est dolor.

1. INTER omnes hoc constat, non doctos homines solùm, sed etiam indoctos, virorum esse fortium toleranter dolorem pati. Nec verò quisquam fuit qui eum non laudandum putaret, qui ita pateretur. Itaque dolorem aut extimescere venientem, aut non ferre præsentem, nonne turpe est?

In dolore cogitandum nobis est, quid fortitudine, quid magnitudine animi, dignum sit: & maximè providendum, ne quid abjectè, ne quid timidè, ne quid ignavè, ne quid serviliter muliebriterve faciamus. Ingemiscere viro concessum est, idque raro: ejulari, ne mulieri quidem.

2. Dolorem placidè & sedatè feres, si cogites quàm id honestum sit. Sumus enim naturâ studiosissimi appetentissimique honestastis, pro quâ nihil est quod non parati simus & facere & perpeti. Hinc pericula adeuntur in præliis. Non sentiunt viri fortes in acie vulnera: vel sentiunt, sed mori malunt, quàm tantillum modo ab eo, quod eos decet, dimoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, cùm in aciem eorum irruebant: his levabat omnem vulnerum metum ac dolorem nobilitas mortis & gloria. Num tum ingemuisse Epaminondam putas, cùm una cum sanguine vitam effluere sentiret? Minimè sanè: patriam enim suam Lacedæmoniis imperantem relinquebat. Hæc sunt solatia, hæc fomenta summorum dolorum.

3. Acerrimus virtuti adversarius esse videtur dolor: is ardentes faces intentat, is fortitudinem animi se debilitaturum minatur. Huic igitur

succumberet virtus? quàm turpe, ò Dii boni! futurum esset! Pueri Spartiatæ, non ingemiscunt verberibus laniati. Adolescentium greges Lacedæmone vidimus ipsi, inquit Cicero, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, ita ut exanimarentur priùs quàm se victos faterentur. In India ii, qui sapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucasi nives perferunt; cùmque ad flammam se applicuerint, sine gemitu aduruntur. Mulieres verò, cùm est cujusque earum vir mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quàm plurimum ille dilexerit: plures enim uni marito solent esse nuptæ. Quæ est victrix, ea læta, prosequentibus suis, unà cum viro in rogum imponitur: victæ mœstæ discedunt. Quanto magis dolorem non formidabit sapientis & constantis viri virtus?

CAPUT XXI.

Dolorem ferri fortiter posse, multorum exempla docent.

1. Ut lubentiùs dolori obsistere possimus, observentur animo fortium virorum exempla. Zeno proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quàm conscios delendæ Nearchi tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogitetur, qui cùm Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est. Conjectus in mortarium saxeum, ibique ferreis malleis contusus: *Tunde*, inquiebat, *Anaxarchi culeum*, (sic corpus vocabat) *tunde: Anaxarchum vero ipsum non tundes.* Ad ultimum amputationem linguæ tyranno minitante, protinus eam dentibus abscissam & comminutam in os illius irâ patulum conspuisse dicitur.

2. Romam obsidebat rex Porsenna, seque urbem propter frumenti inopiam expugnaturum

spem habebat : cùm C. Mucius adolescens nobilis audaci aliquo facinore patriam esse à periculo liberandam ratus est. Itaque penetrare in hostium castra constituit. Sed metuens ne si Consulum injussu & omnibus ignaris iret, pro transfuga haberetur, Senatum adiit. *Transire Tiberim*, inquit, *Patres & intrare, si possim, castra hostium volo, non futurus prædo, neque populationem hostium ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres. Abdito intra vestem ferro proficiscitur. Ubi in hostium castra venit, in consortissima turba prope regium tribunal constitit. Tum forte stipendium militibus dabatur, qui propterea adibant scribam cum rege pari ferè ornatu sedentem, & multa agentem. Timens Mucius sciscitari uter eorum qui sedebant Porsenna esset, ne talia interrogando se Romanum esse aperiret; re fortunæ permissâ, scribam pro Rege obtruncavit.

Inde cum viam sibi cruento mucrone per trepidam turbam faceret, comprehensus à regiis satellitibus, & ad tribunal adductus est. Tum ille nihil metuens. *Romanus sum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui; nec ad mortem ferendam minùs animi est, quàm ad cædem patrandam fuit. Et facere & pati fortia, Romanum est.* Addidit deinde, *non se unum occidendi Persennæ gloriam petere: idem periculum, easdemque insidias ei imminere à juventute Romana.* Cùm Rex irâ percitus, periculoque conterritus, circumdari ignes juberet, nisi properè & clarè expromeret eas, quas minabatur, Romanæ juventutis insidias: *Vide*, inquit Mucius, *quàm vile sit corpus iis, qui magnam gloriam spectant.* Dextramque accenso ad sacrificium igni injecit. Quam cùm velut sine ullo doloris sensu torreret; attonitus rei miraculo Rex ab sede sua prosiluit, amotumque ab igne juvenem dimisit inviolatum: simulque Romam missi legati ad pacis conditiones offerendas.

Cùm peteret regem decepta satellite dextra,
Injecit sacris se peritura focis.
Sed tam sæve pius miracula non tulit hostis,
Et raptum flammis jussit abire virum.
Urere quam potuit comtem to Mucius igne,
Hanc spectare manum Porsenna non potuit.
Major deceptæ fama est & gloria dextræ.
Si non peccasset, fecerat illa minus.

Vetusto Macedonum more, regi Alexandro sacrificanti præsto erant nobilissimi pueri. E quibus unus cum thuribulum tenens ante regem astitisset, in ipsius brachium carbo ardens delapsus est: quo etsi ita adurebatur, ut adustæ carnis odor ad circumstantium nares perveniret: tamen & dolorem silentio pressit, et brachium immobile tenuit, ne sacrificium ullo gemitu impediret.

C. Marius rusticanus vir, sed planè vir, cùm ei varices in crure secarentur, non sine acri doloris morsu, vetuit se alligari. Nos, si pes, si dens condoluit, ferre non possumus.

4. Ex Syria decedens, confecto Mithridatico bello, cùm Rhodum venisset Pompeïus, nobilissimum Stoïcæ disciplinæ Philosophum Posidonium cupiit audire. Sed cùm diceretur graviter tunc æger esse, quod doloribus podagræ cruciabatur maximis; voluit saltem visere, quem audire de rebus philosophicis disserentem non licebat. Quem ut vidit, & salutavit, honorificisque verbis est prosecutus; molestè se ferre dixit, quod eum non posset audire. At ille: *Tu verò*, inquit, *potes: nec commitam, ut dolor corporis efficiat, ac frustra tantus vir ad me venerit.* Itaque cubans, graviter & copiosè disputavit de hoc Stoïcorum dogmate: *Nihil esse bonum; nisi quod honestum esset.* Cùmque quasi faces doloris ei admoverentur; sæpe dixit: *Nihil agis, dolor: quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum.* Illud enim Stoïci negabant malum dici posse quod turpe non esset.

Etsi Peripatetici dolorem dicebant malum esse, de eo tamen fortiter ferendo eadem præcipiebant quæ Stoici. Et quidem Arcesilas Peripateticus, cum arderet podagræ doloribus, visitasſetque hominem Carneades, tristis exiret; *Mane, quæso*, inquit, *Carneade noster: nihil illinc huc pervenit.* Ostenditque pedes & pectus.

5. Consuetudo laborum perpessionem dolorum efficit faciliorem. Ferre laborem, contemnere vulnus & dolorem consuetudo docet. Est enim consuetudinis magna vis. Pernoctant venatores in montibus et in nivibus. Pugiles cestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. Gladiatores perditi homines aut barbari, quas plagas perferunt! Tantùm exercitatio & consuetudo valet. Ergone hoc poterit homo vilissimus? Vir natus ad gloriam & honestatem, animum tam mollem habebit, ut eum non meditatione & ratione corroboret adversùs dolorem?

6. Dolorum patientia in omni genere se æquabilem præbeat. Sæpe multi, qui aut propter gloriæ cupiditatem, aut ut jus suum & libertatem tuerentur, vulnera exceperunt fortiter & tulerunt. iidem dolorem morbi ferre non possunt: neque enim ratione & sapientiâ vulnerum dolorem tulerant; sed gloriæ & proprii commodi studio. Nihil autem potest esse æquabile, quod non à ratione proficiscitur. Itaque barbari ferro decertare accerrimè possunt: ægrotare viriliter non queunt. Sic Cimbri & Celtiberi in prælio exsultant, lamentantur in morbo.

CAPUT XXII.

Quæ dura sunt, fiunt leviora patientiâ.

1. Cuivis dolori remedium est patientia. Miseriarum potus est patientia.

Nihil tam infestum tranquillitati animi quàm

nihil pati poſſe. Itaque id ſummopere ſtudendum, ut damna, quàm minimè fieri poterit, ſentiamus; etiam adverſa benignè interpretemur. Nunciato naufragio, Zeno cum omnia ſua audiret ſubmerſa: *Jubet*, inquit, *me fortuna expeditiùs philoſophari.*

Lacæna quædam, cùm filium, quem in prælium miſerat, interfectum audiſſet: *Idcircò*, inquit, *genueram, ut pro patria non dubitaret occumbere.*

Anaxagoram quoque ferunt, auditâ morte filii, id unum dixiſſe: *Sciebam me genuiſſe mortalem.* Quotidie præter oculos noſtros tranſeunt notorum ignotorumque funera: multi tamen homines, ut rerum aliarum, ſic vitæ inſatiabiles, indignantur ſe ſuoſque inde exire, quò ad tempus tantùm admiſſi ſunt. Quanto ille juſtior, qui nunciatam filii mortem non tanquam novum nuncium accepit. Quid eſt enim novi hominem mori, cujus tota vita nihil aliud quàm ad mortem iter eſt? Itaque id quod neceſſe eſt, numquam timeamus; quod incertum eſt, ſemper expectemus.

2. Xenophon Socratis diſcipulus, eique facundiâ proximus, cum ſolemne ſacrum faceret, è duobus filiis majorem natu nomine Gryllum cognovit cecidiſſe in prælio apud Mantinæam: nec ideo inceptum Deorum cultum omittendum putavit, ſed tantummodò coronnam deponere contentus fuit. Percontatus deinde quonam modo occubuiſſet filius, ut audivit fortiſſimè pugnantem interiiſſe, coronam capiti repoſuit, numina, quibus ſacrificabat, teſtatus, majorem ſe ex virtute filii voluptatem, quàm ex morte dolorem, ſentire. Alius removiſſet hoſtiam, abjeciſſet altaria, lacrymis thura reſperſiſſet. Xenophon & corpore & animo immobilis permanſit. Dolori ſuccumbere ipsâ clade, quæ nunciata erat, triſtius duxit.

3. Æmilius Paulus, nunc felicissimi, nunc miserrimi patris clarissimum exemplum, ex quatuor filiis insignis formæ & egregiæ indolis, duos in Corneliam Fabiamque gentem adoptione transtulit, duos ei fortuna abstulit: quorum alter, quarto die antequam pater triumpharet, funere est elatus; alter in triumphali curru conspectus, post diem tertium expiravit. Itaque qui liberis sic abundaverat, ut duos in alienas familias transmisset, ad orbitatem subitò est redactus. Quem casum quo robore animi sustinuerit, nemini dubium esse potest. Nam orationi, quam ad populum de rebus à se gestis habuit, hanc clausulam adjecit: *Cùm in tam prospero bellorum successu timerem, Quirites, ne quid mali contra nos fortuna moliretur; Deos precatus sum, ut, si quid adversi Populo Romano immineret, id totum in meam domum converteretur. Quapropter benè se res habet: annuendo enim votis meis, id egerunt, ut vos potiùs meum casum doleatis, quàm ego vestro ingemiscam.*

CAPUT XXIII.

Aliorum respice incommoda, ut mitiùs feras tua.

1. Cum ex amicis quemdam graviter mœrentem videret Solon, in arcem Athenarum perduxit, hortatusque est, ut per omnia subjecta ædificia oculos circumferret. Quod ut factum animadvertit: *Cogita nunc tecum*, inquit *quàm multi luctus sub his tectis & olim fuerint, hodièque versentur, insequentibusque sæculis sint habitaturi: ac desine ea incommoda tanquam propria deflere, quæ sunt communia mortalium.*

Idem Solon aiebat: *Si in unum locum cuncti mala sua contulissent; futurum ut quisque propria domum reportare mallet, quàm ex communi miseriarum acervo portionem suam accipere.* Unde col-

ligebat, non oportere nos, quæ fortuito patimur, ea magis intolerabilia judicare, quàm quæ alii patiuntur.

2. Ciceroni mortem Tulliæ filiæ insolabiliter lugenti, cum multa alia, tum hæc scripsit Servius Sulpicius. Quæ res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si fortè eadem res tibi minuere dolorem possit. Ex Asiâ rediens cùm ab Ægina Megaram versùs navigarem, cœpi regiones circumcirca prospicere. Post me erat Ægina, ante Megara, dextrâ Piræus, sinistrâ Corinthus. Quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata & diruta ante oculos jacent. Cœpi egomet mecum sic cogitare: *Hem, nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit aut occisus est, quorum vita brevior esse debet; cùm uno loco tot oppidorum cadavera projecta jaceant? Visne tu te, servi, cohibere, & meminisse hominem te esse natum.* Crede mihi: cogitatione eâ non mediocriter sum confirmatus Hoc idem si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas. Modò uno tempore tot clarissimi viri interierunt: de imperio Romano præterea tanta diminutio facta est omnes provinciæ conquassatæ sunt. In unius mulierculæ animula si jactura facta est, tantopere commoveris? Quæ si hoc tempore non diem suum obiisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit, quoniam homo nata fuerat.

Noli te oblivisci Ciceronem esse: & eum qui aliis consueveris præcipere, & dare consilium. Neque imitari malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinæ scientiam, ipsi se curare non possunt: sed potius quæ aliis præcipere soles, ea tu te tibi subjice, atque apud animum propone.

Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuat ac molliat. Hoc te expectare tempus, tibi turpe est, ac non ei rei sapientiâ

tuâ te accurrere. Vidimus aliquoties secundam pulcherrimè te ferre fortunam, magnamque ex ea re te laudem adipisci. Fac aliquando intelligamus, adversam quoque te æquè ferre posse; neque id majus, quàm debeat, tibi onus videri; ne ex omnibus virtutibus hæc una tibi videatur deesse.

CAPUT XXIV.

Ira furor brevis est.

1. VACANDUM est omni perturbatione animi; tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine & iracundiâ: ut tranquillitas & securitas adsit, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem.

Quidam è sapientibus viris dixerunt iram brevem insaniam. Æquè enim impotens sui est decoris oblita, necessitudinum immemor, in id, quod cæpit pertinax, rationi consiliisque præclusa. Ut autem scias non esse sanos, quos ira possedit, ipsum illorum habitum intuere. Nam ut furentium certa indicia sunt, ita & irascentium. Flagrant oculi, & multus ore toto rubor. Labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac subriguntur capilli, tumescunt venæ, concutitur crebro spiritu pectus, parum explanatæ voces sunt, complo duntur sæpius manus, pulsatur humus pedibus, totum concutitur corpus: ita ut nescias utrum magis detestabile vitium sit, an deforme. Cætera vitia sæpe licet abscondere: ira se profert, & in faciem exit, quantoque major est, effervescit manifestiùs.

Si iræ effectus malaque intueri velis nulla pestis humano generi pluris stetit. Videbis cædes ac venena, & subjectas tectis faces & urbium clades, & totarum exitia gentium. Aspice nobilissimarum civitatum fundamenta vix notabilia: has ira dejecit. Aspice regiones per multa millia

fine habitatione desertas: has ira exhausit. Aspice tot duces ac reges, mali exempla fati: ira alium in cubili suo confodit, alium inter sacra aut epulas percussit, alium sub oculis multitudinis lancinavit.

2. Plutarchus vir doctissimus & prudentissimus, servo suo homini nequam & contumaci, sed disputationibus philosophicis aures imbutas habenti, tunicam detrahi jussit ob aliquod delictum, eumque loro cædi. Ille primum vociferari: *Non meruisse se ut vapularet; nihil mali, nihil sceleris admisisse.* Deinde inter vapulandum quærimonias jactare, fletus fundere, ejulatus facere. Postremò ad verba objurgatoria conversus, dixit: *Non esse eo animo Plutarchum, quo illum deceret: Philosophum irasci, turpe esse: sæpe eum, præsente atque audiente se, de iracundiæ malis disseruisse, librum quoque de cohibenda ira pulcherrimum conscripsisse: iis omnibus, quæ in illo libro scripta & præcepta essent, nequaquam convenire, quod effusus in iram servum plurimis plagis multaret.* Tùm Plutarchus placidè & leniter: *Quid*, inquit, *verbero nunc ego tibi irasci videor? Ex vultu-ne meo, an ex colore, an ex voce, an etiam ex verbis correptum esse me irâ intelligis? Mihi quidem neque oculi, opinor, truces sunt, neque in ruborem spumamque effervesco, neque pudenda dico aut pœnitenda. Hæc enim omnia, si ignoras, signa esse irarum solent.* Et simul ad eum qui cædebat converso sermone, *interim*, inquit, *dum ego atque hic disputamus, hoc quod præcepi perage.*

CAPUT XXV.

Nihil minùs, quam irasci, punientem decet.

1. PROHIBENDA maximè est ira in puniendo: numquam enim iratus qui accedet ad pœnam

nam de aliquo sumendam, mediocritatem illam tenebit quæ est inter nimium & parum.

Ad coercitionem errantium sceleratorumque irato castigatore non est opus. Nam cùm ira delictum animi sit, non oportet peccata corrigere peccando. Ad emendationem pœna proficit si judicio lata est. Inde est quod Socrates servo ait: *Cæderem te, nisi irascerer.* Pœnam servi in aliud tempus distulit: illo tempore se ipse admonuit. Cujus erit temperatus in ira affectus, cum Socrates non sit ausus se iræ committere? Sic Archytas, cùm villico factus esset iratior, quod rura sua ejus negligentiâ corrupta animadvertisset: *Quo te, inquit, modo accepissem, nisi iratus essem?* Maluit impunitum dimittere, quàm propter iram graviùs justo punire.

2. Maximum remedium iræ, dilatio est: ut primus ejus fervor relanguescat; & caligo, quæ premit mentem, aut residat, aut minùs densa sit. Non tantum dies, sed etiam hora, quædam ex his, quæ te præcipitem ferebant, molliet: quædam evanescent. Iratus aliquando servo suo Plato, ponere illum statim tunicam, & præbere scapulas verberibus jussit, suâ manu ipse cæsurus. Postquàm intellexit irasci se, manum, sicut sustulerat, suspensam detinebat, & stabat percussuro similis: oblitus jam servi, quia alium, quem potiùs castigaret, invenerat. Interrogatus deinde ab amico, qui intervenerat, quid ageret? *Exigo*, inquit, *pænas ab homine iracundo. Tu, Speusippe, servulum istum verberibus objurga: nam ego irascor.* Ob hoc non cæcidit, propter quod alius cæcidisset. Irascor, inquit; plus faciam, quàm oportet: libentiùs faciam. Non sit iste servus in ejus hominis potestate, qui sui compos non est.

3. Theodosii ira citò flecti solebat: unde modicâ dilatione emolliebantur aliquando severa ejus jussa: habuitque à natura, quod Augustus & Philosophiæ doctore Athenodoro: qui cùm

vidisset eum facilè commoveri, ne asperum aliquid statueret, monuit ut irasci cœpisset, quatuor atque vigenti Græcas litteras memoriâ recenseret: ut iræ impetus parvi temporis interjectu languesceret, mente aliò traductâ.

CAPUT XXVI.

Ne inimicis quidem irascendum.

1. NON audiendi, qui graviter irascendum inimicis putant; idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ.

Zaleuci legibus interdictum erat, ne quis civis diuturnam adversùs civem iram & amicitiam gereret. Si qui essent iræ pervicacioris, eos pro indomitis, & feris, & agrestis inhumanique ingenii viris habendos senserat.

2. Titus Imperator nec auctor cujusquam necis, nec conscius fuit, quamvis interdum graviter ulciscendi causa non deesset: sed *periturum se potiùs, quàm alios perditurum*, affirmabat. Cùm amplissimi ordinis duo adversùs eum conjurassent, neque abnuere cogitatum scelus possent; monuit ut desisterent ab incœpto: si quid desiderarent, promisit se tributurum: cursores suos confestim misit ad matrem alterius, ut ei anxiæ de vita filii nunciarent illum salvum: utrumque epulis secum accumbere voluit, & in eadem familiaritate, quâ antea, habere non destitit.

Cùm Constantini Imperatoris statuam lapidibus impetere ausi essent nonnulli ex ejus inimicis, ipsum amici hortabantur ad supplicium sumendum de contumeliæ auctoribus, à quibus faciem ejus deturpatam & convulneratam dicebant. Verùm ille cùm & vultum & caput suum contrec-

taſſet : *At ego*, inquit leniter ridens, *nullum in ore ac fronte vulnus invenio, ſed omnia illæſa & ſana.*

CAPUT XXVII.

Ira ſui impotens eſt & pertinax.

1. IRA ſibi indulget, ex libidine judicat, audire non vult. Fruſtra oculis ingeritur veritas; amat & tuetur errorem, coargui non vult, & in malè cœptis honeſtior illi pertinacia videtur, quàm pœnitentiâ. Cn. Piſo fuit vir à multis viciis integer: ſed pravus, & cui placebat pro conſtantia rigor. Is cum iratus ad mortem duci juſſiſſet militem, quaſi interfeciſſet Commilitonem cum quo egreſſus erat è caſtris, & ſine quo redierat: roganti tempus aliquod ad conquirendum non dedit. Damnatus miles extra vallum caſtrorum ductus eſt & jam cervicem porrigebat, cùm ſubitò apparuit ille Commilito, qui occiſus dicebatur. Tunc Centurio ſupplicio præpoſitus, condere gladium carnificem jubet. Ambo Commilitones alter alterum complexi, ingenti concurſu & magno gaudio exercitûs deducuntur ad Piſonem. Ille conſcendit tribunal furens, utrumque ad mortem duci jubet, adjicit & Centurionem qui damnatum militem reduxerat, hæc præfatus: *Te morte plecti jubeo, quia jam damnatus es: te, quia cauſa damnationis Commilitoni fuiſti: te, quia juſſus occidere militem imperatori non paruiſti.* O quàm ſolers eſt iracundia ad fingendas cauſas furoris.

Fulmen eſt, ubi cum poteſtate habitat iracundia.

CAPUT XXVIII.

Circumscribenda multis modis ira est.

1. NON expedit omnia videre, omnia audire. Injuriarum plerasque non accipit, qui nescit. Non vis esse iracundus ? Ne sis curiosus. Qui inquirit quid in se dictum sit, se ipse inquietat. Alia negligenda, alia deridenda, alia donanda. Circumscribenda multis modis ira est. Pleraque in lusum jocumque vertantur. Socratem aiunt colapho percussum nihil ampliùs dixisse quàm, *molestum esse quod ne scirent homines quando cum galea prodire deberent.* Alia vice mirantibus amicis quòd à protervo quodam homine calce impetitus, patienter tulisset: *Quid enim*, inquit, *si me asinus calce impetisset, num illi diem dixissem* ? Denique cum ipsum maledictis incessere quidam diceretur; hoc unum repondit: *Bene dicere enim non didicit.*

2. Cato major proscisus conviciis ab homine flagitioso & improbo: *Iniqua*, inquit, *tecum mihi pugna est. Tu enim probra facile audis, & dicis libenter: mihi verò & dicere, insuave, & audire insolitum.*

Arcesilaum Academicum Antagoras poeta probris lacessebat, malo suo Philosophum aggressus in foro. Nam ille magno animo contumeliam ferens, ubi quamplurimos cives stare videbat, eo ibat, ut ita conviciatos plures protervitatis testes haberet. Sic alter vir gravis, alter insanus omnibus est visus.

Clazomenii quidam Spartam cùm venissent, sedes Ephororum, unde jus dicere consueverant, nigro colore inunxerunt insolentius. Ephori re cognitâ, non in iram exarserunt: sed tantum vocato præcone publico hoc ei mandarunt ut

publicè proclamaret : *Liceat Clazomenis indecorè se gerere.*

Quo rarior in regibus & principibus viris moderatio, hoc laudanda magis eſt. C. Julius Cæſar, qui victoriâ civili clementiſſimè uſus eſt, cùm ſcrinia deprehendiſſet epiſtolarum ad Pompeïum miſſarum ab iis qui videbantur aut in diverſis, aut in neutris fuiſſe partibus ; legere noluit, ſed combuſſit : ne fortè in multos gravius conſulendi locum darent. Quamvis moderatè ſoleret iraſci, maluit tamen non poſſe. Gratiſſimum putavit genus veniæ, neſcire quid quiſque peccaſſet.

Fuit Cotys, Thracum rex, naturâ iracundior, & aſper eorum qui in miniſteriis deliquiſſent caſtigator. Cùm ei aliquando hoſpes vaſa multa fictilia, arte quidem exquiſitâ elaborata, ſed tenuia admodum & fragilia, donum attuliſſet ; ipſe viciſſim hoſpiti dedit munera. At vaſa omnia ſtatim confregit, *ne*, ut tum dixit, *in eos qui illa fregiſſent, aſperius animadverteret.*

3. Non video quare ſit difficilis iræ moderatio, cùm ſciam tyrannos quoque familiaritatem ſibi ſævitiam repreſſiſſe. Certè memoriæ proditur Piſiſtratum, Athenienſium tyrannum, cùm multa in eum ebrius conviva dixiſſet, nec deeſſent qui ei faces ad iram & vindictam ſubderent, placido animo tuliſſe, & reſpondiſſe : *Non magis illi ebrio ſe ſuccenſere, quàm ſi quis obligatis oculis in ſe incurriſſet.*

Tarentini, qui regis Pyrrhi auxilium adversùs Romanos imploraverant, ſe pro ſocio dominum accepiſſe ſero intelligentes, ſortem ſuam liberis queſtibus miſerabantur, maximè ubi vino incaluerant. Itaque accerſiti ad Pyrrhum nonnulli ſunt, qui de eo inter convivium parum honorificè locuti fuiſſe arguebantur. Sed horum quidem periculum ſimplex & ingenioſa cujuſdam ex illis confeſſio diſcuſſit. Nam cùm percontare-

tur rex, an quæ ad aures suas pervenerant dixissent? *Et hæc diximus*, inquit, *Rex: &, nisi vinum nobis defecisset, illa quæ tibi relata sunt, lusus ac jocus fuissent, præ iis quæ de te locuturi eramus.* Ibi Pyrrhus qui vini, quàm hominum, culpam hanc esse videri malebat, arridens, dimisit eos.

4. Homini iracundo cum placidissimis & facillimis & minimè morosis vivendum est, si iræ mederi velit: sumimus enim eorum, quibuscum vivimus, mores. Ut corpus quosdam morbos proximis tradit, sic animus vitia sua. Ebriosus convictores in amorem vini sæpius traxit; impudicorum cœtus fortem quoque virum emollit: avaritia virus suum in vicinos transtulit. Eadem ratio virtutum est: quidquid ad eas accedit, mutatur in melius. Retunditur paulatimque dediscitur inter placidos viros asperitas. Accedit huc, quòd non tantùm exemplo melior fit, qui cum quietis hominibus vivit; sed etiam causas irascendi non invenit, nec vitium suum exercet. Fugere itaque debebit iracundus omnes quos irritaturos iram suam sciet. Eliget simplices, faciles, moderatos.

CAPUT XXIX.

Imitanda multorum in summâ potentiâ lenitas.

1. IRACUNDIS hominibus ob oculos ponere inutile non erit exempla moderata & lenia eorum, quibus nec ad irascendum causa defuit, nec ad ulciscendum potestas. Quid facilius fuit regi Antigono, quàm duos milites ad supplicium duci jubere, qui proximi regio tabernaculo, de rege suo multa temere effutiebant. Audierat omnia Antigonus, utpotè cùm inter dicentes & audientem velum tantùm interesset: quod ille

leviter commovit, &, *longius*, inquit, *discedite, ne vos rex audiat.* Idem quadam nocte, cùm aliquos è militibus suis audisset omnia mala imprecantes regi, quod ipsos in iter difficile & inextricabile lutum deduxisset: accessit ad eos qui maximè laborabant, & ignorantes à quo adjuvarentur ex illo luto eduxit: illorum verò maledicta miti animo tulit.

Narrant hunc Antigonum filio suo violentiùs adversùs cives agenti dixisse. *An non novisti, filii, nostrum regnum nobilem esse servitutem?* Quæ verba maximæ humanitatis sunt & mansuetudinis. Alterum regem ferunt traditum sibi diadema, priusquam capiti imponeret, diu considerasse, ac deinde dixisse: *O nobilem magis, quàm felicem, pannum! quem ne humi quidem jacentem tollere quis velit, si cognoscat quàm multis sollicitudinibus, & periculis, & miseriis sit refertus.* Hinc P. Syrus.

Fortuna magna, magna domino est servitus.

2. Si qua in Philippo Macedonum rege virtus fuit, maximè contumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Demochares, Parresiastes ob nimiam & procacem linguam à Græcis appellatus, ad eum inter alios Atheniensium legatos venerat. Auditâ benignè legatione, Philippus: *Dicite*, inquit, *mihi, facere quid possim, quod sit Atheniensibus gratum?* Excepit Demochares? *Tu suspendere.* Indignatio circumstantium ad tam in humanum responsum exorta est: quos Philippus conticescere jussit, & protervum hominem salvum & incolumen dimittere. *At vos*, inquit, *cæteri legati, nunciate Atheniensibus multò superbiores esse qui ista dicunt, quàm qui impunè dicta audiunt.*

Cùm Methonem urbem oppugnaret; in prætereuntem sagita jacta de muris, dextrum ejus oculum effodit. Quo vulnere nec segnior in bellum, nec iracundior adversùs hostes factus est;

adeo ut pacem deprecantibus dederit, & mitis adversùs victos fuerit.

3. Multa & Cæsar Augustus digna memoriâ fecit dixitque, quibus appareat iram illi non imperasse. Timagenes historiarum scriptor, quædam in ipsum, quædam in uxorem ejus, & in totam domum dixerat; nec perdiderat dicta: avidè enim excipitur & per ora hominum circumfertur mordax dictum. Sæpe illum monuit Cæsar, ut moderatiùs linguâ uteretur: perseveranti, domo suâ tantùm interdixit.

4. Dicat quisque sibi, quoties lacessitur: Numquid potentior sum Philippo? Illi tamen impune maledictum est. Numquid in domo mea plus possum, quàm toto orbe terrarum Divus Augustus potuit? Ille tamen contentus fuit conconviciatorem à se dimittere. Quid est quare ego flagellis & compedibus puniam servi mei elatius responsum, & contumaciorem vultum, non pervenientem usque ad me murmurationem? Qui sum, cujus aures lædi nefas sit? Ignoverunt multi hostibus; ego non ignoscam pigris, negligentibus, garrulis? Puerum ætas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas? Aliquis nos nunc primùm offendit? Cogitemus quamdiu placuerit. Sæpe & alias offendit? Feramus quòd diu tulimus.

CAPUT XXX.

Minimis rebus exasperari insania est.

1. DILIGENTER cavendum est ne minimis rebus exasperamur. Parum agilis est puer, aut mensa negligentiùs posita? Ad ista irâ concitari, insania est. Æger & infelicis valetudinis est, quem levis aura ledit: imbecilli oculi sunt, quos candida aut rubra vestis obturbat. Ubi ani-

mum simul, & corpus voluptates corrupere, multa intolerabilia videantur: non quia dura illa sunt, sed quia nos molles. Nulla res magis iracundiam alit, quàm luxuria intemperans & impatiens. Durè tractandus est animus ut ictum non sentiat, nisi gravem

2. Insania quoque est adversùs inanima & non sensura irasci.

Cùm Babylonem oppugnaturus festinaret Cyrus, Gindem latè fusum amnem vado transire tentavit; quod vix tutum est, etiam cùm æstatis calorem sensit, & ad minimum deductus est amnis. Ibi unus ex equis albis, qui trahere regium currum solebant, aquis abreptus, vehementer commovit regem. Juravit itaque eo se redacturum amnem illum, ut transiri calcarique etiam à feminis posset: & tamdiu assedit operi, donec alveum in trecentos & sexaginta rivos dispergeret, & siccum relinqueret, in diversum fluentibus aquis. Periit itaque & tempus, magna in rebus magnis jactura: & militum ardor, quem inutilis labor fregit; & occasio aggrediendi imparatos: dum ille bellum inductum hosti gerit cum flumine.

Xerxes ut ex Asia in Europam trajiceret, pontem in Hellesponto fecit. Qui cùm tempestate & fluctibus esset quassatus ac disjectus, jussit trecentos flagellorum ictus ponto infligi, stigmata inuri, compedes dari.

CAPUT XXXI.

Lingua diligentissimè continenda.

1. RECTUM est, etiam in illis contentionibus, quæ cùm inimicissimis fiunt, licet nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim, cum aliqua

perturbatione fiunt, ea constantiæ adversantur, nec ab iis, qui adsunt, possunt probari.

Periclem in foro publica negotia tractantem improbus & petulans homo maledictis insectabatur. Quæ cùm ille patienter ferret, nec ullum ad ea verbum reponeret; diem totum perseveravit insectatio. Vesperi vultu gressuque placido domum reversus est Pericles, insequente eodem nebulone & omnibus contumeliis eum impetente. Ædes ingressurus, cùm jam nox esset, uni è servis suis mandavit, ut accenso lumine hominem comitaretur ac reduceret domum.

Dionem Academicum è convivio redeuntem maledicus quidam insectabatur, nulla non convicia in eum fundens. Tacebat interea Dion: cui jam domum ingressuro cùm conviciator dixisset: *Nihilne ad hæc respondes*? *Nihil prorsus*, inquit Dion.

Cum Lacedæmoniorum legatus Geloni Syracusanorum regi quædam dixisset quibus offendi posse videbatur; *Spartane hospes*, inquit Gelon, *contumeliæ homini factæ solent ejus iram accendere. Verum tu, contumeliosis licet in me verbis sis invectus, non tamen induces me ad vicem tibi contrà decus reddendam.*

2. Magni animi mansuetique est, moderatè ferre objecta crimina, & contentum non celeriter rapi in ultionem, nec facilè moveri ad iram: sed moribus comem esse mitemque, ingenio quieto & constanti.

Illud te admoneo, dicebat olim Cicero fratri suo viro iracundiori, ut quotidiè meditere resistendum esse iracundiæ, cumque ea maximè animum movet, tum tibi esse diligentissimè linguam continendam. Quæ quidem mihi virtus non interdum minor videtur, quàm omnino non irasci: Etenim non irasci, non semper gravitatis est, sed aliquando lentitudinis. Moderari

verò & animo & orationi, cùm sumus irati aut etiam tacere, etsi non est perfectæ sapientiæ, tamen est non mediocris ingenii.

Cùm apud Philippum regem pro vino dormitantem dixisset causam mulier, fuissetque immeritò damnata; se ab ejus judicio provocare exclamavit. *Ad quem ergo provocas?* inquit rex iratus. *A Philippo*, respondit illa, *bene poto & dormitante, ad Philippum sobrium & vigilantem.* Excussit regi crapulam & somnolentiam tam liberum mulierculæ responsum: & non modò in eam non est acerbiùs invectus, sed etiam, causâ ejus diligentiùs inspectâ, justiorem sententiam tulit.

CAPUT XXXII.

Quanto superiores sumus, tanto nos summissius geramus.

1. In rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiam magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas, immoderate ferre, levitatis est. Philippum quidem Macedonum regem rerum gestarum gloria video superatum à filio; at facilitate & humanitate video superiorem fuisse. Ingenti clade apud Chæroneam Athenienses ac Thebanos effecerat Philippus, & magnos propter tam claram victoriam animos gerere posse videbatur. Verum ille quo die parta est victoria non in convivio risit, non ludos inter epulas adhibuit, non coronas aut unguenta sumsit: &, quantùm in illo fuit, ita vicit ut victorem nemo sentiret. Atheniensibus, quos passus infestissimos fuerat, captivos gratis remisit, & bello consumptorum corpora sepulturæ reddidit. Denique adeo nihil superbe, nihil insolenter egit, ut voluerit sibi deinceps ab uno

è servis suis singulis diebus in memoriam revocari, se hominem esse. Itaque nec foras ipse prodibat, nec ad eum quisquam manè priùs intrabat, quàm famulus ei ter acclamasset: *Philippe, homo es?*

2. Quàm dispar Philippo patri Alexander fuit! Superato Dario Persarum rege, Jovis filium non dici tantum se, sed etiam credi, voluit: tanquam perinde animis imperare posset ac linguis. Itaque Macedonas ipsum salutare, prosternentes humi corpora, jussit. Scripsit quoque Græciæ populis, ut se Deum esse publicis edictis confiterentur. Aliis alia in ejus honorem decernentibus, Lacedæmonii hujusmodi decretum fecerunt: *Quoniam Alexander Deus esse vult, esto Deus.* Laconicâ libertate & brevitate redarguentes vecordiam Alexandri.

3. Cùm solitus esset Epaminondas uncto corpore hilarique vultu prodire in publicum, postridie ejus diei, quo feliciter pugnatum erat in Leuctris, processit squalidus & tristis. Sciscitantibus igitur amicis, ecquid illi molesti accidisset: *Nihil*, inquit, *sed heri sensi me animo fuisse, quàm par sit, elatiore. Quocirca hesternæ letitiæ intemperantiam hodiernâ tristitiâ castigo.*

4. Postquam victum, & ad pedes suos summittentem se, regem Perseum consolatus est victor Paulus Æmilius; sermone ad circumstantes Romanos converso, dixit: *Exemplum insigne cernitis mutationis rerum humanorum. Vobis hoc præcipuè dico, juvenes. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbè ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, cum quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum fortuna nec prospera statu suo afferet, nec adversa infringet.*

Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ prudentis hominis & meritò felicis est.

Mos erat Romanis, in adversis vultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis.

5. Agathocles, qui in Sicilia regnavit ad regiam majestatem ex humili & sordido genere pervenerat. Nam in Sicilia patre figulo natus, ipse figlinam artem primùm exercuit. Postquàm rerum potitus est, solebat in mensa pocula fictilia inter aurea ponere, & palàm fateri se quondam ejusmodi poculorum fuisse artificem.

Longè alio animo fuit Tiberius. Nam inter initia principatus dicenti cuidam: *Meministi-ne?* Antequam ille plures notas familiaritatis veteris proferet: *Non memini*, inquit, *quid fuerim.* Aversabatur nempe omnium veterum amicorum & æqualium notitiam: & illam solam præsentem fortunam suam aspici. Contrà Vespasianus mediocritatem pristinam neque dissimulavit, & sæpe declaravit: quin & conantes quosdam originem ipsius ad comitem quemdam Herculis referre irrisit.

CAPUT XXXIII.

Ne assentatoribus patefaciamus aures.

1. In secundissimis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque etiam major, quàm antè, tribuenda est auctoritas. Iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. In quo falli facile est: tales enim non esse putamus, ut jure laudemus. Hinc nascuntur innumerabilia peccata.

Citò nobis placemus. Quidquid in nos adulatio sine pudore congessit, tanquam debitum prandimus: adeoque indulgemus nobis, ut laudari velimus de iis quibus contraria maximè facimus.

Adulatoribus ne aures præbeas. Habent hoc

in se naturale blanditiæ: etiam cùm rejiciuntur, placent; sæpe exclusæ, novissimè recipiuntur.

Quemadmodum qui audierunt symphoniam, ferunt secum in auribus modulationem illam ac dulcedinem cantûs, quæ mentem ad seria non patitur intendi: sic adulatorum & prava laudantium sermo, diu, postquam auditus est, hæret, nec facile est illum animo excutere. Ideo claudendæ sunt aures blandis vocibus.

2. Alexandro cœlestes honores concupiscenti non deerat adulatio, perpetuum malum regum, quorum opes sæpius assentatio, quàm hostis, evertit. Græci quidam, non ingenii solum, sed etiam nationis vitio, adulatores, veris amicis & maximorum exercituum ducibus à rege preferabantur. Hi tum cœlum illi aperiebant; Herculemque & Liberum & cum Castore Pollucem novo numini cessuros esse jactabant. Quæ adulationes Alexandro mirè placebant. Etenim,

. . . . Nihil est quod credere de se
Non possit, cùm laudatur Diis æqua potestas.

Admonebat contra Callisthenes, vir haud quaquam aulæ & assentantium accommodatus ingenio, ne rebus felicissimè gestis invidiam contraheret ascitâ Dei appellatione. At gravitas viri, & loquendi libertas invia erat regi, quasi solus Macedonas paratos ad tale obsequium moraretur: fuitque propterea in eum iræ pervicacis. Cujus explendæ occasionem ubi invenit, virum præditum optimis moribus, indictâ causâ excruciatum necavit. Quam crudelitatem sera pœnitentia secuta est. Certè nullius cædes majorem apud Philosophos invidiam Alexandro excitavit. Hinc illa Senecæ: Fuit Callistheni ingenium nobile, & furibondi regis impatiens. Ejus mors crimen Alexandri æternum est, quod nulla virtus, nulla bellorum felicitas redimet. Nam quoties quis dixeris, occidit Persarum

multâ millia: opponetur, & Callisthenem. Quoties dictum erit, occidit Darium, penes quem tunc magnum regnum erat: opponetur, & Callisthenem. Quoties dictum erit, omnia Oceano tenus vicit, ipsum quoque tentavit novis classibus, & imperium è Macedonia usque ad Orientis terminos protulit: dicetur, sed Callisthenem occidit. Denique ex his quæ fortiter feliciterque fecit, nihil tantam ei gloriam afferet, quantùm dedecus cædes Callisthenis.

3. Darius adversùs Alexandrum in Cilicia pugnaturus coëgerat undique pœnè innumerabilem militum multitudinem. Cujus aspectu cùm admodum lætus esset, spem quoque ejus inflabat adulatorum turba, certam de Alexandro victoriam pollicitantium. Conversus tum ad Charidemum virum belli peritum, qui Athenis, jubente Alexandro, expulsus, ad Darium confugerat, percontari cœpit: *Satisne ei videretur instructus ad obterendum hostem?* At ille & suæ sortis, & regiæ superbiæ, oblitus, liberè admonuit: *Illam ex omnibus Orientis partibus excitam hominum multidinem purpurâ, argento, auroque fulgentem, futuram esse imparem Macedonibus, qui paupertate magistrâ usi militarem disciplinam didicissent, & non decora arma, sed fortitudinem animi ad prœlium afferrent.* Itaque suasit, ut argentum atque aurum illud, quo ejus exercitus frustra fulgeret, in conducendis è gente bellicausâ militibus insumeretur.

Erat Dario naturâ mite ac tractabile ingenium: sed naturam plerumque fortuna corrumpit. Itaque veritatis impatiens, hospitem tunc maximè utilia suadentem abstrahi jussit ad capitale supplicium. Ille ne tum quidem libertatis oblitus: *Habeo*, inquit, *paratum mortis meæ ultorem. Expetet à te pænas mei consilii spreti, ipse contra quem tibi suasi. Tu quidem licentia regni subitò mutatus, documentum eris posteris, homines,*

cùm se permisere fortunæ, etiam naturam dediscere. Hæc vociferantem ii, quibus erat imperatum, jugulant. Sera deinde pœnitentia subiit regem: & Charidemum vera dixisse confessus, eum sepeliri jussit.

4. Non defuit Caïo Cæsari Caligulæ familiaritas hominum, vitia ejus assentatione alentium. Etenim magnæ fortunæ semper comes est adulatio.

Ptolomeus Rex Ægypti aliquandiu cum laude imperavit. Postea verò ab adulationibus corruptus, Aristomenem, qui tutor ipsius fuerat, qui cuncta negotia prudenter administraverat, quem instar patris diu coluerat, tandem odio prosequi cœpit, ob illius in loquendo libertatem, ac postremò epoto cicutæ poculo mori coegit. Exinde magis ac magis efferatus, & tyrannicâ sævitia, non regiâ utens potestate, in odium Ægyptiorum venit, parumque absuit quin regno excideret.

5. **Duplex exemplum ex ingenti turbâ profertur, unde discere licet quò prorumpat aliquando præpotentum hominum ira; & quàm turpiter iis assentientur adulatores.**

Somnio quodam & deinde hariolorum responso territus Medorum rex Astiages, natum è filia sua filium (qui postea Cyrus est dictus) Harpago amico necandum tradiderat. Quod cùm ille facere neglexisset, & infans inter pastores adolevisset, Astyages filium Harpagi in ultionem servati nepotis, interfecit: & cùm ignato patri edendum apposuisset in mensa, identidem quærebat, *an placeret conditura?* Deinde ubi illum scelestis epulis saturatum vidit: caput aliasque occisi reliquias misero patri jussit afferri: quas agnoscentem interrogavit, *quomodo esset acceptus?* Harpagus, dissimulato dolore, creduli regi turp-iter adulari non dubitavit, & *apud regem*, inquit, *omnis cœna jucunda est.*

Cambysem regem Persarum nimis deditum vino Præxaspes unus ex amicis monebat, ut parcius biberet : *Turpem esse maximè regi ebrietatem*, dicens , *in quem omnium oculi conjicerentur*, *& cujus nec facta nec dicta obscura essent.* Ad hoc ille : *Scies* , inquit , *quemadmodum semper mentis compos sim : & probabo jam oculos & manus post vinum etiam solitum officium præstare.* Bibit deinde largius , quàm alias , capacioribus scyphis : jam vino gravis , objurgatoris sui filium procedere ultra limen jubet , allevatâque super caput sinistrâ manu stare. Tunc intendit arcum, & ipsum cor adolescentis , quod petere se dixerat , figit , recisoque pectore , hærens in ipso corde spiculum ostendit. Tum rescipiens patrem, an satis certam habeat manum , interrogat. Ille , ejus rei laudator , cujus nimis erat spectatorem fuisse , negavit , *Apollinem potuisse certiùs sagittam mittere.* O regem cruentem , & dignum in quem omnium suorum arcus tenderetur ! O patrem animo magis , quàm conditione , servum !

6. Ad Trajani aures omnis adulatoribus obstructus erat aditus : silebant ergo , & quiescebant. Cùm non est cui suadeatur , & qui suadeant non sunt.

Cùm Pescennio Nigro imperatori recens facto quidam panegyricum recitare vellet ; dixit ei Niger : *Scribe laudes alicujus ducis optimi vitâ functi , & dic quid ille fecerit , ut eum nos imitemur. Nom viventes laudare , irrisio est ; maximè Imperatores , à quibus aliquid sperari aut timeri potest. Ego verò vivus placere volo , mortuus etiam laudari.*

Quo tempore Solon ad Crœsum vocatus venit Sardes , erat in regia Æsopus nobilis fabularum scriptor ; qui dolens vicem Solonis parum benignè accepti , quod Crœso interroganti liberè respondisset , his verbis eum admonuit : *O So-*

lon, cum regibus aut quàm minimè, aut quam blandissimè, agendum est. Imò me hercule, inquit Solon, *vel quam minimè vel quam optimè.*

CAPUT XXXIV.

Fortis & constantis animi est non perturbari in rebus asperis.

1. SAPIENTEM nec secunda evehunt, nec adversa demittunt.

Rebus augustis animosus, atque fortis appare.

Quem res plus nimio delectavere secundæ, Mutatæ quatient.

Dicebat Bias eum verè infelicem esse, quia infelicitatem ferre non posset. Interrogatusque, *quidnam difficile esset? Ferre*, inquit, *fortiter mutationem rerum in deterius.*

Qui ea mala, quibus alii opprimuntur magno animo fert, ipsas miserias in gloriam vertit. Quoniam ita affecti sumus, ut nihil æque apud nos admirationem occupet, quàm homo fortiter miser.

2. Pulsus in exilium Seneca, refert ipse quo animo calamitatem exceperit. Viri sapientes, quibus me ab adolescentia dedi, me jusserunt omnes fortunæ impetus prospicere, antequam incurrant. Illis gravis est adversa fortuna, quibus est inexpectata: facilè eam sustinet qui semper expectat. Quemadmodum repentinus hostium impetus imparatos prosternit; à paratis verò facilè excipitur.

Numquam ego fortunæ credidi, etiamsi videretur pacem agere. Dedi operam, ut quæ in me indulgentissimè conferebat, pecuniam & honores, ea posset à me repetere, ita ut nihil propterea mens mea moveretur.

Fortuna jus in hominis mores non habet.
Nihil eripit fortuna, nisi quod & dedit.

Qui munera fortunæ amaverunt, seque propter illa suspici voluerunt; illi jacent & mœrent, cùm eos mobilia ista oblectamenta destituunt. At ille qui se lætis rebus non inflavit, non est adjecto animo mutatis: sicque adversus utramque fortunam invictum animum tenet.

Ego in illis, quæ plerique mortalium optant, existimavi semper nihil veri boni inesse, atque ita inveni. In illis quoque, quæ mala vocantur, nihil tam terribile ac durum invenio quàm vulgus opinatur.

CAPUT XXXV.

Viri boni nati sunt in exemplar, & eos sibi præparat Deus.

1. Quæ verè mala dici possunt, à viris bonis removet Deus, scelera & flagitia. Quare verò quædam dura patiuntur, paupertatem, exilium, & alia ejusmodi? Ut etiam alios pati doceant. Nati sunt in exemplar. Puta itaque Deum dicere: *Quid habetis quod de me queri possitis, vos quibus recta placuerunt? Aliis bona falsa circumdedi: auro illos & argento & gemmis ornavi: intus boni nihil est. Non est ista solida & solida & sincera felicitas. Vobis dedi bona certa, mansura. Concessi vobis, quæ vulgo videntur metuenda, contemnere; quæ cupienda, fastidire. Non fulgetis extrinsecus; bona vestra intus sunt. Quæ incidunt tristia, horrenda dura toleratu, istis vos non subduxi, animos vestros adversùs omnia armavi.*

Quemcumque fortem videris, miserum neges.

2. Vir bonus non tantùm Dei discipulus & æmulator est, sed etiam vera progenies. Eum

parens ille magnificus, ficut feveri patres, duriùs educat, difciplinâ trifti continet, experitur: indurat, fibi præparat. Non vides quanto aliter patres, aliter matres liberos educent? Illi excitari eos maturè jubent ad ftudia obeunda, feriatis quoque diebus non patiuntur effe otiofis, & fudorem illis & interdum lacrimas excutiunt. At matres fovere in finus continere in umbra, volunt; numquam flere, numquam triftari, numquam laborare. Patrium habet Deus adversùs bonos viros animum, & illos fortiter amat.

CAPUT XXXVI.

Præclara eft universa vitæ æquabilitas.

1. Si quidquam eft decorum, nihil eft profectò magis, quàm æquabilitas in omni vita, & idem femper vultus, eademque frons. Ut de Socrate accepimus, quem prædicare folita erat uxor ejus Xantippe fe vidiffe femper eodem vultu exeuntem domo & revertentem. Nec verò ea frons erat, quæ M. Craffi illius veteris, quem femel ait in omni vita rififfe Lucilius, Plinius numquam: fed tranquilla & ferena. Jure autem erat femper idem vultus, cùm mentis, à qua is fingitur, nulla fieret mutatio.

Ut omnia æquo animo feras, exemplum accipe Socratem per omnia afpera jactatum, invictum tamen & paupertate, & laboribus, tum quos militiæ pertulit, tum quibus domi eft exercitus: cùm uxorem haberet moribus feram, linguâ petulantem; & liberos indociles, matri quàm patri fimiliores. Noviffimè objecta illi eft & religionum violatio, & juventutis corruptela, quam immittere in Deos, in parentes, in rem-

publicam dictus eſt. Poſt hæc carcer & venenum. Hæc adeo Socratis animum non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam mirabilem & ſingularem laudem uſque ad extremum ſervavit. Non hilariorem quiſquam, non triſtiorem, Socratem vidit: æqualis fuit in magna inæqualitate fortunæ.

2. Q. Metellus Numidicus Româ pulſus, ut ſuprà dictum eſt, in Aſiam ſeceſſit. In quâ, cùm ei fortes ludos Trallibus ſpectanti litteræ redditæ eſſent, quibus ſcriptum erat, maximo ſenatûs & populi conſenſu reditum illi in patriam eſſe datum, nihil moveri viſus eſt: non lætitiam proximè ſedentibus ulla ex parte oſtendit: cumque conſtat pari vultu in exilium abiiſſe, & fuiſſe reſtitutum. Adeo moderationis beneficio & animi firmitate immotus inter ſecundas & adverſas res permanſit.

3. Brutus in eo libro quem de virtute compoſuit, ait ſe vidiſſe M. Marcellum Mitylenis exulantem, & quantum natura hominis pateretur, beatiſſimè viventem: neque unquam bonarum artium cupidiorem, quàm illo tempore. Bene ergo exilium tulit: nec quicquam in animo ejus mutavit loci commutatio: quamvis eam & paupertas ſequeretur.

4. P. Rutilii Rufi verbis & factis admirabile inerat robur, quod nullâ unquam re inflecti ac debilitari potuit. Cùm eſſet ille vir exemplum innocentiæ, & illo nemo neque integrior Romæ eſſet, neque ſanctior; reus factus nullâ ſuâ culpâ, apud Equites Romanos, penes quos tum judicia erant, nihil ſplendore actæ vitæ indignum fecit aut dixit: non inſignia Senatoris depoſuit, non obſoletam veſtem induit, & non modo ſupplex judicibus eſſe noluit, ſed ne ornatiùs quidem aut liberiùs cauſam dici ſuam, quàm ſimplex veritas ferebat. Damnatus itaque eſt repetundarum vir inter optimos numerandus, & miſſus in exilium.

Ex Italia in Aſiam venienti legatos obviam miſerunt certatim omnes civitates, tutum honoratumque apud ſe ſeceſſum pollicentes, ita ut non tam exulare, quàm triumphare videretur, eſſetque unde ille fortunæ ſuæ gratias ageret. Cùm ei inter Smyrnæos, à quibus fuerat civitate donatus, agenti quidam conſolandi causâ dixiſſet, inſtare bella civilia Romanorum, brevique futurum ut propterea omnes exules reverterentur: *Quid tibi*, inquit Rutilius, *mali feci ut mihi pejorem reditum, quàm exitum, optares? Malo ut patria exilio meo erubeſcat, quàm reditu mœreat.* Quod dixerat præſtitit: nam cùm ei reditum in patriam poſtea Syllana victoria facilem faceret; in exilio, ne quid adversùs leges peccaret, remanſit.

Multos illuſtrat fortuna, dum vexat. Rutilii innocentia ac virtus lateret, niſi accepiſſet injuriam. Cùm violata eſt, effulſit.

LIBER QUINTUS.
DE TEMPERANTIA.

CAPUT I.

Ratione duce per totam vitam eundum

1. TEMPERANTIA moderatrix omnium commotionum animi eſt, à libidine avocat, inani lætitiâ geſtire non ſinit: hæc pacem animis affert, in rebus expetendis aut fugiendis rationem ut ſequamur, monet: in ea verecundia, modeſtia, omnis ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur.

2. Est animus in partes distributus duas, quarum una in appetitu posita est, qui hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat quid faciendum fugiendumve sit. Efficiendum autem est, ut ratio præsit, appetitus vero obtemperet. Quod temperantiæ munus est.

In animis omnium est natura molle quiddam, demissum, humile. Si nihil esset aliud, quid esset homine deformius? Sed præstò est domina & regina Ratio, cujus magna vis. Hæc ut semper imperet illi parti quæ obedire debet, curandum est: imperet autem, velut servo dominus, imperator militi, parens filio.

Ratione duce per totam vitam eundum est: minima maximaque ex hujus consilio gerenda sunt.

CAPUT II.

In sedatione perturbationum animi vita beata.

1. OMNES animi perturbationes rationem repellentes, nullum beatæ vitæ locum relinquunt: hique soli beati dicendi sunt, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ afferunt, nullæ voluptates molliunt. Ut autem maris tranquillitas intelligitur, nullâ ne minimâ quidem aurâ fluctus commovente: sic animi quietus & placatus status cernitur, cùm perturbatio nulla est quâ moveri queat.

2. Quemadmodum civitas in seditione beata esse non potest, nec in discordia dominorum, domus: sic animus secum ipse discordans pugnantibus & contrariis studiis consiliisque, nullam gustare partem potest veræ voluptatis.

3. Quod si corporis gravioribus morbis vitæ

jucunditas impeditur : quanto magis animi morbis impediri necesse est ? Animi autem morbi sunt cupiditates divitiarum , gloriæ dominationis, libidinosarum etiam voluptatum ; ægritudines , molestiæ , mœrores , qui animos exedunt & curis conficiunt.

4. Beatum dicamus hominem eum , cui unum bonum honestas , unum malum turpitudo videatur. Cui vera voluptas erit , voluptatum contemptio. Quem honesti cultorem & virtute contentum nec extollant fortuita nec frangant. Qui fortunæ muneribus utatur , non serviat. Hunc necesse est sequantur gaudium inconcussum & æquabile, perpetua tranquillitas & libertas , pax animi & magnitudo.

Cùm ex Socrate quæsitum esset à Polo, nonne beatum putaret Archelaüm Perdiccæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur ? *Haud scio*, inquit Socrates , *numquam enim cum eo locutus sum.* Polus : *An tu aliter id scire non potes* ? Soc. *Nullo modo.* Pol. *Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere beatus ne sit* ? Soc. *An ego possum, cùm ignorem quàm sit bonus* ? Pol. *Quid ? tu in eo sitam vitam beatam putas* ? Soc. *Ita prorsus existimo , bonos beatos , improbos miseros.* Pol. *Miser ergo Archelaüs* ? Soc. *Certè , si injustus.*

Nonne hìc videtur Socrates omnem beatam vitam in una virtute ponere ?

CAPUT III.

Malus beatæ vitæ judex populus.

1. VIVERE omnes beatè volunt : sed quid sit quod beatam vitam efficiat non pervident. Statuendum itaque primùm quid appetendum nobis sit , tum circumspiciendum quà pervenire illò

illò ce[illegible]nè possimus. Nihil magis est cavendum, quàm ne pecorum ritu sequamur gregem nos antecedentium, pergentes non quà eundum est, sed quà itur. Id nobis maximè nocet, quod non ad rationis lumen, sed ad similitudinem aliorum vivimus: eadem laudamus, eadem probamus, quæ multitudo, & alienis perimus exemplis. Id optimum nobis videtur, quod petitores laudatoresque multos habet.

Una salutis via est, si separemur à cœtu. Hæc quidem pars major est: at ideo pejor. Meliora pluribus placere non solent, argumentum pessimi turba est. Quæramus quid optimum factu sit, non quid usitatissimum: quid nos in possessione felicitatis æternæ constituat, non quid vulgo, veritatis pessimo judici, probatum sit.

2. Quodam die cùm populus è theatro egrederetur, Diogenes adversùs populum nitens ingrediebatur. Interrogatus quâ de causâ id faceret: *Hoc*, inquit, *in omni vita facere studeo.*

Dicebat Antisthenes: *Satius esse cum paucis viris bonis dissentire ab omnibus malis, quàm cum multis malis dissentire à paucis bonis.* Idem aliquando laudatus ab improbis hominibus: *Quàm timeo*, inquit, *ne fortè quid mali fecerim!* Et Antimachus poëta, cum convocatis auditoribus legeret magnum volumen suum, & eum legentem omnes, præter Platonem, reliquissent: *Legam*, inquit, *nihilominus; Plato enim mihi unus instar omnium est.*

3. Anaxagoras interroganti cuidam, quisnam esset beatus, non parum prudenter respondit: *Nemo ex his quos tu felices existimas: sed eum in illo numero reperies, qui à te ex miseris constare creditur. Non erit ille divitiis & honoribus abundans: sed aut exigui ruris, aut non ambitiosæ doctrinæ fidelis ac pertinax cultor; in pectore, quàm in fronte, beatior.*

Ubi Crœsus Solonem, quem ad se Sardes vo-

caverat, audivit accedere; ut advenæ oculos perſtringeret, eumque aliquâ ſui admiratione afficeret, corpus quàm potuit magnificentiſſimè exornavit, & veſtem tum variis coloribus diſtinctam, tum auro & gemmis fulgentem induit. Quo ſpectaculo non modò nihil moveri viſus eſt Solon, nullamque emiſit vocem quâ regi, pro ejus expectatione, gratularetur: ſed etiam ſatis oſtendit ſe ejuſmodi ineptias contemnere, & anguſti animi eſſe ducere. Juſſit ergo Crœſus omnes ei pecuniarum ſuarum theſauros aperiri, & regium omne inſtrumentum ac ſupellectilem ante ejus oculos explicari. Quæ cuncta contemplatur Solon, ut ad regem eſt reductus; quæſivit ab eo rex, *an quem in terris hominem vidiſſet ſe beatiorem*? Ille Tellum nominavit popularem ſuum, virum bonum, qui rebus ad vitam degendam neceſſariis cùm non caruiſſet, egregiè pugnando vitam pro patria profuderat, relictis liberis bene inſtitutis & probatis. Tum verò Crœſo & agreſtis & inſanus Solon eſt viſus, qui beatitudinem non auro neque argento metiretur: & privati hominis vitam atque obitum tantæ opulentiæ tantoque imperio præferret. Interrogavit tamen eum denuo: *An poſt Tellum iſtum cognoſceret aliquem alium ſe ipſo beatiorem*? Beatiores profectò fuiſſe, reſpondit Solon, Cleobin & Bitonem, fraternâ inter ſe amicitiâ & ſingulari in matrem pietate inſignes viros, qui morantibus bobus, à quibus eorum genitrix ad Junonis delubrum trahi deberet, jugum plauſtri ipſi ſubierant, & ſacris peractis epulati non ſurrexerant poſtridie: ſed vitam cùm morte ſine ullo dolore commutaverant. *Quid ergo*, inquit jam irâ incenſus Crœſus, *nullone nos numero inter beatos ponis*? Cui Solon, nec adulari ſuſtinens, nec iram ultrà movere volens: *Nos quidem Græci*, inquit, *ô Lydorum rex*, *quàm variis caſibus pateat hominum vita*, *cernentes*, *nemini licere exiſtimamus propter*

præsentia bona animos tollere : neque felicitatem suspicimus, quæ temporis vicissitudinibus obnoxia sit : illum verò solum beatum dicimus, cui vitam feliciter absolvere Dii concesserunt. Viventis enim & adhuc fortunæ telis propositi hominis beatitudo, non minus incerta & dubia est, quàm militis in acie decertantis victoria ac corona. His dictis, discessit Solon à rege offenso magis quàm emendato.

. . . . . Ultima semper
Expectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo supremaque funera debet.

CAPUT IV.

Corpori indulgendum, non serviendum.

1. CORPUS, quia nihil fieri sine illo potest, magis necessariam rem crede, quàm magnam. Vanas suggerit voluptates, breves, ac, nisi magna moderatione temperentur, pœnitendas.

Fateor insitam esse nobis corporis nostri caritatem. Non nego indulgendum illi, serviendum nego. Multis enim serviet, qui pro illo nimium timet, qui ad illud omnia refert. Honestum ei vile est, cui corpus nimis carum est. Agatur ejus cura : ita tamen, ut cùm exiget ratio, dignitas, fides in ignem mittatur.

Major sum, inquiebat Seneca, & ad majora genitus, quàm ut mancipium sim mei corporis : quod equidem non aliter aspicio, quàm vinculum, & pondus, & pænam. Numquàm me caro ista compellet ad metum, numquam ad indignam bono simulationem; numquam in honorem hujus corpusculi mentiar. Contemptus corporis sui, certa libertas est.

Sapiens corporis, velut oneris necessarii, non amator, sed procurator est : nec se illi, cui imperare debet, subjicet. Nemo liber est, qui

corpori servit. Nam multos dominos nimia pro corpore sollicitudo nobis imponit.

2. Memento hanc salubrem vitæ formam tenere, ut corpori tantum indulgeas, quantùm bonæ valetudini satis est. Durius tractandum est, ne animo malè pareat. Cibus famem sedet, potio sitim extinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus infesta corpori. Hæc utrum è congesto cespite, an è vario lapide gentis alienæ extructa sit, nihil interest. Scito hominem tam benè culmo, quàm auro, tegi. Imo culmus liberos tegit, sub marmore atque auro servitus habitat.

Tutus in mensa capitur angusta cibus,
Venenum in auro bibitur.

CAPUT V.

Cibus & potus desiderio condiuntur.

1. MAGIS juvat bibere sitientem, gratior est esurienti cibus. Fames condat cibos: nihil contemnit esuriens.

Darius in fuga cùm aquam turbidam & cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse jucundiùs: nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolomæus ederat: cui cùm peragranti Ægyptum cibarius in casa panis datus esset; nihil visum est illo pane jucundius.

Artaxerxes Mnemon cùm ficis aridis & pane hordeaceo vesceretur, in fuga direpto ejus commeatu: *Quali*, inquit, *voluptate hactenùs carui*!

2. Socratem ferunt, cùm usque ad vesperum contentiùs laboraret, quæsitumque esset ex eo quare id faceret, respondisse: *Se, ut meliùs cœnaret, obsonare famem, ambulando; cibi enim condimentum esse famem, potionis sitim.*

Cùm Dionisius tyrannus à Lacedæmoniis con-

vivio exceptus esset, negavit, se jure illo nigro, quod cœnæ caput erat, fuisse delectatum. Tum quidam: *Minimè mirum*, inquit, *condimenta enim defuerunt. Quæ tandem*, inquit ille. *Labor in venatu, cursus, fames, sitis.*

Mausoli Cariæ regis soror Ada, patrio regno ab Alexandro donata, arte multâ parari curavit exquisiti saporis cibos & varia bellaria; quæ cùm ipsis coquis & cupediariis regi donum misit, tanquam relatura gratiam bene merenti, si armorum laboribus fatigatum recrearet Asiaticis luxûs deliciis. At ille talia munera aversatus, reginæ quidem in se voluntati comiter gratias egit. *Cæterum coquos ad se mitti, nihil opus fuisse*, dixit: *cum duos longè meliores haberet, quos olim à Leonida pædagogo accepisset, nempè iter antelucanum ad prandium, & prandium frugale ad cœnam.* Addiditque, Leonidam solitum fuisse suas vestes, & arculas perscrutari, ne fortè mater Olympias, nimium filio puero indulgens, aliquid delicatioris cibi clam abscondisset. Puerilis institutionis diu memor fuit Alexander: nam cùm Asia pervagaretur, si qui ad eum arborum rari fructus, pisces, aliique cibi exquisiti afferrentur, eos amicis dividebat, vix unquam sibi quicquam ex his servans.

CAPUT VI.

Disce parvo esse contentus.

1. Non præcipio ut naturæ neges quod poscit: sed ut, quidquid naturam excedit, scias non necessarium. Esurio? edendum est. Utrum hic panis sit plebeïus, aut siligineus, ad naturam nihil pertinet. Ille ventrem non delectari vult, sed impleri. Sitio? bibendum est. Utrum hæc aqua sit è proximo lacu accepta, an ea

quam nive aut glacie inclufero ac refrigeravero, ad naturam nihil pertinet. Illo hoc unum jubet, fitim extingui. Utrùm aureo poculo utar, an manu concavâ, nihil refert. Finem rerum omnium fpecta, & fupervacua dimittes.

2. Civitates quædam univerfæ, naturam, quæ parvo contenta eft, fecutæ, parvo victu delectatæ funt, ut Lacedæmonii. Perfas negat Xenophon ad panem quidquam adhibere folitos effe, præter nafturtium. Si quædam etiam fuaviora natura defiderare videatur, quàm multa ex terra arboribufque nafcuntur fuavitate præftanti?

3. Non utile folùm, fed etiam neceffarium eft, parvo affuefcere. Multæ difficultates & locorum & temporum occurrunt etiam locupletibus, & magnâ rerum copiâ inftructis. Quidquid vult habere nemo poteft: illud poteft, carere æquo animo iis quæ non habet, & rebus oblatis hilaris uti. In villam tuam nocte multâ venis non expectatus: nihil paratum invenis: panem è menfa fua tibi apponit villicus malum. Expecta, bonus fiet, etiam illum tenerum tibi & filigineum fames reddet: ideo non eft antè edendum, quàm illa imperet.

4. Cupiditati nihil fatis eft: Naturæ fatis eft etiam parum. Parabile eft, quod natura defiderat: ad manum eft, quod fatis eft; ad fupervacua fudatur.

Corporis exigua defideria funt: quidquid ultrà concupifcitur, libidini quæritur, non neceffitati. Non eft neceffe omnia perfcrutari maria, nec ftrage animalium ventrem onerare, nec conchylia ex ignito littore eruere. Dii Deæque iftos perdant, quorum luxuria fines imperii Romani tranfcendit, & undique convehit cibos gulæ omnia nota faftidienti. O miferabiles! quorum palatum non excitatur, nifi ad cibos, quos non eximius fapor, fed raritas, & diffi-

cultas parandi pretiosos facit ; & qui cùm famem exiguo pretio possint sedare, magno irritant !

5. Cn. Pompeïo ægrotanti cum præcepisset medicus ut turdum ederet, negarent autem servi eam avem usquam æstivo tempore posse reperiri, nisi apud Lucullum, qui turdos domi saginaret ; prohibuit Pompeïus inde peti, sed medico dixit : *Ergo nisi Lucullus perditus deliciis esset, non viveret Pompeïus?* Et aliam avem, quæ parabilis esset, jussit sibi apponi.

CAPUT VII.

Platonicæ & Siracusanæ mensæ.

1. TIMOTHEUS, dux Atheniensis, tam felix in expugnandis urbibus fuit, ut ejus dormientis effigies depicta sit, tenentis rete, in quo Fortuna urbes cogeret. Quod quidem vel assentandi vel irridendi causâ excogitatum est. Certè ejusmodi honores ei ab Atheniensibus habiti sunt, qui antea nemini. Cùm maximè & rerum gloriâ & potentiâ floreret, incidit fortè in Platonem extra Athenarum mœnia cum discipulis ambulantem. Quem ut aspectu venerabilem conspexit, audivitque non de armis & classibus, non de tributis & stipendio aliisque ejus generis rebus disserentem, sed de bono atque honesto : exclamavit : *O beatam vitam ! ô veram felicitatem !* Quibus verbis significabat, ejusmodi colloquia omnibus divitiis atque honoribus sibi videri potiora. Eumdem Timotheum ferunt, cùm aliquando in Academia cœnavisset apud Platonem, fuissetque & frugali mensâ & erudito prudentique colloquio exceptus ; eo convivio fuisse mirè delectatum : cùmque Platonem vidisset postridie, dixisse ; *Vestræ quidem cœnæ non sag*

lùm in præsentia, sed etiam postero die jucundæ sunt.

2. Et præclara epistola Platonis ad Dionis, qui ipsum in Siciliam vocaverat, propinquos, his ferè verbis: *Quo cùm venissem; vita illa beata quæ ferebatur, plena Italicarum Syracusanarumque mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri: numquam pernoctare solum: cœteraque, quæ comitantur huic vitæ, in qua sapiens nemo efficitur unquam, moderatus verò multo minus.* Neque enim mente rectè uti possumus, multo cibo & potione completi.

Idem Plato cùm videret Agrigentinos magnis impensis ædificare, nec minoribus cœnare: *Agrigentini*, inquit, *ædificant, quasi semper victuri: & cœnant, quasi ultimum cœnaturi.*

Platonis magister Socrates nonnullos divites ad cœnam vocaverat, & Xantippem uxorem pudebat modici apparatûs: cui Socrates: *Bono esto animo*, inquit, *nam si homines boni frugique sunt, æquo animo ferrent; si mali atque intemperantes de his nihil curandum.*

CAPUT VIII.

Convivia Lacedæmoniorum.

1. PROVIDIT Lycurgus ne quis Lacedæmoniorum privatim gulæ indulgeret. Itaque instituit, ut omnes sine ullo discrimine communi mensâ & frugali victu uterentur. Nemini licebat ad publica convivia venire præsumptis domi cibis expleto. Propterea acriter se se invicem observabant, atque eum, qui non biberet cum ipsis aut vesceretur, irridebant & objurgabant ut intemperantem & à promiscuo convictu fastidiosè abhorrentem. Singulis mensis quindeni accumbebant ut plurimùm; nec quemquam abesse,

nisi gravissimâ de causâ, licebat. Itaque cùm è bello, quo Athenienses vicerat, reversus rex Agis, domi cum uxore vellet cœnare, portionem postulanti non miserunt magistratus.

2. Ad hæc convivia pueri quoque, sicut ad temperantiæ scholam, deducebantur. Ibi crebros de republica sermones excipiebant magistros liberè & facetè cavillantes audiebant, assuescebantque & ipsi jocari, & dicteria citra scurrilitatem jacere, atque aliorum cavillis non offendi: namque videbatur in primis Laconicum, cavilla æquo animo sustinere. Si quis tamen se eorum impatientem diceret, à facetiis in illum temperabatur.

Ut quisque intrabat, natu maximus commonstratis ei foribus, dicebat: *Ex his nihil hîc dictorum egreditur.*

Inter obsonia prima laus erat juri nigro, quo senes maximè delectabantur, relictâ juvenibus carne. Ubi mediocriter biberant, sine face recipiebant se domum, neque permittebatur ad lumen incedere, ut discerent in tenebris & nocte commeare fidenter.

3. Sunt quidam delicatuli, mulieribus aliquando ciborum omnium fastidio laborantibus non dissimiles: nam & ipsi solitos cibos fastidiunt. Itaque ut obtusum ferrum nova acie eget: sic eorum stomachus acui quodam modo postulat nonnumquam, cive acerbo aliquo condimento. Quantum ab istis differebat Laconille! Qui cùm conspexisset quemdam ejusmodi delicatulum pretiosam aviculam sibi appositam præ fastidio renuere. *At mihi*, dixit, *etiam vultur & hircus sapiunt.*

CAPUT IX.

Castigata corporis obesitas.

1. LACEDÆMONIIS lex erat, ne quis vultu præferret mollitiem colore fœmineo, aut corporis nimiam molem haberet: hoc enim segnitiem declarare videbatur, illud animum parum virilem. Decimo quoque die adolescentes Ephoris se se exhibebant conspiciendos. Si essent corpore bene compacto & per exercitia roborato, laudabantur: contra, si membra flaccida & molliora viderentur, succrescente per inertiam pinguedine, verberibus plectebantur. Itaque Nauclidem Polybiadæ filium, præpinguem per luxuriam factum, cùm in mediam concionem perduxissent Ephori, & ibi Lysander eum graviter objurgasset, parum abfuit quin è civitate ejicerent. Certè exilium minitati sunt, nisi emendaret vitam quæ Ionica magis, quàm Lacedæmonica erat: & corporis habitum, qui patriæ dedecori esse videbatur, temperantia & exercitiis corrigeret.

Censores Romani Equiti nimis pingui equum adimere soliti erant, sive minùs idoneum esse rati hominem tanto corporis pondere ad faciendum Equitis munus: sive non omnino desidiæ culpâ vacare videretur, cujus corpus tam immodicè exuberasset.

2. Non inutile erit pauca alia de severitate Censoriâ hîc exscribere.

Si quædam coram Censoribus erant intempestivè dicta aut facta, ea notatione suâ non carebant. Cujus rei omnium instar erunt hæc exempla duo. Censores P. Scipio Nasica & M. Popilius cum Equitum censum agerent, equum nimis strigosum, sed equitem ejus admodùm succi

plenum & pinguem viderunt: *Et cur*, inquiunt, *ita est, ut tu sis, quàm equus, curatior? Quoniam*, inquit, *ego me curo, equum Statius nihili servus.* Visum est parum reverens esse responsum, relatusque inter ærarios est Eques.

Quidam amico apud Censores aderat advocatus. Is cùm clarè nimis & sonorè oscitasset, parum abfuit quin plecteretur, & de notâ illi inurendâ deliberatum est. Sed cùm ille dejurasset invitissimum se oscitatione victum fuisse, tenerique eo vitio quod oscedo appellatur, tum notæ jam destinatæ exemptus est.

CAPUT X.

Corporis voluptas non est digna hominis præstantiâ.

1. NUNQUAM oblivíscendum est, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedat. Illæ nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Si quis vero hominum voluptate capiatur, ad eamque sit paulo propensior; occultat & dissimulat appetitum ejus, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni & rejici oportere. Si verò sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati; diligenter ei tenendus est ejus fruendæ modus. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura hominis excellentia & dignitas, intelligemus quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severè, sobriè.

Si divina nostris animis origo est, tendendum ad virtutem, nec voluptatibus corporis serviendum.

Dicebat Socrates : *Multos homines propterea velle vivere, ut ederent & biberent : se bibere atque esse, ut viveret.*

2. Corporis voluptas fragilis est, brevis, & eo vicinior fastidio, quò avidiùs hausta est. Ejus subinde necesse est, aut pœniteat hominem, aut pudeat. In ea nihil magnificum, aut quod naturam hominis Diis proximi deceat. Imò res humilis est, & fœda. Hæc est voluptas & homine & viro digna, non implere corpus, nec saginare, nec cupiditates irritare, quarum maximè optanda est quies : sed omni animi perturbatione carere.

Lysandro Spartiatæ, cùm in Ioniam venisset, hospites ejus inter alia munera bovem & placentam miserunt. Ille oculis in placentam conjectis, quæsivit quodnam esset illud cibi genus ? Respondit qui afferebat; ex melle & aliis suavibus condimentis esse confectum. *Hoc ergo*, inquit Lysander, *date helotibus* (qui servi erant) : *non est enim hominis liberi cibus.* Bovem verò jussit Lacedæmoniorum more apparari, & libenter jucundèque in cœna comedit.

Cùm Agesilaüs pariter oblata sibi à Thasiis esculenta & poculenta magni pretii multa helotibus distribui jussisset; quærentibus causam, Thasiis respondit : *Eos, qui probitati ac fortitudini studerent, non decere istiusmodi irritamentis gulæ delectari : propterea quod ingenuos homines iis rebus moveri non opporteat, quibus servitia capiantur.* Itaque farinam tantùm ab iis accepit.

CAPUT XI.

Corpus & animum ad patientiam exerce.

1. EXERCENDUM est corpus, & ita afficiendum, ut obedire rationi possit in exequendis negociis, & in labore tolerando.

Corpus

Corpus humanum propè uti ferrum eſt. Ferrum ſi exerceas, conteritur: ſi non exerceas, tamen rubigo conſumit. Item homines exercendo videmus conteri: ſi nihil exerceas, inertia atque torpedo plus detrimenti affert, quàm exercitatio.

Socrates, ut corpus adverſus ea, quæ fortuitò patienda eſſent, obfirmaret, dicitur, inter alios labores & exercitia, aliquando ſtare ſolitus à ſolis ortu ad ſolem alterum orientem, inconnivens, immobilis, ore atque oculis eumdem in locum directis cogitabundus. In ipſo frigore hiemis glaciem nudis pedibus calcabat. Collectâ corporis exercitationibus ſiti, non tamen priùs bibebat, quàm primam puteo hauſtam aquæ urnam effudiſſet.

Diogenes pariter omni ex parte ſe ad laborum tolerantiam exercens, hieme ſtatuas nive perfuſas complectabatur, æſtate ſe ſe in fervida arena voluptabat.

Quoniam majore corporis ſarcinâ animus quaſi opprimitur, & minus agilis eſt, exerceatur corpus. Sint tamen exercitationes breves: quæ tempori parcant, cujus præcipua ratio habenda eſt. Cito redi à corpore ad animum. Illum diebus à noctibus exerce. Hanc exercitationem non frigus, non æſtas impedit, ne ſenectus quidem.

2. Animum domeſticis malis ad patientiam exercebat Socrates. Ejus uxor Xantippe moroſa admodùm fuiſſe fertur & jurgioſa, ita ut per diem perque noctem marito moleſta eſſet. Has ejus intemperies demiratus Alcibiades, interrogavit Socratem, quænam ratio eſſet cur meliorem tam acerbam domo non exigeret? *Quoniam*, inquit Socrates, *cum illam domi talem perpetior, exerceor atque inſueſco, ut cæterorum quoque foris petulantiam & injuriam facilius feram: equiteſque illos imitor, qui ferociorem equum eligunt,*

quem doment, futurum rati, ut cæteris postea facilius uti possint.

Cùm in conjugem, ipsâ judice, mitissimum, iracunda illa mulier aliquando convicia & maledicta conjecisset, deinde verò sordidam aquam effudisset: *Nonne*, inquit amicis Socrates, *verè dicebam, à Xantippe post tonitru pluviam venturam?*

3. Mirâ quâdam ratione se ad ciborum abstinentiam exercebant Pythagorei. Apparato enim omni genere ferculorum quæ in lautis conviviis apponi solent, cùm diutissimè oculos pavissent, eoque spectaculo comedendi cupiditatem excitassent; statim mensam tolli jubebant, & discedebant impransi.

CAPUT XII.

Bonæ valetudinis mater est frugalitas.

1. VALETUDO sustentatur notitiâ sui corporis; & observatione earum rerum quæ prodesse solent aut obesse; & continentiâ in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa; & prætermittendis voluptatibus: postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent.

Bonæ valetudinis priscorum Romanorum quasi quædam mater erat frugalitas, inimicia luxuriosis epulis. Maximis viris prandere & cœnare in propatulo verecundiæ non erat. Nec sanè ullas epulas habebant, quas populi oculis subjicere erubescerent. Deinde ubi mores paulatim in pejus ruissent, imperari cœpit, ut patentibus januis pransitaretur & cœnitaretur, sicque civium oculi luxuriæ modum facerent. Deinde variæ leges latæ sunt, quibus non solùm cœnarum sumptus finitus est, sed etiam genus ciborum.

2. Potest aliquatenus nostrâ providentiâ lon-

gior prorogari huic corpusculo mora, si voluptates, quibus pars major hominum perit, poterimus regere & coercere. Plato erat quidem corpus validum ac forte sortitus: sed navigationes ac varia pericula multum detraxerunt viribus. Tamen omnia ferè vitæ suæ tempora inoffensa valetudine traduxit. In illius pestilentiæ vastitate, quæ in belli Peloponnesiaci principiis Atheniensium civitatem internecino genere morbi depopulata est, ipse parcè ac moderatè victitando, & iis carendo voluptatibus quæ corpus & animum frangunt aut debilitant, communi omnium cladi nequaquam obnoxius fuit. Temperantia eum perduxit ad senectutem: & natali suo decessit, cum annum unum atque octogesimum implesset. Dubium autem esse non debet, quin aliquos ex hac summa annos libenter fuisset remissurus. Nam cùm eum juberent medici ex Academia, loco morbis infesto, demigrare Lyceum, ut valetudini consuleret; consilium illud aspernatus, ait: se ne in Athò quidem montem, ubi homines diutiùs quàm alibi vivere credebantur, commigraturum, etiamsi sciret se illic omnium diutissimè victurum.

3. Medicina quondam paucarum fuit scientia herbarum, quibus sisteretur fluens sanguis, & vulnera coïrent paulatim. Deinde in hanc pervenit tam multiplicem varietatem. Minus illa negotii habebat, cùm homines uterentur facili nec per artem corrupto cibo: qui postquàm cœpit non ad tollendam, sed ad irritandam famem quæri, & inventæ sunt mille condituræ, quibus aviditas excitaretur; quæ alimenta erant, onera facta sunt, dum malè assuescit venter plus capere, quàm potest; hincque exorti innumerabiles morbi, supplicia luxuriæ. Quando homines corpora opere ac vero labore durabant, & eos aut cursu, aut venatu, aut tellure versata defatigatos atque esurientes excipiebat do-

mi cibus parabilis & ſimplex : nihil opus erat tam magna medicorum ſupellectile, nec tot ferramentis ac pyxidibus. Multos morbos ac medicos multa fercula fecerunt. Vide quantum rerum per unam gulam tranſiturarum permiſceat luxuria, terrarum mariſque vaſtatrix, quot coqui, piſtores, miniſtratores, ad coquendam & inferendam cœnam diſcurrant. Dii boni, quantum hominum unus venter exercet !

4. Cùm Mandanam filiam & Cyrum nepotem adhuc puerum epulis exciperet Aſtyages Medorum rex, patinas ei multas appoſuit cum cujuſvis generis condimentis ac cibis. Ibi Cyrum dixiſſe ferunt : *Quantum tibi, mi ave, negotiorum eſt in Cœna : ſi ad omnes iſtas patinas manus extendere neceſſe eſt, & cibos hoſce tam varios deguſtare !* Tum Aſtyages, *quid ?* inquit, *an non hæc tibi cœna multo videtur melior eſſe Perſicâ ?* Ad quæ Cyrus : *nequaquam, ave. Nam via multo ſimplicior apud nos & rectior eſt ad ſatietatem, quàm apud vos. Etenim ad eam aliquid carnis & panis nos deducit : cùm vos eodem, quò nos tendentes, multas per ambages & circuitus ſurſum deorſum vagati, vix eò tandem perveniatis, quo dudum nos pervenimus.*

CAPUT XIII.

Omne vitium ebrietas & incendit & detegit.

1. TURPE eſt, plus ſibi quempiam ingenere cibi & vini, quàm capiat, & ſtomachi ſui non noſſe menſuram. Quàm multa ebrii faciunt, quibus ſobrii erubeſcunt ? Non eſt animus in ſua poteſtate, ebrietate devinctus. Onerati vino, ut cibum & potum, ſic ſecretum, non continent : quod ſuum alienumque eſt, pariter effundunt.

Nihil aliud eſt ebrietas quam voluntaria inſania, & brevis furor. Hinc Alexander cariſſimum ſibi ac fideliſſimum amicum Clitum inter epulas transfodit. M. Antonium, magnum virum & ingenii nobilis, quæ alia res perdidit, quàm ebrietas, & Cleopatræ amor? Hæc illum res hoſtem reipublicæ, hæc hoſtibus ſuis imparem, hæc crudelem fecit, cùm inter apparatiſſimas epulas vino gravis, ſitiret tamen ſanguinem. Solet nempe vinolentiam crudelitas ſequi.

Omne vitium ebrietas & incendit & detegit, obſtantemque malis conatibus verecundiam removet. Ubi poſſedit animum nimia vis vini, quidquid mali latebat, emergit: tunc libidinoſus cupiditatibus ſuis, quantùm petierint, ſine dilatione permittit: tunc petulans non linguam, non manum continet. Creſcit inſolenti ſuperbia, crudelitas ſævo, malignitas livido: omne vitium laxatur & prodit. Adjice illam ignorationem ſui, parum explanata verba, gradum errantem; vertiginem capitis, ſtomachi tormenta, cùm effervefcit vinum ac viſcera ipſa diſtendit.

2. Quæ gloria eſt, capere multum vini? Cùm penes te palma fuerit, cùm omnes convivas viceris virtute magnificâ, & nemo tam vini capax fuerit, vinceris à dolio.

Ariſtippus cuidam glorianti quòd multum bibens non inebriaretur: *Hoc*, inquit, *& mulus facit.* Sic Demoſthenes, cùm legati ad Philippum miſſi, atque inde Athenas reverſi, regem cognomine laudarent quò plurimùm biberet: *Hoc*, inquit, *ei cum ſpongia commune eſt.*

Mirabatur Anacharſis quod Græci initio convivii cyathis parvis uterentur, ubi verò ſaturati eſſent, majoribus; judicans potum adhibendum eſſe tantùm ad ſedandam ſitim: abſurdum igitur eſſe tum bibere, cùm jam ſitis eſſet ſedata. Idem interrogatus quo pacto quis vitare poſſet ne vini potator fieret: *Si*, inquit, *pro*

oculis habeat ebriorum indecora facta dictaque. Hinc Lacedæmonii ut liberos ab ebrietate absterrerent, servos multum vini bibere coactos, atque ita ebrios, in eorum conspectum jubebant venire.

Ebrietas hilarem unius horæ insaniam longi temporis tædio sæpius pensat.

3. Cùm Astyagi mirum videretur, quòd Cyrus puer, pincernam Sacam egregiè imitatus in porrigendo sibi poculo ad bibendum, non prægustasset vinum, ut ille solebat; causam ab eo quæsivit. Cui Cyrus: *Metuebam*, inquit, *ne vino admistum venenum esse. Nam cùm tu nuper die natali amicos convivio exciperes, Sacam istum vobis venenum infudisse animadverti. Videbam vos nec animis nec corporibus constare. Quæ nos pueros facere vetatis, ea faciebatis ipsi. Omnes simul vociferabamini, neque quisquam quid ab altero diceretur, attendebat. Cantabatis ridiculè admodum, jurabatis tamen cantum illum esse optimum. Quin etiam cùm surrexissetis ad saltandum, non modò non saltare ad numeros, sed ne recti quidem stare poteratis: prorsusque obliti eratis, & tu & illi, regem esse te.* Tum Astyages: *An verò*, inquit, *fili mi, pater tuus cùm bibit non fit ebrius? Nunquam profectò*, respondit ille, *sitire enim tantum desinit.*

CAPUT XIV.

Coërcendus luxus, & colenda frugalitas.

1. DIOGENES vir ingentis animi, qui se complicuit in dolio, & in eo cubitavit, divitias, sicut & Democritus, projecit, onus illas existimans, & effecit ne quid sibi eripi posset. Servus, quem sibi unicum servaverat, cùm effugisset; eum reducere, cùm monstraretur,

tanti non putavit. *Turpe est*, inquit, *Manem sine Diogene posse vivere, Diogenem sine Mane non posse.* Cùm vidisset puerum cavâ manu bibentem aquam, fregit protinus exemptum è perula calicem, cum hac objurgatione sui: *Quandiu homo stultus supervacuas sarcinulas habui!*

Quoniam non est tantum roboris nobis, ut tale exemplum sequamur: angustanda certè sunt patrimonia. Optimus autem pecuniæ modus est, qui nec in paupertatem cadit, nec procul à paupertate discedit. Placebit nobis hæc mensura, si priùs parcimonia placuerit, sine qua nullæ opes sufficiunt, & cum qua vel exiguæ satis patent. Poterit ipsa paupertas in divitias se, advocatâ frugalitate, convertere. Hinc Plinius ad Calvinam scribens, cui remittebat grandem pecuniæ summam debitam sibi ab ejus patre, hæc ait: *Non est quòd verearis ne sit mihi ista onerosa donatio. Sunt quidem omnino nobis modicæ facultates, dignitas sumptuosa, reditus, propter conditionem agellorum, nescio minor an incertior: sed quod deficit, ex reditu, frugalitate suppletur; ex qua, velut è fonte, liberalitas nostra decurrit.*

2. O miserum, quem delectat sui patrimonii liber amplus, & vasta spatia terrarum colenda per servos, & immensi greges pecorum per provincias pascendi, & familia quibusdam nationibus major, & ædificia privata laxitatem urbium vincentia! Si quidquid habet, ei, quod cupit, comparet, pauper est. Neque enim unquam expletur nec satiatur cupiditatis sitis. Solebat Attalus Philosophus hac imagine uti: vidisti aliquando canem missa à domino frusta panis aut carnis aperto ore captantem? Quidquid excepit, protinus integrum devorat, & semper ad spem novorum frustorum hiat. Idem evenit ejusmodi hominibus semper ad nova fortunæ munera erectis & attentis.

3. Aſſueſcamus à nobis removere pompam, ſervis paucioribus ſerviri, veſtes parare ad id cujus causâ inventæ ſunt, habitare contractiùs. Diſcamus membris noſtris inniti, naturæ voluntati parentes, quæ pedes dedit, ut per nos ambularemus, ſicut oculos, ut per nos videremus. Diſcamus victum cultumque non ad nova exempla componere, ſed ut majorum ſuadent mores. Diſcamus continentiam augere, luxuriam coërcere, gulam temperare, paupertatem æquis oculis aſpicere, frugalitatem colere, deſideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere, ſpes effrenatas velut ſub vinculis habere: deniquè id agere ut divitias à nobis potius quàm à fortuna, petamus. Facit autem animus ſibi divitias, nihil concupiſcendo.

4. Si quis hoc ſæculo, inquit Valerius, vir illuſtris pellibus hædinis pro ſtragula veſte utatur, quingentorum tantùm aſſium ſumptu in tranſmarinam provinciam eat, eodem vino eodemque cibo, quo nautæ, uti contentus ſit, tribus ſervis comitatus Hiſpaniam regat, nonne mirabilis exiſtimetur? Atqui hæc libenter fecit, ac toleravit Cato ſuperior, propter frugalitatis conſuetudinem. Aſſueverat enim ab adoleſcentia, aquam in bellicis expeditionibus potare; ſi nimio æſtu torqueretur, acetum; ſi vires deficerent, paululum vilis vini. Ipſe ſcriptum reliquit: ſe nunquam veſtem induiſſe quæ majoris prætii, quàm centum denariorum, eſſet: cùm Conſulatum gereret, idem vinum bibiſſe quod opifices, & obſonium ad cœnam è foro comparaſſe triginta ſeſtertiis: idque reipublicæ causâ feciſſe. Unde Seneca, ait: M. Catonem cenſorium tam reipublicæ Romanæ profuit naſci, quàm Scipionem: alter enim cum hoſtibus noſtris bellum, alter cum moribus geſſit. Canterio vehebatur, & hippoperis quidem impoſitis, ut ſecum utilia portaret. O quantum erat ſæculi

decus, imperatorem triumphalem, Censorium, & quod super omnia hæc est, Catonem, uno caballo esse contentum, & ne toto quidem! Partem enim occupabant sarcinæ ab utroque latere dependentes.

5. Scipio Æmilianus post duos inclytos Consulatus, & totidem triumphos, septem servis sequentibus officio legationis functus est. E Carthaginis & Numantiæ, quas deleverat, spoliis comparare certè plures potuerat: sed operum suorum ad se laudem, manubias ad patriam redundare maluit. Itaque cùm per populi Romani socios, & exteras nationes iter faceret, non mancipia ejus; sed victoriæ numerabantur: nec quantum auri & argenti, sed quantum dignitatis atque gloriæ, secum ferret, æstimabatur.

6. Cùm Ætolorum gens vasa argentea magni ponderis & exquisitæ artis Q. Ælio Tuberoni Consulatum gerenti misisset per legatos, qui se in priore legatione fictilia in ejus mensa vasa vidisse retulerant; eos cum suis muneribus abire jussit, monitos ne voluntariæ paupertati, quæ à continentia oriretur, succurrendum putarent. Utinam, exclamat Valerius, hujus frugalitatis exemplum posterior ætas sequi voluisset! At nunc quo ventum est? A servis vix impetrari potest, ne eam supellectilem fastidiant, quâ tunc Consul uti non erubuit.

Sexdecim eodem tempore Ælii fuerunt, quibus una Romæ domuncula erat, & unus in agro Veiente fundus, cultores multo pauciores desiderans, quàm dominos habebat. Princeps civitatis Æmilius Paulus Ælio Tuberino, cujus tam pauperes Penates videbat, nuptum dedit filiam: quæ viri paupertate adeo non offensa est, ut illam, propter quam pauper erat, virtutem, maximè admiraretur.

7. Qualis P. Scipionis Africani villa fuerit, quale balneum, scribit ad amicum Seneca: In

ipſa Scipionis Africani villa jacens hæc tibi ſcribo. Video villam ſtructam lapide quadrato, murum circumdatum ſylvæ, turres in propugnaculum villæ erectas, balneolum anguſtum, tenebricoſum ex conſuetudine antiqua. Magna ergo me voluptas, ſimul & pudor ſubit contemplantem Scipionis mores ac noſtros. In hoc angulo ille Carthaginis horror abluebat corpus laboribus ruſticis feſſum: exercebat enim opere ſe, terramque, ut mos fuit priſcis, ipſe ſubigebat. Sub hoc ille tecto tam ſordido ſtetit, hoc pavimentum tam vile illum ſuſtinuit. At nunc quis eſt qui ſic lavari ſuſtineat? Sibi quiſque pauper videtur ac ſordidus, niſi parietes magnis & pretioſis ſpeculis, marmore, ebore, variiſque coloribus refulgeant. In hoc Scipionis balneo minimæ ſunt rimæ magis quàm feneſtræ, ut ſine injuria muri lumen admitterent. At nunc balnea nolunt, niſi quæ totius diei ſolem feneſtris ampliſſimis recipiant; niſi, dum lavantur, agros & maria proſpiciant. Sic quæ in uſum reperta fuerant, oblectamenta facta ſunt.

CAPUT XV.

Nihil eſt agricultura meliùs, nihil dulciùs, nihil homine libero digniùs.

1. In urbe luxuries creatur: ex luxuria exiſtat avaritia neceſſe eſt: ex avaritia erumpat audacia. Inde omnia ſcelera ac maleficia gignuntur. Vita verò ruſtica, parcimoniæ, diligentiæ, juſtitiæ magiſtra eſt.

Vita ruſtica ſine dubitatione proxima & quaſi conſanguinea ſapientiæ eſt.

2. Haud ſcio an ulla beatior eſſe vita poſſit, quàm eorum qui agris colendis dant operam: non ſolùm quòd hominum generi univerſo cul-

tura agrorum eſt ſalutaris : ſed etiam quòd delectationem affer, & copiam omnium rerum quæ ad victum hominum & ad cultum etiam Deorum pertinent. Apud veteres Romanos ſummi viri, clariſſimique homines, qui omni tempore ad gubernacula reipublicæ ſedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operæ temporiſque conſumpſerunt. In agris plerumque vivebant ſenatores & ſenes, & à villa in Senatum arceſſebantur. Sic M. Atilium ſua manu ſerentem agrum invenerunt, qui eum juſſu Senatûs evocarunt ad imperium Populi Romani ſuſcipiendum : unde illi cognomen Serranus fuit. Sed illæ ruſtico opere attritæ manus ſalutem publicam ſtabilierunt, ingentes hoſtium copias peſſumdederunt; & quæ modò arantium boüm jugum rexerant, triumphalis currûs habenas moderatæ ſunt : nec fuit deinde iis rubori, eburneo ſcipione depoſito, agreſtem ſtivam aratri repetere. Poteſt pauperes conſolari Atilius ; ſed multo magis docere locupletes, quàm non ſit neceſſaria ſolidam laudem cupienti nimis anxia divitiarum comparatio.

3. Ducentis ante Atilii ætatem annis, cùm Romæ nunciatum eſſet Minucium Conſulem atque exercitum ejus ab Æquis circumſeſſos teneri : tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, ſi urbem, non caſtra hoſtes obſiderunt. Cùm autem in altero Conſule Nautio parum eſſe præſidii videretur, Dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret ; L. Quintius Cincinnatus omnium conſenſu Dictator eſt dictus. Ille, ſpes unica imperii Romani, quatuor tantum jugerum colebat agrum : nam ex ſeptem, quæ priùs poſſidebat, tria amiſerat, volens, ſoluta pro amico mulctâ. Sicque ejus rura minus patebant, quàm nunc, inquit Valerius, multorum domus. Hic à legatis Senatûs ſive foſſam fodiens, ſive arans, operi certè

agresti intentus, inventus est. Salute datâ invicem, redditâque, rogatus ut Senatûs mandata togatus audiret; togam properè è tugurio proferre uxorem Raciliam jussit. Quâ postquam indutus est, &, absterso pulvere ac sudore, se Dictatorem à legatis consalutari audivit; Romam venit, & Minucio obsidione liberato, victos hostes pecudum in modum sub jugum misit, ne à rustici operis imitatione cessaret. Quæ quidem tanta velocitate gessit, ut dictatura in sex menses accepta sexto decimo die se abdicaverit: prorsus ut festinasse ad repetendum opus relictum videretur. Expeditione quippe finitâ, rediit ab boves triumphalis agricola.

4. P. Scipio Nasica, cùm Ædilitatem Curulem peteret, manumque cujusdam civis Romani rustico opere duratam more candidatorum tenacius apprehendisset; joci gratiâ interrogavit eum: *Num manibus solitus esset ambulare*? Quod dictum à circumstantibus exceptum, ad populum manavit, causamque repulsæ Scipioni attulit. Omnes namque rusticæ Tribus communem sibi ab eo factam injuriam judicantes, iram suam adversùs contumeliosum ejus dicterium exercuerunt.

5. Cultura agrorum operâ, non impensâ, constat. C. Furius Cresinus, cùm in parvo admodum agello largiores fructus perciperet, quàm ex amplissimis agris vicinitas, in invidia magna erat, quasi fruges alienas in agellum suum pelliceret veneficiis. Quapropter die ei dictâ ad populum Romanum, damnationem metuens, instrumentum omne rusticum in forum attulit, & adduxit filiam validam atque benè curatam & vestitam, ferramenta egregiè facta, graves ligones, vomeres ponderosos, boves saturos. Postea dixit: *Veneficia mea, Quirites, hæc sunt: nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliasque & sudores*. Omnium sententiis absolutus est.

CAPUT

CAPUT XVI.

Omnes corporis motus decorum teneant.

1. STATUS, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, teneant decorum, præsertim naturâ ipsâ duce, & magistra. Quibus in rebus duo maximè fugienda sunt, ne quid effeminatum aut molle, & ne quid durum aut rusticum sit.

2. Cùm pudorem pueris innasci vehementer cuperet Licurgus, jussit eos in vicis manum utrumque intra pallium continere, tacitosque incedere, nusquam circumspicientes; at ea tantùm intuentes, quæ ante pedes essent.

Xenocrates Platonis discipulus dicebat: *Nihil interesse pedes ne, an oculos, in alienam domum aliquis defigat: tam enim peccare, eum qui oculos vertat quò non convenit, quàm illum, qui ingrediatur quò non licet.*

Sic cùm prætereunte formoso puero exclamasset Sophocles, *ô puerum pulchrum!* dixit ei Pericles: *At enim non solum manus, sed etiam oculos habere abstinentes decet.*

3. Cavendum est ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut tam celeres festinationes nostræ sint, ut anhelitus moveantur, vultus mutentur, ora torqueantur. Hinc Tigellium ridet Horatius, qui interdum currebat, quasi hostem fugeret; alias lentus incedebat tanquam Junonis sacra ferret.

CAPUT XVII.

A forma removeatur ornatus non dignus viro.

1. CUM pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas:

venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis.

Sint procul à nobis juvenes, ut femina, comti:
Fine coli modico forma virilis amat.
Forma viros neglecta decet.

Nosti juvenes barbâ & comâ præter modum nitidos, elegantes totos? Nihil ab illis speraveris forte, nihil solidum.

Diogenes Cynicus conspiciens adolescentem cultu gestuque parum virili: *Non te pudet*, inquit, *qui pejus tibi velis, quàm ipsa natura voluit? Si quidem illa te virum finxit: tu te ipse refingis in feminam.*

Videns quemdam Metium formæ causâ sibi nimis placentem Domitianus: *Vellem*, inquit, *tam formosus esse, quàm Metius sibi videtur.*

Anceps forma bonum mortalibus,
Exigui donum breve temporis,
Ut velox celeri pede laberis!
Res est forma fugax., qui sapiens bono
Confidat fragili?
. . . . . . Rara est concordia formæ
Atque pudicitiæ.

2. Complures videas, quibus apud tonsorem multæ horæ transmittuntur, dum decerpitur si quid barbæ proximâ nocte succrevit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum disjecta coma restituitur. Quis est istorum qui non sollicitior sit de capitis sui decore, quàm de salute? qui non comptior esse malit, quàm honestior? O homines inter pectinem & speculum desidiosè occupatos!

Ea quotidie comminiscimur per quæ virili dignitati fiat injuria.

Formâ fuit Augustus eximiâ, & per omnes

ætatis gradus venuſtiſſimâ. Erat tamen omnis lenocinii negligens, & in capite comendo tam incurioſus, ut eo ipſo tempore, quo illud tonſoribus committebat, aut legeret aliquid, aut etiam ſcriberet.

3. Regnante apud Lacedæmonios Archidamo, venit Spartam Ceorum legatus, jam ſenex, vir naturâ oſtentator, & qui formoſus videri vellet. Itaque cùm illum puderet ſenectutis, crines ſuos, qui cani erant, diſſimulaverat tincturâ. Ubi in concionem prodiit cum mentitis capillis, & ea dixit quorum causâ venerat: conſurgens Archidamus, qui legati comam alieno colore tinctam deprehenderat. *Quid*, inquit, *hic veri & ſani diceret, qui non in animo tantum, ſed etiam in capite circumfert mendatium?* Explositque ejus dicta: de hominis ingenio, ex iis quæ videndo cognoſci poterant, judicans.

Cùm Adrianus Imperator cuidam caneſcenti aliquid negaſſet; eidem iterum poſtea accedenti, ſed infecto capite, lepidè reſpondit: *Jam hoc patri tuo negavi.*

CAPUT XVIII.

E ſpeculo conſilium ad quædam.

1. Ex inventis ſpeculis venit homini primò ſui vultûs notia, deinde & ad quædam utiliora conſilium: formoso, ut vitaret infamiam; deformi ut ſciret redimendum eſſe virtutibus quidquid corpori deeſſet: juveni, ut flore ætatis admoneretur, illud tempus eſſe diſcendi, & fortia audendi: ſeni, ut indecora carnis deponeret, & de morte aliquid cogitaret.

Habebat quidam filiam turpiſſimam,
Idemque inſigni & pulchrâ facie filium.
Hi ſpeculum, in cathedra matris ut poſitum fuit,
Pueriliter ludentes forte inſpexerant.

Hic se formosum jactat: illa irascitur;
Nec gloriantis sustinet fratris jocos,
Accipiens (quid enim?) cuncta in contumeliam.
Ergo ad patrem concurrit læsura invicem;
Magnâque invidiâ criminatur filium,
Vir natus, quòd rem feminarum tetigerit.
Amplexus utrumque ille, & carpens oscula,
Dulcemque in ambos caritatem partiens:
Quotidie, inquit, *speculo vos uti volo*,
Tu, *formam ne corrumpas nequitiæ malis*;
Tu, *faciem ut istam moribus vincas bonis.*

Socrates quoque Philosophus dicitur suasisse discipulis, ut qui inspecto speculo formoso sibi videretur, caveret, ne dignitatem corporis malis moribus dedecoraret; qui verò deformis, daret operam ut virtutis splendore vultûs turpitudinem tegeret.

2. Natura facultatem nobis dedit nosmetipsos videndi. Fons cuique per lucidus imaginem suam reddit. Qualem fuisse putas cultum hominum ad hoc speculum se comentium? Ætas illa simplicior beneficium atque inventum naturæ non vertebat in libidinem & luxum. Satis nitidi sibi videbantur, si squalorem opere collectum fluminis aquâ eluerent. Crinem sine arte formosi quatiebant, non aliter quàm jubam generosa animalia. Deinde cùm insitus mortalibus suî amor cœpit iis dulcem aspectum formæ suæ facere, & è terra metalla effossa sunt: hic in poculo, ille in vase ad alios usus comparato speciem suam inspexit curiosiùs: mox propria huic ministerio specula præparata sunt, & tandem immodestiùs crescente luxuriâ, totis paria corporibus ex auro argentoque facta sunt, & gemmis adornata; ita ut unum ex his pluris feminæ constiterit, quàm antiquorum fuit dos illa, quæ publicè dabatur Imperatorum pauperum filiabus.

CAPUT XIX.

Investitu mediocritas optima.

1. ADHIBENDA est munditia non exquisita nimis: sicut fugienda agrestis negligentia. Eadem ratio est habenda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est.

Alter se justo plus colit, alter se justo plus negligit.

Demosthenem, Atticæ eloquentiæ principem, tradunt vestitu nimis accurato fuisse. Hinc illi elegans vestis & molles tuniculæ ab æmulis adversariisque probro datæ sunt, nec ab indignis in eum verbis est temperatum.

Hortensius quoque omnium Oratorum ætatis suæ, si M. Tullium excipias, clarissimus, propterea exagitatus est: multaque in ipsis causis & judiciis sunt in illum dicta, quòd munditiæ nimium studiosus, compositè amictus esset, manusque ejus inter dicendum forent argutæ admodum & gestuosæ.

Hæc ad deridendam Hortensii mollitiem addit Macrobius. Ut aptè circumamictus incederet Hortensius, in speculum intuens, togam corpori sic applicabat, un rugæ non fortè, sed de industria, locarentur. Cùm aliquando procederet veste ad speculum ita compositâ; collegæ diem dixit, quod sibi in angustiis obvius offensu fortuito structuram togæ destruxerat.

2. Julia, cùm Augustum patrem venisset salutatum, senserat oculos ejus licentiore cultu suo offensos, licet ille tacuisset. Itaque postero die, mutato habitu patrem complexa est. At ille, qui pridie dolorem suum continuerat, gaudium continere non potuit, &: *Quantò magis*, inquit, *hic in filia Augusti cultus probabitur!* Ve-

rùm fruſtra Juliæ ſæpè præcepit Auguſtus temperato inter indulgentiam ſeveritatemque ſermone, ut molliorem profuſioremque cultum moderaretur. Nam cùm ei amicus, vir gravis, diceret, illam meliùs eſſe facturam, ſi ſe compoſuiſſet ad exemplar paternæ modeſtiæ; ſuperbè reſpondit: *Ille obliviſcitur ſe Cæſarem eſſe, ego memini me Cæſaris filiam.* Auguſtus quippe raro veſte aliâ eſt uſus, quàm confectâ ab uxore & ſorore, & filiâ neptibuſque. Quod & ab Alexandro magno factitatum accipimus, antequàm Perſicos mores & veſtes induiſſet. Nam cùm Sigygambi captivæ matri Darii multam purpuram miſiſſet, admonerique juſſiſſet, ut neptes ſuas aſſuefaceret veſtes conficere, & dono dare; ubi reginam aſpernari id munus audivit, & injuriam ſibi factam putare: ipſe ad eam venit, &: *Mater*, inquit, *hanc veſtem, quâ indutus ſum, ſororum non ſolùm donum, ſed etiam opus, vides. Noſtri decepere me mores. Cave, obſecro, in contumeliam accipias ignorationem meam.*

3. Lycurgus juvenibus non ampliùs una veſte uti toto anno permiſit, nec quemquam cultiùs ornatum, quàm alterum, progredi, nec epulari opulentiùs: ne imitatio in luxuriam verteretur.

Ipſe Lacedæmoniorum rex Ageſilaüs, quatuor anni tempeſtatibus unâ tantùm veſte induebatur; & cum in caſtris inter milites ageret, lectum non habebat molliorem quàm alii: hocque ſæpe in ore ei erat: *Principem decere, non mollitie & deliciis, ſed temperantiâ & fortitudine privatis hominibus præſtare.* Eodem vitæ inſtituto etiam ſenex factus utebatur: & percontanti cuidam cur per acrem hiemem ſolo pallio tectus obambularet ſine tunica, illa ætate? *Ut*, inquit, *juvenes hanc vitæ rationem imitentur, cum exemplum habeant extremæ ſenectutis viros & principes.*

Quàm diſſimilis Ageſilao fuit apud Romanos Nero, tùm multis aliis in rebus, tum in veſtitu! Nam nullam veſtem bis induit.

Cùm in regali solio sederet Crœsus pretiosissimis vestibus indutus; Solonem interrogavit, an quid unquam vidisset pulchrius? *Gallos*, inquit ille, *& phasianos, & pavones: naturali enim & inimitabili colore ac pulchritudine fulgent.*

CAPUT XX.

Nihil olere satius est quàm bene olere.

1. Luxuriam juvit multos odores miscere, & è cunctis unum facere: ita reperta sunt unguenta. Ab Asiaticis videtur venisse unguenti usus: illi madent eo, & accersito odore natum ex ingluvie fœtorem oris extingunt.

Unguentarios Lacedæmonii urbe expulerunt, & properè cedere finibus suis jusserunt: quod oleum disperderent, & mollitiem ac luxum viderentur invecturi.

Cuidam adolescenti unguentis delibutum caput habenti, *Vide*, inquit Diogenes, *ne bonus capitis odor malum vitæ tuæ ac famæ odorem afferat.*

Cùm adolescens fragrans unguento accessisset ad Vespasianum, ut pro impetrato Magistratu gratias ageret; hic, ne quam occasionem corrigendi disciplinam prætermitteret, adolescentem vultu aspernatus, voce etiam gravissimâ increpuit: *Maluissem alium oboluisses*; munusque concessum revocavit.

2. In omnem vitam unguento abstinemus (ait ipse de se Seneca), quoniam optimus odor in corpore est nullus.

Hoc mihi suspectum est quod oles bene,
Postume, semper.
Postume, non bene olet, qui bene semper
olet.
Rides nos, Coracine, nil olentes,

Malo, quàm bene olere, nil olere.

3. Qui in solem venit, colorabitur. Qui in unguentaria taberna resederunt, & paulò diutiùs commorati sunt, odorem secum loci ferunt. Sic qui apud Philosophum aut virum probum fuerunt, traxerint aliquid necesse est quod prosit.

CAPUT XXI.

Dormi quantùm satis est.

1. NATURA appetit animus aliquid agere semper, neque ullâ conditione quietem sempiternam potest pati.

Somnum, nisi requiem corporibus & medicinam quandam laboris afferret, nobis contra naturam datum putaremus: aufert enim sensus, actionemque tollit omnem. Endymionis somnum nobis profectò nolimus dari: idque si accidat, mortis instar putemus. Nam ut quisque optimè natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis aut doctrinæ studiis orbatus, possit paratissimis frui voluptatibus, & semper inerti quieti indulgere.

Propter nocturnam quietem dimidio tantùm quisque spatio vitæ suæ vivit. Extendamus vitam agendo, nam vitæ argumentum & officium, actus est. Circumscribatur nox, & aliquid ex illa in diem transferatur.

Mycerinus Ægypti rex ab oraculo monitus sex tantùm vitæ annos sibi superesse, hoc excogitavit, ut oraculum, quantùm liceret, convinceret mendacii, & duodecim pro sex anni fierent. Quàm minimè potuit, somno indulsit, & accensis, cum nox appeteret, permultis lucernis, aut domi se continebat, aut agros & nemora pervagabatur.

2. Julianus Imperator noctes ad officia divi-

debat tripartita, quietis, publicæ rei, & Musarum. Quod & Alexandrum magnum fecisse legimus. Nocte verò mediâ semper exurgebat Julianus, non è p umis vel stragulis sericis ambiguo fulgore nitentibus, sed ex tapete & pelle.

Laudare solebat Attalus Philosophus culcitram quæ resisteret corpori. *Tali utor*, inquit Seneca, *etiam senex, in qua vestigium apparere non possit. Brevissimo quoque somno utor.*

3 Vir bonus, qualem ex præceptis Pythagoræ describit Ausonius Idyllio 8.

Non priùs in dulcem declinat lumina somnum,
Omnia quàm longi reputaverit acta diei:
Ut pravis doleat, capiat vel gaudia justis.

Hunc morem secutus Cato Censorius, quid quoque die dixerat, audierat, egerat commemorabat vesperi.

Quotidie ad rationem reddendam vocandus est animus. Faciebat hoc Sextius, ut, consummato die, cùm se ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum suum: *Quod hodie malum tuum sanasti? Cui vitio obstitisti? qua parte melior es?* Quid pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? Utor, inquit Seneca, hac consuetudine, & quotidie apud me causam dico. Cùm sublatum è conspectu lumen est, & conticuit uxor moris mei conscia, totum diem mecum scrutor, facta ac dicta mea remetior, nihil mihi ipsi abscondo, nihil transeo. Hoc quoque Horatius à se factitari solitum narrat ipse.

Hoc nos pessimos facit, quòd nemo vitam suam respicit. Quid facturi simus, cogitamus, & id raró: quid fecerimus, non cogitamus. Atqui consilium futuri ex preterito venit.

4. Turpis est, qui alto sole in lecto dormiens jacet, qui vigilare medio die incipit, qui officia lucis noctisque pervertit. Quanta illa in animo pravitas est, aversari diem, & magnam vitæ

partem in noctem transferre! Istis lucifugis causa est ista vivendi, communis vitæ fastidium, & gravis male conscientiæ lux Quomodo vestitu se à cæteris distingunt, elegantiâ cœnarum, munditiis vehiculorum, sic volunt etiam temporum dispositione distingui. Omnes isti, ut ita dicam, retro vivunt Omnia vitia contra naturam pugnant. Tenenda nobis via est, quàm illa præscripsit, nec ab eâ declinandum.

CAPUT XXII.

Nemo ferè saltat sobrius, nisi fortè insanit.

1. Cum Cato Murænam Consulem saltasse accusasset; his verbis respondit ei Cicero in oratione quam habuit pro Muræna. Saltatorem appellat L. Murænam Cato. Si verè objicitur saltatio, maledictum est vehementis accusatoris: sin falsò, maledici conviciatoris. Quare cùm istâ sis auctoritate, Marce Cato, non debes temerè Consulem populi Romani saltatorem vocare: sed conspicere quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui verè istud objici possit. Nemo enim ferè saltat sobrius, nisi fortè insanit: neque in convivio moderato atque honesto. Intempestivi convivii multarumque deliciarum comes est extrema saltatio.

Domitianus Questorium virum, quòd gesticulandi saltandique studio teneretur, movit Senatu.

2. Apud Romanos matronæ saltationem non inhonestam putabant, quippe quâ inter sacra utebantur: eratque inter probas quoque saltandi cura, sed non usque ad artis perfectionem. Itaque Semproniam reprehendit Salustius, non quòd saltare, sed quòd optimè, sciret. Erat, inquit, docta psallere & saltare elegantiùs quàm necesse est probæ. Multaque alia inerant, quæ instrumenta luxuriæ sunt.

Scipio triumphale illud & militare corpus movit ad numeros: non molliter se infringens, ut mos est multis incessu ipso muliebrem mollitiem vincentibus; sed ut illi viri antiqui, qui solebant inter lusum ac festa tempora virilem in modum tripudiare, nec facturi erant famæ detrimentum, etiamsi ab hostibus suis spectarentur.

CAPUT XXIII.

Musicæ magna vis in utramque partem.

1. CANTU, fidibus, tibiis uti licet, dummodò ea moderata sint. Assentior enim Platoni, nihil tam facilè in animos teneros atque molles influere, quàm varios canendi sonos: quorum dici vix potest quanta sit vis in utramque partem. Namque & incitat languentes; & languefacit excitatos: & tum remittit animos, tum contrahit.

Civitatum in Græcia multarum mores lapsi ad mollitiem sunt & pariter immutati cum cantibus.

2. Claros quosdam sapientiâ viros nemo dubitaverit studiosos musices fuisse. Duces maximos & fidibus & tibiis cecinisse traditum est, & exercitus Lacedæmoniorum musicis ad prelium accensos fuisse modis. Apud Græcos ille mos fuit, ut in conviviis post cœnam circumferretur lyra: cujus cum se imperitum Themistocles confessus esset, habitus est indoctior. Veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere, fuit moris.

Musicam natura ipsa videtur velut muneri nobis dedisse ad tolerandos facilius labores. Siquidem & remiges cantus excitat, & fatigatos quantumlibet rudis modulatio solatur.

Ut manifestum fiat, inquit Quintilianus, quæ mihi, & quatenus, musica placeat: apertè pro-

fitendum puto, non hanc à me probari & præcipi, quæ nunc in fcenis effeminata quidquid in nobis roboris virilis manebat maximè excidit: fed eam quâ olim viri fortes virorum fortium laudes canebant.

3. Habent ifti iners negotium, qui in componendis, difcendis, audiendis canticis operam ponunt; qui vocem, cujus rectum curfum natura optimum fecit, inflectunt & torquent inertiffimè: quorum, cùm ad res ferias, fæpè & triftes, adhibiti funt, exauditur tacita modulatio.

Quum animis infit naturâ quædam difcendi aviditas; ii culpâ non carent, qui circa vana occupantur, honeftis atque utilibus præteritis. Præclarè itaque Antifthenes, cùm quidam prædicaret infignem tibicinem effe Ifmeniam: *At*, inquit, *non magni animi; alioquin non fit tam infignis tibicen.* Et Philippus filio Alexandro, cùm fuaviter admodum & peritè in convivio ceciniffet: *Non te pudet tam bene canere?* Sat enim eft, fi regi audire canentes vacet: & magnum Mufis honorem habet, fi alios de ejufmodi rerum gloria certantes fpectet. Qui verò ultro humiles artes exercet, hic fuam ad utilia atque honefta fectanda focordiam profert. Poft opportunam patris caftigationem Alexander leviorem muficæ operam dedit, & delectatus mafculo cantu, molles modulationes, ut morum perniciem, eft averfatus. Accerfivit ad fe Timotheum tibicinem, quem ferunt, cùm primum artis fuæ fpeciem Alexandro exhiberet, accommodatè ad illius ingenium & mores ceciniffe, non mollibus & remiffis modis, fed ita acribus & incitatis, ut ftatim Alexander ad arma rapienda exilierit.

Cùm deinde Alexander in Afiam profectus, campos, ubi veteris Ilii fedes monftrabantur, peragraret; quodam ex incolis lyram Paridis offerente: *Quid*, inquit, *mihi mollium delicia-*

rum

rum vile instrumentum offers? Achillis lyram quero, quâ fortis facta virorum fortium canebat.

4. Demaratus Lacedæmoniorum rex, earum artium contemtor quæ solummodò delinirent aures, nullam autem publicæ rei veram utilitatem afferrent, audito egregio cantore, id unum dixit: *Ne iste mihi videtur non malè nugari.* Sic Archidamus Lacedæmonius cuidam citharœdum admiranti ac laudibus extollenti: *ô amice*, inquit, *quid honoris ac præmii abs te ferent viri boni, cùm Citharœdum tantopere laudes?*

Ægyptii musicam non solum inutilem, sed etiam noxiam, ducebant, tanquam virorum animos effeminantem.

5. Musicæ artis peritos mirari se dicebat Diogenes, qui lyræ chordas ita aptarent, ut suavis concentus existeret, animi verè affectus inconcinnos haberent.

Ut in fidibus ac tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: sic videndum est in vita moribusque nostris ne fortè quid discrepet; atque etiam multo magis, quia melior actionum, quàm sonorum, concentus est.

CAPUT XXIV.

Bonis moribus damnosum est desidere in spectaculo.

1. NIHIL est tam damnosum bonis moribus, quàm in aliquo spectaculo desidere: tunc enim per voluptatem faciliùs vitia subrepunt. Ego certè confiteor imbecillitatem meam: nunquam mores, quos domo extuli, refero: aliquid ex eo quod composueram, turbatur: aliquid ex his quæ fugaveram, redit. Quid multa? Avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior, imò verò crudelior & inhumanior, quia inter homines fui.

Dixit Ovidius de feminis ad publica ſpectacula euntibus :

> Spectatum veniunt , veniunt ſpectentur ut ipſæ.
> Ille locus caſti damna pudoris habet.

2. Comœdiam ac tragœdiam moribus plurimum nocere exiſtimavit Cicero. Nam , poſtquam retulit aliquos Cæcilii verſus de amore , exclamat : *O præclaram emendatricem vitæ poeticam ! De comœdia loquor , quæ , ſi ejuſmodi vitia non probaremus , nulla eſſet omnino.* Allatis quoque non paucis verſibus, quibus nobiles tragœdiarum ſcriptores Sophocles & Æſchylus Herculem & Prometheum intoleranter dolentes exhibuerunt,ſubjungit: Videſne poëtæ quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortiſſimos viros : molliunt animos noſtros : ita ſunt deinde dulces, ut non audiantur modò & legantur , ſed etiam ediſcantur. Sic ad malam domeſticam diſciplinam vitamque umbratilem & delicatam cùm acceſſerunt etiam poëtæ , nervos omnes virtutis elidunt. Quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates? Rectè igitur à Platone educuntur ex ea civitate, quàm finxit ille , cùm mores optimos & optimum reipublicæ ſtatum exquireret.

3. Cùm Theſpis egiſſet ipſe Athenis , ut mos fuit veterum , tragœdiam quam ſcripſerat, audiente Solone jam ſene ; peractâ fabulâ convenit hominem Solon , quæſivitque , an ipſum non puderet tot & talia proferre mendacia in tanta hominum coronâ? Reſpondit Theſpis , nihil incommodi eſſe hæc per ludum fingere ac dicere. Tum indignatus Solon , terrâ baculo graviter percuſſa : *Atqui , ſi hunc ludum probamus & amplectimur , eum brevì in pactionibus cæteriſque negotiis noſtris reperiemus.*

Non deſunt inter Tragicos, qui affectibus noſtris facem ſubdant, qui divitias velut unicum

vitæ ornamentum laudent, qui lucro innocentiam & bonam famam postponant, qui turpes voluptates jactitent.

4. Omnes fabularum actores, histriones, mimos, è republica sua exulare voluerunt Lacedæmonii: ut cives neminem audirent qui vel seriò vel joco quicquam in leges publicas & salubriter institutam disciplinam jactaret. Callipides actor tragœdiarum totâ Græciâ celeberrimus, occurrens aliquando regi Lacedæmoniorum Agesilao, primùm salutavit eum, deinde confidenter semet admiscuit iis qui regem comitabantur, futurum sperans, ut rex ipsum præ cæteris comiter exciperet, propter celebrantam, quâ sibi plurimùm placebat, artem comicam. Quòd cùm pro spe non succederet; tandem: *Non agnoscis me*, inquit, *ô Rex?* Tum respiciens eum Agesilaus, id unum respondit: *An non tu es Callipides mimus.*

Romæ quoque, etsi comœdia ac tragœdia populo placebant, omne histrionum genus malè audiebat. Itaque Cicero Roscium Comœdum, pro quo orationem habuit, laudans, hæc de illo dixit: *Cùm artifex ejusmodi sit Roscius, ut solus dignus videatur esse, qui in scena spectetur: vir ejusmodi est, ut solus dignus videatur esse, qui eò non accedat.*

Imperante Tiberio decretum est: ne domos pantomimorum Senator introiret, ne eos egredientes in publicum ullus Eques Romanus comitaretur: aut alibi quàm in theatro spectarentur. Quin etiam paulo post histriones omnes Româ atque Italiâ pulsi.

Massilia civitas, severitatis custos acerrima, nullum apud se aditum mimis dabat, ne turpia spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam afferret.

CAPUT XXV.

Subducendus populo est tener animus.

1. Quid tibi vitandum præcipuè existimem, quæris? turbam. Nondum enim illi te tuto commiseris. Inimica est multorum conversatio. Nemo non aliquod nobis vitium aut commendat, aut imprimit : & quò major est populus cui commiscemur, hòc periculi plus est. Subducendus populo est tener animus & parum tenax recti : facilè transitur ad plures. Hoc est salutare, non conservari dissimilibus & diversa cupientibus. Socrati, Catoni, Lælio excutere mentem suam dissimilis multitudo potuisset : adeo nemo eorum etiam, qui maximè concinnando ingenio dant operam, ferre potest impetum vitiorum tam magno comitatu venientium. Unum exemplum aut luxuriæ, aut avaritiæ, multum mali facit : convictor delicatus paulatim enervat & emollit : vicinus dives cupiditatem irritat : quid tu accidere his credis, in quos publicè factus est impetus? Discede ergo à turba, quantùm potes. Cùm his versare qui te meliorem facturi sunt : illos admitte, quos tu potes facere meliores. Mutuò ista fiunt ; & hominem, dum docent, discunt.

2. Cùm Charondas, multarum apud Thurios legum auctor, videret eos qui optimam naturam sortiti, & bonis artibus instituti essent, plerùmque corrumpi propter junctam cum flagitiosis hominibus consuetudinem, & multa inde in rempublicam mala redundare : lege cavit, ne quis perditorum civium familiaritate uteretur ; gravemque mulctam ei imponi jussit, qui initæ cùm improbis pravisque hominibus consuetudinis convictus esset.

CAPUT XXVI.

Est adolescentis majores natu vereri.

1. OFFICIA non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum.

Est adolescentis majores natu vereri: exque his deligere optimos atque probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscientia constituenda & regenda est senum prudentiâ.

Ut adolescentibus bonâ indole præditis sapientes senes delectantur: leviorque fit senectus eorum qui à juventute coluntur & diliguntur: Sic probi adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur.

Magna fuit quondam capitis reverentia cani.
Inque suo prætio ruga senilis erat.

Apud antiquos Romanos neque generi neque pecuniæ præstantior honos tribui solitus erat, quàm ætati. Majores natu à minoribus colebantur ad Deorum propè & parentum modum, atque in omni loco inque omni re priores potioresque habebantur.

Credebant hoc grande nefas & morte piandum,
Si juvenis vetulo non assurrexerat, & si
Barbato cuicumque puer: licet ipse videret
Plura domi fraga, & majores glandis acervos.

Et convivio quoque seniores à juvenibus domum deducebantur: eumque morem Romanos ferunt accepisse à Lacedæmoniis, apud quos Lycurgus maximum honorem non divitum & potentium, sed senum, esse voluerat. Itaque nusquam tantum tribuebatur ætati, nusquam erat senectus honoratior; & Lysandrum Lace-

dæmonium dicere aiunt solitum: *Lacedæmonem esse honestissimum domicilium senectutis.*

2. Quum Athenis quidam in theatrum grandis natu venisset, ad spectandos ludos; in magno consessu locus ei à suis civibus non est datus. Cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui certo in loco, quia legati essent, consederant, consurrexere omnes, & sedem seni inter ipsos dederunt. Quod ubi fieri populus adspexit: multiplici plausu comprobavit. Tunc quidam ex illis legatis dixit: *Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle.*

3. Legibus cautum erat apud Lacedæmonios, ut adolescentes non solum parentes suos reverentur, eisque obedirent; sed seniores quoque omnes colerent. Itaque de viâ illis decedebant, è sedibus assurgebant, & consistebant quieti ac verecundantes dum illi transirent.

Cuilibet seni non modò licebat juniores omnes monere & verbis castigare, verùm etiam proposita pœna erat hoc officium non præstanti: ita ut qui peccantem juvenem increpare neglexisset, perinde puniretur ac si ipse peccasset. Quin, id moris erat, ut juniores à senioribus sibi obviam factis interrogarentur, quònam, & cujus gratiâ, irent?

4. Solebant Romani adolescentes cupidi doctrinæ & gloriæ, ad clarum aliquem virum aut applicare ipsi se, aut à parentibus deduci, quo duce in studiis & in instituenda vita uterentur.

Facillimè & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros bene consulentes reipublicæ contulerunt. Quibuscum si frequentes fuerint, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. Ego, inquit Cicero, à patre ita eram deductus ad Scævolam, ut, quoad possem & liceret, à senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter dispu-

tata, multa etiam breviter & commodè dicta memoriæ mandabam, fierique ſtudebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio & juſtitiæ præſtantiſſimum audeo dicere.

Cicero in oratione pro Cœlio, his verbis ejus adoleſcentiam laudat. Fuit M. Cœlii prima ætas, primùm ipſius pudore, deinde etiam patris diligentiâ diſciplinâque, munita: qui ut filio virilem togam dedit, continuò hunc ad me deduxit. Nemo hunc M. Cœlium in illo ætatis flore vidit, niſi aut mecum, aut in M. Craſſi caſtiſſima domo, cùm artibus honeſtiſſimis erudiretur. Fuit aſſiduus mecum, Prætore me: à me nunquam receſſit.

5. Erat antiquitùs inſtitutum, ut à majoribus natu non auribus modò, verùm etiam oculis, diſceremus, quæ facienda eſſent. Inde adoleſcentuli ſtatim in caſtris militaribus præceptis imbuebantur, ut imperare parendo, & duces agere ſequendo alios aſſueſcerent. Inde honores petituri aſſiſtebant curiæ foribus, & conſilii publici ſpectatores, antequam conſortes, erant. Suus cuique parens pro magiſtro, & cui non erat parens, maximus quiſque & vetuſtiſſimus pro parente, erat. Quæ poteſtas magiſtratibus eſſet, quæ cæteris libertas; ubi redendum, ubi reſiſtendum omnem denique Senatorium morem, exemplis quod optimum eſt præcipiendi gesus, doleſcentes docebantur.

CAPUT XXVII.

Vir bonus aſpectus & cogitatus emendat.

NULLA res animos in pravum inclinabiles magis revocat ad rectum, quàm bonorum con-

versatio. Viri boni frequenter auditi, frequenter aspecti, nobis multorum preceptorum instar sunt: occursus mehercule ipse sapientum juvat: & est aliquid quod ex magno viro vel tacente proficias.

Speusippus sororis Platonis filius, adolescens omnis officii negligens, iracundus, & libidinosus, cum justas parentum objurgationes pati non posset, ad Platonem avunculum venit: qui eum domo exceptum non verbo ullo, non facto, læsit: sed ipse se placidum, atque ab omni irâ & libidine vacuum quotidiè exhibens, hâc arte magnum homini pudorem incussit, & cùm illum in admirationem atque imitationem sui rapuit, tum ad Philosophiæ studium accendit. Platonem arguebant amicorum nonnulli, quòd protervum & contumacem adolescentem non castigaret. *Ego verò*, inquiebat, *castigo*, *& quidem maximè*, *vitæ meæ ratione demonstrans ei diu noctuque*, *quod sit honestarum & turpium rerum discrimen.*

Aliquis vir bonus nobis eligendus est, ac semper ante oculos habendus, ut sic, tanquam illo spectante, vivamus, & omnia, tanquam illo vidente, faciamus. Hunc nobis custodem, hunc pædagogum, datum putemus. Magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis adsistat. Aliquem itaque habeat animus, quem vereatur, & qui non aspectus tantum, sed etiam cogitatus, emendet. O felicem, qui sic aliquem vereri potest! ipse citò erit verendus. Elige itaque Catonem. Si hic videtur tibi nimis rigidus, elige remissioris animi virum Lælium: elige eum cujus placuit tibi & vita & oratio, & ipsius animum ac vultum tibi præsentem fingens, illum semper tibi ostende vel custodem vel exemplum. Opus est, inquam, aliquo ad quem mores nostri exigantur. Nisi ad regulam, prava non corrigas.

CAPUT XXVIII.

Multa nobis aliorum judicio & exemplo facienda aut corrigenda ſunt.

1. ADOLESCENTI optimum erit propter ætatis inſcientiam in iis quæ dubitationem afferent adhibere doctos homines, vel uſu peritos, & quid his placeat exquirere. Ut enim pictores & ii qui ſigna fabricantur, ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, ut, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt.

Ex vitio alterius ſapiens emendat ſuum.

Omnia mihi ſtudia excuſſit dolor, quem ex morte Junii Aviti graviſſimum cepi. Ita me diligebat, verebatur, ut me formatore morum, me quaſi magiſtro, uteretur. Rarum hoc adoleſcentibus noſtris. Nam quotuſquiſque vel ætati alterius vel auctoritati ut minor cedit? Statim ſapiunt, ſtatim ſciunt omnia: neminem verentur, imitantur neminem, atque ipſi ſibi exempla ſunt. Sed non Avitus, cujus hæc præcipua prudentia, quòd alios prudentiores arbitrabatur: hæc præcipua eruditio, quòd diſcere volebat. Semper ille aut de ſtudiis aliquid, aut de officiis vitæ conſulebat. Semper ita recedebat, ut doctior aut melior factus.

Appelles pictor egregius, cùm tabulam pinxerat, eam inſpiciendam proponebat tranſeuntibus, & poſt ipſam latens, vitia, quæ à quoque notarentur, auſcultabat: vulgi enim judicium ſæpe præferebat ſuo Is aliquando à ſutore reprehenſus in crepidis pictæ imaginis, ſtatim quod peccatum fuerat emendavit. At eodem ſutore ſuperbè propter priorem admonitionem ca-

villante circa crus imaginis die postero, indignatus Appelles prospexit, denunciavitque, *ne sutor supra crepidam judicaret.* Quod deinde in proverbium venit.

2. Quid aptè sit, quid à natura officioque discrepet, facilè & commodum est judicare ex aliis: ut, si quid dedeceat alios, vitemus & ipsi. Fit enim nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque ii facillimè corriguntur in dicendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri.

Peras imposuit Jupiter nobis duas:
Propriis repletam vitiis post tergum dedit:
Alienis ante pectus suspendit gravem.
Hac re videre mala nostra non possumus;
Alii simul delinquunt, censores sumus.

Aliena vitia in oculis habemus: à tergo nostra sunt.

Erat inter discipulos Zenonis adolescens quidam mirè edax, qui in convivio nihil ferè obsoniorum sodalibus soleret relinquere. Huic appositum aliquando in mensa ingenem piscem sustulit Zeno, quasi eum ipse esset solus devoraturus. Cùm verò vorax adolescens in eum intueretur mirans atque indignabundus: *Quid ergo?* ait Zeno: *num socios edacitatem tuam quotidie æquo animo ferre vis, qui hodie non fers meam?*

CAPUT XXIX.

Adolescentia in labore & patientia est exercenda.

1. ADOLESCENTIA maximè à libinibus arcenda est, exercendaque in labore, & patientiâ tum animi tum corporis, ut ejus in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Itaque illi, qui Græciæ formam Rerum publicarum dede-

runt, corpora juvenum firmari labore voluerunt.

Cùm animadverteret Lycurgus adolescentes plerùmque ad injuriam faciendam proclives esse, & cupiditatibus voluptatum vehementibus urgeri; Lacedæmonios juvenes laboribus exerceri voluit venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, æstuando; interminatus, omnem ad honores & imperia aditum occlusum iri ei qui constituta legibus exercitia refugeret. Ut autem assuescerent non labori per reliquam vitam cedere, non hosti; in quotidianis inter ipsos exercitationibus & certaminibus res omnino seriò agebatur, & ad mortem usque victoriæ instabant. Imò ad aram Dianæ certabant inter se pueri ipsi de verberum tolerantiâ, & qui plura pertulisset, maximam inde gloriam consequabatur. Spartæ, inquit Cicero, pueri ad aram Dianæ sic verberibus accipiuntur, ut multus sanguis exeat: nonnumquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad necem. Quorum non modò nemo exclamavit unquàm, sed ne ingemuit quidem. Quinetiam in virgines, quæ cæteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occultæ, educantur, laboriosas exercitationes transtulerunt Spartiatæ: iisque palæstra, cursus, sol, pulvis, studio est. Impelluntur, feriuntur, cadunt: & ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

Præter doloris ac laboris tolerantiam, hoc maximè edocebantur adolescentes Lacedæmonii, imperium pati, non magistratuum solùm, parentum, magistrorum, sed etiam quorumvis ætate majorum. Existimaverat quippe Lycurgus satius esse reipublicæ habere cives ad parendum bene institutos & promptos, quàm magistratus ad imperandum idoneos. Hincque Theopompus, quodam dicente Spartam incolumen stare, quia reges scirent imperare: *Imò*, inquit, *quia cives parere.* Fecit quippe instituta Lycurgi legibus

difciplina, ut reges propterea parentiores habuerint exercitus & fortiores.

2. Perfarum liberi, quos veritati maximè & juftitiæ ftuduiffe diximus, ad temperantiam quoque libidinum domitricem inftituebantur. Propterea non domi apud matres alebantur, fed apud præceptorem in fcholis publicis, ad quas fummo manè venientes quotidie, afferebant pro cibo panem, pro obfonio nafturtium, & aquæ è proximo flumine hauriendæ causâ, poculum. Accedebat multiplex corporis exercitatio, & fevera magiftris parendi difciplina: ad quam obedientiam maximè excitabantur tum adolefcentum, tum fenum exemplo, quos magiftratibus impigrè obfequi cernerent. Poftquàm è pueris exceffrant, per decennium diu noctu permanebant in quodam foro, quod Liberale vocabatur; cibum ibi & fomnum capientes, urbis cuftodiendæ & colendæ temperantiæ causâ. Quanto enim ad vitia proclivior proniorque adolefcentia eft, eo majore curâ & diligentiâ eam effe inftituendam cenfebant Perfæ. Non dabatur huc & illuc difcurrendi licentia: & raro à magiftris difcedebant, nifi venationis causâ: Regem enim tum dimidia adolefcentum pars fequebatur, eadem in prandium ferens cibaria & obfonia, quæ pueris dabantur: nec ante venationem peranctam licebat prandere. Cui abftinentiæ affuefcebent, ut in bello, fi quando res cogeret, inediam perpeti poffent.

3. Jugurthæ regis adolefcentiam fic defcribit Salluftius: Ubi primum adolevit Jugurtha; pollens viribus, decorâ facie, ingenio validus; non fe luxui neque inertiæ corrumpendum dedit: fed equitare, jaculari, curfu cum æqualibus contendere: & cùm omnes gloriâ anteire, omnibus tamen carus effe. Plurimum facere, & minimùm ipfe de fe loqui.

Publius Scipio Æmilianus à tenera ætate græ-
cis

cis litteris apprimè imbutus, ut primùm licuit, se Polybio ad optima quæque erudiendum tradidit. Cujus è congressu & contubernio, quod rebus omnibus anteferebat, tantos fructus tulit, ut non modò æquales suos, sed etiam majores natu, omni virtutum genere superaret. Temperantiæ & continentiæ laudem, prout ætati conveniebat, ante omnia comparare studuit. Quod quidem valdè difficilè tunc erat: mirum enim est, quo impetu ad fœdas libidines & epulas juvenes eo tempore ferrentur. Quippe bello Persico diutiùs tracto, Græcorum in eo genere mollitiem celeriter hauserant Romani, & maximarum divitiarum compotes facti, habebant affatim unde luxuriam suam alarent atque explerent. At Scipio contrarium vitæ institutum secutus, & cum omnibus cupiditatibus, tanquam cum teterrimis belluis, colluctatus, intra quinquennium publicam modestiæ ac continentiæ laudem est adeptus. Hæc autem voluptatum abstinentia optimam ei valetudinem corporis attulit, quâ per totum vitæ spatium usus, amplissimam temperantiæ suæ mercedem percepit. Ad studium pudoris, cujus præcipua ei cura fuerat, accessit venandi exercitatio, quæ bellicæ fortitudinis quædam esse disciplina videbatur.

4. Draco Atheniensis, vir insignis integritate vitæ, & juris divini atque humani peritus, tulit Athenis multas leges: quas, quia acerbiores erant, dicebat Demades videri scriptas fuisse sanguine potiùs quàm atramento. Una ex illis legibus capitali supplicio plecti eum jubebat, qui convictus fuisset desidiæ.

Amasis quoque Ægiptiorum rex lege sanxerat, ut singulis annis accederent ad provinciarum præfectos: quibus quisquis probare non poterat se profiteri artem aliquam certam & honestam unde viveret, tanquam perniciosus humanæ societati civis, morte afficiebatur.

Lucani publica judicia instituerant non desidiæ solùm, sed etiam luxuriæ. Quin & si quis his vitiis infecto mutuam pecuniam dedisset, eâ pecunii mulctabatur.

CAPUT XXX.

Plura audiamus, loquantur pauca.

1. HÆC Pythagoræ in recipiendis instituendisque discipulis ratio fuisse traditur. Adolescentium, qui se ad discendum obtulerant, mores naturamque conabatur pernoscere ex oris totiusque corporis habitu. Tum eos, qui explorati ab eo & idonei habiti fuerant, recipiebat in disciplinam, & jubebat tempus certum tacere, non omnes idem, sed alios aliud, pro æstimato captu solertiæ. Quinquennale ut plurimum erat silentium; neque quisquàm minus, quàm biennium, tacere solitus. Ubi res didicerant, rerum omnium, ut quidem putant, difficillimas, ut alii, facillimas, tacere audireque: tum potestas erat verba facere, & quærere, quæque audissent scribere, & quæ ipsi opinarentur, expromere.

Erat audiendi studiosus Epaminondas, ex hoc enim facillimè disci arbitrabatur. Itaque cùm in circulum venisset, in quo aut de republica disputaretur, aut de Philosophia sermo haberetur; nunquam inde prius discessit, quàm ad finem sermo esset perductus.

2. Apud Persas lingua castigabatur graviùs, quàm quodvis probrum: nec magnam rem sustineri posse credebant ab eo, cui tacere grave esset: quod homini facillimum voluerat esse natura. Regum arcana mirâ fide celabant: non spes, non metus, eliciebat vocem, quâ proderentur occulta.

Sic & Hispani sæpe tormentis pro servando rerum creditarum silentio immortui : adeo fortior illis taciturnitatis cura, quàm vitæ.

Pompeii cujusdam, Romani viri, virtus laudatur ; qui, dum legationis officio fungeretur, à Gentio Illyriorum rege interceptus, & Senatus consilia prodere jussus, ardenti lucernæ admotum digitum cremandum præbuit, eâque patientiâ regi simul & spem tormentis quicquam ex se cognoscendi abstulit, & expetendæ populi Romani amicitiæ magnam cupiditatem injecit.

3. Zeno inepta & nihil ad rem loquenti adolescentulo : *Idcirco*, inquit, *aures habemus duas, & os unum, ut plura audiamus, loquamur pauca.* Idem, interrogantibus eum legatis regis Ptolemæi, quid de se renunciari regi vellet : *Senem*, inquit, *renunciate à vobis conspectum Athenis, qui inter pocula servare silentium sciat.*

Xenocratis Philosophi responsum quam laudabile ! Cum maledico sermoni quorumdum hominum interesset, ac taceret, uno ex his quærente, cur solus ita linguam cohiberet : *Quia locutum fuisse me*, inquit, *aliquando pœnituit ; tacuisse, numquam.*

Q. Cæcilius Metellus Macedonicus amico cuidam interroganti quid esset acturus ? *Tunicam*, inquit, *meam exurerem, si eam consilium meum scire existimarem.*

Antigonus, Philippo filio multis præsentibus quærente quando castra moturus esset : *Ecquid*, inquit, *times, ne solus tubam non audias ?*

Alium silere quod voles, primus sile.

4. Sermo, qui in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium, conviviis versatur, sit lenis minimèque pertinax. Nec verò, tanquam in possessionem nostram venerimus, excludamus alios ; sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putemus. Videamus quibus de rebus sit ser-

mo. Si feriis, feveritatem adhibeamus; fi jocofis, leporem. Sed quomodo rectiffimè præcipitur, ut in omni vita motus animi nimios rationi non obtemperantes fugiamus: fic ejufmodi motibus fermo debet vacare, ne aut ira exiftat, aut cupiditas aliqua, aut tale aliquid appareat. Profert enim mores plerùmque oratio, & animi fecreta detegit. Nec fine caufa Græci prodiderunt, quemque ita dicere, ut vivat. Maximè verò curandum, ut eos quibufcum fermonem conferimus, & vereri & diligere videamus.

Habentur plerùmque fermones aut de domefticis negotiis, aut de republica, aut de artium ftudiis atque doctrina. Danda igitur opera eft, ut, fi aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur, oratio: fed utrumque aderunt res. Neque enim omnes iifdem rebus, nec omni tempore, nec fimiliter delectamur.

Cùm aliquid obfcœnum coram te dictum fuerit: aut, fi opportunitas feret, eum objurgabis, qui fermonem illum injecerit, aut filentio faltem, rubore, trifti vultu oftendes eam rationem tibi difplicuiffe.

CAPUT XXXI.

Adolefcentiàm ludis interfint majores natu.

1. NON in eadem intentione femper retinenda mens, fed ad lufus & jocos revocanda. Socrates deprehenfus ab Alcibiade ludens cum filio infante, non erubuit. Agefilaus arundini infidens equitabat cum filio puero: & quum quidam eum derififfet: *Nunc*, inquit, *tace: cùm verò & ipfe pater fueris, tunc rem narrabis.* Cæfar Auguftus animi laxandi causâ, modò pifcabatur hamo, modò talis nucibufque ludebat cùm pueris minutis, quos facie & garrulitate

amabiles undique conquirebat. Domitianus inter initia principatûs quotidie secretum sibi per horam unam sumere solebat, & interim muscas captare, ac stylo præacuto configere: ita ut cuidam interroganti, essetne quis intus cum Cæsare, non absurdè responsum sit à Vibio Crispo: *Ne musca quidem.*

Lælium ferunt cum Scipione sæpe rusticatum, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum ea ex urbe, tanquam à vinculis, evolavissent. Vix audeo dicere de tantis viris, sed ita narratur: conchas eos ad Caïetam & ad Laurentum legere consuesse, & ad omnem animi remissionem ludumque descendere. Scilicet quemadmodum volucres videmus fingere & construere nidos, easdem autem, cùm aliquid effecerint, levandi laboris suî causâ, passim ac liberè volitare: sic nostri animi, negotiis & opere defessi, volitare quodammodo cupiunt.

2 Amasim Ægyptiorum regem cùm admonerent amici, eum parum è regia dignitate facere, quod inter epulas jocaretur: *Qui*, inquit, *arcum habent, eum cùm est opus, intendunt, mox remittunt: si enim perpetuò intentus sit, frangatur necesse est, ita ut eo ampliùs uti non possint. Eadem est hominis ratio. Si assiduè seria tractare, & nihil sibi ad lusum indulgere velit: sensim membris aut animo captus fiet.*

Puerorum in turba quidam ludentem Atticus
Æsopum nucibus quum vidisset, restitit,
Et quasi delirum risit. Quod simul sensit
Derisor potiùs quàm deridendus senex,
Arcum retensum posuit in media via:
Heus, inquit, *sapiens, expedi quid fecerim.*
Concurrit populus: ille se torquet diu,
Nec quæstionis positæ causam intelligit,
Novissimè succumbit. Tum victor Sophus:
Citò rumpes arcum, semper si tensum habueris;
At si laxaris, cùm voles, erit utilis.

Sic lusus animo debent aliquando dari,
Ad cogitandum melior ut redeat tibi.

Danda est remissio animis: meliores acrioresque erunt post quietem. Ut agris non est imperandum singulis annis frumentum, citò enim exhauriet illos nunquàm intermissa fœcunditas: ita animorum impetum assiduus labor frangit.

3. Naturalem quandam voluptatem habent lusus jocusque. At eorum frequens usus omne animis pondus omnemque vim eripiet. Sic somnus refectioni corporis necessarius est: hunc tamen si per diem noctemque continues, mors erit. Itaque subinde tantùm indulgendum est animo, & dandum otium, quod ei alimenti ac virium loco sit.

4. Cùm adolescentes relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Quod erit facilius, si in ejus modi quidem rebus majores natu interesse velint. Ipsa quippe seniorum, sicut & magistratuum, præsentia, verum pudorem & liberalem timorem animis solet infundere.

Proderit sine dubio, custodem tibi imposuisse & habere quem respicias. Cùm jam profeceris tantùm, ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas pædagogum: interim te aliquorum auctoritate custodi.

Verba quis auderet, coram sene, digna pudore,
Dicere?

Hinc Persæ qui in liberorum institutione plurimum studii ac diligentiæ ponebant, lectos è senioribus viros iis præficiebant: & Lacedæmonii omnibus suorum ludis majores natu volebant interesse.

CAPUT XXXII.

In ludo ac joco modus retinendus.

1. INTERROGATUS Socrates quænam juvenum virtus esset, respondit: *Ne quid nimis.*

Ludendi est quidam modus retinendus, ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur.

Appetitus omnes contrahendi sedandique sunt: & excitanda animadversio ac diligentia, ut nihil temerè inconsideratèque agamus. Neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur: sed ad severitatem potiùs, & ad studia quædam graviora atque majora.

Ludo & joco uti quidem licet: sed sicut somno & quietibus cæteris, cùm gravibus seriisque rebus satisfecerimus.

2. Ipsum genus jocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum & facetum, esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum tum Græcorum, tum Romanorum sunt facetè dicta.

Facilis est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est libero dignus: alter, ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibeatur verborum obscœnitas.

Persæ quæcumque factu turpia erant, eadem & dictu turpia censebant. Itaque nihil dicere licebat, quod non facere fas esset.

Quod facere turpe eſt, dicere ne honeſtum puta.

3. Jocis tanquam ſale, parcè utendum.

Vitandum eſt ne ſcurrilis jocus ſit aut mimicus.

Lædere nunquam velimus, longèque abſit propoſitum illud, potiùs amicum, quàm dictum, perdere.

Adversùs miſeros inhumanus eſt jocus.

Ea quæ dicit vir bonus, ſalvâ dignitate & verecundiâ decent: nimium enim risûs prætium eſt, ſi probitatis impendio conſtant.

Oratori longè recedendum eſt ab omni obſcœnitate & verborum & ſenſuum.

Quædam ſatiùs eſt cum cauſæ detrimento tacere, quàm cum verecundiæ dicere.

CAPUT XXXIII.

Eſt cui magnò conſtitit dicterium.

1. CUM Romæ medio foro quidam mortuus efferretur; acceſſit ad eum ſcurra, &, in aurem quiddam inſuſurravit. Interrogatus ab iis qui aderant, quidnam dixiſſet? *Mandaſſe*, reſpondit, *ut Auguſto nunciaret, nihildum eorum, quæ moriens plebi legaverat, ſolutum eſſe à Tiberio.* Re auditâ, Tiberius accerſitum ſcurram ſuâ legatorum parte donavit, & duci ad ſupplicium juſſit, *ut ipſe Auguſto verum nuncium ferret.*

Longè alio in dicaces animo antea fuerat Tiberius. Nam adversùs convicia, maloſque rumores, & famoſa de ſe ac ſuis carmina, firmus ac patiens, ſubinde jactabat: *In civitate libera linguam mentemque liberos eſſe opportere.* Et aliquando Senatu cognitionem de ejuſmodi criminibus ac reis flagitante: *Non tantum*, inquit, *otii habemus, ut implicare nos ejuſmodi negotiis*

debeamus. Si quis temere aliquid locutus fuerit, dabo operam ut rationem factorum meorum dictorumque reddam.

2. Cùm Theocritus Chius duceretur ad Antigonum regem quem offenderat, eumque ſolarentur amici, ac ſpem facerent fore ut regis clementiam experiretur, ubi ob ejus oculos veniſſet: *Omnem ergo*, inquit, *mihi ſpem ſalutis eripietis.* Erat enim Antigonus uno orbatus oculo. Audito amaro intempeſtivoque joco, Rex qui antea ſe Theocrito gratiam delicti facturum dixerat, hominem luce privavit.

3. Thacus Ægyptiorum rex, factus ex rege privatus, quod Ageſilaüm Lacedæmoniorum regem dicto falſo & amaro vellicaſſet, quo tempore ad ſe venerat belli adjutor futurus. Quoniam enim Ageſilaüs brevi corporis ſtaturâ erat, hoc ex Æſopi fabulis memoravit Thacus:

Mons parturibat, gemitus immanes ciens,
Eratque in terris maxima expectatio:
At ille murem peperit.

Quæ cùm audiſſet Ageſilaüs; ira percitus: *videbor*, inquit, *tibi aliquando etiam leo.* Poſtea regno ſpoliatus Thacus ad Perſas fugere coactus eſt.

Scipionem Naſicam, cùm ædilitatem peteret, repulſam paſſum eſſe ſuprà retulimus, quòd civem, cujus manus erant ruſtico labore duratæ, interrogaſſet: *An manibus ſolitus eſſet ambulare?*

Plerùmque ſtulti riſum d m captant levem,
Gravi diſtringunt alios contumeliâ,
Et ſibi nocivum concitant periculum.

CAPUT XXXIV.

Facetè dicta aut facta.

1. Cum ad poëtam Ennium veniſſet Naſica, eique à foribus quærenti Ennium ancilla

dixisset, domi non esse; Nasica sensit illam domini jussu ita respondisse, & eum intus esse. Paucis post diebus cùm ad Nasicam venisset Ennius, & illum à janua quæreret: exclamat Nasica, *se domi non esse*. Tum Ennius: *Quid ? ego non agnosco vocem*, inquit, *tuam ?* Hic Nasica: *Homo es impudens: ego, cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi, te domi non esse, tu mihi non credis ipsi ?*

Siculus quidam, cui Prætor Scipio patronum causæ dabat hominem nobilem, se admodùm stultum: *Quæso*, inquit, *Prætor, adversario meo da istum patronum: deinde mihi neminem dederis ?*

Patrono malo, qui vocem in dicendo obtuderat, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simul ac domum rediisset: *perdam*, inquit, *vocem si id fecero. Melius est*, respondit Granius, *quàm reum.*

Crassum, cùm causam oraret, Lucio Helvio Lamiâ, homine deformi, odiosè interpellante: *Audiamus*, inquit Crassus, *pulcellum puerum.* Cùm esset arrisum: *Non potui*, inquit Lamia, *mihi formam ipse fingere, ingenium potui.* Tum hic. *Audiamus*, inquit, *disertum.* Multo etiam arrisum est vehementiùs.

2. Cùm Orator malus in epilogo misericordiam se movisse putaret; rogavit Catulum, videreturne misericordiam movisse! *Ac magnam quidem*, inquit Catulus: *neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.*

Poematibus scribendis operam dabat Siciliæ tyrannus Dionisius: & (quoniam in hoc genere, magis quàm in aliis, suum cuique pulchrum est, vixque ullus reperitur poëta, qui sibi non optimus videatur) magis ob carmina, quàm propter res bello bene gestas se se jactabat. Accersierat ad se, & præcipuo in honore habebat, quoscumque usquam arte poeticâ no-

biles esse audierat, eorumque judiciis poemata sua permittebat. At illi, ne regis benevolentiam & munera amitterent, quæ scribebat omnia probabant ac laudabant. Aderat inter eos Philoxenus, celeberrimus dithyramborum versuum artifex; qui unus adulari nescius, cùm aliquando inepta à Dionisio recitata carmina audivisset, de iis quid sentiret liberè aperuit. Quâ libertate offensus Rex poëta, reprehensorem suum a satellibus abripi & in latomias, qui publicus carcer erat, detrudi jussit. Sed postridie ab amicis Philoxeno veniam dari postulantibus, exoratus, rursus ad epulas eum adhibuit. Carmina sua, ut solebat, ipse mirum in modum extulit; & de quibusdam versibus, quos omnium optimos existimabat sententiam Philoxeni exquisivit. Ille, nullâ ad regis interrogationem responsione factâ, ejus satellites vocavit, seque ad latomias reduci jussit. Tam facetam libertatem, quæ omnium convivarum risu excepta fuerat, æquo animo tulit Dionysius.

Non multo post admonitus oratusque ab amicis Philoxenus, ut à tam apertâ loquendi licentiâ tandem abstineret, pollicitus est se deinceps effecturum, ut & vera diceret, & Dionysii benevolentiam tamen retineret. Nec sanè fefellit. Nam cùm deinde tyrannus, quibusdam versibus, qui miserabiles affectus exprimerent, recitatis, illum interrogasset, qualos hi tandem viderentur? *Miserabiles*: respondit. Quâ verbi ambiguitate præstitit quod erat pollicitus. Rex enim ita accepit, quasi Philoxenus versus suos ad movendam commiserationem idoneos esse respondisset, atque adeo illos laudasset: alii verò sic interpretabantur (quæ erat vera dicterii sententia), quasi miseros: hoc est, pessimos, dixisset versus illos.

4. Lucersam accensam circumferens Diogenes, ambulabat in foro clarissimâ luce, quæ-

renti similis. Rogantibus quid ageret, *hominem*, inquit, *quæro*: notans publicos civitatis mores, in qua vix quisquàm dignus esset hominis nomine.

Animadvertens quemdam imperitè jaculantem, proximè scopum consedit: & cùm ex eo quæreretur, cur id faceret: *ne fortè*, inquit, *ille me feriat.*

Ad Antistenem, quem ferre molestiùs morbi dolores audierat, accessit cum sica: & cùm ei dixisset Antisthenes: *Quis me hisce doloribus liberabit?* Ille, ostensâ sicâ: *Hæc*, ait. Cui Antisthenes: *Doloribus*, inquit, *dixi*, *non vitâ.*

4. Prætor Prænestinus per timorem segniùs suos in prælium duxerat. Victis hostibus, eum quum Papirius Cursor Consul inambulans ante tentorium vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. Ad quam vocem exanimi stante Prænestino: *Agedum lictor*, inquit, *excide radicem hanc incommodam ambulantibus.* Perfusumque ultimi suplicii metu dimisit.

Augustus penè nulli se invitanti negabat. Exceptus igitur à quodam cœnâ satis parcâ & penè quotidianâ, hoc tantùm insusurravit: *Non putabam me tibi tam familiarem.*

Iliensibus paulò seriùs Tiberium consolantibus de morte filii Drusi: *Se quoque*, respondit, *vicem eorum dolere*, *quod egregium civem Hectorem amisissent.* Effluxerant autem tum plus quàm mille anni à morte Hectoris.

5. Cùm Ciceroni in accusatione Verris aliquid obscuriùs locuto dixisset patronus Verris Hortensius. *Non intelligo hæc ænigmata. Atqui debes*, inquit Cicero, *cùm Sphingem domi habeas.* Acceperat enim Hortensius à Verre Sphingem æneam magni pretii.

Maximo Consule mortuo die Decembris ultimo, Cæsar consulem horâ septimâ in reliquam partem diei renunciaverat Caninium. Quem cùm plerique irent salutatum de more: *Festinemus*, inquit

inquit Cicero, *priusquàm abeat magistratu.* De eodem Caninio scripsit Cicero : *Fuit mirificâ vigilantiâ Caninius, qui suo toto Consulatu somnum non viderit.*

Quidam adolescens, quem fama erat patri venenum dedisse in placenta, agebat ferociùs, & Ciceroni probra ac maledicta minabatur? Cui Cicero : *Hoc*, inquit, *malo à te, quàm placentam.*

Fabiæ Dolabellæ triginta se annos habere dicenti : *Verum est*, inquit Cicero, *nam hoc jam viginti annos audio.*

5. Cùm partâ Actiacâ victoriâ Romam ingrederetur Augustus; occurrit ei inter gratulantes opifex quidam, corvum tenens, quem instituerat hæc dicere: *Ave Cæsar, victor imperator.* Miratus Cæsar officiosam avem, viginti millibus nummorum emit. Socius opificis, ad quem nihil ex illa liberalitate pervenerat, affirmavit Cæsari habere illum & alium corvum, quem afferri postulavit. Allatus corvus verba quæ didicerat expressit : *Ave victor, imperator, Antoni.* Nihil propterea exasperatus Augustus, satis duxit jubere corvorum doctorem dividere acceptum munus cum contubernali. Salutatur similiter à psittaco, emi eum jussit. Idem miratus in pica, illam quoque mercatus est. Exemplum pauperem sutorem sollicitavit, ut corvum institueret ad parem salutationem : sed cùm parùm proficeret, sæpe ad avem non respondentem dicere solebat : *Opera & impensa periit.* Tandem tamen corvus cæpit dicere dictatam salutationem. Hâc auditâ, dum transit Augustus, respondit : *Satis domi salutatorum talium habeo.* Tum corvus illa verba, quibus dominum querentem solebat audire, subrexuit : *Opera & impensa periit.* Ad quod Cæsar risit, emique avem jussit quanti nullam adhuc emerat.

Solebat Græculus quidam descendenti è pala-

tio Cæsari Augusto honorificum aliquod epigramma porrigere. Id cùm frustra sæpè fecisset, & tamen rursùm eum idem facturum vidisset Augustus; breve sua manu in charta exaravit Græcum epigramma, & Græculo venienti ad se obviam misit. Ille legendo laudare, mirarique tam voce quàm vultu gestuque. Deinde cùm accessisset ad sellam, quâ Cæsar vehebatur, demissâ in pauperem crumenam manu, paucos denarios protulit, quos principi daret, dixitque: *Se plus daturum fuisse, si plus habuisset.* Secuto omnium risu, dispensatorem Cœsar vocavit, & satis grandem pecuniæ summam numerari Græculo jussit.

7. Cùm M. Pomponius Marcellus ex oratione Tiberii aliquid reprehendisset quasi minimè Latinum, affirmaretque contrà Atæius Capito & esse illud Latinum, &, si non esset, futurum: *Certè mentitur Capito*, inquit Pomponius, *tu enim, Cæsar, civitatem dare potes hominibus, verbis non potes.*

Cùm Favorini, viri Græcæ ac Latinæ linguæ peritissimi, verbum quoddam ab Adriano Imperatore reprehensum esset, atque ille cessisset: arguentibus eum amicis, quòd malè cederet Adriano de verbo quod idonei auctores usurpassent: *Non rectè suadetis*, inquit jocans Favorinus, *qui non patimini me illum doctiorem omnibus credere qui habet triginta legiones.*

8. Cùm inter duos scelestos judex esset Philippus Macedoniæ rex; auditâ causâ, pronunciavit: *Ut alter è Macedonia fugeret, alter illum insequeretur.* Hoc faceto judicio utrumque exulem esse jussit.

Deridenda erat, & sane derisui ab eodem Philippo habita est, Menecratis medici inanis superbia. Ille Syracusanus fuit: qui quia comitialibus morbis medebatur, in eam arrogantiam est prolapsus, ut ipse se Jovem diceret, Hanc

autem ab iis, quos curabat, mercedem paciſcebatur, ut ſe per urbes Græciæ euntem comitarentur, minorum Deorum nomina & ornatum gerentes. Miſit aliquando ad Philippum litteras, quibus erat hæc præfixa ſalutatio: *Menecrates Jupiter Philippo felicitatem:* Ad ea Philippus reſcripſit: *Philippus Menecrati ſanîtatem. Suadeo tibi ut Anticyram te conferas*, In urbe autem Anticyra vel optimum naſcebatur, vel optimè temperabatur, helleborum, quo cerebrum purgabatur. Cùm in Macedoniam ad Philippum veniſſet, lautiſſimum inſtrui convivium rex juſſit, & novo Jovi ad epulas vocato lectum ſeorſim paᴀari, tum pro cibo acerram apponi Ita ſuffitus ei fiebat, dum cæteri convivæ exquiſitis veſcebantur cibis. Gaudere primùm Menecrates tali honore. At ubi obrepente ſenſim fame nihil eſcæ apponebatur eſurienti, ſeque ſolo odore thuris à rege paſci tandem intellexit, jejunus & irriſus diſceſſit.

CAPUT XXXV.

Excitatur laude æmulatio.

1. CUM Quintilianus expendit ut iliuſne ſit pueros domi atque intra privatos parietes continere, an frequentiæ ſcholarum & publicis præceptoribus tradere; inter alia publicæ inſtitutionis commoda hoc præcipuum prædicat, quod in ſchola audiet puer multa quotidie probari, multa corrigi: proderit alicujus objurgata deſidia, proderit laudata induſtria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum ſuperaſſe majores. Accendunt hæc omnia animos: & licet ipſa vitium ſit ambitio, frequenter tamen cauſa virtutum eſt

Honeſtum per ſe ipſe expetendum indicant

pueri, in quibus, ut in speculis, natura cernitur Quanta studia decertantium sunt? Quanta ipsa certamina! Ut illi efferuntur lætitia, cùm vicerunt! Ut pudet victos! Ut se accusari nolunt! Ut cupiunt laudari! Quos illi labores non perferunt, ut æqualium principes sint!

Utile est habere quos imitari primùm, mox vincere velis.

2. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, & causam quærentibus respondebat, *Miltiadis tropœis se à somno suscitari.*

Cui non sunt auditæ Demostenis vigiliæ? Qui dolore se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industriâ.

Aristoteles vir summo ingenio, mirâ scientiæ copiâ, cùm motus esset Isocratis Rhetoris gloriâ, dicere etiam cœpit, adolescentes docere, & eloquentiam conjungere cum Philosophia, ad quam Xenocratis quoque exemplo inconsus accesserat.

3. Alexander paternæ laudis æmulator, cùm eum urbem aliquam nobilem expugnasse, aut insigni victoriâ potitum esse, acciperet, adeo non ejusmodi nunciis lætabatur, ut inter æquales exclamaret: *O amici, omnia nobis præripiet pater, ne quidquam magnificum gerendum relinquet!* Achillis quoque, à quo se originem ducere prædicabat fortitudinem & gloriam ab Homero carminibus celebratam æmulatus, cùm ad ejus tumulum in Sigæo adstitisset? *O fortunate, inquit, adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris.* Et verè: nam nisi Ilias extitisset illa, idem tumulus, qui corpus Achillis contexerat, memoriam obruisset.

Julium Cæsarem ferunt, cùm in Hispania, quò reipublicæ causâ missus erat, legendis Alexandri rebus gestis vacaret, aliquando diû cum cogitabundum h æsisse, deinde lacrymas

profudiſſe. Quarum cauſam quærentibus amicis: *Nonne*, inquit, *idonea dolendi cauſa eſt, quòd nihildum præclari egerim, eam ætatem adeptus, quâ Alexander multa regna vicendo peragraverat.*

4. Honos alit artes, omneſque incenduntur ad ſtudia gloriâ: jacentque ea ſemper, quæ apud quoſque populos improbantur. Itaque quò minus honoris erat Poëtis apud veteres Romanos, eò minora Poëticæ artis ſtudia fuerunt: ſeròque ab illis Poëtæ vel cogniti vel reçepti.

CAPUT XXXVI.

Famæ conſulendum eſt.

Cum nobis à natura moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes ſint datæ, cùmque eadem natura doceat non negligere quomodo nos erga homines geramus; eſt hominis ingenui & liberaliter educati, velle bene audire à parentibus, à propinquis, à bonis viris, ceteriſque hominibus: ut non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti, negligere quid de ſe quiſque ſentiat. Quemadmodum autem pulchritudo corporis movet oculos, & delectat hoc ipſo quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic movemus approbationem eorum quibuſcum vivimus, ordine, & conſtantiâ, et moderatione dictorum omnium atque factorum.

Si cupis bene audire, diſce bene dicere, & recte agere: ſic enim perfrueris bonâ famâ.

Præclarè Socrates dicebat hanc eſſe proximam & quaſi compendiariam viam ad famam & gloriam, ſi quis id ageret, ut qualis haberi ellet, talis eſſet. Quòd ſi qui inani oſtentatione, & ficto ſermone ac vultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant.

Ficta enim omnia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum quidquam potest esse diuturnum.

Antè conscientiæ consulendum est, quàm famæ.

CAPUT XXXVII.

Vive ut in publico.

1. TUNC te virum bonum & felicem judica, cùm domi tanquam in publico vives; cùm te parietes tui tegent, non abscondent. Plerùmque parietes nobis esse circumdatos volumus, non ut tutius vivamus, sed ut peccemus occultius. Janitores ædibus nostris tam malefactorum conscientia opposuit, quàm superbia. Quid autem prodest recondere se, & oculos hominum aurésque vitare? Mala conscientia etiam in solitudine anxia atque sollicita est: bona turbam advocat. Si honesta sunt quæ facis, omnes sciant: si turpia, quid refert neminem scire, cùm tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem!

Julii Drusi ædes pluribus ex partibus patebant vicinorum prospectui. Hoc incommodum faber, si quinque talenta ei darentur, se correcturum pollicebatur, effecturumque ne pars ulla esset obnoxia prospectui. Tum Drusus: *Decem*, inquit, *dabo si talem reddas domum meam, ut non vicini tantùm, sed omnes etiam cives videre possint quomodo in ea vivam.*

2. Magna vis est conscientiæ in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint; & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint.

Numquam secura est prava conscientia.

Tuta fortasse scelera esse aliquando possunt, secura non possunt. Prima & maxima peccan-

tium est pœna peccasse; nec ullum scelus, licet publica pœna non sequatur, impunitum est: quoniam sceleris in scelere supplicium est. Mala facinora conscientiâ flagellantur. Proprium est nocentium timere semper & expavescere. Bona conscientia prodire vult & conspici: ipsas nequitia tenebras timet.

Hanc Catilinæ & Jugurthæ post patrata flagitia & facinora imaginem expressit Salustius.

Catilinæ animus impurus, Diis hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur color ei exsanguis: fœdi oculi: citus modò, modò tardus, incessus: prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

Neque postea Jugurthæ dies ulla aut nox quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: cives hostesque juxtà metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere; ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

3. Tiberio quoque facinora & flagitia sua in supplicium verterant: neque eum fortuna impediebat, quin tormenta pectoris suasque ipse pœnas in litteris ad Senatum scriptis fateretur. Itaque non frustra olim affirmavit vir sapientiâ præstantissimus, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus & ictus; quoniam ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceratur.

Dionysius major Siciliæ tyrannus indicavit ipse quàm parum esset beatus. Nam cùm quidam ex ejus assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem, magnificentiam ædium regiarum; negaretque unquam beatiorem illo quemquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *Damocle, quoniam hæc te vita*

delectat, ipse eamdem degustare, & fortunam experiri meam. Cùm se ille cupere dixisset; collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimis stragulis; abacosque complures ornavit argento auroque cælato. Tum ad mensam eximiâ formâ pueros delectos jussit consistere, eosque ad nutum illius intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta & coronæ, odores incendebantur, mensæ exquisitissimis epulis erant instructæ. Fortunatus sibi Damocles videbatur. At Dionysius in hoc medio apparatu fulgentem gladium, è lacunari setâ equinâ appensum, dimitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos administratores aspiciebat, nec plenum artis argentum: nec manum porrigebat in mensam: jam ipsæ defluebant coronæ. Denique exoravit tyrannum ut abire liceret, quòd jam beatus esse nollet. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror ex conscientia malefactorum impendeat?

CAPUT XXXVIII.

Vitæ genus eligere, res difficillima.

I. De eligendo genere vitæ deliberatio, est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cùm est maxima imbecillitas consilii tum id sibi quisque genus degendæ vitæ constituit, quòd maximè adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo cursu vivendi, quàm potuit judicare quid optimum esset. Plerique parentum præceptis imbuti, ad eorum morem & exemplum deducuntur. Alii multitudinis judicio feruntur, & quæ majori parti pulcherrima videntur, ea maximâ exoptant. Nonnulli tamen sive felicitate quâdam, sive bonitate naturæ,

five pareutum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam.

2. In constituendo genere vitæ, potissimum habenda est ratio naturæ nostræ, modò non vitiosæ, ut constare nobismetipsis possimus, nec in ullo officio claudicare: deinde fortunæ. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & vitiorum & bonorum suorum judicem præbeat: ut ad quas res aptissimus erit, in iis potissimùm elaboret. Si verò aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decorè, at quamminimè indecorè, facere possimus.

Si natura non feret, ut quis majorum studia atque instituta sequatur: si non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; ut minus ab eo id, quod desit, requiratur.

CAPUT XXXIX.

Magistratus non suis, sed civium, commodis consulat.

1. MAGISTRATUS ea potestas, hoc munus est, ut præsit, præscribatque recta & utilia, & conjuncta cum legibus. Ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus: verèque dici potest, magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum.

Magistratibus opus est, sine quorum prudentiâ ac diligentiâ esse civitas non potest. Iis non solum obtemperare atque obedire cives oportet, sed etiam eos colere ac diligere. Plato verò im-

pios, & Titanum, qui Jovi adversati sunt, similes esse statuit, eos qui magistratibus adversentur.

Qui modestè paret, videtur qui aliquando imperet dignus esse.

Ubi voluisset Alexander Severus aliquos provinciis rectores, præpositos, procuratores dare, nomina eorum publicè proponebat, ut, si quis è populo aliquid adversùs eos criminis haberet, afferre posset: dicebatque, *quod Christiani ac Judæi facerent in eligendis Sacerdotibus, id fieri debere in provinciarum rectoribus, quibus & fortunæ hominum committerentur & capita.*

2. Qui reipublicæ præfuturi sunt, hoc Platonis præceptum teneant, ut, quidquid agant, ad eam referant, obliti commodorum suorum Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ, ad utilitatem eorum qui commissi sunt gerenda est, non verò eorum quibus est commissa.

Mihi quidem videntur hæc omnia esse referenda ab iis qui præsunt aliis, ut ii, qui erunt in eorum imperio, sint quam beatissimi. Est enim non modò ejus qui civibus, sed etiam qui servis, qui mutis pecudibus præsit, eorum quibus præsit commodis utilitatique servire. Itaque gravis, & fortis civis, dignusque principatu, tradet se totum reipublicæ, eamque sic tuebitur, ut omnibus consulat. Non opes & potentiam consectabitur: omninoque ita justitiæ & honestati adhærescet, ut mortem oppetat potiùs, quàm eas deserat.

Adrianus, ubi ad imperium est evectus in concione & in senatu sæpe dixit: *Ita se rempublicam gesturum, ut non oblivisceretur populi rem esse, non propriam.*

3. Nullum vitium tetrius quàm avaritia, præsertim in iis qui rem publicam gubernant. Habere enim quæstui rem publicam, non modò turpe est, sed etiam sceleratum & nefarium. Nullâ

autem re consiliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Itaque caput est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio.

Cùm videret Cimon omnes ætatis suæ magistratus, præter Aristidem & Ephialtem, quæstui habuisse rempublicam Atheniensem, & magnas ex ea prædas collegisse; aliam viam ingressus, incorruptum se & intactum ab omni avaritiæ labe præstitit, dona oblata constantissimè repudiavit, omniaque gratis & innocenter per totam vitam & fecit & dixit.

Valerius Publicola cùm tres acceptissimos populus Romano Consulatus gessisset, mortuus est, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset. Itaque publicâ pecuniâ est elatus Menenius quoque Agrippa, quem senatus & plebs Romana pacis inter se faciendæ arbitrum legerant, ita pecuniæ inops decessit, ut sepulturæ honore caruisset, nisi à populo collatis in capita sextantibus funeratus esset.

Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Æmilius Paulus. Tantam in ærarium populi Romani pecuniam invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic non modò nihil ex thesauris regiis concupivit, sed ne ipse quidem spectare eos dignatus, per alios homines cuncta administravit: & nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternam. Quin, si Valerio fides habeatur, adeo inops decessit, ut, nisi fundus, quem unum relinquerat, venundatus esset, non habuisset uxor ejus unde dotem reciperet. Imitatus patrem Scipio Æmilianus, nihilò locupletior, Carthagine eversâ, fuit: ut nihilò copiosior L. Mummius, cùm copiosissimam urbem Corinthum sustulisset. Italiam ornare, quàm domum suam, illi maluerunt. Quanquam Italiâ

ornata ipsa eorum domus videtur fuisse ornatior. Sic & M. Marcellus, cùm captis Syracusis quædam Romam asportasset, quæ victoriæ populi Romani monumenta & urbis ornamenta essent, nihil in ædibus suis, nihil in hortis, nihil in suburbano posuit; putavitque, si ejusmodi ornamenta domum suam non contulisset, domum suam ornamento urbi futuram. Singulorum enim abstinentia domestica, publicum civitatis decus est.

4. Cùm secundo Punico bello Cn. Scipio Africani patruus, ex Hispania Senatui scripsisset, petens ut sibi successor mitteretur, quia filiam virginem adultæ jam ætatis haberet, neque ei sine se dos expediri posset; Senatus, ne respublica bono duce careret, patris sibi partes desumpsit, consilioque uxoris ac propinquorum Scipionis constitutam dotem ex ærario erogavit, ac puellam nuptum dedit. Dos autem undecim millia æris fuit. In quo non solùm humanitas Senatûs, sed etiam modus veterum patrimoniorum, cognosci potest. Namque adeo fuerunt exigua, ut, quia Megullia quinquaginta millia æris dotem ad virum attulerat, Dotatæ cognomen invidiosum invenerit.

Illis temporibus bona animi, non divitiæ, in cunctis rebus ponderabantur. Hæc conciliabant magistratus & imperia; hæc jungebant affinitates; hæc in foro, hæc in curia, hæc intra privatos parietes plurimùm poterant. Patriæ rem unusquisque, non suam, augere properabat; pauperque in divite, quam dives in paupere Imperio, versari malebat.

5. Extat C. Gracchi è Sardinia provincia Romam reversi oratio, in quâ hæc inter alia de se narrat: Versatus sum in provincia quomodo ex usu vestro existimabam esse, non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar. Nemo possit verè dicere assem aut eo plus in muneribus me accepisse,

accepiſſe, aut meâ causâ quemquam ſumptum feciſſe. Zonas, quas Româ proficiſcens plenas argenti extuli, eas ex provincia inanes retuli. Alii Amphoras, quas vini plenas retulerunt, eas argento repletas domum reportarunt.

Contrà verò pecuniæ quàm non contemptor fuerit Varus Quinctilius, Syria, cui præfuerat, declaravit: quàm pauper divitem ingreſſus, dives pauperem reliquit.

6. Cùm Ser. Sulpicius Galba Aurelius Cotta Conſules in Senatu contenderent, uter adversùs Viriatum in Hiſpaniam mitteretur, ac magna inter Patres diſſenſio eſſet; omnibus quonam Scipionis Æmiliani ſententia inclinaretur expectantibus: *Neutrum*, inquit, *mihi mitti placet: quia alter nihil habet, alteri nihil eſt ſatis.* Imperii, in quo omnia licet pro arbitrio legere, æquè malam magiſtram judicans inopiam atque avaritiam. Quo dicto, ut neuter in provinciam mitteretur, obtinuit.

CAPUT XL.

Varia eorum, qui aliis præſunt, officia.

g. DIFFICILE dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitaſque ſermonis.

In gerendo magiſtratu exercenda eſt facilitas & altitudo animi: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtivè accedentibus, aut impudenter rogitantibus, in moroſitatem inutilem atque odioſam incidamus. Anui paupercułæ Philippum regem obſecranti, ut litem ſuam dijudicaret, cùm reſpondiſſet, ſibi tempus ad iſta non ſupereſſe: *Ne ergo ſi rex*, illa repoſuit. Admiratus Philippus liberam vetulæ vocem, non ſolùm ei aures præbuit, ſed multam quoque jus ſibi dici poſtulantium turbam audivit ſtatim.

Cùm Augusto principi optimo quidam libellum supplicem porrigens, præ metu & verecundiâ nunc manum proferret, nunc retraheret: *Putas*, inquit jocans Augustus, *te assem elephanto dare*? Jus ipse dixit assiduè, & in noctem nonnunquàm: si parum corpore valeret, lecticâ ante tribunal collocatâ, vel domi etiam cubans.

Inter alia dicta Trajani hoc fertur egregium. Amicis culpantibus quòd nimiùm in omnes comis esset, respondit. *Talem se Imperatorem esse privatis, quales esse sibi Imperatores privatus optaret.*

Erat in Miltiade tùm summa humanitas, tum mira comitas, ut nemo tam humilis esset, cui non ad eum aditus pateret. Contrà Pausanias conveniendi facultatem petentibus non dabat, superbè respondebat, & crudeliter imperabat.

2. Ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur publicæ utilitatis causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest. Nam ubi discrimen inter malos bonosque sublatum est, confusio sequitur, & vitiorum eruptio. Promiscuam habere & vulgarem clementiam non decet: & tam ignoscere omnibus crudelitas est, quàm nulli.

Bonis nocet, quisquis pepercerit malis.
Invitat culpam, qui peccatum præterit.

Modum tenere debemus Sed quia difficile est temperamentum; quidquid plus æquo futurum est, in partem humaniorem præponderet.

3. Objurgationes aliquando incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse, & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Sed, ut ad urendum & secandum medici, si nos ad hoc genus castigandi rarò invitique veniamus, nec umquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil

consideratè, potest. Atque etiam significandum est, illud ipsum acerbitatis quod habet objurgatio, ipsius causâ, qui objurgetur, esse susceptum.

Omnis autem animadversio & castigatio concontumeliâ vacare debet : neque referri ad utilitatem ejus qui punit aliquem aut verbis castigat, sed ad reipublicæ commodum.

4. Cavendum est etiam ne major pæna quàm culpa, sit : & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem.

Prohibenda maximè est ira in puniendo, optandumque, ut ii, qui præsunt aliis, legum similes sint, quæ ad puniendum æquitate ducuntur, non iracundiâ. Quod vitium cùm in privata quotidianaque vita levis esse animi atque infirmi videtur, tum verò nihil est tam deforme, quàm ad summum imperium etiam acerbitatem naturæ adjungere.

Cyri & Agesilaï, summo in imperio, nemo unquam verbum ullum asperius audivit.

Ad coërcitionem errantium sceleratorumque, irato castigatore non opus est. Omne pœne genus remedii loco admovebo. Varia in tot animis civium vitia video, & civitati curandæ adhibitus sum : pro cujusque morbo medicina quæratur. Hunc sanet verecundia, hunc mutatio loci, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum. Procedam in tribunal non furens, non infestus, sed vultu Legis : & illa solemnia verba damnationis pronunciabo, non iratus, sed severus.

5. Cicero in egregiâ illâ ad Quintum fratrem Asiæ Prætorem epistolâ, quædam eum admonet ut faciat, quædam quod jam fecerit laudat, quæ hic paucis verbis referentur.

Sint hæc fundamenta dignitatis tuæ : tua primùm integritas & continentia ; deinde omnium qui tecum sunt, pudor : delectus in familiarita-

tibus percautus & diligens: familiæ gravis & constans disciplina. Quid autem erit negotii continere eos quibus præsis, si te ipse contineas?

Sit summa in jure dicendo severitas: dummodo ea non varietur gratia, sed conservetur æquabilis.

Sed tamen parvi refert abs te ipso jus dici æqualiter & diligenter, nisi idem ab iis fiet quibus tu ejus muneribus aliquam partem commiseris. Neque enim satis est te ipsum justum esse, & abstinentem; sed omnes ministros imperii tui tales præstare & sociis nostris & reipublicæ debes.

Constanti famâ ad me perlatum est, tibi omnium, quibus præes, salutem, liberos, famam, fortunas esse carissimas: te pecuniæ, te voluptati, te omnium rerum cupiditati sic jam biennium resistere, ut in Asiâ tam corruptrice provinciâ nihil, te ab summâ integritate continentiâque deduxerit: non itineribus tuis pererreri homines, non sumptu exhauriri; esse, quocumque veneris, & publicè & privatim maximam lætitiam, cùm urbs custodem, non tyrannum, domum hospitem, non expilatorem, recepisse videatur; facillimos esse aditus ad te: patere aures tuas querelis omnium: nullius inopiam ac solitudinem, non modò publico accessu ac tribunali, sed ne domo quidem tuâ & cubiculo esse exclusam tuo: toto denique in imperio nihil acerbum esse, nihil crudele, atque omnia plena clementiæ, mansuetudinis, humanitatis.

CAPUT XLI.

Judicis est in causis semper verum sequi.

1. DICEBAT Pythagoras donorum à Deo homini concessorum hæc duo esse pr æstan-

tissima, veritatem sequi, & benefacere aliis: his enim duobus mortales Deo propè similes fieri.

Thebis Ægyptiacis visebantur simulacra Judicum manibus carentium, & Præsidis eorum oculos in terram versos habentis. Quo significabatur, eos qui jus dicunt, nec donis, nec conspectu reorum moveri oportere.

Quoniam magna aut bona aut mala è judiciis aut æquis aut iniquis in publicam rem veniunt; Ægyptiis præcipua judiciorum cura erat. Optimos è majoribus urbibus viros triginta eligebant. Qui consessus nec Areopagitis Atheniensium nec Senatui Lacedæmoniorum, videtur fuisse postponendus. Hi unum ex se se, justitiâ maximè insignem, sibi Præsidem dicebant. Stipendium à Rege omnibus dabatur in victum & alias res necessarias. Cùm ad judicandum convenissent, Præses collo suo torquem aureum circumponebat, è quo suspensa erat, confecta ex pretiosissimis lapillis, imago quam Veritatem dicebant: & octo volumina, in quibus scriptæ erant leges Ægyptiorum, proponebantur in medium. Actor & reus, non verbis, sed scripto tantùm, causam agebant: & postquàm res satis liquere judicibus visa erat, ferebatur sententia, & Præses veritatis imaginem convertebat in alterùm è litigatoribus qui causâ vicerat Hoc modo cuncta judicia peragere Ægyptiis solemne erat. Causidicorum oratione multum caliginis juri offundi arbitrabantur; & sæpe fieri, ut oratorum artes, actionis præstigiæ, lacrimæ periclitantium, judicum aures oculos, animos sic afficerent, ut unam veritatem non ampliùs intuerentur.

2. Athenis in Senatum Areopagiticum neminem admitti fas erat, nisi & honesto loco natum, & vitæ modestiá spectantissimum.

Nihil illis judicibus constantiùs, nihil severiùs,

nihil fortiùs. Qui causam apud eos dicebant, ab iis omnibus, quæ ad conciliandam benevolentiam & movendos affectus valent, jubebantur abstinere: quod si negligere viderentur, præconis voce cohibiti tacere cogebantur. Ne reorum quoque miserando aspectu judices commoverentur, ipsâ nocte, nullis admotis luminibus, judicia exercebant, summoque silentio sententiam tabellâ dabant, ita ut alter alterius sententiam ignoraret. Puerum coturnicum oculos eruentem dicuntur damnasse, judicantes id signum esse perniciosissimæ mentis, multisque malo futuræ, si adolevisset. Iidem quid quisque Atheniensium ageret, aut quonam quæstu sustentaretur, diligentissimè inquirebant: ut cives vitæ rationem reddendam esse memores, honestatem sequerentur.

3. Sisamnem, unum è Persarum judicibus, quod pecuniâ acceptâ injustè judicasset, rex Cambyses morte plecti jussit; interemtoque detractâ pelle contexit tribunal, in quo ille sederat: tum filium ejus Otanem ibidem sedere judicem voluit, admonitum ut numquam paternæ culpæ ac penæ oblivisceretur. Severior postea Artaxerxes, alius Persarum rex, in quosdam malos judices fuit: nam vivis pelles detrahi præcepit, iisque aliorum judicum subsellia insterni, ut recens semper ante oculos haberent exemplum justitiæ non impunè violatæ.

Qui statuit aliquid parte inauditâ alterâ,
Æquum licet statuerit, haud æquus fuit.

4. Quemdam ex inimicis vocaverat in judicium Aristides: & judices, auditâ accusatione, confestim sententiam laturi videbantur de reo, quem audire abnuebant, notam omnibus accusatoris justitiam ac fidem reveriti. Tum Aristides in medium processit, unà cum reo supplex concidit ad pedes judicum, orans ut inimicus audiretur, & ex legibus cum eo ageretur.

Alexander primis regni annis, cùm in capitalibus caussis judex sederet, loquente accusatore alteram aurem admotâ manu occludebat. Interrogatus cur id faceret: *Illam*, inquit, *aurem reo integram servo*.

5. Nihil contra rempublicam, neque contra jusjurandum ac fidem amici causâ vir bonus faciet: ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit judicis. Hoc solum dabit amicitiæ, ut veram amici caussam esse malit, ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem ea tantùm rogandi judicis, quæ salvâ fide facere posset.

Est sapientis judicis, meminisse non solùm quid potestati suæ permissum sit à republica, sed etiam quid fidei commissum ac creditum: absolvere aliquando, quem oderit; quem verò amet, condemnare: non putare, sibi, quodcumque concupierit, licere: sed habere in consilio legem, religionem, æquitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere: maximèque rebus omnibus præferre conscientiam mentis suæ, quàm à Diis immortalibus accepimus, quæ à nobis divelli non potest: quæ si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu & summa cum honestate vivemus.

6. Chilo ille sapiens in re capitali amici sui aliquando judex fuit cum duobus aliis judicibus. Itaque aut amicus ei capite plectendus erat, aut legi adhibenda fraus. Consulanti secum quid in tam ancipiti casu faciendum esset, hoc optimum visum est. Sententiam, quâ amicum damnaverat, dissimulans ac tacens, duobus sociis judicibus, ut eum absolverent, persuasit: Sicque se & amici & judicis officio functum fuisse

existimabat. Verùm die vitæ supremo amicos circumstantes allocutus, cùm dixisset nihil à se commissum esse, cujus memoria aliquid ægritudinis afferret, morienti: confessus est sibi nondum liquere, rectène, an perperam, fecisset in illo amici judicio: hancque se ex eo facto capere molestiam, quòd metueret ne perfidi hominis fuisset, in eadem re, eodemque tempore, & communi negotio, aliis suasisse diversum ab eo quod ipse justum, & à se faciendum, duxerat. Virum sapientiâ præstantem hæc res meritò anxium & sollicitum habebat. Declinavit enim de via, & à justitia discessit, cùm falsum conservandi amici causâ consilium dedit.

7. Antigoni regis frater Marsias litem habebat, postulabatque ab eo sibi domi judicium institui: *Melius quidem*, inquit Antigonus, *in foro, & omnibus audientibus, res agetur, si nihil injustè facere in animo est.*

Philippum regem rogabat Harpalus, qui gratiâ plurimum valebat apud eum, ut propinquus & familiaris suus Crates, accusatus injuriarum, mulctam quidem solveret, sed non damnaretur publico judicio, ne inimicorum aliorumque hominum maledictis pateret. Cui Philippus: *Satius est ipsum propter culpam, quàm nos propter illum, malè audire.*

Cùm litis inter duos privatos judex esset Aristides, & alter, conciliandæ sibi judicis benevolentiæ causâ diceret adversarium multa in Aristidem injuriosè fecisse: *Quin tu potius*, inquit, *bone vir, si quid ille te læsit, eloquere. Tibi enim nunc, non mihi, judex sum.*

CAPUT XLII.

Cives magistratibus pareant, magistratus legibus.

1. DIVINA mens, prima & summa lex est, alia jubens, alia vetans: ex qua illa lex, quam Dii humano generi dederunt, profecta

eſt, Ratio, ad rectè faciendum impellens & à delicto avocans.

Conſtat profectò ad ſalutem civium, vitamque omnium quietam & beatam, conditas eſſe leges: eoſque, qui primùm ejuſmodi ſcita ſanxerunt, populis oſtendiſſe, ea ſe ſcripturos atque laturos, quibus ſuſceptis honeſtè beatèque viverent. Vitiorum enim emendatricem legem oportet eſſe, commendatricemque virtutum: Ideoque ſupplicia vitiis proponit, præmia virtutibus.

Sicut morbos antè neceſſe eſt cognitos eſſe, quàm remedia eorum: ſic cupiditates priùs natæ ſunt, quàm leges quæ iis modum facerent. Vetuſtiſſimi mortalium, quorum ætas aurea dicta eſt, naturam & ducem & legem habentes, ſine probro & ſcelere, atque ideo ſine coercitionibus & pœna vitam agebant. Nec præmiis nec minis opus erat, cùm honeſtâ ſuopte ingenio peterent, & nihil contra morem cuperent. At poſtquam pro modeſtia & pudore, ambitio, vis, aliæque cupiditates inceſsêre, leges conditæ ſunt. Sic Cretenſibus Minos, Spartanis Lycurgus, Athenienſibus Solon, leges preſcripſit.

2. Lycurgus non habentibus Spartanis leges inſtituit, & ſuo exemplo confirmavit: ſiquidem nihil lege ullâ ſanxit, cujus non ipſe primus in ſe documenta daret. Populum in obſequia principes ad juſtitiam imperiorum formavit: parcimoniamque omnibus ſuaſit, exiſtimans laborem militiæ aſſiduâ frugalitatis conſuetudine faciliorem fore. Tanto viro neque vitæ ſumma integritas, neque conſtantiſſimus erga patriam amor, neque leges ſalubriter excogitatæ, auxilio eſſe potuerunt, quominus infeſtos cives experiretur. Lapidibus enim aliquando petitus à divitibus quibuſdam, quorum luxui frænos injecerat, foro ejectus oculo etiam privatus fuit. Hoc facinus admiſit adoleſcens

nomine Alcander, qui Lycurgi è foro fugientis tergo inhærens, respicientem percussit baculo, eique oculum excussit. Illum, sibi à populo traditum ad pœnam, egregiè ultus est Lycurgus: nam cùm domi ministrare sibi jussisset; mansuetudinis, frugalitatis, sanctitatisque suæ exemplo tantam in eo morum mutationem fecit, ut ille ex protervo & audaci adolescente in verecundum moderatumque transierit.

3. Codro rege Athenis extincto pro patriâ, administratio reipublicæ annuis magistratibus permissa est. Sed civitati nullæ tunc leges erant: quia voluntas Regum pro legibus habebatur. Lectus est itaque Solon vir ingenio & justitiâ insignis, qui velut novam civitatem legibus conderet. Hicque tanto temperamento inter plebem senatumque egit, ut ab utrisque parem gratiam traheret.

Solonem leges condentem irrisit Anacharsis, dixitque: *Leges Aranearum telis similes sibi videri. Quemadmodum enim*, inquiebat, *illæ infirmiora animalia retinent, valentiora transmittunt: sic pauperes & humiles legibus constringuntur, divites & præpotentes eas perrumpunt.* Idem Anacharsis, cùm concioni populi Atheniensis interfuisset: *mirari se*, dixit, *quod apud Græcos verba facerent sapientes, stulti verò judicarent.*

Interrogatus Solon quomodo optimus fieri posset civitatum status? *Si*, inquit, *cives magistratibus obediant, magistratus autem legibus.*

4. Archidamus cuidam quærenti, quinam Spartæ imperarent? *Leges*, inquit, *ac secundùm leges magistratus.*

Cùm Agesilaus Lacedæmoniorum Rex, subactâ Asiæ parte, adversùs regem Persarum pergeret, maximamque haberet fiduciam regni ejus potiundi; ab Ephoris revocatus, eorum absentium jussis tam obediens fuit, quàm si privatus in comitio esset Spartæ: opulentissimo

regno præposuit bonam existimationem, multoque gloriosius sibi futurum duxit, si patriæ institutis paruisset, quàm si bello Asiam superasset. Rediit itaque confestim, dicens: *Bonum imperatorem oportere legibus parere.*

Antiochus tertius omnibus regni sui civitatibus scripserat: *Si quid forte per litteras jussisset facere quod esset contra leges, ne sibi parerent.*

5. Charondas populi conciones ad vim & cruorem usque seditiosas pacaverat, lege cavendo, ut si quis eas cum ferro intrasset, continuò interficeretur. Interjecto deindè tempore, ipse ex longiquo rure, gladio accinctus domum repetens, subito indictâ concione, sicut erat armatus, in eam processit. Ubi cùm ab eo, qui proximè constiterat, solutæ à se legis suæ admonitus fuisset: *Idem ego*, inquit, *illam sanguine meo sanciam.* Ac protinus ferro, quod habebat, districto incubuit. De Zaleuco vide lib. 3. c. 49.

Idem Charondas, ne leges suæ temerè abrogarentur ad arbitrium & libidinem eorum quibus graves essent, hac ratione præcaverat. Si quis quampiam è sancitis legibus abrogari vellet, & in ejus locum aliam novam inferri: is collo in laqueum immisso, verba faciebat ad populum de utraque lege. Ubi, latis suffragiis, visum erat veterem legem abrogandam esse, & novam accipiendam, ille discedebat nihil mali passus. Contra verò si prior lex retinenda, & nova rejicienda videretur, temerario novæ legis suasori guttur perfringebatur eo, quo vinctus accesserat, laqueo.

6. Jus civile neque inflecti gratiâ, neque perfringi potentiâ, neque adulterari pecuniâ debes. Si non modò oppressum, sed etiam desertum aut negligentiùs adservatum fuerit: nihil est quod quisquam se se habere certum, aut à patre accepturum, aut relicturum liberis, arbitretur.

Non ea olim erat, quæ nunc sæculum tenet, legum negligentia, nec interpretando sibi quisque eas aptas faciebat: sed suos potiùs mores ad illas accommodabat.

7. Dictum est ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? Potestas vivendi ut velis. Quis igitur vivit ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, qui legibus non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id rectum & salutare maximè esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter ac liberè: apud quem nulla res est quæ plus polleat, quàm ipsius voluntas ac judicium? Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus.

Non minùs apud viros bonos honestas, quàm apud alios necessitas, valet.

Interrogatus Aristipus, quid præ cæteris hominibus eximium haberent Philosophi? *Hoc*, inquit, *quod si leges omnes tollantur, æquabiliter tamen victuri simus.*

Legem nocens veretur, fortunam innocens.

Quam angusta innocentia est, ad legem bonum esse! quanto latiùs officiorum patet, quàm juris regula! quàm multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides exigunt, quæ omnia publicæ leges non jubeant!

Quod non vetat lex, hoc vètat fieri pudor.

CAPUT XLIII.

Vitiosi Principes plus exemplo, quàm peccato, nocent.

1. Ut cupiditatibus & vitiis principum infici solet tota civitas, sic emendari & corrigi continentiâ. Nam licet videre, si temporum memoriam repetas, qualescumque summi civitatis

civitatis viri fuerunt, talem civitatem fuisse; & quæcumque mutatio morum in principibus extiterit, eamdem in populo secutam esse.

Cùm L. Lucullo magno viro magnificentia villæ Tusculanæ objiceretur; respondebat: *Duos se habere vicinos, alterum Equitem Romanum, alterum libertinum: quorum cùm essent magnificæ villæ, id sibi concedi oportere, quod iis, qui tenioris ordinis essent, liceret.* At non videbat ab ipso natum esse, ut illi talia cuperent. Nam Lucullus, summus alioqui vir, profusæ in ædificiis, conviviis, & apparatibus luxuriæ primus auctor fuit: eumque ob injectas moles mari, & suffossos montes, haud infacetè magnus Pompeïus Xerxem togatum vocare assueverat. Pauci autem, atque admodum pauci, honore & gloriâ amplificati, vel corrumpere mores civitatis vel corrigere possunt. Itaque eo perniciosiùs de republica merentur vitiosi Principes, quòd non solùm vitia concipiunt ipsi, sed etiam ea infundunt in civitatem, plusque exemplo quàm peccato, nocent.

2. Princeps optimus faciendo docet; & licet sit imperio maximus, exemplo major est.

Non tam imperio nobis opus est, quàm exemplo; quippe malus recti magister est metus. Meliùs homines exemplis docentur.

Lex velit honesta; nemo non eadem volet.

. . . . Componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, ut vita regentis.

Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.

Vespasianus legibus æquissimis, quodque vehementius est, vitæ specie, vitiorum plura Romæ abolevit.

Theodosio Imperatori, quod lapsos mores exemplo suo restituerit, his verbis gratulatur Latinus Pacatus: Ubi primùm imperium accepisti, non contentus ipse vitiis carere, alienis

vitiis corrigendis curam adhibuisti, idque moderatè, ut suadere potiùs honesta, quàm cogere, videreris. Et quia vel longo Orientis usu, vel Principum remissione, tantus multos luxus infecerat, ut adulta consuetudo non facilè mutari posse videretur, nequis se pati injuriam putaret, à te voluisti incipere censuram; impendia Imperatoriæ domûs minuisti, & ad mensam vix necessarium adhibendo sumptum, quod naturâ difficillimum est, emendasti volentes. An quis ferret molestè se ad principis modum coërceri? aut subtractum sibi aliquid doleret de privata luxuria, cùm videret Imperatorem rerum potentem, terrarum hominumque dominum, parcè viventem, modico & castrensi cibo contentum? Ab hoc aulam omnium laboris patientiæ, frugalitatis exemplis abundantem? Tuæ, Imperator, epulæ: mensis communibus sunt parciores. Hinc in omnes, quiescentibus legum minis, luxuriæ pudor, & parcimoniæ studium venit. Sic est enim, sic est: *Exasperat homines imperata correctio, blandissimè jubetur exemplo.*

3. Cavendum est viro honorato & principi, si ipse domum ædificet, ne extra modum sumptu & magnificentiá prodeat. Quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiosè enim plerique, præsertim in hanc partem, facta Principum imitantur. Ut L. Luculli virtutem quis? quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certè est adhibendus modus, & ad mediocritatem revocandus.

In Agesilao Lacedæmoniorum rege illud in primis admirabile fuit, quod cùm maxima ei munera à Regibus, & Dynastis, & civitatibus mitterentur, nihil unquam in domum suam contulerit, nihil de victu, nihil de vestitu Laconum mutaverit. Domo eâdem fuit contentus, quâ Euristhenes progenitor majorum suorum fuerat usus: quam qui intrârat, nullum signum

libidinis, nullum luxuriæ videre poterat; contrà plurima patientiæ atque abſtinentiæ: ſic enim erat inſtructa, ut nulla in re differret à cujuſvis inopis atque privati domo.

M. Cato Conſularis & Cenſorius villas ſuas ne tectorio quidem perlitas fuiſſe ſcribit ad annum uſque ætatis ſuæ ſeptuageſimum; atque poſtea addit: *Neque mihi ædificatio, neque vas, neque veſtimentum ullum eſt pretioſum, neque pretioſus ſervus, neque ancilla. Si quid eſt quo uti poſſim, utor: ſi non eſt, egeo.* (Id eſt, facilè careo). *Suò quemque uti & frui per me licet. Mihi vitio quidam vertunt, quia multis egeo; at ego illis, quia nequeunt egere.*

Craſſus ille dives nullam, præter eam in qua habitabat, domum ædificavit: dicebatque, homines ædificandi cupidos, omnibus everti fortunis ſolere.

Cùm eſſet pecunioſus Atticus, nemo illo minùs ædificator fuit. Domum habuit Romæ in colle Quirinali ab avunculo hæreditate relictam, cujus amœnitas non ædificio, ſed ſylvâ, conſtabat. Ipſum tectum antiquitus ædificatum, magis venuſtum erat quàm ſumptuoſum: in quo nihil commutavit, niſi quod veſtutate coactus eſt.

Habitavit Auguſtus in ædibus modicis, neque laxitate neque cultu conſpicuis: ubi ſine marmore ullo aut inſigni pavimento conclavia: ac per annos ampliùs quadraginta in eodem cubiculo hieme & æſtate manſit. Inſtrumentum quoque ejus & ſuppellex vix privatæ elegantiæ erant. Idem tamen Romam, quam pro majeſtate Imperii non ſatis ornatam invenerat, adeò excoluit, ut jure ſit gloriatus, marmoream ſe relinquere, quam lateritiam accepiſſet.

Anno urbis conditæ 628, Cenſores Caſſius & Longinus Lepidum Æmilium augurem, virum Conſularem, coram ſe adeſſe juſſerunt, quòd ſex millibus æris ædes conduxiſſet. *At nunc*, in-

quit Velleïus qui centum & quinquaginta post annos scribebat, *si quis tanti habitet, vix ut Senator agnoscitur. Adeò mature à rectis in prava, à pravis in præcipitia pervenitur.*

CAPUT XLIV.

Potentia decori est, si salutaris sit.

1. NEMINEM ex omnibus hominibus magis quàm Regem aut principem decet clementia. Ita enim potentia decori gloriæque est, si salutaris sit. Quæ verò gloria est, valere ad nocendum ?

Illius demum magnitudo gloriosa & stabilis est, quem omnes tam pro se esse, quàm supra se, sciunt : cujus curam pro salute singulorum atque universorum tuendâ quotidie experiuntur : quo procedente, non, tanquam noxium animal è cubili prosilierit, diffugiunt, sed tanquam ad clarum & beneficum sidus certatim advolant, objicere se pro illo mucronibus insidiantium paratissimi.

Magnam fortunam magnus animus decet : magni autem animi est proprium, placidum esse tranquillumque, & injurias atque ostensiones despicere. Regem sæva & inexorabilis ira non decet.

Talis sit civibus suis Princeps, quales sibi Deos velit. Quod si Dii placabiles & æqui delicta potentium non statim fulminibus persequuntur : quanto æquis est hominem hominibus præpositum miti animo exercere imperium ?

Si, quoties homines peccant, sua fulmina mittat
Jupiter, exiguo tempore inermis erit.

Quod Principis officium est ? quod bonorum parentum, qui objurgare liberos nonnumquam

blandè, nonnumquam minaciter ſolent, aliquando admonere etiam verberibus. Nunquid aliquid ſanus filium propter primam offenſam exheredat? Hoc quod parenti, etiam Principi faciendum eſt, quem aliquando Patrem patriæ, titulo omnium pulcherrimo, appellamus, ut ſciat datam ſibi poteſtatem patriam, quæ eſt temperatiſſima.

2. Nulla Regi gloria eſt ex ſæva animadverſione: quis enim dubitat eum multum poſſe? At contrà maxima, ſi nec ſuæ nec alienæ iræ ſerviat.

Id facere laus eſt quod licet, non quod libet.
Minimum decet licere, cui multum licet.

Cùm ab Alexandro magno flagitaret mater Olympias mortem cujuſdam inſontis, & dictitaret, ſpe faciliùs impetrandi quæ vellet, eum ſe per novem menſes utero portaſſe; prudenter reſpondit: *Aliam, parens optima, poſce mercedem: hominis enim innocentis ſolus beneficio nullo penſatur.*

Antonius Pius hanc celebratam Scipionis ſententiam ſæpe in ore habebat: *Malle ſe unum civem ſervare, quam mille hoſtes occidere.*

Theodoſius, conquerente quodam ex familiaribus, quòd ſontes morte non multaret: *utinam*, inquit, *& mortuos liceret ad vitam revocare.*

Veſpaſianus nunquam cæde cujuſquam lætatus, juſtis ſuppliciis illacrymavit etiam & ingemuit.

Primis annis imperii Neronis, animadverſurus in latrones duos Burrhus Prætoriis cohortibus præfectus, vir egregius, petebat à Nerone, ut ſcriberet nomina eorum in quos præterea animadverti vellet; hocque ſæpe dilatum, ut tandem fieret, inſtabat. Invitus invito cùm cartham tradidiſſet; exclamavit Nero: *Vellem neſcire litteras.* Quam diverſa illa vox erat à Caligulæ voto; qui optabat, *Populus Romanus*

unam cervicem haberet, ut ipse uno ictu & uno die crudelitatem expleret.

3. Ad Cæsarem Augustum delatum est L. Cinnam insidias ei struere. Dictum est & ubi, & quando, & quibus consciis, & quemadmodum, aggredi vellet. His auditis Augustus consilium amicorum in posterum diem advocari jussit: ipsi interim inquieta nox fuit. Gemens subinde voces emittebat varias & inter se contrarias. *Quid? ego percussorem meum securum ambulare patiar, me sollicito? Ergo non dabit pœnas, qui tot civilibus bellis frustra petitum caput, tot navalibus, tot pedestribus prœliis incolume, immolare ad aras constituit, post-quam pax terrâ marique parta est?* Rursus silentio interposito, sibi magis, quàm Cinnæ, iratus, seque ipse compellans: *Quid vivis*, inquiebat, *si perire te tam multorum interest? quis finis erit suppliciorum? quis sanguinis? Ego sum nobilibus adolescentulis expositum caput, in quod mucrones acuant. Non est tanti vita, si, ut ego non peream, tam multi perdendi sunt.* Interpellavit tandem illum Livia uxor, & *Admittis*, inquit, *muliebre consilium? Fac quod medici solent, qui, ubi usitata remedia non procedunt, tentant contraria. Severitate nihil adhuc profecisti: nunc tenta quomodo tibi cedat clementia. Ignosce L. Cinnæ. Deprehensus est, jam nocere tibi non potest, prodesse famæ tuæ potest.*

Bene suadere visa est Livia: gratias ei egit Augustus, Cinnam ad se accersivit, dimissisque omnibus è cubiculo, delatum ad se indicium exposuit, adjecit locum, socios, diem, ordinem insidiarum: & cùm sua in eum beneficia plurima commemorasset, pro quibus ille infandam cædem paraverat: his verbis desiit: *Vitam tibi, Cinna, iterum do, priùs hosti, cùm te in hostium meorum castris invenerim, nunc insidiatori ac parricidæ. Ex hodierno die inter nos amicitia incipiat: & quam libenter ego tibi vitam do, tam*

libenter tu mihi eam debeas. Post hæc detulit ei ultro Consulatum, questus quod non auderet petere: amicissimum fidelissimumque habuit, hæres illi solus fuit: & nullis amplius insidiis ab illo petitus est, id clementiæ beneficio consecutus, quod antea severitate frustra quæsierat.

4. Populis id quod acerbissimum est; quòd tributa pendant, non ita acerbum debet videri. Illud cogitent, nullum à se neque belli externi, neque discordiarum domesticarum, calamitatem obfuturam esse, nisi alicujus imperio regerentur. Id autem imperium cùm exerceri sine vectigalibus ac tributis nullo modo possit: æquo animo parte aliquâ suorum fructuum pacem sibi sempiternam redimant atque otium.

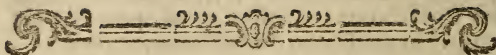
Neque quies gentium, sine armis; neque arma, sine stipendiis; neque stipendia, sine tributis, haberi queunt.

Vectigalia nervi sunt reipublicæ.

Tiberius præsidibus provinciarum onerandas esse tributo provincias scribentibus rescripsit: *Boni pastoris esse, tondere pecus, non deglubere.*

Trajanus exactiones improbans & detestans: *fiscum lieni similem esse*, dicebat, *quo crescente artus reliqui tabescunt.*

Finis secundæ Partis.

INDEX
Selectarum è profanis Scriptoribus Historiarum.

PARS ALTERA.

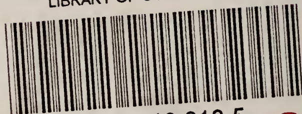
LIBER QUARTUS.
DE FORTITUDINE.

LIBER QUINTUS. DE TEMPERANTIA.

Finis Partis alterius.

THE LIBRARY OF CONGRESS

LIBRARY OF CONGRESS
0 003 040 813 5
